

# Muszlimok az európai társadalmakban

## Az iszlám házassági jog jelenléte Európa néhány országában

Doktori (PhD) értekezés

Készítette: Baranyi Emese Zsuzsanna

(Kézirat lezárva: 2024. augusztus 28.)

Témavezetők:

Dr. Hegedűs Andrea PhD, egyetemi docens

Dr. habil Heka László PhD, egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem  
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Szeged, 2024.



## Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék .....	3
Köszönetnyilvánítás .....	6
Táblázatok, képek, térképek, ábrák jegyzéke .....	7
Rövidítések jegyzéke .....	8
<b>I. Bevezetés és módszertan .....</b>	<b>9</b>
<b>1. A kutatási probléma meghatározása és a disszertáció célja .....</b>	<b>9</b>
<b>2. Kutatási kérdések és hipotézis .....</b>	<b>12</b>
<b>3. A kutatás módszertana .....</b>	<b>15</b>
3.1. Kutatási megközelítés .....	15
3.2. Kutatási stratégia .....	16
3.3. Az alkalmazott kutatási módszerek .....	17
<b>4. Multikulturális Európa .....</b>	<b>21</b>
<b>II. Fogalmi keretek .....</b>	<b>30</b>
<b>1. A nemzetközi humán migráció fogalmi meghatározása és elméletei .....</b>	<b>30</b>
<b>2. Az állam és a vallási közösségek kapcsolata a vizsgált országokban .....</b>	<b>37</b>
<b>3. Az iszlám jog .....</b>	<b>48</b>
3.1. Betekintés az iszlám jog alapelveibe .....	48
3.2. Az iszlám házassági jog alapelvei .....	57
3.2.1. Az iszlám házasság, a <i>nikáh</i> – a házassági feltételek és akadályok .....	58
3.2.2. A <i>mahr</i> mint vallási kötelezettség jogi és társadalmi aspektusai .....	60
3.2.2.1. <i>Nászadományok szabályozása a magyar jogtörténetben és a mahr az iszlám jogban</i> .....	64
3.2.4. A házas felek jogai és kötelezettségei .....	73
3.2.5. A többnejűség kérdése .....	77
3.2.6. A házasság megszűnése az iszlám jogban .....	78
3.2.7. A vegyes házasságok .....	84
<b>III. Az iszlám Európában – Történeti áttekintés és bevándorlástörténet .....</b>	<b>86</b>
<b>1. Arabok az Ibériai-félszigeten .....</b>	<b>87</b>
<b>2. A mongol invázió és az Oszmán Birodalom terjeszkedése a Balkánon .....</b>	<b>89</b>
<b>3. Az Európába irányuló muszlim bevándorlás a 20. és a 21. században .....</b>	<b>91</b>
3.1. Növekvő muszlim népesség? Előrejelzések az európai muszlim közösségek növekedéséről .....	96
<b>4. Részösszegzés .....</b>	<b>99</b>

<b>IV. A muszlim közösségek története és jogkövetése a vizsgált európai országokban</b>	102
.....	
<b>1. Egyesült Királyság</b> .....	102
<b>1.1. A muszlim közösség története az Egyesült Királyságban</b> .....	102
<b>1.2. Az iszlám jogi döntőbírósi rendszer működése Angliában és Walesben</b> .....	107
<b>1.3. Az iszlám házassági jog alkalmazása Angliában és Walesben</b> .....	111
<b>1.4. Részösszegzés</b> .....	118
<b>2. Németország</b> .....	122
<b>2.1. Németország és az iszlám kapcsolata a történelem során</b> .....	122
<b>2.2. Bevándorlástörténet Németországban</b> .....	123
<b>2.3. A Németországban élő muszlim közösségek</b> .....	127
<b>2.3.1. A törökországi gyökerekkel rendelkező muszlimok</b> .....	129
<b>2.3.2. A török-német kapcsolatok és a török kisebbség bemutatása</b> .....	130
<b>2.3.3. A németországi kurdok története</b> .....	134
<b>2.3.4. A jelentősebb iszlám szervezetek Németországban</b> .....	136
<b>2.4. Az iszlám házassági jog alkalmazása és ütközési pontjai a polgári házassági joggal Németországban</b> .....	139
<b>2.4.1. Iszlám házasságkötés és házasság Németországban</b> .....	146
<b>2.4.2. A poligínia megítélése az iszlám világban és a német jogban</b> .....	150
<b>2.4.3. Vegyes házasságok Németországban</b> .....	152
<b>2.4.4. Rokonházasság a törökországi gyökerű németországi muszlimoknál</b> .....	155
<b>2.4.5. A <i>mahr</i> Németországban</b> .....	155
<b>2.4.6. A házasság felbontása – az iszlám és a német jogrendszer ellentmondásos összefonódása</b> .....	159
<b>2.5. Részösszegzés</b> .....	166
<b>3. Albánia</b> .....	169
<b>3.1. Az albániai muszlimok szerepe Albánia történelmében</b> .....	170
<b>3.2. Az iszlám házassági jog alkalmazása napjainkban az albániai muszlimok körében</b> .....	177
<b>3.3. Részösszegzés</b> .....	181
<b>4. Magyarország</b> .....	183
<b>4.1. Az iszlám rövid története Magyarországon</b> .....	183
<b>4.2. Magyarországon élő muszlim közösségek napjainkban</b> .....	186
<b>4.3. Az iszlám házassági jog alkalmazása Magyarországon</b> .....	187

<b>4.3.1. A magyarországi iszlám közösségek vezetőivel folytatott szakértői mélyinterjúk az iszlám házassági jog alkalmazásáról .....</b>	<b>187</b>
<b>4.3.1.1. Magyar Iszlám Közösség .....</b>	<b>188</b>
<b>4.3.1.2. Magyarországi Muszlimok Egyháza.....</b>	<b>190</b>
<b>4.3.1.3. Jótékonysági Béke Alapítvány (az egykori Iszlám Egyház).....</b>	<b>191</b>
<b>4.3.2. Online kérdőív a házasságkötésről a Magyarországon élő muszlimok számára .....</b>	<b>194</b>
<b>4.4. Részösszegzés .....</b>	<b>204</b>
<b>V. Összegzés, következtetések, kutatási eredmények .....</b>	<b>209</b>
<b>1. Összefoglalás .....</b>	<b>209</b>
<b>2. Kutatási megállapítások és következtetések .....</b>	<b>220</b>
<b>3. Kutatási eredmények, ajánlások.....</b>	<b>227</b>
<b>Források jegyzéke .....</b>	<b>234</b>
<b>Irodalomjegyzék.....</b>	<b>234</b>
<b>Egyéb források .....</b>	<b>264</b>
<b>Hivatkozott jogszabályok, jogesetek jegyzéke .....</b>	<b>282</b>

## Köszönetnyilvánítás

Ezúton is köszönetemet fejezem ki mindenkinek, aki segített végighaladnom ezen a hosszú úton, amely során megszületett a doktori disszertációm. Köszönöm Prof. Dr. Meleg Attilának, hogy szakmai mentoromként, barátomként éveken át biztatott, vágjak bele a doktori képzésbe. Ő tette meg az első lökést, ültette belém a PhD képzés gondolatát. Hálával tartozom Prof. Dr. Badó Attilának, akire témavezetőmként és intézetvezetőként is mindig számíthattam, kiállt mellettem, a választott témámat mindvégig támogatta, és biztosította számomra a kutatásom szakmai háttérét. Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőimnek Dr. Hegedűs Andreának és Dr. Heka Lászlónak. Mindketten több konferenciárésztvételi és publikációs lehetőséget ajánlottak figyelmembe. Heka László rámutatott arra, hogyan legyen egyedi a kutatásom. Hegedűs Andrea tanárnő bevezetett a családjogba, lelkiismeretesen követte és mindig érdeklődéssel figyelte a munkámat. Dr. Dévényi Kingának és Dr. Csicsmann Lászlónak köszönöm, hogy amikor a legbizonytalanabb voltam a témám fontosságát illetően, megerősítettek és biztattak a folytatásra, illetve több szakirodalom ajánlásával támogatták a kutatásomat. Hálás vagyok Dr. Kármán Mariannának, hogy bevezetett a magyarországi muszlimok életébe, illetve segített összeállítani az online kérdőívet, és terjeszteni azt. Továbbá köszönettel tartozom Paizs Melinda PhD társamnak, aki átnézte és véleményezte az online kérdőívemet, és emellett iránymutatást adott számomra a módszertani leírással kapcsolatban is. A hálámat nem tudom eléggé kifejezni a családomnak, különösen Édesanyámnak, nélkülük nem tudtam volna megírni a doktori értekezésemet. A férjem, a szüleim, az anyósom és az apósom számtalanszor felügyelte a kislányaimat, amíg én dolgoztam. Folyamatosan biztattak, és nem hagyták, hogy feladjam. Végül, de nem utolsó sorban szeretnék köszönetet mondani a SZTE ÁJTK Doktori Iskolájának, a SZTE ÁJTK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézetének, illetve a Civilisztikai Tudományok Intézetének, hogy keretet biztosítottak a doktori tanulmányaim elvégzéséhez, illetve hogy lehetőséget adtak a tudományos kutatáshoz szükséges szemlélet és ismeretanyag elsajátításához.

## Táblázatok, képek, térképek, ábrák jegyzéke

1. sz. ábra *Az iszlám különböző ágai és irányzatai*
2. sz. ábra *A saría alkalmazása világszerte*
3. sz. ábra *Az európai muszlim népesség 2016-ban*
4. sz. ábra *Vallási hovatartozás Európában*
5. sz. ábra *Az európai muszlim népesség várható növekedése különböző migrációs forgatókönyvek esetén*
6. sz. ábra *A muszlimok aránya az európai össznépességhez képest, 1990-2030*
7. sz. ábra *Nettó bevándorlás az Új Nemzetközösségből az Egyesült Királyságba, 1953-1961.*
8. sz. ábra *A kitöltők korcsoport szerinti megoszlása*
9. sz. ábra *A kitöltők állampolgárság szerinti megoszlása*
10. sz. ábra *A kitöltők nemzetiség szerinti megoszlása*
11. sz. ábra *A kitöltők családi állapot szerinti megoszlása*
12. sz. ábra *A mahr összege a házassági szerződésben*

## Rövidítések jegyzéke

ADR	alternatív vitarendezés (angolul: Alternative Dispute Resolution)
AKP	Igazság és Fejlődés Pártja (törökül Adalet ve Kalkınma Partisi)
BAMF	Szövetségi Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (németül: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge)
BGB	Polgári Törvénykönyv (németül: Bürgerliches Gesetzbuch)
DIK	Német Iszlám Konferencia (németül: Deutsche Islam Konferenz)
DITIB	Vallástudományi Intézet Török-Iszlám Szövetsége (törökül: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, németül: Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion)
DP	kitelepített személy (angolul: Displaced Persons)
EGBG	A német Polgári Törvénykönyv bevezetéséről szóló törvény (németül: Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche)
GG	Alaptörvény (németül: Grundgesetz)
IGMG	Milli Görüş Iszlám Közösség (németül: Islamische Gemeinschaft Milli Görüş)
IRD	Német Szövetségi Köztársaság Iszlám Tanácsa (németül: Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland)
JBA	Jótekonysági Béke Alapítvány
KRM	Muszlimok Koordinációs Tanácsa (németül: Koordinationsrat der Muslime)
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
MAT	Muszlim Választott Törvényszék (Muslim Arbitration Tribunal)
MIK	Magyar Iszlám Közösség
MME	Magyarországi Muszlimok Egyháza
Ptk.	2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
StAG	Állampolgársági törvény (németül: Staatsangehörigkeitsrecht)
UNHCR	Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztossága (angolul: United Nations High Commissioner for Refugees)
VIKZ	Iszlám Kulturális Központok Szövetsége (németül: Verband der Islamischen Kulturzentren)
ZMD	Németországi Muszlimok Központi Tanácsa (németül: Zentralrat der Muslime in Deutschland)



# I. Bevezetés és módszertan

## 1. A kutatási probléma meghatározása és a disszertáció célja

Sok európai muszlim mindennapi életében az iszlám vallási családjogi előírások betartása fontos szerepet játszik, és előfordulnak olyan esetek, amikor az iszlám jogi előírások a befogadó állam jogrendszerének idegenek, és ezért nincsenek összhangban azzal.<sup>1</sup> Az állam hivatalos jogrendszerének viszont primátusa van bármely kulturális vagy vallási jogi szabályozással szemben, mivel az európai liberális államberendezkedés egyik alapvető pillére a szekularizáció, vagyis az állam és a vallás szétválasztása.<sup>2</sup> Ugyanakkor a személyiségi jogok védelme és az egyéni szabadságjogok is kiemelt szerepet játszanak az európai demokráciákban.<sup>3</sup> A nagyobb muszlim kisebbségekkel rendelkező európai államoknak kihívást jelent, hogy a nyugati liberális elveket, illetve a muszlim lakosság számára fontos vallási nézeteket összhangba hozzák.

A disszertációmban négy európai országban, az Egyesült Királyságban, Németországban, Albániában és Magyarországon élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát hasonlítom össze. Elsősorban az iszlám köteléki jogot vizsgálom, azaz hogyan jön létre a házasság, és hogyan szűnik meg. Három témára összpontosítok a kutatásomban:

- A *mahr*<sup>4</sup> jelentősége, mértéke és megítélése
- Az iszlám és a polgári házasságkötés viszonya
- A házasságok megszűnésének gyakorisága és módja

A házasságkötések szabályozása eltérő az egyes országokban. A kötelező polgári házasság rendszerében csak az anyakönyvvezető vagy más hivatalosan felhatalmazott személy előtt lehet érvényes házasságot kötni, azaz a felekezeti házasság az állam szemében „nemlétező”, érvénytelen házasság. Németországban<sup>5</sup>, Albániában<sup>6</sup> és Magyarországon<sup>7</sup> kizárólag a polgári házasságnak van magánjogi joghatálya. Az egyházi

---

<sup>1</sup> KHALFAOUI, 2020. 5.

<sup>2</sup> PRESTON, 2024.

CHOI, 2024.

<sup>3</sup> European Convention on Human Rights, 1950

<sup>4</sup> Az iszlám házasságkötés során a *mahr* a férj vallási kötelezettsége, amelyet biztosítania kell a felesége számára. A *mahr* jellemzően pénz, ingatlan vagy ingóság. A *mahr* összegét a házassági szerződésben rögzítik, amelyet az esküvő alkalmával írnak alá. (Forrás: MUGHNIYYA)

<sup>5</sup> Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), 1900. § 1310

*Marriage in Germany*. German Missions in the United States.

<sup>6</sup> *Family Code of Albania*, Law Number 9062, 2003. Article 8, Article 28.

<sup>7</sup> Ptk. 4:5. §

házasság rendszerében az egyház végzi a házasságkötést. Magyarországra ez a rendszer volt jellemző az 1894. évi Házassági jogról szóló törvény (XXXI. tc.) hatályba lépése előtt. A fakultatív polgári házasság rendszerében a házasulandó feleknek van lehetőségük maguk megválasztani, hogy egyházi vagy polgári házasságot szeretnének kötni, ugyanakkor a polgári házasság feltételül előírt szabályoknak a felekezeti házasságkötés esetében is meg kell felelniük a feleknek. Jelenleg több európai országban is a fakultatív polgári házasság rendszere működik, mint Lengyelországban, Görögországban, Spanyolországban, Olaszországban<sup>8</sup> és az Egyesült Királyságban<sup>9</sup>.

A polgári és a felekezeti házasságkötés viszonyának vizsgálata azért fontos, mert számos probléma adódhat abból, hogy a felek nem kötnek érvényes házasságot. Különösen a házasság felbontásakor vagy az egyik házastárs halála esetén vagyoni jogi problémák (öröklés, vagyoneosztás, tartásdíj, késleltetett *mahr* kifizetése) vagy viták adódhatnak a gyermekelhelyezéssel kapcsolatban, amelyeket a felek nem tudnak jogi úton elrendezni, amennyiben nem jött létre közöttük érvényes házasság, és csak iszlám házasságot kötöttek. A nem érvényes házasság esetén a házastársak eleshetnek a szociális ellátásoktól, állami támogatásoktól (özvegyi nyugdíj, hitelkedvezmények, adókedvezmények). Amennyiben az érvénytelen házasságban gyermekek születtek, a gyermekek jogi státusza bizonytalan lehet. Ezeken felül a vallási jog szerint létrejött házasság felbontása is bonyolultabb lehet, mint az érvényes házasság felbontása. Összességében kijelenthető, hogy az érvényes házasságkötés a legegyszerűbb módja annak, hogy a házastársak biztosítsák egymás számára a jogi védelmet és a házassággal járó előnyöket. A *mahr* és a házasságok megszűnésének vizsgálata szorosan összefügg azzal a kérdéssel, hogy a felek érvényes házasságot, vagy csak iszlám jog szerinti házasságot kötöttek-e, hiszen a legtöbb probléma a házasságok megszűnésekor adódik a vagyon kapcsán.

Az Európában élő muszlimok száma az elmúlt évtizedekben jelentősen megnövekedett. Ez a növekvő számú muszlim közösség számos kihívást, ugyanakkor lehetőséget is jelent Európa társadalmi számára. Az egyik ilyen kihívás, hogy a muszlimok házassági gyakorlata gyakran eltér a többségi társadalom által elfogadott hagyománytól és gyakorlattól. Ez a különbség számos konfliktushoz vezethet, többek között például a kulturális szokások mássága, a házasság intézményéhez való hozzáállás,

---

<sup>8</sup> HEGEDŰS, 2023. 52.

<sup>9</sup> Marriage Act 1949  
*Getting married*. Citizens Advice UK.

a házasság felbontásának a szabályozása, vagy a házasságon kívüli szexualitás elfogadottsága tekintetében. A disszertáció célja, hogy mélyebben megértse és megvizsgálja az Európában élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát, és feltárja azokat a tényezőket, amelyek ezeket befolyásolják. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a muszlimok és a többségi társadalom közötti tolerancia javuljon, és hogy a muszlimok házassági gyakorlatához kapcsolódó konfliktusokat hatékonyabban lehessen kezelni.

## 2. Kutatási kérdések és hipotézis

A kutatásom során számos olyan kérdésre szeretnék választ találni, amelyek hozzájárulnak a kutatási célom eléréséhez, hogy feltárjam azokat a tényezőket, amelyek az Európában élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát befolyásolják. Mielőtt a házassági gyakorlatot érintő kérdésekre összpontosítok, kitérek az iszlám, illetve az európai muszlimok történelmi múltjára.

- Melyek az iszlám házassági jog jellemzői?
- Milyen kapcsolatban állt az iszlám és Európa a történelem során?
- Hogyan alakult a muszlim lakosság száma Európában, milyen muszlim bevándorlási hullámokról beszélhetünk? Milyenek az előrejelzések az európai muszlim lakosság számának alakulásáról?

Négy kiválasztott ország muszlim lakosságának az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát vizsgáltam. A négy kiválasztott országban élő muszlim lakosság jellemzően különböző bevándorlási hullámban érkezett Európába, vagy különböző kulturális közegben él, illetve más héttérrel rendelkezik, ezért érdemes a házassági gyakorlatukat illetően összehasonlító elemzést végezni.

1. Az Egyesült Királyság elsősorban a gyarmati múltjának köszönhetően rendelkezik nagyobb muszlim lakossággal, amely a 20. század közepétől vándorolt be az országba.
2. Németország az 1960-as évektől fogadott be nagy számban törökországi vendégmunkásokat, illetve a 21. század elejétől napjainkig elsősorban szír menekülteket.
3. Albániában a 15. századtól tömegesen áttért a lakosság az iszlámra az Oszmán megszállás miatt. Mivel Albánia lakosságának nagy része már régóta muszlim, azért őket már őshonos muszlimként tartják számon. Ugyanakkor nem elhanyagolható tényező, hogy a 20. században Albániában működött a vallásokat leginkább elnyomó kommunista diktatúra.
4. Magyarországon a mai napig nincsen számottevő muszlim népesség, ezért érdekes összehasonlítást végezni a magyarországi kisebbségű muszlim közösség házassági gyakorlata és más nagyobb muszlim közösséggel rendelkező országban követett házassági gyakorlat között.

A kiválasztott országokban az iszlám házassági gyakorlatot illetően elsősorban a *mahr* mértékét, az iszlám szerinti és polgári házasságkötés viszonyát, illetve az iszlám

jog szerinti válásokat<sup>10</sup> (*talák, hul, faszh, tafrik*) vizsgáltam. Ezekhez kapcsolódóan az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg.

- Milyen hasonlóságok és különbségek állapíthatók meg a vizsgált országokban élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát illetően?
- Hogyan határozza meg az európai környezetben való élet és a muszlim identitás az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és a házassági gyakorlatot? Vegyes házasságok, azaz muszlim és nem muszlim fél között létrejött házasságok esetében, illetve az első és a másodgenerációs muszlimok házasságánál hogyan érvényesülnek az iszlám házassági jogi előírások?
- Milyen mértékű *mahrot* határoznak meg a házassági szerződésben a felek a vizsgált országokban? Mi befolyásolja a *mahr* mértékének a meghatározását?
- Az iszlám szerinti házasságkötés mellett polgári házasságot is kötnek a felek a vizsgált országokban?
- Jellemzően hogyan történnek a muszlimok körében az iszlám szerinti válások a vizsgált országokban?

Az alábbi hipotézist állítottam fel.

Az európai muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát, az iszlám házassági szerződésben meghatározott *mahr* mértékét, a polgári házasságkötés fontosságát az iszlám szerinti házasságkötés mellett, illetve a házasságok megszűnésének a módját befolyásolja, hogy a házasulandó felek melyik bevándorlási hullámban érkeztek Európába, hányadik generációs muszlimok, melyik kibocsátó országból érkeztek Európába, illetve hogy a befogadó országban mekkora muszlim közösség található.

A hipotézisemet a családi elvárások meglétére, illetve hiányára alapozom. Véleményem szerint a családi elvárások kulcsszerepet játszanak a muszlim közösségekben, különösen a házassággal kapcsolatban. Ahogy más vérségi alapon szerveződő, tradicionális társadalmakra is jellemző, a muszlim társadalmak is több

---

<sup>10</sup> A „válás” szó pontosabban tükrözi az iszlám jogban a házasság megszűnésének komplexitását és jelentőségét, mint a „házasság felbontása”. Az iszlám jogban a házasság nem csupán egy jogi szerződés, hanem egy szent kötelék, amely mély érzelmi és társadalmi kötődést jelent a felek között. Másrészt az iszlám jogban a legtöbb esetben egy válási folyamatról van szó, amely nem feltétlenül a felek közti házassági kötelék megszűnésével végződik.

szempontból inkább kollektivista szemléletmódot<sup>11</sup> követnek, amely szerint a család különösen központi helyet foglal el az egyéni érdekekkel szemben. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az iszlám nem írja elő a kollektivismust abban az értelemben, hogy az egyén érdekeit alárendeli a csoport érdekeinek. Az iszlám elismeri az egyén jogait és szabadságát is, és hangsúlyozza a személyes felelősségvállalás fontosságát.<sup>12</sup>

---

<sup>11</sup> A kollektivista felfogásban a közösség áll a középpontban, az egyén pedig a közösség részeként definiálja magát, amely gondoskodik róluk a hűségért cserébe. Az egyén önértékelése szorosan összefügg a közösséghez való tartozásával. A közösség elvárásainak való megfelelés fontos szerepet játszik az egyén életében. A kollektivismust úgy is meghatározhatjuk, mint az emberek egy csoportjához köthető attitűdök, hiedelmek és viselkedési formák összességét. Ezzel szemben az individualizmus egy olyan szemléletmód, amely az egyén önrendelkezését és önmegvalósítását hangsúlyozza, és amely szerint az emberek jellemzően csak önmagukkal és közeli családtagjaikkal foglalkoznak. Az individualista felfogás az egyéni jogokat (nem a kötelezettségeket), a személyes autonómiát, a magánéletet, az önmegvalósítást és az egyéni érdekeket támogatja. (HOFSTEDE, BOND, 1984. 419.) Az individualizmus és a kollektivismus abban különbözik, hogy az egyének mekkora mértékben törődnek a társadalommal, és ápolják a kapcsolatot a társadalom többi tagjával. (HUI, TRIANDIS, 1986.) Észak-Amerika és Európa társadalmi jellemzően individualista szemléletűek, a kelet-ázsiai, közel-keleti és arab országok társadalmi pedig inkább kollektivista felfogásúak. (DARWISH, HUBER, 2003. 48-49.)

<sup>12</sup> MUSAH, 2011. 71-73.

### 3. A kutatás módszertana

#### 3.1. Kutatási megközelítés

A kutatásom során az Európában élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát vizsgáltam. Az interpretivizmus a legalkalmasabb kutatási „filozófia” a dolgozat témája kapcsán, mivel segíti a kontextuális megértést. Az interpretivizmus a résztvevők értelmezésére fókuszál a vizsgált jelenségekről.<sup>13</sup> Ebben az esetben az európai muszlimok házassági gyakorlatáról van szó, ahol a kutatásnak lehetővé kell tennie a résztvevők saját perspektíváinak és értelmezéseinek feltárását. Az interpretivista megközelítés segít megérteni a házassági gyakorlatok mögött álló kulturális, vallási és társadalmi kontextust.

Társadalmi konstrukciók és kultúra kapcsán az interpretivizmus hangsúlyozza, hogy a társadalmi valóságok és kultúrák konstrukciók, amelyek az emberek által létrehozott értelmezések és normák eredményeként jönnek létre. Ezt a megközelítést használva lehetőségünk van feltárni, hogy hogyan épül fel és változik az európai muszlimok házassági gyakorlata az egyes országokban, és hogyan alakul a különböző közösségekben.

Az interpretivizmus gyakran kvalitatív kutatási módszerek alkalmazásával párosul. A kutatásom során mélyinterjúkat végeztem, illetve online kérdőívet alkalmaztam. Ezek a módszerek lehetővé teszik a résztvevők személyes tapasztalatainak és értelmezéseinek megértését és részletes feltárását.

Az interpretivizmus az egyediséget, a heterogenitást és a kontextusvariabilitást is figyelembe veszi. Az európai országok közötti kulturális és társadalmi különbségek mellett az egyes muszlim közösségek is eltérőek lehetnek. Az interpretivizmus megközelítésének köszönhetően rugalmasan lehet alkalmazni a kutatási módszereket az egyes kontextusokhoz és közösségekhez.

Az interpretivizmus segít az elméleti összefüggések feltárásában is. A korábbi kutatások, a szakirodalom felhasználása és a sajtóelemzés alkalmazása hozzájárul ahhoz, hogy az eddigi ismereteket felhasználva és azokat összehasonlítva az új kutatási eredményekkel, a tudományos közösség számára fontos elméleti eredményeket tudjak elérni.

---

<sup>13</sup> SAUNDERS, LEWIS, THORNHILL, 2019. 148-149.

Összességében az interpretivizmus lehetővé teszi, hogy a kutatásom során mélyrehatóan tudjam vizsgálni az európai muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát, figyelembe véve a kulturális, vallási és társadalmi kontextust, valamint a résztvevők saját értelmezéseit.<sup>14</sup> Ezáltal a kutatásom hozzájárul a társadalomtudományok területén a kulturális sokféleség és társadalmi változások jobb megértéséhez.

A dolgozat inkább induktív kutatási megközelítést alkalmaz.<sup>15</sup> Kijelenthető, hogy a vallási kisebbségek tanulmányozása általánosságban kihívást jelent. Többek között olyan szempontból is, hogy nagyon nehéz elérni, illetve beazonosítani (pl. akár statisztikák alapján is) az adott vallási kisebbséghez tartozó személyeket. Ebből kifolyólag elsősorban az online kérdőíves kutatás során reprezentatív mintavételre nem nyílt lehetőségem, ezért az elért személyek vizsgálata alapján (tekintettel a nem reprezentatív kvantitatív vizsgálatok módszertani korlátaira) általánosító következtetéseket tettem. Emellett az egész dolgozatomban inkább általános következtetéseket vontam le az egyes kiválasztott országokban élő muszlimok házassági gyakorlata kapcsán az általam elért adatok és ismeretanyag alapján.

### **3.2. Kutatási stratégia**

A kutatásom időbeli meghatározásánál fontos kiemelni, hogy a kutatásom szűkebb időkerete a jelenkorra, azaz a 21. századra összpontosít. Ugyanakkor longitudinális megközelítést és a történeti módszert<sup>16</sup> alkalmazva elengedhetetlennek tartom, hogy az európai muszlimok vizsgálatánál egy történeti áttekintést is beépítsek a disszertációmba – egyrészt az iszlám és az iszlám jog történetének, másrészt pedig az iszlám és Európa kapcsolatának az áttekintésével. A történeti megközelítést Friedrich Karl von Savigny 19. századi német jogtudós, a Történeti Jogi Iskola kiemelkedő alakja azért tartotta fontosnak, mert nézetei szerint a jog nem egy statikus szabályrendszer, hanem egy organikus fejlődés eredménye, amely szorosan összefügg a nemzetek múltjával, kultúrájával és szokásaival.<sup>17</sup>

A kutatásom térbeli elhatárolásánál szükséges tisztáznom, hogy bár a dolgozat címében általánosságban szerepelnek az európai muszlimok, terjedelmi korlátok és a

---

<sup>14</sup> GEERTZ, 1973.

<sup>15</sup> MILL, 1873. 418-426.

<sup>16</sup> SAVIGNY, 2004. 91-92.

<sup>17</sup> HARATA, 2013. 137-138.



kutatás volumenének nagysága miatt a kutatásomban négy kiválasztott országra koncentráltam, az Egyesült Királyságra, Németországra, Albániára és Magyarországra. Olyan európai országokat választottam ki, amelyeknek más viszonya volt az iszlámmal a történelem során, és ebből kifolyólag más típusú és létszámú muszlim lakossággal rendelkeznek. Az Egyesült Királyság elsősorban a gyarmati múltjának és kapcsolatainak köszönheti a kiterjedt muszlim kisebbségét.<sup>18</sup> Németországban a törökországi muszlimok alkotják a legnagyobb muszlim kisebbséget a két ország között kötött, az 1961-es munkaerő-felvételi, illetve munkaerő-toborzási megállapodásnak köszönhetően,<sup>19</sup> emellett pedig az utóbbi évtizedben nagy számban érkeztek muszlim menekültek a polgárháború sújtotta Szíriából.<sup>20</sup> Albániában az 500 éves Oszmán megszállásnak köszönhetően az őslakosság felvette a megszállók vallását, amelyet a több évtizedes, vallásokat elnyomó szocialista rendszer ellenére is sikerült a mai napig megőriznie a lakosságnak.<sup>21</sup> A magyarországi kis közösségekben, vagy sok esetben izoláltan élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát pedig azért érdemes az előzőekben bemutatott országokban élő, kiterjedtebb muszlim közösségek iszlám jogkövetési gyakorlatával összehasonlítani, mert így képet kapunk arról, mennyire befolyásolja a közösség mérete az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát.

A szövegben előforduló arab és perzsa szavak kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy a szavak egységes magyaros átírását adom meg, a magyarban nem létező hangokat a legközelebbi magyar megfelelőjükkel jelölve.

### **3.3. Az alkalmazott kutatási módszerek**

A kutatásom során elméleti és empirikus kutatási módszereket ötvöztem.

Az elméleti kutatás során feltérképeztem és feldolgoztam a szakirodalmat, értelmeztem a kapcsolódó jogszabályokat, statisztikákat, illetve demográfiai adatokat. A házassági rendszer feltérképezéséhez a kiválasztott országok házasságot szabályozó törvényeinek (polgári törvénykönyv vagy házassági törvény) vonatkozó részeit használtam fel. A kiválasztott országok alkotmányait és más vonatkozó jogszabályait alkalmaztam az állam és a vallási közösségek viszonyának vizsgálatához. A legutóbbi népszámlálási adatok és kutatóközpontok által publikált felmérések eredményei alapján

---

<sup>18</sup> WELLER, CHERUVALLIL-CONTRACTOR, 2015.

<sup>19</sup> HAUG, MÜSSIG, STICHS, 2009. 116.

<sup>20</sup> Germany, UNHCR.

<sup>21</sup> KEMENSZKY, 2010. 447-451.

mértem fel az Európában és a kiválasztott országokban élő muszlimok számát. Az iszlámmal és az európai iszlámmal kapcsolatban a széles körben elismert magyar és külföldi szerzők munkáit használtam fel. A teljesség igénye nélkül többek között Germanus Gyula, Goldziher Ignác, Hamza Gábor, Iványi Tamás, Jany János, Rostoványi Zsolt, William Montgomery Watt, Hammudah Abd al Ati, Joseph Schacht, Carole Hillenbrand, Jamal J. Ahmad Nasir és Mathias Rohe az iszlámmal és az iszlám házassági jogról írt könyveit és tanulmányait építettem bele a dolgozatomba. A disszertáció megírása során elsősorban angol nyelvű szakirodalomra támaszkodtam, emellett a magyar és a német nyelvű szakirodalmat használtam jellemzően a magyarországi és a németországi muszlim kisebbség vizsgálatához. Túlnyomó részt a felhasznált források elérhetőek az interneten, viszont emellett a felhasznált irodalomban fellelhetők az iszlámmal, illetve az európai iszlámmal kapcsolatban megjelent, elsősorban magyar nyelvű kötetek. Az angliai, a német és az albániai muszlimok házassági gyakorlatáról rendelkezésre áll szakirodalom, ezért ezekben az országokban nem végeztem empirikus kutatásokat, hanem a már meglévő kutatási eredményekre, irodalomra támaszkodtam.

A téma aktualitása miatt kikerülhetetlen volt, hogy sajtóelemzést is végezzek, hiszen olyan társadalmi jelenségeket vizsgáltam, amelyek napjainkban alakulnak. Az aktuális sajtóanyagok vizsgálatával képes voltam bemutatni, hogyan befolyásolják a médiumok az adott társadalmi kérdéseket és hogyan tükrözik azokat. A sajtóelemzés nem csupán a jelenkori kontextust helyezte el a kutatásomban, hanem lehetővé tette, hogy az aktuális társadalmi folyamatokat is figyelembe vegyem.<sup>22</sup>

Szükségesnek tartom az iszlám jog és jogalkalmazás megértése szempontjából a történeti szempontú elemzést<sup>23</sup>, hiszen az iszlám jog megjelenése óta változik és alakul. Emellett szintén elengedhetetlen, hogy az iszlám és Európa kapcsolatát is áttekintsem a történelem során, mivel a történelmi múlt értelmezésem szerint minden esetben kihatással van a jelenkori társadalomra is.

A doktori értekezésem célja, hogy összehasonlítsam a kutatott európai országokban élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát, ezért a fő alkalmazott módszerem a szociológiai összehasonlító módszerrel (*comparative method in sociology*) történő elemzés. A szociológiai összehasonlító módszer alkalmas olyan csoportok, kultúrák, körülmények vagy társadalmi jelenségek

---

<sup>22</sup> GLASER, STRAUSS, 1967. 161.

<sup>23</sup> MAHONEY, RUESCHEMEYER, 2003. 3-10.  
GRAY, WILLIAMSON, KARP, DALPHIN, 2007. 241-262.

összehasonlítására, amelyek hasonlóak, de mégis beazonosítható módon különböznek egymástól. A módszer célja, hogy szembeállítsa a társadalmi struktúrákat és folyamatokat az országok vagy régiók között az általános minták azonosítása érdekében.<sup>24</sup> A négy vizsgált európai országban, az Egyesült Királyságban, Németországban, Albániában és Magyarországon élő muszlimok házassági gyakorlatát vettem össze, beazonosítva a hasonlóságokat és a különbségeket, illetve ezeknek az okait igyekeztem feltárni.

Fontos kiemelnem, hogy a dolgozat megírása során nem volt célom, hogy alapos jogdogmatikai kutatást végezzek, ezért a jogösszehasonlítás módszerét<sup>25</sup> csak a legszükségesebb mértékben alkalmaztam. A jogösszehasonlító módszerek közül jellemzően a "law in context" megközelítés<sup>26</sup> alapján végeztem összehasonlítást. A „law in context” módszer nem szorítkozik kizárólagosan a jogi szabályok, fogalmak vagy rendszerek dogmatikai összehasonlítására, hanem a jogot inkább a kulturális, társadalmi, és politikai összefüggéseiben vizsgálja. A kontextuális megközelítés több társadalomtudományi terület felhasználásával magyarázza meg a vizsgált jogterület vagy jogi jelenségek gyakorlati működését.<sup>27</sup>

Az elméleti kutatást szociológiai empirikus vizsgálatok lefolytatásával egészítettem ki a Magyarországon élő muszlimok tanulmányozása során. Az empirikus vizsgálatok során kevert módszertant alkalmaztam. A kvalitatív jellegű kutatás mellett kvantitatív jellegű vizsgálatot végeztem, melyek eredményeit összevettem. A kvalitatív módszerek közül a szakértői mélyinterjú<sup>28</sup> empirikus módszerét választottam. A szakértői mintavételkor nagy hangsúlyt fektettem az interjúalanyok kiválasztására, és a szakmaiságot helyeztem előtérbe, ezért a magyarországi iszlám szervezetek vezetőivel, illetve azokkal a személyekkel folytattam az interjúkat, akik az adott közösségekben a házasságkötésekért felelősök, és széleskörű rálátásuk van az adott közösség jogkövetési gyakorlatára. A téma kapcsán az ő válaszaik a legmegbízhatóbbak és legrelevánsabbak. A mélyinterjúk elemzésénél részletesebben kifejtem a szakértői mélyinterjúk során alkalmazott módszertant.

A szakértői mélyinterjúk mellett online kérdőívet készítettem a Magyarországon élő muszlimok számára. Az online survey<sup>29</sup> kvantitatív módszertani eszközként

---

<sup>24</sup> HANTRAIS, 1995.

<sup>25</sup> A jogösszehasonlítás módszertanához lásd különösen: ADAMS, HUSA, ODERKEKRRK, 2017.

<sup>26</sup> SAMUEL, 2013. 7.

<sup>27</sup> HOECKE, 2015. 16-17.

<sup>28</sup> KVALE, BRINKMANN, 2009. 81-83.

<sup>29</sup> MATSUO, MCINTYRE, TOMAZIC, KATZ, 2004.

kiegészítette a kvalitatív mélyinterjúkat. Az online kérdőívet elsősorban a legnagyobb közösségi oldalon terjesztettem, így a mintavétel könnyen elérhető alanyokon alapul. Tudatosan olyan oldalakon és csoportokban osztottam meg a kérdőívet, ahol kifejezetten a célcsoportot tudtam elérni. A magyarországi muszlimok becsült létszámához képest csak kevesen töltötték ki a kérdőívet, ezért az eredmények nem reprezentatívak. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy szükséges volt a kutatás szempontjából egy ilyen kérdőív, hogy a témát az érintettek, azaz az iszlám házasságban élők szemszögéből is megvizsgáljam, és a nyert válaszok segítségével alátámasszam a mélyinterjúk során kapott információkat. Az online survey elemzésénél részletesebben kifejtem az alkalmazott módszertant.

## 4. Multikulturális Európa

A dolgozat célja, hogy mélyrehatóan feltárja az európai muszlim közösségeknek az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát. Mivel a kulturális háttér jelentősen befolyásolja és formálja az egyes kulturális csoportok házassági gyakorlatait, szükséges kitérni a multikulturális társadalom jelenségére.

A Földön rengeteg különböző kultúra van jelen, amelyek gyakran találkoznak egymással egy állam határain belül. A multikulturális társadalmak nem újkeletű jelenségek, mivel a történelem során jellemzően többnemzetiségű, különféle kulturális háttérrel rendelkező népcsoportok éltek együtt egy politikai entitáson belül. A többnemzetiségű birodalmakban a különféle kultúrák alá- és fölérendeltségi viszonyban álltak egymással, egy vezető kultúrát részesítettek előnyben a többihez képest.<sup>30</sup> A multikulturalizmus fogalma az utóbbi ötven évben vált meghatározóvá a társadalmi és politikai diskurzusokban, különösen Európában, ahol a különböző népcsoportok és kultúrák együttélése mindennapossá vált. A multikulturalizmusról szóló viták központi kérdése, hogy vajon a multikulturalizmus a legmegfelelőbb módszer-e a kulturális sokszínűség és a bevándorlók integrációjának kezelésére.

A *multikulturalizmus* kifejezés 1957-ben született meg Svájcban, mivel az országban különböző nyelveket beszélő és vallású emberek élnek.<sup>31</sup> Európában a *multikulturalizmus* kifejezés csak később, az 1960-as és az 1970-es években kezdett elterjedni, amikor a kontinens országai szembesültek a munkaerőpiac szükségletei miatt fellépő bevándorlási hullámokkal.<sup>32</sup> Az Egyesült Királyságban, Németországban és Franciaországban kezdték el először széleskörűen használni a multikulturalizmus kifejezést, de gyorsan elterjedt egész Európában. Az egyes országokban különféle politikákkal igyekeztek kezelni a kulturális sokféleséget és elősegíteni az integrációt.<sup>33</sup>

A *multikulturalizmus* kifejezést az elmúlt évtizedekben, politikai modellként, politikai eszközként és társadalmi gyakorlatok összességének a leírására használták. Célja elsősorban a kulturális pluralizmus és sokszínűség elősegítése, illetve a különböző kulturális és kisebbségi csoportok védelme. Történeti szempontból pedig külön utat jelent a monokulturális nemzetállam és az asszimilációs törekvésekkel szemben.<sup>34</sup> A

---

<sup>30</sup> VÉKONY, 2017. 55.

<sup>31</sup> KUCHERYAVAYA, WITKOWSKA, KALINOSKAYA, SELEZNEV, ZUBANOVA, FEDYAKIN, 2020. 59-60.

<sup>32</sup> JOHANSSON, 2022. 75.

<sup>33</sup> PAREKH, 1999.

<sup>34</sup> JOHANSSON, 2022. 76.

multikulturalizmus hívei egyetértenek abban, hogy elutasítják az „olvasztótégely” (*melting pot*) politikáját, amely szerint a kisebbségi csoportok tagjaitól elvárják, hogy beolvadjanak a domináns kultúrába. Egy multikulturális társadalomban a kisebbségi csoportok tagjai megőrizhetik egyedi kollektív identitásukat és szokásaikat. A multikulturalizmus összeegyeztethető a bevándorlók társadalomba való integrációjával, és egyáltalán nem áll ezzel szemben, ugyanakkor a multikulturalizmust támogató politikák igazságosabb integrációs feltételeket biztosítanak a bevándorlók számára.<sup>35</sup> A multikulturalizmust támogató politikák a kisebbségi jogok és kulturális különbségek elismerésére összpontosítanak. Az 1990-es években a multikulturalizmus elméleti vitájának központjában ezért a különböző emberi jogok és társadalmi igazságosság témái álltak.<sup>36</sup>

Számos társadalomkutató foglalkozott a multikulturalizmus értelmezésével. A dolgozatomban ezen fejezetének viszont nem célja, hogy részletesen bemutassa a multikulturalizmus fogalmát érintő teljes tudományos vitát. Egy átfogó képet szeretnék nyújtani a multikulturalizmus értelmezéséről, ezért csak néhány gondolkodó nézeteit osztom meg, akik a kulturális sokféleség pozitív értékeit hangsúlyozzák, kitérve a multikulturális társadalmak kihívásaira is, illetve a multikulturalizmus kritikájára is.

Charles Taylor kanadai filozófus többek között multikulturalizmus elméletéről vált ismertté, amelyet „*Az elismerés politikája*” című tanulmányában fejtett ki.<sup>37</sup> Taylor a multikulturalizmust egy olyan társadalmi rendként határozza meg, amelyben a különböző kultúrák képviselői egyenlő jogokkal és méltósággal rendelkeznek, és a társadalom biztosítja számukra a kulturális identitásuk kifejezésének lehetőségét, azaz Taylor elmélete az elismerésre összpontosít.<sup>38</sup> Taylor szerint a kisebbségi csoportoknak igényük van arra, hogy a társadalom elismerje a kulturális identitásukat. Úgy gondolja, hogy ha egy személy vagy egy csoport nem kap elismerést a környezetétől, a többségi társadalomtól, akkor az a személyiségének csorbulásához, sérüléséhez vezet.<sup>39</sup>

Will Kymlicka kanadai filozófus szintén a multikulturalizmus egyik legjelentősebb teoretikusa. Kymlicka és Taylor multikulturalizmus értelmezésében számos párhuzam lelhető fel. Mindketten hangsúlyozzák a különböző kultúrák egyenlőségét és az egyének kulturális identitásának elismerését. Kymlicka elméletének

---

<sup>35</sup> SONG, 2020.

<sup>36</sup> JOHANSSON, 2022. 76.

<sup>37</sup> TAYLOR, 1994. 25.

<sup>38</sup> VÉKONY, 2017. 56.

<sup>39</sup> TAYLOR, 1994. 25-26.

egyik fontos eleme a közösségi jogok fogalma. Ezeket a jogokat a különböző kulturális csoportok a saját közösségükön belül gyakorolhatják, illetve a közösségi jogok hozzájárulnak ahhoz, hogy ezek a csoportok megőrizték a kulturális identitásukat. Kymlicka multikulturalizmusról alkotott nézeteit a *Multicultural Citizenship* című könyvében foglalta össze. A könyvben Kymlicka a következőket írja: „A multikulturalizmus nem azt jelenti, hogy minden kultúra egyenlő. Azt jelenti, hogy minden kultúrának lehetőséget kell adni arra, hogy saját értékeit és hiedelmeit gyakorolja, mindaddig, amíg azok nem sértik mások jogait.”<sup>40</sup> Meggyőződése szerint a multikulturalizmusnak biztosítania kell a különböző kultúrák elismerését, támogatnia kell a kulturális változatosságot, és párhuzamosan erősítenie kell a társadalmi kohéziót. Kymlicka multikulturalizmus csoportosítása kifejezetten hasznos olyan szempontból, hogy nem mindegy, milyen kisebbségek egymás mellett éléséről van szó. A többségi társadalom mellett Kymlicka három különféle kisebbségi csoportot különít el attól függően, hogy az adott kisebbségi csoport milyen eredettel, háttérrel rendelkezik: őslakosok, nemzeti kisebbségek, illetve bevándorlók. Az őslakos kisebbségekre jó példák az indiánok vagy a maorik, akik az adott állam területén őslakosként élnek, de az évszázados elnyomás miatt már csak kisebbségként vannak jelen. A multikulturalizmust támogató politikák az ő esetükben azt a célt szolgálják, hogy az adott történelmi kisebbség méltó helyett kapjon a társadalomban, és sikerüljön fenntartani a kultúrájukat. A nemzeti kisebbségek egy adott államon belül a többségi társadalom mellett önálló történelmi, kulturális kisebbséget alkotnak, mint a katalánok, baszkok vagy a skótok. Ezek a csoportok nehezen különíthetők el az őslakos kisebbségektől, egy bizonyos fokú összemosódás érzékelhető, mivel nagyon szubjektív a megítélése annak, hogy egy adott kisebbség őslakos kisebbség vagy nemzeti csoport. A két csoport között leginkább az érdekérvényesítő képességük alapján lehet különbséget tenni. A bevándorló multikulturalizmushoz számos politikai intézkedést vezetnek be a multikulturalizmust követő államok. Például a médiában a kisebbségek reprezentációja, mentességek bevezetése különböző területeken (öltözködés, bolti nyitvatartás, stb.), kettős állampolgárság engedélyezése, anyanyelv oktatásának a támogatása, bevándorló csoportok szervezeteinek állami támogatása a kulturális tevékenységek érdekében. A többségi társadalom a bevándorló csoportokkal kapcsolatos multikulturalizmust tudja legnehezebben elfogadni, hiszen ebben az esetben a társadalomnak teljesen meg kell

---

<sup>40</sup> KYMLICKA, 1996. 18.

változtatnia gondolkodásmódját, még hozzá hirtelen, mivel jellemzően az európai államokat felkészületlenül érte az először csak átmenetileg befogadott bevándorlók végleges letelepedése.<sup>41</sup> Kymlicka elméletét számos kritika is érte, miszerint a multikulturalizmus túlságosan hangsúlyozza a kultúrák különbségeit, és figyelmen kívül hagyja a közös értékeket, illetve nem biztosítja az egyenlőséget a különböző kultúrák képviselői számára.<sup>42</sup> Ennek ellenére Kymlicka elmélete továbbra is fontos szerepet játszik a multikulturalizmusról szóló diskurzusban, és segít megérteni, hogy miért fontos a különböző kultúrák elismerése a multikulturális társadalmakban.

John Gray angol politikafilozófus kritikát fogalmazott meg a multikulturalizmussal szemben, miszerint a multikulturális társadalmaknak két fő kihívással kell szembenézniük, a kulturális konfliktusokkal és az egyenlőtlenségekkel. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a multikulturalizmus híveinek realiztikusabbaknak kell lennie, és el kell fogadnia, hogy a különböző kultúrák közötti konfliktusok elkerülhetetlenek. Szerinte a multikulturális társadalmak az emberiség általános állapota, az emberiség történelme során mindig is különböző kultúrák álltak egymással szemben, és ezek a konfliktusok szükségesek a társadalmi változásokhoz.<sup>43</sup> A kritikája szerint a multikulturalizmus eszméje illúziókra épül. A multikulturalizmus alapfeltételezése, hogy a különböző kultúrák békésen együtt tudnak élni egymás mellett. Pedig a valóságban a különböző kulturális csoportok közti konfliktusok feszülnek, amelyeknek a kezelésére kellene összpontosítani. A különböző kulturális közösségek a gyakorlatban nem rendelkeznek egyenlő jogokkal és lehetőségekkel, általában különböző gazdasági és társadalmi helyzetben vannak.<sup>44</sup>

Ziauddin Sardar brit-pakisztáni muszlim társadalomtudós a multikulturalizmust bírálóik között az egyik legkritikusabb. John Grayhez hasonlóan Sardar szerint sem képes kezelni a multikulturalizmus a multikulturális társadalmakban a kulturális közösségek között felmerülő a kulturális konfliktusokat és az egyenlőtlenségeket. A multikulturalizmusra való törekvés helyett a társadalmi kohézió erősítésére, a kulturális sokszínűség értékelésére, illetve a közös értékek hangsúlyozására kell összpontosítani. Ahhoz, hogy a multikulturalizmus a sokszínűség kezelésének eszközeként működjön, két egyedi jellemzővel kell rendelkeznie. Először is, a multikulturalizmusnak minden

---

<sup>41</sup> KYMLICKA, 2007. 72-73.

<sup>42</sup> BHUIYAN, 2011.

<sup>43</sup> GRAY, 1998. 127.

<sup>44</sup> GRAY, 2007.



vonatkozásában kapcsolódnia kell a hatalom minden dimenziójához. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a különböző kisebbségeknek egyenlő hozzáférést és esélyeket kell biztosítani a politikai képviseletben, az oktatásban és a gazdasági célok elérésében. Tekintettel azonban arra, hogy a polgárok igényei eltérőek, az egyenlő bánásmód megköveteli, hogy teljes mértékben figyelembe vegyék különbségeiket. A társadalmi kohézió erősítése érdekében a különböző kultúrák képviselőinek meg kell tanulniuk együttműködni egymással, a kulturális sokszínűség értékelése érdekében tisztelniük kell egymást, ezen kívül pedig hangsúlyt kell fektetniük a közös értékekre, amelyekre építhetnek. Véleményem szerint a multikulturalizmus kudarca annak a következménye, hogy a multikulturalizmus nem vette figyelembe a különböző kultúrák közötti különbségeket. A multikulturalizmus akkor lehet sikeres, ha a különbségeket szem előtt tartva törekszik a társadalmi kohézió erősítésére, a kulturális sokszínűség értékelésére, valamint a közös értékek hangsúlyozására.<sup>45</sup>

Véleményem szerint a fent részletezett multikulturalizmus felfogások mindegyikében megfogalmaztak olyan tételeket, amelyek megállják a helyüket az európai országokban kialakult etnikailag, kulturálisan és vallási szempontból sokszínű társadalmak kezelésének a kialakításánál. A különböző kulturális háttérrel rendelkező csoportok elismerése mellett a konfliktusok megfelelő kezelésére kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni. Az államok által kialakított bevándorlókat kezelő politikáknak biztosítani kell, hogy ezek a csoportok megtarthassák kulturális hátterüket, ugyanakkor meg kell követelni tőlük a befogadó ország által állított feltételek teljesítését, mint például a befogadó ország nyelvének ismerete, munkavállalás, vagy arra való törekvés, a befogadó állam jogrendszerének és kulturális hagyományainak tisztelete. A multikulturalizmus megfelelő működéséhez az államnak figyelembe kell vennie a más kulturális környezetből érkező csoportok egyéni igényeit, illetve a kisebbségben élő vallási csoportoknak törekedniük kell a befogadó állam jogrendszeréhez való alkalmazkodásra. Egy kulturálisan eltérő közösség integrációja és alkalmazkodása egy új környezethez hosszú folyamat, és mind a befogadó féltől, mind a befogadott csoporttól nyitottságot és együttműködést igényel. Egy kicsit más megközelítésből multikulturalizmusról csak akkor beszélhetünk, ha a társadalom a sokféleséget értékékként ismeri el, és azt az állam politikája és a társadalom egyaránt támogatja. Több elszigetelt kulturális csoport létezése esetén nem multikulturális társadalomról van szó, hanem

---

<sup>45</sup> SARDAR, 2006. 281-286.

inkább egy heterogén népességről. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a multikulturális társadalom célja a konfliktusok minimalizálásának a biztosítása egy gazdaságilag virágzó és politikailag stabil liberális államban, amely a társadalom valamennyi kulturális csoportjának önkéntes és teljes körű politikai integrációján alapul.

Európában, ahol a történelem során számtalan kultúra találkozott és fonódott össze, a multikulturalizmus képessé teheti a társadalmat arra, hogy pozitív módon kezelje a diverzitásból fakadó kihívásokat és lehetőségeket. Bár Európa országaiban a törvények lehetővé teszik a szabad vallásgyakorlást, a multikulturalizmus feladata, hogy a vallási kisebbségek támogatásával és védelmével hozzájáruljon a vallásgyakorlás szabadságának és sokszínűségének megőrzéséhez. A multikulturális társadalmak számos különböző tényező együttes eredményeként jöttek létre, mint többek között a gazdasági migráció, a háborúk következtében bekövetkező menekülthullámok, valamint az Európai Unió szabad mozgásának fokozatos kiterjesztése. Az etnikai, vallási és kulturális sokféleség egyre növekvő tendenciája azt mutatja, hogy az európai társadalmak egyre inkább multikulturális irányba fejlődnek.

Az utóbbi években az Európai Bizottság prioritásai közé tartozik a multikulturalizmust kialakító politika közös európai koncepciója kidolgozásának kérdése, vagy alternatívaként olyan program kidolgozása, amely támogatja az egyes tagállamok intézkedéseit a növekvő migrációs problémával szemben.<sup>4647</sup> Annak ellenére, hogy az európai államokban jellemzően a 20. század közepétől tapasztalható nagyobb számban különböző kulturális háttérrel rendelkező bevándorlócsoporthoz jelenléte, az államok csak a 20. század legvégén kezdték alkalmazni a multikulturalizmus politikáját. Napjainkban a bevándorló csoportok egyre nagyobb elvárásokkal érkeznek a befogadó országokba a kulturális identitásuk és vallási szokásaik elismerésének szempontjából. A nemzeti és kulturális kisebbségek gazdasági és társadalmi integrációja mellett a terrorizmus kezelése és a növekvő migrációs nyomás okoz gondot, és állítja kihívás elé az európai országokat és az Európai Uniót.<sup>48</sup> A multikulturalizmus előtt álló kihívások közé tartozik ezeken kívül még a különböző csoportok közötti egyenlőtlenségek és előítéletek leküzdése, az integráció és az asszimiláció feszültségeinek kezelése, valamint a nemzeti identitás újraértelmezése egy változó világban. Ezek a kérdések különösen fontosak a bevándorló közösségek, például az Európában élő muszlimok esetében,

---

<sup>46</sup> KUCHERYAVAYA, WITKOWSKA, KALINOSKAYA, SELEZNEV, ZUBANOVA, FEDYAKIN, 2020.

<sup>47</sup> Political guidelines of the European Commission 2019-2024.

<sup>48</sup> EU Action Plan on Integration and Inclusion (2021-2027)

akiknek hagyományai és életmódja gyakran eltér az őket befogadó társadalmak többségi normáitól.

A multikulturalizmust elősegítő politikai intézkedések általánosságban támogatják az etnokulturális sokszínűséget, ugyanakkor arról nincsen egy univerzális elképzelés, hogy ezeknek az intézkedéseknek mely társadalmi csoportokra kellene a leginkább összpontosítaniuk, illetve hogy egyáltalán milyen intézkedések sorolhatók a multikulturalizmust támogató politikához. Kanadában és Új-Zélandon a multikulturalizmus célja, hogy a nemzetiségi sokszínűség támogatása mellett a nemzeti kisebbségi csoportokat – mindegy, hogy azok őslakosok vagy bevándorlók –, integrálják a szélesebb kulturális társadalomba.<sup>49</sup> Ezzel ellentétben Európában az őslakosokból és nemzeti kisebbségekből álló társadalmakat nem tekintik multikulturális társadalmaknak. Európában a multikulturalizmus megvalósulásának egyik akadályozó tényezője, hogy nincs megfelelő párbeszéd a felek között. Az Európai Unióban szükség lenne egy közös multikulturális politika kialakítására. Kanada követendő példával szolgálhat Európa számára a multikulturális társadalom létrehozását támogató politikák implementálásával kapcsolatban.<sup>50</sup> A kulturális háttér fontosságát tudatosítják az egyének szintjén, illetve a társadalmi és politikai életben egyaránt; a társadalom valamennyi kulturális csoportja képviselve van a közéletben; a különböző kulturális csoportok önkéntes alapon részleges kulturális átalakuláson mennek keresztül, hogy politikai konszenzust érjenek el a közös érdekében (multikulturális kompromisszum); illetve támogatják a széles körű multikulturális párbeszédet.<sup>51</sup> Európában jelenleg a legnagyobb kihívást a növekvő muszlim bevándorlás jelenti. Tariq Modood brit-pakisztáni társadalomtudós szerint a nyugat-európai országoknak a „*mérsékelt szekularizmus*” elvét kellene követniük, amely azon az elgondoláson alapul, hogy a politikai hatalmat nem szabad alárendelni a vallási tekintélynek, de ugyanakkor a különböző vallásokra (köztük az iszlámra is) lehet úgy tekinteni mint közjóra, amelyet az államnak támogatnia kell.<sup>52</sup> Jellemzően az európai országok nincsenek felkészülve a bevándorlók befogadására. Ugyanakkor nemcsak a befogadó társadalom kompromisszumkészsége, illetve más kulturális hagyományok és gyakorlatok elfogadására való felkészületlensége játszik szerepet, hanem elsősorban maguk a bevándorlók nem hajlandók alkalmazkodni a más kultúrában való élethez.

---

<sup>49</sup> KUCHERYAVAYA, WITKOWSKA, KALINOSKAYA, SELEZNEV, ZUBANOVA, FEDYAKIN, 2020. 64.

<sup>50</sup> BANTING, 2022.

<sup>51</sup> KUCHERYAVAYA, WITKOWSKA, KALINOVSKAYA, SELEZNEV, ZUBANOVA, FEDYAKIN, 2020. 65-66.

<sup>52</sup> MODOOD, 2015.

Véleményem szerint a multikulturális politikák egyik legfontosabb célkitűzésének kellene lennie annak elérése, hogy a bevándorlók identitásának része legyen a befogadó országhoz való tartozásuk. Úgy gondolom, hogy ezt számos összehangolt intézkedéssel lehet csak elérni. Például a bevándorlókat kötelezni kell a befogadó ország nyelvének elsajátítására államilag finanszírozott nyelvkurzusok keretein belül, amelyek során a befogadó ország kultúráját is megismerhetik. A befogadó ország kormányának teljes nyilvános kommunikációjában hangsúlyozni kell a sokféleséget egy közös értékrendszer keretein belül.

Összegzésként kijelenthető, hogy a multikulturalizmus nem bukott el Európában, hanem az összes eddigi kezdeményezés vele kapcsolatban kaotikus volt, és nem valósult meg egy valóban következetes multikulturalizmus politika egyik európai országban sem. A multikulturalizmus fogalma egyre inkább negatív színben van feltüntetve, és több európai állam elzárkózik tőle, inkább az európai hagyományokhoz ragaszkodva, amely magatartás véleményem szerint a jelenlegi realitások tagadását tükrözi.

Egyre többen gondolják úgy, hogy a multikulturalizmus elbukott<sup>53</sup>, és helyette egy másik paradigmát javasolnak, az *interkulturalizmust*. Az *interkulturalizmus* egy olyan társadalmi és kulturális felfogás, amely a különböző kultúrák közötti párbeszédre és együttműködésre törekszik. Az *interkulturalizmus* a multikulturalizmussal ellentétben nem a különböző kultúrák békés együttélését, hanem a különböző kultúrák közötti interakciót, párbeszédet és együttműködést hangsúlyozza, amelynek köszönhetően a társadalom különböző kulturális háttérrel rendelkező közösségei megtalálhatják a közös értékeiket és érdekeiket.<sup>54</sup> Az *interkulturalizmus* hívei szerint a multikulturalizmus elválasztja a Nyugatot és a Keletet, de az *interkulturalizmus* összekapcsolja és egyesíti őket.<sup>55</sup>

Az Európában élő muszlim közösségek többségi társadalomhoz fűződő viszonyának a vizsgálata alapvető fontosságú a multikulturalizmus európai modelljének megértéséhez és kialakításához. A házassági gyakorlatok, mint a kulturális örökség fontos elemei, különös betekintést nyújtanak abba, hogy az egyes közösségek hogyan őrzik meg identitásukat, miközben interakcióba lépnek a többségi társadalommal.

A következő fejezetekben a multikulturális Európa kontextusában részletesen vizsgálom a muszlim közösségek történetét, az európai muszlimok házassági

---

<sup>53</sup> GRILLO, 2018. 157.

<sup>54</sup> EMERSON, 2011.

<sup>55</sup> MUZYKINA, 2019. 41.

gyakorlatait, az ezeket befolyásoló kulturális tényezőket és az ezekre gyakorolt társadalmi hatásokat. Reményem szerint a kutatás hozzájárul az európai multikulturalizmus jobb megértéséhez, és elősegíti a társadalmi harmónia és az együttélés hatékonyabb kialakítását a kulturálisan és vallásilag sokszínű európai közösségek számára. A multikulturalizmus kritikai megközelítésével kapcsolatban egyetértek azzal, hogy a kultúrát nem egy állandó, statikus fogalomként kell értelmezni.<sup>56</sup> Véleményem szerint az európai országok társadalmainak egy olyan szemléletváltáson kell átmenniük, amely során megértik, hogy a kultúra nem egy bizonyos népcsoportra és vallásra épül, hanem inkább különböző tényezők együttes eredménye, amelyek folyamatosan változnak, mint a körülöttünk lévő világ.

---

<sup>56</sup> PAREKH, 1999.

## II. Fogalmi keretek

### 1. A nemzetközi humán migráció fogalmi meghatározása és elméletei

A magyar migráció szó a latin „*migrare*” igéből származik, ami azt jelenti, hogy „*egyik helyről a másikra költözni*”.<sup>57</sup> A Nemzetközi Migrációs Szervezet szerint a (humán) migráció helyes meghatározása a következő: „*Egy személy vagy személyek csoportjának mozgása akár nemzetközi határon, akár államon belül. Ez egy népeségmozgalom, amely magában foglalja az emberek bármilyen mozgását, függetlenül annak hosszától, összetételétől és okaitól; magában foglalja a menekültek, a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek, a gazdasági bevándorlók és az egyéb célokból költözők migrációját, beleértve a családegyesítést is.*”<sup>58</sup> Az Encyclopaedia Britannica definíciója hasonló, de részletesebb és kiterjedtebb: „*Az emberi migráció egy egyén vagy csoport állandó lakhelyváltoztatása (hagyományosan legalább egy évre); kizárja az olyan mozgalmakat, mint a nomadizmus, a migráns munkaerő, az ingázás és a turizmus, amelyek mindegyike átmeneti jellegű. A migráció több nagy kategóriába sorolható. Először is megkülönböztethető a belső és a nemzetközi migráció. Bármely országon belül előfordul egyének és családok mozgása egyik területről a másikra (például vidéki területekről a városokba), és ez különbözik az egyik országból a másikba való mozgástól. Másodsor, a migráció lehet önkéntes vagy kényszerű. A legtöbb önkéntes – akár belső, akár külső – migráció jobb gazdasági lehetőségek vagy lakáskeresés céljából történik. A kényszeremigrációban általában olyan emberek vesznek részt, akiket a kormányok háború vagy más politikai megrázkódtatások idején kiutasítottak, vagy akiket erőszakkal rabszolgaként vagy fogolyként szállítottak. E két kategória között a háború, éhínség vagy természeti katasztrófák elől menekülő menekültek önkéntes migrációja áll.*”<sup>59</sup> A migráció sokféle léptékben fordulhat elő: interkontinentálisan (kontinensek között), intrakontinentálisan (egy adott kontinens országai között) és interregionálisan (országokon belül).

Az emberek vándorlása a feljegyzett történelem során alapjaiban átformálta az országokat és a földrészeket, azaz a lakosság faji, etnikai és nyelvi összetételét. A vándorlások végig kísérték az emberiség történelmét, attól kezdve, amikor az első emberi

---

<sup>57</sup> *Migrate*. Merriam-Webster, An Encyclopaedia Britannica Company

<sup>58</sup> *Key Migration Terms*, International Organization for Migration

<sup>59</sup> *Human migration*. Encyclopaedia Britannica, 2023.

csoportok feltételezhetően több tízezer évvel ezelőtt elindultak Kelet-Afrikából.<sup>60</sup> Ma a világ minden zugában élnek emberek. A modern tömeges, nagy távolságokra történő vándorlás viszonylag új jelenség, amelyet az ipari forradalom idején a népességnövekedés és a közlekedés javulása idézett elő. A 16. és a 20. század között Amerikát, Ausztráliát, Óceániát, Ázsia déli felét és Afrika egyes részeit európai bevándorlók gyarmatosították. A rabszolgavándorlások és a tömeges kiutasítások is figyelemre méltó részét képezték a migráció történetének. A legnagyobb rabszolgavándorlást valószínűleg az európai származású rabszolgakereskedők működtették a 16. és a 19. század közötti időszakban, amikor is mintegy 20 millió afrikai rabszolgát deportáltak Amerikába. A második világháború óta jellemzően a fejlődő országokból érkeztek tömegesen a fejlett nyugati iparosodott országokba bevándorlók. Az 1960-as évek óta mintegy 13.000.000 bevándorló vált Nyugat-Európa állandó lakosává. Az 1960-as évek óta több mint 10 millióan érkeztek az Egyesült Államokba letelepedési szándékkal legálisan, és emellett az illegális bevándorlás szintén milliós nagyságrendű méreteket öltött.<sup>61</sup> A migrációs folyamatok a társadalmi, gazdasági és kulturális változások fontos tényezői voltak és továbbra is azok lesznek.

Számos elmélet létezik, amelyek megmagyarázzák a tőke és az emberek egyik országból a másikba történő nemzetközi áramlását. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül a legrelevánsabb elméleteket mutatom be. Jelenleg nincs egyetlen, a társadalomtudósok által széles körben elfogadott elmélet, amely a nemzetközi migráció megjelenését és állandósulását magyarázná az egész világon. A nemzetközi migráció jelenlegi mintái és trendjei azt tükrözik, hogy nem tudnánk megérteni a teljes migrációs folyamatot, ha csak egyetlen fogalomra összpontosítanánk. A nemzetközi migráció összetett és sokrétű természete megköveteli, hogy sokféle nézőpontot, szintet és feltételezést alkalmazzunk.<sup>62</sup> A migrációelméletek fő célja megmagyarázni, miért vándorolnak az emberek, és mi a nemzetközi migráció mozgatórugója. A migrációelméletek azért fontosak, mert segíthetnek megérteni a népességmozgásokat tágabb politikai és gazdasági összefüggésekben.

A legújabb elméletek bemutatása előtt érdemes néhány alapvető fogalmat megismerni. Az egyik legfontosabb fogalom a *push-pull* tényezők. Everett S. Lee *push-pull modellje* azokat a taszító tényezőket vizsgálja, amelyek az embereket az ország

---

<sup>60</sup> LÓPEZ, DORP, HELLENTHAL, 2016. 57.

<sup>61</sup> TEITELBAUM, 2023.

<sup>62</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 17.

elhagyására készítetik (például gazdasági, társadalmi vagy politikai problémák), és azokat a húzó tényezőket, amelyek vonzzák őket a célországba. A kevésbé fejlett államgazdaságok általában az ország elhagyására készítetik az embereket, a magasabb bérekkel és életszínvonallal rendelkezők pedig vonzzák őket. A *származási ország* az az ország, ahonnan indul (a rendszeres vagy irreguláris) migrációs hullám. A *befogadó ország* vállalja, hogy évente meghatározott számú menekültet és bevándorlót fogad be. A befogadó országot bizonyos szakirodalomban célországnak is nevezik. A *kivándorlás* során egy adott személy elhagyja az országát abból a célból, hogy egy másik államban telepedjen le. A *bevándorlás* egy olyan folyamat, amelynek során külföldiek, azaz nem az adott állam állampolgárai érkeznek egy országba letelepedés céljából.<sup>63</sup>

A neoklasszikus gazdasági elmélet átalakította a *push-pull* terminológiát egy redukcionista költség-haszon elemzéssé. Ezen elmélet szerint a nemzetközi migrációt a munkaerőkínálat és a munka iránti kereslet földrajzi különbségei okozzák. Azaz a munkavállalók nemzetközi migrációját az országok közötti bérek arányának különbségei indukálják. Az emberekkel „kereskednek” a régiók közötti határokon keresztül a kínálat és a kereslet szerint.<sup>64</sup> Azok az országok, ahol szűkös a munkaerőkínálat és nagy a kereslet, illetve magasak a bérek, a munkaerő-felesleggel rendelkező országokból vonzzák be a bevándorlókat. A bérkülönbségek megszüntetése véget vetne a munkaerő mozgásának, azaz ilyen különbségek hiányában nem jön létre migráció. Ez az elmélet csak a munkaerőpiaci mechanizmusokra összpontosít, illetve azt mondja, hogy a munkavállalók nemzetközi áramlását elsősorban a munkaerőpiaci mechanizmusok befolyásolják. Eszerint más típusú piacoknak nincs jelentős hatása a nemzetközi migrációra. A neoklasszikus gazdasági elméletet lehet a leginkább alkalmazni a transznacionális migráció leírására, mivel ezt nem korlátozzák a nemzetközi bevándorlási törvények és a hasonló kormányzati rendeletek.<sup>65</sup> A neoklasszikus gazdasági elméletnek létezik egy mikroökonómiai modellje, amely az egyéni választáson alapszik. Ebben a mikroelméletben az egyes racionális szereplők a migráció mellett döntenek, mert a költség-haszon számítás alapján pozitív (általában monetáris) nettó hozamot várnak el a lakhelyük megváltoztatásától. Tehát az egyes emberek kiválasztják azt a célhelyet, ahol a legproduktívabbak lehetnek. Mielőtt elköltöznének, az embereknek át kell gondolniuk néhány, a migrációval kapcsolatos költséget, például az utazás költségeit, a költözés és

---

<sup>63</sup> *Key Migration Terms*, International Organization for Migration

<sup>64</sup> HARZIG, HOERDER, GABACCIA, 2009. 62.

<sup>65</sup> FAIST, 2000. 30-59.



munkakeresés alatt a megélhetéshez szükséges kiadások előteremtését, az új nyelv és kultúra elsajátításával járó erőfeszítéseket, az új munkaerőpiachoz való alkalmazkodás nehézségeit, illetve a régi kapcsolatok megszakításának és újak létrehozásának pszichológiai következményeit. E mikroelmélet szerint nem jön létre nemzetközi migráció az országok közötti keresetszintbeli vagy foglalkoztatási különbségek hiányában.<sup>66</sup> A neoklasszikus gazdasági modell kidolgozása Larry A. Sjaastad (*Az emberi migráció költségei és megtérülései*, 1962<sup>67</sup>) és Michael Todaro (*A munkaerő-migráció és a városi munkanélküliség modellje a kevésbé fejlett országokban*, 1969<sup>68</sup>) nevéhez köthető.

A munkaerő-migráció új közgazdaságtana egy olyan elmélet, amely megkérdőjelezte a neoklasszikus modell számos feltételezését és következtetését. Ennek a megközelítésnek az egyik fő feltételezése, hogy a migrációs döntéseket nem kizárólag elszigetelt egyéni szereplők hozzák meg a gazdasági ösztönzőik alapján, hanem egymással kapcsolatban lévő emberek nagyobb egységei. Általában ezek az egységek családok vagy háztartások. Néha olyan közösségek is lehetnek, amelyekben az emberek nem csak a várható bevétel maximalizálása, hanem a kockázatok minimalizálása érdekében is kollektíven cselekszenek. A migrációt az elégtelen jövedelemmel rendelkező háztartás kockázatkerülésének eredményeként lehet felfogni. A háztartások migrációs modelljei számos nem gazdasági tényezőt vesznek figyelembe, amelyek befolyásolják a migrációra vonatkozó döntést. A háztartási modell olyan kifinomult változókkal egészíti ki a neoklasszikus modellt, mint az információ, a biztosítás és a társadalmi tőke. A háztartások az erőforrások, például a családi munkaerő diverzifikációja és allokációja révén képesek ellenőrizni a kockázatokat. Például, ha a háztartásnak többlettőkére van szüksége, vagy nincs elegendő jövedelme, a család a kivándorolt családtag hazautalásaira tud támaszkodni. A munkaerő-migráció új közgazdaságtanának elméletét Oded Stark és David E. Bloom 1985-ös cikke írta le.<sup>69</sup>

A szegmentált munkaerőpiac elmélete vagy a duális munkaerőpiac elmélete Michael J. Priore<sup>71</sup> amerikai közgazdász által kidolgozott koncepció. A Priore szerint a bevándorlást nem a küldő országokban kialakult *push* tényezők (például alacsony bérek

---

<sup>66</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 18-19.

<sup>67</sup> SJAASTAD, 1962, 80-93.

<sup>68</sup> TODARO, 1969.

<sup>69</sup> STARK, BLOOM, 1985.

<sup>70</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 21-22.

<sup>71</sup> DOERINGER, PIRE, 1970.

vagy magas munkanélküliség) gerjesztik.<sup>72</sup> Megállapítja, hogy a nemzetközi migrációt elsősorban a fejlettebb országokban a bevándorló munkaerő iránti állandó kereslet (húzófaktorok) okozza. Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a munkaerőpiac elsődleges és másodlagos szegmensekre van felosztva. A szegmentáció a munkaerőpiac elsődleges és másodlagos szektorokra való felosztását jelenti, amelyben a másodlagos munkavállalók nem versenyezhetnek az elsődleges munkavállalókkal az állásokért és az egyenlő feltételekért. Az elsődleges és másodlagos szegmenseket elsősorban a stabilitással összefüggő jellemzők különböztetik meg. Az elsődleges munkakörök stabil munkavégzési szokásokat követelnek meg és alakítanak ki, a munka során gyakran szükség van szakképzettségre, viszonylag magasak a bérek, és lehetőség van a ranglétrán előre lépni. A másodlagos munkák nem követelik meg, sőt gyakran kifejezetten nem támogatják a stabil munkavégzési szokásokat, alacsonyak a bérek, magas a fluktuáció, és nincsen lehetőség az előrelépésre. A másodlagos munkákat elsősorban bevándorló munkavállalók, etnikai kisebbségek, hátrányos helyzetűek, nők és fiatalok töltik be.<sup>73</sup> Ezek a munkahelyek szükségesek az egész gazdaság működéséhez, de az őshonos lakosság általában elkerüli őket a másodlagos munkaerőpiachoz kapcsolódó rossz munkakörülmények miatt. Ez igényt teremt a bevándorló munkavállalókra.

A relatív depriváció elméletét széles körben alkalmazzák a szociálpszichológiában, a szociológiában és más társadalomtudományokban. Ezen elmélet szerint az emberek objektív körülményekre adott reakciói szubjektív összehasonlításaiktól függenek.<sup>74</sup> Az elmélet a társadalmi változásokra és mozgalmakra összpontosít, és úgy véli, hogy az emberek a társadalmi változások érdekében cselekszenek azért, hogy olyasmire tegyenek szert (pl. lehetőségekre, státuszra, vagyoni), amivel mások rendelkeznek, és amiről úgy gondolják, hogy nekik is rendelkezniük kell. A migráció szempontjából ezért fontos tényező, hogy a küldő országok lakossága, háztartásai tudatában legyenek a jövedelemkülönbségeknek. A háztartások nemcsak azért küldik ki külföldre a munkavállalókat, hogy abszolút értékben javítsák a bevételüket, hanem azért is, hogy más háztartásokhoz képest növeljék, illetve egyes referenciacsoportokhoz képest csökkentsék relatív nélkülözésüket. Ezek alapján azokon a területeken, ahol nagyok a gazdasági egyenlőtlenségek, sokkal nagyobb a

---

<sup>72</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 28.

<sup>73</sup> REICH, GORDON, EDWARDS, 1973.

<sup>74</sup> WALKER, SMITH, 2002. 1-2.

motiváció az elvándorlásra.<sup>75</sup> Stark és Taylor tanulmánya (1989) empirikus bizonyítékokat talált arra vonatkozóan, hogy az általuk kutatott mexikói falu háztartásainak mint referenciacsoportnak a kezdeti relatív deprivációja jelentős szerepet játszik a Mexikóból az Egyesült Államokba történő migrációban. A háztartások pozitív életvitelbeli változásai a nemzetközi migrációban való részvétel következtében közvetlenül összefüggött a háztartások kezdeti relatív nélkülözésével. Azaz ebben az esetben a migráció a relatív deprivációra adott válasz.<sup>76</sup>

Immanuel Wallerstein tanulmánya (*The Modern World System*, 1974) vitát indított el a globális gazdasági fejlődésről és a migrációról. A világrendszer-elmélet szerint a nemzetközi migráció a globális kapitalizmus mellékterméke. Minden nemzet és ország részese az egyenlőtlen politikai és gazdasági kapcsolatok világméretű rendszerének, amely a technológiailag fejlett országok javát szolgálja a technológiailag kevésbé fejlett országok kárára. A 16. századtól a világpiacok az erőteljes kapitalista *magterületekről* a *félperiférián* át a *perifériáig* terjeszkedtek.<sup>77</sup> A nemzetközi migráció jelenlegi trendjei azt tükrözik, hogy az emberek a *perifériáról* (szegény országokból) a *magba* (gazdag országokba) vándorolnak, mivel az első világ (*First World*) ipari fejlődésével összefüggő tényezők strukturális gazdasági problémákat generáltak, és a harmadik világban (*Third World*) pedig *push* tényezőket. Másrészt ez az elmélet azt is állítja, hogy a kapitalista gazdaság begyűrűzése a nem kapitalista vagy prekapitalista társadalmakba mobil lakosságot hozott létre. A nagyobb profit iránti vágytól hajtva a *magországok* kapitalista vállalatai a *periféria* kevésbé fejlett országaiban kerestek nyersanyagot, munkaerőt és fogyasztói piacokat.<sup>78</sup>

Összegzésképpen, tekintve, hogy az emberek különböző okokból hagyják el otthonukat, egyetlen elmélet sem tud átfogó magyarázatot adni a migrációs folyamatokra. A legtöbb újabb elmélet a *push-pull* tényezők fogalmával foglalkozik, de más-más megközelítésben. A neoklasszikus közgazdasági elmélet a munkaerő-kínálat és -kereslet földrajzi különbségeire összpontosít. A migráció új közgazdaságtana szerint a migrációs döntéseket nemcsak egyénileg, hanem kollektíven is meghozzák a nem gazdasági tényezőket is figyelembe vevő háztartások. A duális munkaerőpiac elmélete szerint a nemzetközi migráció fő oka a bevándorló munkaerő iránti kereslet a fejlettebb

---

<sup>75</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 26-28.

<sup>76</sup> STARK, TAYLOR, 1991. 1163.

<sup>77</sup> HARZIG, HOERDER, GABACCIA, 2009. 73.

<sup>78</sup> MASSEY, ARANGO, HUGO, KOUAOUCCI, PELLEGRINO, TAYLOR, 1998. 36-37.

gazdaságokban. A relatív depriváció elmélete a migráció szempontjából fontos tényezőként veszi figyelembe, hogy a küldő közösség háztartásaiban tudatosulnak a jövedelemkülönbségek. A vilárendszer elmélete azt állítja, hogy az emberek jobb lehetőségek keresése miatt vándorolnak a *perifériáról* a *magországokba*. Véleményem szerint mindezek az elméletek alkalmazhatók az Európai Unióba irányuló bevándorlással kapcsolatban.

## 2. Az állam és a vallási közösségek kapcsolata a vizsgált országokban

A téma kapcsán érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen az állam és a vallási közösségek viszonya a vizsgált országokban, hiszen ennek a kapcsolatnak a szabályozása határozza meg az állam hozzáállását a muszlim közösségekhez és az iszlám szervezetekhez. Mielőtt a kiválasztott országokban bemutatom az állam és a vallások kapcsolatát, a szakirodalomban felvázolt alapmodelleket ismertetem. Ezek a modellek nem jelentenek uniformizálást és kizárólagosságot, hiszen az állam és a vallások viszonya rendkívül összetett a gyakorlatban, amelyet gyakran történelmi és kulturális tényezők alakítanak. Még az egy modellhez sorolható országok is jelentősen eltérhetnek a kulturális és a politikai kontextusukban.

Számos társadalomtudós, jogtudós, szociológus osztályozta az államokat az egyházzal és a vallással fűződő kapcsolatuk alapján. Nicholas Jay Demerath neves amerikai vallásszociológus, valamint Szathmáry Béla és Varsányi Benedek jogtudósok modelljei alapján egy átfogó képet vázoltam fel az állam és a vallások viszonyát illetően, amelyek segítenek jobban megérteni az állam és a vallások közötti dinamikákat és azok hatásait a társadalmi és politikai életre.

Az állam és az egyház egységén alapuló rendszerek:<sup>79</sup>

1. Egyházi dominancia/Egyházállamiság: Ebben a modellben az egyház uralja az államot, és a vallási intézmények jelentős hatással vannak a politikai és társadalmi döntéshozatalra. Példák lehetnek a teokráciák, ahol a vallási vezetők közvetlenül irányítják az államot. Ilyen az államberendezkedés például Iránban, Afganisztánban és a Vatikánban.
2. Állami dominancia/Államegyháziság: Ebben az esetben az állam kontrollálja az egyházat, és a vallási intézmények az állam alárendeltségében működnek. Az állam irányítja és szabályozza a vallási gyakorlatokat és szervezeteket. Ide tartozik Norvégia, Dánia, Finnország, az Egyesült Királyságban Anglia és Skócia, valamint Görögország.
3. Az egyház feletti állami fennhatóság rendszere: A rendszer az egyházaknak nagyobb belső önállóságot biztosít, mint az államegyháziság, azonban az állam fenntartja a jogot az egyházi élet egyes területeinek felügyeletére. Ilyen például bizonyos egyházi tisztségek betöltése, az egyházi vagyon kezelése,

---

<sup>79</sup> SZATHMÁRY, 2004. 92-95.

valamint az állam és egyház hatáskörébe tartozó kérdések eldöntése. A török államnak például jelentős befolyása van a vallási intézményekre.

Az állam és az egyház elválasztásán alapuló rendszerek:<sup>80</sup>

4. Kooperatív kapcsolat/Kapcsolódó modell: Itt az állam és az egyház együttműködnek bizonyos kérdésekben, miközben megőrzik függetlenségüket. Az állam támogatja a vallási intézmények bizonyos társadalmi szerepvállalásait, mint például oktatás és egészségügy, de nem uralja őket. Németország, Ausztria és Magyarország jó példát szolgáltatnak erre a modellre.
5. Pluralizmus: Ebben a modellben több vallási csoport létezik és működik az államban, és az állam igyekszik semleges maradni, biztosítva az egyenlő bánásmódot minden vallási csoport számára. Az állam nem favorizál egyetlen vallást sem, hanem biztosítja a vallási szabadságot minden polgár számára. Ilyen modellt követnek többek között az Amerikai Egyesült Államok, India, Kanada, Svájc, Hollandia, Svédország és Belgium.
6. Szekularizmus/Az állam és egyház radikális elválasztása: A szekuláris állam modelljében az állam és az egyház szétválasztása történik meg. Az állam és a vallási intézmények függetlenül működnek, és az állam nem avatkozik bele a vallási ügyekbe, míg az egyház nem befolyásolja a politikai döntéseket. Itt példaként említhető Franciaország és Albánia (a pluralista és kapcsolódó modell elemei is jellemzőek rá).<sup>81</sup>

A szekularizmus és a pluralizmus modellje közötti különbséget a hangsúlyok alapján lehet megkülönböztetni. A szekularizmus modellje az állam és a vallás szigorú szétválasztására összpontosít, a pluralizmus modellje pedig a vallási sokszínűség elismerésére és támogatására törekszik, miközben fenntartja az állami semlegességet. A szekuláris állam jellemzően kevésbé avatkozik be a vallási közösségek tevékenységébe, míg a pluralista állam aktívabb szerepet játszhat a különböző vallási csoportok közötti egyenlőség biztosításában. Mindkét modell biztosítja a vallásszabadságot és az állam semlegességét a vallási ügyekben. Az állam semelyik modellben sem támogat egyetlen vallást sem a többi rovására. A szekularizmus és a pluralizmus nem zárják ki egymást.

---

<sup>80</sup> SZATHMÁRY, 2004. 92-95.

<sup>81</sup> DEMERATH, 2003.

SZATHMÁRY, 2004. 92-95.

VARSÁNYI, 2003. 2-5.

Egy országban akár mindkettő elemei is megtalálhatók lehetnek, biztosítva mind az állam és az egyház szétválasztását, mind a vallási sokszínűség támogatását és elismerését.<sup>82</sup>

A szekularizmus fogalmát érdemes tisztázni, mivel jellemzően az európai országok, köztük a vizsgált országok is szekuláris államberendezkedéssel rendelkeznek. A felvilágosodás és a liberalizmus egyik legfontosabb eredményének az állam és az egyház, illetve más vallási közösségek közti kapcsolat megszűnése tekinthető. Az állam és az egyház közti kapcsolat megszűnése egy folyamat, amelynek több szakaszát lehet elkülöníteni. A szekularizációs folyamat eredménye az állami célok, feladatok és eszközök elvilágiasodása. Jellemzően a folyamat elején az egyházat az állam alá rendelik, amely a legtöbb esetben az egyházi tulajdon állami kisajátítását vonta maga után. A második szakaszban történik az állam és az egyház szétválasztása, amely viszont egy bonyolult jelenség, mivel ez a folyamat országonként eltérő. Általában az állam és az egyház szervezeti és funkcionális szétválasztása megy végbe, azaz az állam és az egyház szervezete semmilyen függőségi viszonyban nem áll egymással, az egyház nem kap közvetlen anyagi támogatást az államtól. Előfordul, hogy az állam és az egyház szétválasztása csak részben valósul meg, és létrejön egyfajta munkamegosztás közöttük, például egyéb feladatok között az egyház végzi az anyakönyvezést és a temetéseket, szóval privilegizált helyzetben van. Az európai államokban általában a szerződéssel szabályozott, államhoz kötött egyház rendszere alakult ki. A vallástalan, ateista világnézetet valló államoknál jellemző az egyházak szempontjából ellenséges vagy semleges szekularizáció. Ahogy az előzőekben bemutatott, az állam és a vallások viszonyrendszerét osztályozó modellek is tükrözik, az állam és az egyház, illetve egyéb vallási közösségek szétválasztásának különböző változatai vannak, azaz a szekularizáció nem egy előre meghatározott dolgot jelent.<sup>83</sup>

A vallás- és lelkiismereti szabadság elve általában érvényesül a szekularizált államokban, mivel a szekularizáció lényege, hogy az állam és a vallás szétválasztása révén biztosítja az egyének vallási és lelkiismereti szabadságát. Azonban nem minden szekularizált állam valósítja meg ugyanolyan mértékben vagy formában ezt az elvet.<sup>84</sup> A vallásszabadság az egyik legrégebbi alapjog, ezért meghatározó szerepe volt az alapvető jogok elismerésében. A lelkiismereti szabadság a vallástalanság jogát is magába

---

<sup>82</sup> DEMERATH, 2003.

<sup>83</sup> ERMACORA, 2003. 774-781.

<sup>84</sup> ERMACORA, 2003. 782.

foglalja.<sup>85</sup> „A vallásszabadság joga két egymástól viszonylag elkülönülő, és önmagában is szerteágazó dimenzióban helyezkedik el: az egyik a vallásszabadság egyéni alapjogi összefüggéseire, a másik az államszervezeti-intézményi kérdésekre, az állam és egyház viszonyára vonatkozik. Az első csoportba az egyéni vallásszabadsághoz kapcsolódó területek tartoznak. (...) A vallásszabadság másik dimenziója a vallás kollektív és intézményesített formában történő gyakorlásához kötődik.”<sup>86</sup>

Az alábbiakban sorra veszem, hogy a vizsgált országokban, az Egyesült Királyságban, Németországban, Albániában és Magyarországon hogyan érvényesül a vallásszabadság elve, illetve hogyan szabályozzák az állam és a vallások viszonyát.

Az Egyesült Királyság különleges helyzetben van, mivel az anglikán egyház hivatalos állami egyház Angliában, és az uralkodó az egyház feje. Az Egyesült Királyságnak két bevett egyháza van, az Anglikán Egyház és a Skóciai Presbiteriánus Egyház. Az állam és az egyház kapcsolata különböző Angliában és Skóciában. Az uralkodó az angliai egyház „legfelsőbb kormányzója”, és a skót egyház rendes tagja. Az anglikán püspökök a Lordok Házának tagjai, így szerepük van a törvényhozásban is, de a Skóciai Egyház Közgyűlése képviselőjének nincs helye a parlamentben. Az Anglikán Egyház intézkedései (törvényei) parlamenti felügyeletet igényelnek, a skót egyház teljes mértékben önkormányzó. A miniszterelnök (vagy más delegált miniszter) feladata, hogy tanácsot adjon az uralkodónak az anglikán egyházi kinevezésekkel kapcsolatban.<sup>87</sup> Az egyházak az állammal való kapcsolatukat történelmi szerződések és parlamenti törvények határozzák meg, mint például a *Church of England Assembly (Powers) Act 1919*<sup>88</sup>. Az országban vallásszabadság van, és az állam más vallásokat is elismer. Ezt a *Human Rights Act 1998* biztosítja, amely az *Emberi Jogok Európai Egyezményét*<sup>89</sup> beépítette az Egyesült Királyság jogrendszerébe, így biztosítva a vallásszabadságot.<sup>90</sup> A *Human Rights Act* és az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 9. cikke így hangzik: „1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a

---

<sup>85</sup> Az egyházak jogi szabályozása, Országgyűlés Hivatala, 2018/31.

<sup>86</sup> PACZOLAY, 2003. 531.

<sup>87</sup> TORRANCE, 2003.

<sup>88</sup> Church of England Assembly (Powers) Act 1919

<sup>89</sup> European Convention on Human Rights, 1950. Article 9.

Megjegyzendő, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményét az európai államok túlnyomó többsége, és az összes vizsgált állam ratifikálta. (Forrás: Az emberi jogok európai egyezménye (EJEE) EUR-Lex)

<sup>90</sup> Human Rights Act 1998



*magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.*<sup>91</sup> Az *Equality Act 2010* megvédi az egyéneket a valláson vagy meggyőződésen alapuló megkülönböztetéstől az élet különböző területein, beleértve a foglalkoztatást, az oktatást és a közszolgáltatásokat.<sup>92</sup> Összefoglalva, az Egyesült Királyságban az állam és a vallások kapcsolata sokrétű, amelyet történelmi, jogi és társadalmi tényezők alakítottak ki. Nem egyetlen jogszabály határozza meg az állam és a vallások kapcsolatát, hanem törvények, *common law* rendelkezések, valamint a nemzetközi emberi jogi normák kombinációja alakítja ki azt a keretet, amelyen belül ez a kapcsolat működik.

Németországban az állam és a vallás kapcsolata rendkívül összetett, történelmi gyökerekkel rendelkező jogi keretrendszerben van szabályozva. Az országban a vallásszabadság alkotmányos alapjog, az állami és az egyházi szervezet és intézmények szigorúan el vannak választva<sup>93</sup>, viszont az állam és a vallási közösségek között szoros együttműködés is fennáll bizonyos területeken. A német Szövetségi Alkotmánybíróság számos ítéletében foglalkozott az állam és egyház viszonyával, és megerősítette az állam semlegességi követelményét a vallások kapcsán, amelyet a német Alkotmány is tükröz.<sup>94</sup> A német Alkotmány 4. cikke garantálja a vallásszabadságot és a véleménynyilvánítás szabadságát, beleértve a vallási meggyőződés szabad gyakorlását is. „(1) *A gondolat-, a lelkiismeretszabadság, valamint a vallási és világnézeti meggyőződés szabadsága sérthetetlen. (2) A vallásgyakorlás zavartalansága biztosított.*”<sup>95</sup> Az Alaptörvény egyfajta együttműködési modellt ír elő az állam és vallási közösségek között. Az állam együttműködik a vallási közösségekkel, például a hitoktatás megszervezésében az állami iskolákban. „(3) *A hitoktatás a nem felekezeti iskolák kivételével az állami iskolákban rendszeres tantárgy. Az állam felügyeleti jogának sérelme nélkül a hitoktatás a vallási közösségek elveinek megfelelően történik. Egy tanár sem kötelezhető arra, hogy akarata ellenére hitoktatást adjon.*”<sup>96</sup> Az Alkotmány a vallásszabadság gyakorlásával

---

<sup>91</sup> Human Rights Act 1998, Article 9

<sup>92</sup> Equality Act 2010

<sup>93</sup> VARSÁNYI, 2003. 3.

<sup>94</sup> Religionsverfassungsrecht, Bundesministerium des Innern und für Heimat

<sup>95</sup> Grundgesetz Art. 4 (saját fordítás)

<sup>96</sup> Grundgesetz Art. 7 (saját fordítás)

kapcsolatban a következőképpen rendelkezik: „(1) A polgári és állampolgári jogoknak és kötelességeknek a vallásszabadság gyakorlása nem feltétele, illetve a vallásszabadság gyakorlása nem korlátozhatja a polgári és állampolgári jogokat és kötelességeket.”<sup>97</sup> A vallási közösségek (vagy vallási társaságok) olyan egyesületek, amelyeknek célja, hogy közösen gyakorolják vallásukat. A vallási közösség célja a közös vallási meggyőződés ápolása. A vallási közösségek a hitvallás által meghatározott feladatok átfogó ellátását szolgálják. Ez különbözteti meg őket a vallási egyesületektől, amelyek csak a vallási élet részleges vonatkozásaival foglalkoznak.<sup>98</sup> A német Alkotmány a vallási közösségekre vagy társaságokra vonatkozóan többek között az alábbi rendelkezéseket tartalmazza: „(2) A vallási társaságokba (Religionsgesellschaften) való egyesülés szabadsága biztosított.”<sup>99</sup> „(3) Minden vallási társaság (Religionsgesellschaft) önállóan szervezi és intézi ügyeit a mindenkire vonatkozó törvény korlátai között.”<sup>100</sup> Németország azon kevés országok egyike a világon, ahol egyházi adót vetnek ki. Az egyházak így finanszírozzák a közösség költségeit. Az adóhivatalok adót szednek be a vallási szervezetek tagjaitól. Ez a jövedelemadó nyolc-kilenc százaléka.<sup>101</sup> „(6) A vallási szervezetek, amelyek közjogi testületek, a polgári adójegyzékek alapján jogosultak adót kivetni az állami törvény rendelkezései szerint.”<sup>102</sup> Az állam és a közjogi testület státuszával rendelkező vallási közösségek között kötött szerződések részletesen szabályozzák az egyházak, vallási közösségek működését, az állami támogatást, az oktatást, a szociális szolgáltatásokat és más közös érdekeltégi területeket. A katolikus és evangélikus egyházak, valamint a zsidó hitközségek a legnagyobb és legrégebbi vallási közösségek Németországban, akik közjogi testületi státusszal rendelkeznek. Rajtuk kívül jellemzően más kisebb keresztény közösségek rendelkeznek jelenleg közjogi testületi státusszal.<sup>103</sup> Közjogi testületi státusszal azok a vallási közösségek kaptak, akiket már a weimari alkotmány<sup>104</sup> hatálybalépése előtt elismertek, illetve akiknek szervezeti felépítésük, taglétszámuk és aktív társadalmi szerepvállalásuk tartós garanciát biztosítanak.<sup>105</sup> A közjogi testület státuszával rendelkező vallási közösségekkel a szövetségi kormány és a tagállamok egyaránt köthetnek szerződéseket az oktatás, a kultúra, valamint az állam és az egyházak

---

<sup>97</sup> Grundgesetz Art. 136 Fußnote (saját fordítás)

<sup>98</sup> Religionsverfassungsrecht, Bundesministerium des Innern und für Heimat

<sup>99</sup> Grundgesetz Art. 137 Fußnote (saját fordítás)

<sup>100</sup> Grundgesetz Art. 137 Fußnote (saját fordítás)

<sup>101</sup> KELLER, 2024.

<sup>102</sup> Grundgesetz Art. 137 Fußnote (saját fordítás)

<sup>103</sup> Körperschaftsstatus, Bundesministerium des Innern und für Heimat

<sup>104</sup> Weimarer Reichsverfassung, 1919

<sup>105</sup> VARSÁNYI, 2003. 3.

közötti kapcsolatok területén. A szerződésjogilag megalapozott rendszer biztosítja, hogy az állam és a vallási közösségek a lehető legkonfliktusmentesebben működhessenek együtt.<sup>106</sup> Összegezve, az állam és a közjogi testület státuszával rendelkező vallási közösségek együttműködését az Alaptörvény és a szerződések szabályozzák, amelyek eredetileg a keresztény egyházakra vonatkoztak. A többi vallási közösség polgári jogi egyesület formájában működhet.<sup>107</sup> Az állam jelenlegi célja, hogy az iszlámot is beépítse a szabályozásba. Ez azért nem egyszerű, mert a muszlim közösségek másként szerveződnek, mint a keresztény egyházak, és például nem vezetnek nyilvántartást tagjaikról.<sup>108</sup>

Albánia a kommunizmus időszakában szigorúan ateista állam volt, a rendszerváltás után pedig francia mintára erősen szekuláris állammá formálódott, ahol kifejezetten nagy hangsúlyt fektetnek a különféle hithagyományok harmonikus együttélésére egy pluralista társadalomban. Albániában a muszlim többség mellett jelentős méretű keresztény közösségek (katolikusok és ortodoxok) is jelen vannak. A toleranciát az albán társadalom alapvető értékének tekintik, amely összetartja a különböző vallási háttérű embereket.<sup>109</sup> Albánia alkotmányának már a preambuluma kiemeli a vallások együttélésének és a köztük levő toleranciának a fontosságát.<sup>110</sup> Az alkotmány kifejezetten hivatkozik a nemzetközi normákra, például az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára<sup>111</sup> és az Emberi Jogok Európai Egyezményére<sup>112</sup>, biztosítva, hogy a nemzetközi jog általános elvei közvetlenül alkalmazandók legyenek az albán jogban.<sup>113</sup> Az alkotmány 24. cikke garantálja a vallásszabadságot: *„1. A lelkiismereti és a vallásszabadság biztosított. 2. Mindenki szabadon megválaszthatja vagy megváltoztathatja a vallását vagy a hitét, valamint egyénileg vagy közösen kifejezheti azokat a közéletben vagy a magánéletben, istentisztelet, oktatás, gyakorlatok vagy rituálék végzése révén. 3. Senki nem kényszeríthető vagy tiltható el vallási közösségben vagy annak gyakorlatában való részvételtől, vagy meggyőződésének vagy hitének nyilvánosságra hozatalától.”*<sup>114</sup> Albánia alkotmánya a 10. cikkében fekteti le az albán állam és a vallások szétválasztását, és közöttük lévő kapcsolatok alapját. *„1. Az Albán*

---

<sup>106</sup> Verträge mit Religions-gemeinschaften, Bundesministerium des Innern und für Heimat

<sup>107</sup> VARSÁNYI, 2003. 3.

<sup>108</sup> KELLER, 2024.

<sup>109</sup> SULAJ, 2024. 4-6.

<sup>110</sup> Constitution Of Albania, 1998. preambulum

<sup>111</sup> Universal Declaration of Human Rights, 1948.

<sup>112</sup> European Convention on Human Rights, 1950.

<sup>113</sup> SULAJ, 2024. 6.

<sup>114</sup> Constitution Of Albania, 1998. Article 24 (saját fordítás)

*Köztársaságban nincs hivatalos vallás. 2. Az állam semleges a hit és a lelkiismeret kérdésében, és biztosítja azok véleménynyilvánításának szabadságát a közéletben. 3. Az állam elismeri a vallási közösségek egyenjogúságát. 4. Az állam és a vallási közösségek kölcsönösen tiszteletben tartják egymás függetlenségét, és együtt dolgoznak mindenki javáért. 5. Az állam és a vallási közösségek közötti kapcsolatok szabályozása a vallási közösségek képviselői és a Minisztertanács között kötött megállapodások alapján történik. Ezeket a megállapodásokat az Országgyűlés ratifikálja. 6. A vallási közösségek jogi személyek. Függetlenséggel rendelkeznek ingatlanjaik kezelésében elveik, szabályaik és kánonjaik szerint, amennyiben harmadik felek érdekei nem sérülnek.”<sup>115</sup> Albánia fenntartja a békés együttélést a vallási közösségek között, illetve a már sokszínű társadalmába szívesen látja az új vallásokat, és lehetővé teszi számukra, hogy megkülönböztetés nélkül szervezzék meg közösségeiket. Míg a hagyományos vallási közösségek *de facto* elismerést nyertek, saját jogi személyiséggel és szervezeti autonómiával rendelkeznek, az újabb vallási csoportok hétköznapi egyesületként vagy alapítványként működnek. Ezen a téren a részletes jogi szabályozás hiánya áll fenn, hiszen nehézségek tapasztalhatók az állammal való kapcsolatok kialakítása és a pénzügyi tranzakciók lebonyolítása során. Az átfogó jogszabályok vagy a kormánnyal kötött megállapodások hiánya ellenére minden vallási közösség, beleértve az újabbakat is, az albán alkotmány által elismert jogi státusszal rendelkezik. Az Alkotmány előírja, hogy az állam és a vallási közösségek közötti kapcsolatokat megállapodásokkal kell szabályozni.<sup>116</sup> A kormány külön megállapodást kötött a szunnita iszlám és bektasi közösségekkel, a katolikus és ortodox egyházzal, valamint az Albániai Evangélikus Testvériséggel (VUSH)<sup>117</sup>, egy protestáns ernyőszervezettel. Viszont a törvény szerint a legutóbbit a kormány nem részesíti pénzügyi támogatásban, mint a másik négy hagyományos vallási közösséget. Ezek a kétoldalú megállapodások egyébként a hivatalos elismerésre, a tulajdon visszaszolgáltatására, a jövedelem, az adományok és a vallási vagyon adómentességére, valamint a vallási tevékenységekre vonatkozó számviteli nyilvántartások benyújtása alóli mentességre vonatkoznak. A megállapodások lehetővé teszik a vallási közösségek számára oktatási intézmények működtetését, valamint temetők építését és kezelését a közösségek tulajdonában lévő földeken. A Miniszterelnöki*

---

<sup>115</sup> Constitution Of Albania, 1998. Article 10 (saját fordítás)

<sup>116</sup> SULAJ, 2024. 8.

<sup>117</sup> Az albán Állami Vallásügyi Bizottság honlapja

Hivatal fennhatósága alá tartozó Állami Vallásügyi Bizottság<sup>118</sup> szabályozza a kormány és a vallási csoportok közötti kapcsolatokat, védi a vallásszabadságot, elősegíti a vallások közötti együttműködést és megértést.<sup>119</sup>

*Magyarország Alaptörvénye*<sup>120</sup>, illetve a *lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény*<sup>121</sup> biztosítja a jogszabályi keretet az állam és a vallások kapcsolatára vonatkozóan. Az Alaptörvény a nemzeti hitvallásról szóló preambulumban a kereszténység nemzetmegtartó szerepének elismerése mellett lefekteti, hogy a magyar nép becsüli az ország különböző vallási hagyományait is.<sup>122</sup> A magyar alkotmány VII. cikke fogalmazza meg a vallásszabadságot, az állam és a vallási közösségek szétválasztását, illetve együttműködését a következők szerint. „(1) Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. (2) Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formában működő vallási közösséget hozhatnak létre. (3) Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak. (4) Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít. (5) A vallási közösségekre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”<sup>123</sup> A 2011. évi CCVI. törvény sarkalatos törvényként részletezi az alkotmányban foglalt elvek gyakorlati megvalósulását a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. A törvény

---

<sup>118</sup> Komitetit Shtetëror për Kultet

<sup>119</sup> 2021 Report on International Religious Freedom: Albania, U.S. Department of State

<sup>120</sup> Magyarország Alaptörvénye, 2011.

<sup>121</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról

<sup>122</sup> Magyarország Alaptörvénye, 2011. Nemzeti hitvallás

<sup>123</sup> Magyarország Alaptörvénye, 2011. VII. cikk

szerint vallási közösség működhet jogi személyiség nélkül, valamint jogi személyiséggel rendelkező szervezeti formában is Magyarországon. Jogi személyiséggel rendelkező vallási közösség lehet a vallási egyesület, a nyilvántartásba vett egyház, a bejegyzett egyház és a bevett egyház. A jogi személyiséggel rendelkező vallási közösségek azonos hitelveket valló, természetes személyekből álló, önkormányzattal rendelkező autonóm szervezetek.<sup>124</sup> „A bevett egyház az olyan bejegyzett egyház, amellyel az állam a közösségi célok érdekében történő együttműködésről átfogó megállapodást kötött.”<sup>125</sup> Az állam és a vallási közösség között kötött átfogó megállapodást törvényben hirdetik ki. A bevett egyházak adókedvezményben és állami költségvetési támogatásban részesülnek, ezen felül pedig jogosultak a magánszemélyek befizetett személyi jövedelemadójának külön törvény szerint felajánlott és meghatározott részére és annak állami kiegészítésére, illetve az ennek helyébe lépő juttatásra.<sup>126</sup> Jelenleg Magyarországon 32 bevett egyház működik.<sup>127</sup>

Az állam és a vallási közösségek kapcsolata rendkívül komplex és változatos a négy európai országban, és valójában semelyiket sem lehet szigorúan és kizárólagosan egyik modellhez sem sorolni, amelynek egyik oka, hogy a különbségek elmosódása és a hasonló elemek előfordulása figyelhető meg az egyes modellek között. A vallás- és lelkiismereti szabadság elve mind a négy vizsgált országban központi szerepet játszik, ugyanakkor az állam és a vallási közösségek közti viszony szabályozása és megvalósítása jelentősen eltér az adott ország történelmi örökségétől, kulturális sajátosságaitól és politikai viszonyaitól függően. Az Egyesült Királyságban az állam és az anglikán egyház között szoros kapcsolat van, mivel Angliában az anglikán egyház hivatalosan az államvallás, és az uralkodó az egyház feje. Németországban a közjogi testület státuszával rendelkező egyházak, mint a katolikus és evangélikus egyházak, a zsidó hitközségek és néhány kisebb keresztény közösség, jelentős társadalmi szerepet töltenek be. Az albán kormány külön megállapodást kötött a szunnita iszlám és bektasi közösségekkel, a katolikus és ortodox egyházzal, valamint az Albániai Evangélikus Testvériséggel, amelyeket a legutóbbi kivételével állami támogatásban is részesít. Magyarországon 32 bevett egyház működik, akikkel együttműködési megállapodást kötött a kormány, és

---

<sup>124</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról 6-7. §

<sup>125</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról 9/G. § (1)

<sup>126</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról 9/G. § (4) (5)

<sup>127</sup> Bevett egyházak Magyarországon, Egyházi Nyilvántartó Rendszer

állami támogatásban is részesülnek. Bár mind a négy országban érvényesül a vallás- és lelkiismereti szabadság elve, megállapítható, hogy mindegyik országban bizonyos vallási közösségek nagyobb szerephez jutnak, amelynek elsősorban történelmi és kulturális okai vannak. A szekularizációs folyamatnak kivétel nélkül az az eredménye, hogy az állami jogrendszer mindig elsőbbséget élvez a vallási jogrendszerekkel szemben. A jogállamiság követelménye, hogy mindenki az állami törvények hatálya alá tartozik.<sup>128</sup> A vallási jogrendszerek elsősorban a vallási közösségeken belül érvényesülhetnek, és az állami jogrendszerekhez képest alárendelt szerepet játszanak. Ez azt jelenti, hogy a vallási jogok nem sérthetik az állam alapvető érdekeit, és nem ütközhetnek az állami törvényekkel.

---

<sup>128</sup> CHOI, 2024.

### 3. Az iszlám jog

#### 3.1. Betekintés az iszlám jog alapelveibe

A jogrendszerek csoportosítása a nemzetközi komparasztikában fontos szerepet tölt be, mivel lehetővé teszi a jogrendszerek közötti hasonlóságok és különbségek rendszerezését. Az összehasonlító jogtudományra mára már mint külön tudományágra tekintenek elsősorban annak sajátos módszertani megközelítésmódja miatt, amely elengedhetetlen a jogrendszerek működésének megértéséhez és összehasonlításához. A jogcsaládok elhatárolása egy hasznos, ugyanakkor nem tökéletes módszer, hiszen minden jogrendszer egyedi, és nem feltétlenül illeszkedik tökéletesen egyetlen kategóriába sem. A modern összehasonlító jog tudománya a 20. század második felében alakult ki, amikor neves jogösszehasonlító foglalkozó jogtudósok és jogfilozófusok a jogrendszerek csoportosításának kérdésével kezdtek mélyrehatóan foglalkozni. Bár több klasszifikációs megoldást dolgoztak ki, a téma összetettségére hivatkozva csak néhány, széles körben elfogadott csoportosítási megközelítést mutatnak be. A jogrendszerek csoportosításának alapfeltevése az volt, hogy képtelenség a világtörténelem összes, valaha létező jogrendszerét egy csoportosítás alá vonni, vagyis időbeli, tárgybeli vagy jogági korlátok meghatározására van szükség. A világon valószínűleg legelterjedtebb csoportosítást *René David* francia jogtudós dolgozta ki, aki úgynevezett jogcsaládokat különböztet meg, és a világ jogrendszereit elsősorban ideológiai beállítottságuk alapján kategorizálta: a római-germán jogcsaládot, a *common law* jogcsaládját, a szocialista jogok családjait, illetve a vallási jogcsaládot. Az iszlám jog, mint ahogy a hindu jog, a vallási jogcsaládhoz vagy vallási alapú jogrendszerekhez tartozik René David csoportosítása szerint.<sup>129</sup> Zweigert és Kötz német jogászok könyvükben egy többdimenziós megközelítést javasolnak a klasszifikációhoz. Szerintük a csoportosításnál figyelembe kell venni a jogrendszerek stílusalkotó tényezőit, a jogstílusokat, amelyek a jogrend történeti eredete és fejlődése, az uralkodó specifikus jogászai gondolkodásmód, a jellegzetes jogintézmények, a jogforrások jellege és értelmezése, illetve az ideológiai elemek. A világ jogrendszereit a jogstílusok alapján nyolc jogkörre osztották: romanista, német, anglo-amerikai, északi, szocialista, távol-keleti, iszlám és hindu jogkörök. Zweigert és Kötz az iszlám és a hindu jogot sorolta a vallási jogrendszerekhez.<sup>130</sup> Jany János a vallási jogrendszerek közül az

---

<sup>129</sup> DAVID, 1977. 31-32.

<sup>130</sup> ZWEIGERT, KÖTZ, 2011. 64-65.



iszlám, a zsidó, a zoroasztriánus és a hindu jogot interpretív jogi rendszereknek minősíti, mivel ezekben a jogrendszerekben kimagasló szerepe van a szövegek értelmezésének. A keresztény jogot a legiszlatív rendszerek közé sorolja, mivel arra az jellemző, hogy a jogi normák törvényalkotással keletkeznek.<sup>131</sup>

Az ábrahामी monoteista vallások közül a judaizmus, a katolikus kereszténység és az iszlám hívői számára a vallási, az isteni kinyilatkoztatáson alapuló jog a mérvadó és kötelező érvényű, amelynek az alapjai a szent könyvekben vannak lefektetve. A vallási jog előírja a társadalmi együttélés legfőbb szabályait, illetve meghatározza a hétköznapi életet az Istennel való hitbéli kapcsolat mellett. A judaizmus és a kereszténység komplexitását tekintve megegyezik az iszlámmal. A katolikus kánonjog és az iszlám jog közötti különbség abban rejlik, hogy míg az iszlám jog elválaszthatatlan az iszlám vallástól, a katolikus vallás és a kánonjog kapcsolata különböző. A katolikus egyházjog az iszlám joggal ellentétben nem teljes mértékben kinyilatkoztatott jog, nem közvetlenül Istentől származik, hanem a katolikus egyház által alkotott, a kereszténység alapelvein nyugvó vallási és erkölcsi dogmák és elvek összessége.<sup>132</sup>

Az *iszlám* szó eredeti arab jelentése: „önátadás Allahnak”, „Allah akaratában való megnyugvás és átadás”. Az iszlám az ábrahामी vallások közül a legfiatalabb – a 7. században alakult ki az Arab-félszigeten –, a hitrendszere számos megegyezést és hasonlóságot mutat a judaizmussal és a kereszténységgel. Az iszlám szerint is Isten (Allah) teremtette a világot, amelynek a törvényei Istentől származnak. Isten a törvényeit próféták által nyilatkoztatja ki, akik között a Tórában, az Ószövetségben és az Újszövetségben is szereplő Ádám, Ábrahám, Mózes és Jézus is szerepel. Az iszlám legfőbb prófétája Mohamed, aki a legtökéletesebb kinyilatkoztatást kapta Istentől. A kinyilatkoztatások isteni eredetűek, ezért megkérdőjelezhetetlenek, ugyanakkor többnyire magyarázatra szorulnak, és bizonyos mértékig, az eszmei tartalmuk megtartása mellett alakítani lehet őket a változó világ körülményeihez. Az iszlám, ahogy a kereszténység, univerzális vallás, az egész emberi fajra kiterjed, nem úgy, mint a judaizmus, amely a kiválasztott zsidó nép és Isten közötti szövetségen nyugszik. Az iszlám szerint a hívőknek kötelességei és jogai is vannak egyaránt.<sup>133</sup>

*„Az iszlám nem csupán vallás, hanem a vallásból, az etikai normarendszerekből, a gazdasági és társadalmi doktrínákból, a jogrendszerből, a kormányzási és politikai*

---

<sup>131</sup> JANY, 2021. 101-105. 45.

<sup>132</sup> HEKA, 2012. 13-14.

<sup>133</sup> GERMANUS, 1976. 191.

*rendszerből, a civilizációból és kultúrából álló komplex rendszer.*”<sup>134</sup> Mivel az iszlám jog Isten akaratát tükrözi, és nem egy emberi törvényalkotóét, így nem csak az emberek az állammal és a társadalommal való kapcsolatát szabályozza, hanem kitér az élet minden területére.<sup>135</sup> A Koránon és a Próféta cselekedetein alapuló, évszázadokon keresztül folyamatosan fejlődő iszlám jog, a *saría* rendszerezi a muszlimok vallási és társadalmi életét egyaránt. Magába foglalja mind a közjogot, mind a magánjogot, illetve a vallási előírásokat is meghatározza.<sup>136</sup> A *saría* szó eredetét tekintve itatóhelyet, vízhez vezető ösvényt, egyenes utat jelent, amely jól kifejezi a hívő emberek elhivatottságát, hogy kövessék az isten által mutatott utat. Egy iszlámjogi kézikönyv<sup>137</sup> lényegre törően foglalja össze az isteni törvény jelentőségét: *„Istentől való; ennek a törvénynek a büntetése egyszerre evilági és túlvilági; ez a törvény általános, azaz minden emberre vonatkozik, minden helyen és örökérvényű. Ez azt jelenti, hogy időben korlátozatlan, nem törölhető el és nem cserélhető fel semmilyen másik törvénnyel.*”<sup>138</sup>

Mohamed próféta halála (Kr. u. 632.) után az iszlám két ágra szakadt. A szunniták meggyőződése szerint a vallási és vezetői rátermettséget kell figyelembe venni a kalifa (muszlim vezető) kiválasztása során, a síiták pedig úgy tartják, hogy a próféta leszármazottjait illeti a vezetői szerep. Alapvetően egy politikai nézeteltérés és a próféta utódlása körüli hatalmi harcok következményeképpen alakult ki a két irányzat, melyek között a mai napig ellentétek feszülnek. Az évszázadok során a szunniták és a síiták teológiai és jogalkalmazási gyakorlata más fejlődési utat járt be.<sup>139</sup> A világ muszlim lakosságának mindössze nagyjából 10-20%-át teszik ki a síiták, akik viszonylag jól körülhatárolható területen élnek, elsősorban Iránban, Irakban, Azerbajdzsánban, Bahreinben, Pakisztánban és Indiában<sup>140</sup>, azaz történetileg nem keveredtek a szunnitákkal. Európában jelenleg a síiták száma elenyésző.<sup>141</sup> Az iszlám két ága minden területen, így a házassági szabályok terén is, jelentősen különböznek egymástól. A fent említett okok miatt a dolgozat kizárólag a szunnita iszlám jogrendszerrel foglalkozik.

A *saría* tanulmányozása, a szunnita jogtudomány az úgynevezett *fikh*, melynek eredeti jelentése „megértés” vagy „jó ítélőképesség”, később viszont kifejezetten a

---

<sup>134</sup> KRÓZSER, SZENTIVÁNYI, 2009. 33.

<sup>135</sup> ZWEIGERT, KÖTZ, 2011. 304.

<sup>136</sup> WATT, 2000. 104-105.

<sup>137</sup> ABD AL-KARIM ZAYDAN: *al-Madhal li-dirasat as-saria a al-islamiyya*, Alexandria, 1969.

<sup>138</sup> IVÁNYI, 2008. 1-2.

<sup>139</sup> WATT, 2000. 105.

<sup>140</sup> SZANTO, 2018. 1-2.

<sup>141</sup> Pew Research Center, 2009.

jogalkotás folyamatára használták. A muszlim jogalkotás klasszikus alapelvei a Bagdadból uralkodó Abbászida dinasztia (i.sz. 750-1258) idejében alakultak ki és szilárdultak meg. A muszlim törvénykezésre hatással voltak az iszlám előtti szokások, a zsidó törvények és a római jog is. Általánosan elfogadottan az iszlám jogtudományának négy forrását tartják számon – a Koránt, a *szunnát*, az *idzsmát* és a *kijászt*.<sup>142</sup> A jogtudósok évszázadok alatt dolgozták ki a *sariat*, értelmezve az iszlám által elfogadott jogforrásokat, hogy az isteni kinyilatkoztatás alkalmas legyen a gyakorlati alkalmazásra. Az iszlám felfogása alapján itt nem arról volt szó, hogy új jogrendszert alkottak, hanem a már létező jogot fedezték fel, értették és fogalmazták meg.<sup>143</sup> A muszlimok szent könyvének, a Koránnak 6.346 verséből mindössze körülbelül ötszáz vers tartalmaz jogi vonatkozású szabályokat. A korai muszlim vallástudósok (*ulemá*) ezért egy másik szent forrásra, a *szunnára*, a Próféta hagyományára és szokásaira alapozva alakították ki az alapvető elveket.<sup>144</sup> A *szunnát*, azaz a Próféta hagyományát a *hadíszokból* ismerhetjük meg, melyek a Próféta kijelentéseiről, cselekedeteiről és szokásairól szólnak. Az arabok már a Mohamed előtti időkben *szunnának* nevezték a hagyományos szokásokat és intézményeket.<sup>145</sup> A *hadíszok*, azaz közlések Mohamed társaitól és a tőlük tovább hagyományozóktól származó tanító mondások és elbeszélések.<sup>146</sup> Egy *hadísz* két részből áll: a tulajdonképpeni szöveget mindig megelőzi a hagyományozók, hiteles közlők sora (*isznád*)<sup>147</sup>, mivel a jogtudósok nagyon fontosnak tartották a *hadíszok* eredetének hitelességét.<sup>148</sup> Az igaz, megbízható *hadíszokból* hat kánoni gyűjteményt állítottak össze. A jogtudósok egybehangzó vélekedése, konszenzusa, vagyis az egész közösség közmegegyezése az *idzsmá*, melynek a mai napig a legnagyobb a gyakorlati jelentősége.<sup>149</sup> A negyedik jogforrásként az analógián alapuló értelmezést (*kijász*) tartják számon. Az analógia elve szerint egy törvényt egy új helyzetre is lehet alkalmazni.<sup>150</sup> Például a *hadíszok* a datolyabor fogyasztását explicit módon tiltják a részegítő hatása miatt, ezért az analógia elve alapján más alkoholtartalmú italok fogyasztása sem megengedett.<sup>151</sup> A *saría* nem egy egységes és kodifikált jogrendszer, hanem

---

<sup>142</sup> HILLENBRAND, 2016. 116-121.

<sup>143</sup> ZWEIGERT, KÖTZ, 2011. 304.

<sup>144</sup> HILLENBRAND, 2016. 116-121.

<sup>145</sup> GOLDZIHÉR, 1900. 12.

<sup>146</sup> GOLDZIHÉR, 1900, 23.

<sup>147</sup> GOLDZIHÉR, 2013. 117. 141.

<sup>148</sup> IVÁNYI, 2008. 14-15.

<sup>149</sup> SCHACHT, 1974. 394.

<sup>150</sup> GOLDZIHÉR, 1884. 15.

<sup>151</sup> Iványi, 2008. 73-76.

folyamatosan fejlődik és alkalmazkodik a változó körülményekhez. A jogtudósoknak és a muszlim közösségeknek egyaránt felelősségük van a *saría* értelmezésében és alkalmazásában oly módon, hogy az összhangban legyen az iszlám tanításaival és a modern társadalom igényeivel.

A kezdeti időkben minden muszlim a saját maga értelmezése alapján követte a hitét az iszlám alapelvei szerint. Bár minden muszlim osztozik bizonyos alapvető vallási meggyőződésben és rituális gyakorlatban, azonban a Mohamed halálát (i. sz. 632.) követő évszázadokban a muszlim közösségen belüli, vezetéssel kapcsolatos, vagyis eredetileg inkább politikai viták az iszlám különböző ágainak létrejöttéhez vezettek, amely különböző vallási identitások kialakulását is eredményezte. Az iszlám két fő ága a szunnita (a világ muszlimjainak 85-90%-a) és a síita (az összes muszlim körülbelül 15-20%-a). Az iszlám differenciáltsága viszont a szunnita-síita felosztásnál lényegesen komplexebb, amelyet a szúfizmus, azaz az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere, a helyi tiszteletnek örvendő szentek és szerzetesrendek, illetve más kisebb vallási közösségek jelentősen árnyalnak. Az iszlám születését követő évszázadokban alakultak ki a szunnita jogtudományi irányzatok: a *hanafita*, a *málíkita*, a *sáfiita* és a *hanbalita* iskola, amelyek az alapítójuk után kapták a nevüket. A síiták *dzsaafarita* jogi iskoláját a hatodik síita imám után nevezték el. A 16. századra a *hanafita* iskola egész Törökországban, a Balkánon, Közép-Ázsiában és Indiában is meghonosodott. A *málíkita* jogi iskola nyugaton terjedt el, az Ibériai-félszigeten meghatározó volt az 1492-es spanyol visszahódításig, és napjainkban is a legelfogadottabb irányzat Észak- és Nyugat-Afrikában. A *sáfiita* iskola az Arab-félszigeten és Kelet-Afrika egyes részein hódított, majd Malajziában és Indonéziában is ezt az iskolát kezdték követni. A *hanbalita* iskola, amely az egyik legszigorúbb irányzat, az Arab-öböl körül lett népszerű.<sup>152</sup> A mai napig a szunnita muszlimok többsége e négy iskola valamelyikét követi. Azok a muszlimok, akik iszlám vallású országban születnek, a hazájuk irányzatát követik, a kulturális környezet játszik számukra meghatározó szerepet. Az európai országokba bevándorolt muszlimok esetében árnyaltabb a helyzet, hiszen nem feltétlenül adott számukra, hogy kiterjedt muszlim közösségben éljenek. Az európai muszlimok körében megfigyelhető egyre fokozódó diverzitás, ami tükrözi a bevándorlók származását, a szülőföldjükön uralkodó kulturális normákat és az egyéni életútjukat. Ez a sokszínűség árnyaltabbá teszi az iszlám valláshoz való viszonyulásukat is. Vannak, akik szigorúan ragaszkodnak a vallási

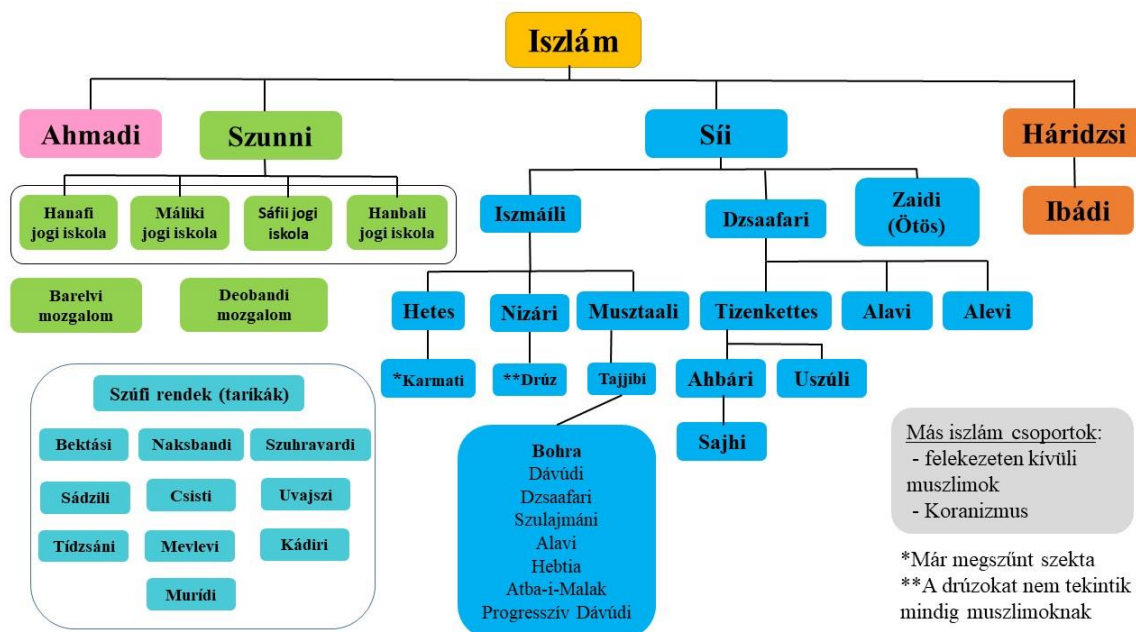
---

<sup>152</sup> HILLENBRAND, 2016. 122.

előírásokhoz, míg mások rugalmasabban értelmezik azokat. Ez a megközelítésselbeli különbség számos tényezőtől függhet, mint például a vallási neveltetés mértéke, a személyes meggyőződés, a befogadó társadalommal való interakció és az egyéni identitáskeresés. Azok a muszlimok, akik felvették az iszlámot, és nem beleszülettek a vallásba, sok esetben nem követnek egy adott vallási iskolát, vagy nincsenek tudatában annak, hogy melyik vallási iskolát követik. Erre a jelenségre a Magyarországon végzett online kérdőív eredményei is rávilágítottak.

1. sz. ábra

*Az iszlám különböző ágai és irányzatai*<sup>153</sup>



(Forrás: Saját szerkesztés Vahab, 2015. nyomán)

Ahogy más zárt közösségekben is megfigyelhető jelenség, hagyományosan az iszlám kultúrában a közösségek maguk törekednek a viták békés rendezésére. Az iszlám valláson alapuló jogi gyakorlat szerint elfogadott volt az alternatív vitarendezési formák alkalmazása, az iszlám jog története pedig bővelkedik a különböző hivatalos és nem hivatalos vitarendezési eljárásokban.<sup>154</sup> A Korán és a *szunna* az iszlám joggyakorlat legfontosabb forrásai, többször utalnak az emberi értékítélet fontosságára a vitarendezéseknél. A tanácskozást (*súra*), vagyis a vitás ügyek közös megegyezéssel történő rendezését alapelvnek tekinti az iszlám. A Koránban például az szerepel, hogy

<sup>153</sup> Az ábrán egységesen az iszlám felekezetek rövidebb alakját tüntettem fel.

<sup>154</sup> BROYDE, BEDZOW, PILL, 2014. 5.

azok cselekednek helyesen, akik megtanácskozzák egymás között az ügyeket. Az ügynevezett *idzmá*, azaz a jogtudósok egybehangzó vélekedése jelenti a *saría* jog gyakorlati alapját. A döntéshez nem szükséges, hogy az ítélezésben résztvevő jogtudósok mindegyike ugyanazon a véleményen legyen. A lényeg, hogy a döntést a jogtudósok széleskörű konszenzusa alapján hozzák meg.<sup>155</sup>

Az iszlám jog kapcsán szükséges még kitérni az iszlám jogi döntvényekre, a *fatvá*kra. A *fatva* az iszlámban egy vallásjogi döntést jelent, melyet egy arra felhatalmazott személy, muszlim jogász (*mufti*) hoz. A *fatva* olyan esetekben ad iránymutatást, amikor a Koránban, a *hadiszok*ban, vagy a muszlim tudósok közmegegyezésében (*idzmá*) nem találnak egyértelmű választ egy konkrét hitelméleti vagy vallásgyakorlati kérdésre.<sup>156</sup> A *fatvák* segítik a muszlimokat a mindennapi életben felmerülő vallási és etikai kérdések megválaszolásában. Az elismert iszlám jogtudósok az iszlám jogforrásainak áttanulmányozása után és saját ítélőképességük által fogalmazzák meg a *fatvák*at, amelyeket általában a muszlim életben újonnan felmerült esetekre hozzák, és iránymutatást adnak arra, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a hívők, amely nem áll összeütközésben Isten akaratával és rendelkezéseivel.<sup>157</sup> Bár a *fatvák* jogilag nem kötelező érvényűek, jelentős hatást gyakorolnak a mai társadalomra is, mivel iránymutatásokat és követendő szabályokat adnak.<sup>158</sup>

A kereszténység után a Földön az iszlám a legelterjedtebb vallás. A becslések szerint világszerte 2 milliárd muszlim él. Több kutatás előrejelzései szerint 2050-re az iszlám híveinek száma meg fogja haladni a keresztényekét. A muszlimok a Föld minden táján megtalálhatók, de a többségük Észak- és Közép-Afrikában, a Közel-Keleten és Délkelet-Ázsiában él. Ezekben a régiókban a legtöbb ország lakosságának több mint 90%-a muszlim. Minden olyan ország, ahol a lakosság legalább 50%-át muszlimok teszik ki, muszlim többségű országnak minősül. Világviszonylatban Indonézia ad otthont a legtöbb muszlimnak, ahol a becslések szerint 242 millióan élnek, Pakisztán a második legnagyobb muszlim ország mintegy 240.000 hívővel.<sup>159</sup>

Az Európában élő muszlimok vizsgálatához érdemes áttekinteni, hogy a muszlim többségű vagy nagy muszlim lakossággal rendelkező országokban milyen szerepe van napjainkban a *saría*nak. A muszlim többségű államokban már a 19. században

---

<sup>155</sup> BADÓ, BENCZE, 2007. 248-249.

<sup>156</sup> KRUIINGER, 2015. 51.

<sup>157</sup> GERMANUS, 1976. 195-196.

<sup>158</sup> IBRAHIM, ARIFIN, RASHID, 2015.

<sup>159</sup> Muslim Population by Country 2024, World Population Review.

elkezdődött a konstitucionalizmus, a 20. század második felében a dekolonizációs időszakban pedig szinte az összes újonnan létrejött független állam nyugati mintára, írott alkotmányt vezetett be, amelyben a *saría* által nem eléggé szabályzott területeket szabályozták.<sup>160</sup> A *saría* alkalmazása szempontjából a következő kategóriákba sorolhatók az országok:<sup>161</sup>

1. Klasszikus *saría* rendszerek, ahol *sarián* alapuló jog a legtöbb jogterületet áthatja. Ide sorolható többek között Szaúd-Arábia, Irán és Pakisztán. Ezekben az országokban kivétel nélkül az iszlám az államvallás, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás alapja is az iszlám jog, ebből kifolyólag az összes törvénynek összhangban kell állnia a *sariával*.
2. Kevert rendszerek, ahol a *saría* fontos szerepet játszik a jog néhány területén (jellemzően a családjog területén), de nem dominálja az egész jogrendszert. A kevert jogrendszerű országokban a *saría* mellett a szokásjogok és a befogadott európai jog is része a heterogén jogrendszernek. Inkább csak a muszlim lakosság személyi státuszát illető kérdésekben alkalmazzák az iszlám jogot. A legtöbb muszlim többségű ország ebbe a kategóriába sorolható, mint például Banglades, Szíria vagy Irak.
3. Szekuláris rendszerek, ahol a *sariának* már nincsen szerepe. Törökország mellett Albánia is szekularizált állammá vált, ahol a *saría* jog elvesztette jelentőségét.
4. Olyan országok, ahol a muszlim kisebbség számára *saría* tanácsok működnek elsősorban a családjogi ügyeik rendezésére.<sup>162</sup> India, Szingapúr, a Fülöp-szigetek, Izrael és Görögország is bizonyos mértékig engedélyezi a *saría* alkalmazását a muszlimok számára.<sup>163</sup> A vizsgált országok közül az Egyesült Királyság tartozik ide.

---

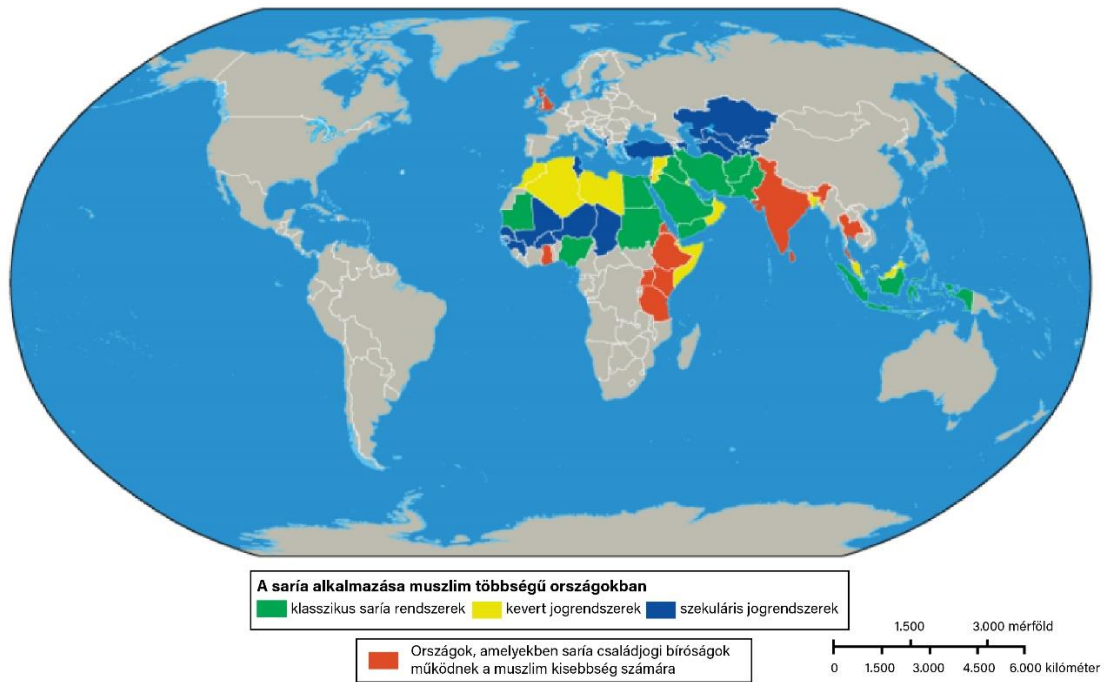
<sup>160</sup> HEKA, 2012. 109-110.

<sup>161</sup> KRUIGNER, 2015. 55.

<sup>162</sup> OTTO, 2010. 635-644.

<sup>163</sup> HEKA, 2012. 119-120.

2. sz. ábra  
A saría alkalmazása világszerte



(Forrás: *Maps of the World*, 2017)



### 3.2. Az iszlám házassági jog alapelvei

A muszlim világ legnagyobb részében az iszlám jog alkalmazása csak a családjog területére korlátozódik a 19. századtól. A *saría* házassági és öröklési joggal kapcsolatos elvei szinte minden muszlim többségű országban be vannak építve az állami törvényekbe.<sup>164</sup> Ez is azt bizonyítja, hogy a *saría* családjogi, házasságot érintő szabályai mennyire fontos szerepet töltenek be a mai napig az iszlám vallású társadalmakban.

Az iszlám előtti arab társadalomról keveset tud a tudomány, és a mai napig inkább csak feltételezésekre támaszkodik, mint valódi tényekre.<sup>165</sup> A Mohamed próféta előtti feljegyzések alapján arra lehet következtetni, hogy a térségben a házasság gyakorlata anyajogú rokonságon alapult, vagyis az utódokat csak női ágon tartották számon.<sup>166</sup> Ez nem feltétlenül matriarchális, nőuralmi társadalmi berendezkedést jelentett, hanem olyan kiterjedt anyajogú háztartásokat, amelyeket az idősebb nő fivére irányított.<sup>167</sup> Egy nőnek több férje is lehetett<sup>168</sup>, de a férfiak nem éltek a nő háztartásában, csak látogatták őt.<sup>169</sup> Ez ahhoz vezetett, hogy a nők helyzete hasonlított a tényleges prostitúcióhoz.<sup>170</sup> Más meglátás szerint az arab törzsekre az olyan patriarchális berendezkedés volt a jellemző, ahol a férfi leszármazottakat tartották számon, és a vérségi kötelékek rendkívül nagy szerepet játszottak.<sup>171</sup> Mohamed idején a törzsi társadalmi berendezkedés elavulttá vált a kereskedelem felvirágzása miatt a nagyobb városokban, mint például Mekkában. Az iszlám megjelenésével kialakult az apajogú társadalmi rendszer: a nők egyidejűleg csak egy férfival létesíthettek intim kapcsolatot, és egy háztartáson belül a férj, a felesége vagy feleségei és az ő gyermekeik éltek.<sup>172</sup> Azaz az iszlám szabályozta és szigorította a házassági és szexuális kapcsolatokat, amelyek korábban az arabok körében rendezetlenek voltak.<sup>173</sup>

---

<sup>164</sup> ROBINSON, 2021.

HEKA, 2012. 109.

<sup>165</sup> ABD AL ATI, 1995. 5.

<sup>166</sup> SMITH, 1907. 171. 174.

<sup>167</sup> SMITH, 1907. 159.

<sup>168</sup> A férjek száma nem haladhatta meg a 10 főt, egyébként nem szabályozták a poliandriát. (JANY, 2006. 328.)

<sup>169</sup> GERMANUS, 1976. 285-286.

<sup>170</sup> SMITH, 1907. 157-158.

<sup>171</sup> ABD AL ATI, 1995. 8.

<sup>172</sup> WATT, 2000. 109-113.

<sup>173</sup> ABD AL ATI, 1995. 50.

### 3.2.1. Az iszlám házasság, a nikáh – a házassági feltételek és akadályok

Az iszlám elismeri a szexualitás fontosságát, a legitimált nemi kapcsolatot és az azzal járó élvezetet nem ítéli el<sup>174</sup>, kifejezetten támogatja a házasságot, mitöbb az iszlám szerint a házasság mellett, hogy vallási kötelezettség, erkölcsi biztosíték és társadalmi szükséglet is, amely hozzájárul a közösség erősítéséhez és építéséhez.<sup>175</sup> A Korán számos versében utal arra, hogy a muszlim férfi a családalapítással vallási kötelezettségét teljesíti. „*És házasodjatok azokkal, akik magányosak közöttetek és rabszolgáitok és rabszolganőitek között azokkal, akik jóra valóok. Ha szegények - Allah gazdaggá teszi őket kegye révén. Allah [mindent] magában foglal és [mindent] tud.*”<sup>176</sup> (24:32) „*Akiknek nincs módjuk megházasodni, azok tartóztassák meg magukat, amíg Allah gazdaggá teszi őket a kegye révén.*” (24:33)<sup>177</sup> Ennek ellenére a szúfi rendeknél gyakran előfordult a cölibátus.<sup>178</sup>

Az iszlám jog szerint az eljegyzés nem jogi intézmény. Az iszlám világban az eljegyzés (*hitba*) funkciója, hogy a pár kinyilvánítsa házasságkötési szándékát a közösség előtt. Ettől kezdve más nem tehet házassági ajánlatot a nőnek. Ha ez mégis előfordul, és a nő a második ajánlattevőt választja, az a házasság is érvényes lesz az iszlám jog szerint, hisz az eljegyzés nem jogi elkötelezettség, mindkét fél felbonthatja. Némi jogi következménye mégis van, mert általában kölcsönös ajándékozás járul az eseményhez. A hanafiták megkövetelik az ajándékok visszaszolgáltatását mindkét fél részéről. A málikita jogi iskola szerint az eljegyzést felbontó fél nem kérheti az ajándék visszaadását.<sup>179</sup>

Az iszlám házasságkötés, a *nikáh* jelentése összekapcsolódás, jogilag pedig szerződéskötés a gyámmal két tanú előtt.<sup>180</sup> A *saría* szerint létrejött házasság egy szerződéses viszony, amely Isten és a felek, illetve maguk a házasulandó felek között jön létre, és amelyből konkrét jogok és köteleességek származnak.<sup>181</sup> A házassági szerződés az iszlámban nem tekinthető polgári aktusnak, sem szentségi fogadalomnak, hanem tulajdonképpen a kettő szintézisének.<sup>182</sup> Ugyanakkor maga a házassági szerződés alapvetően polgári jogi szerződés.<sup>183</sup>

---

<sup>174</sup> IVÁNYI, 2009. 4.

<sup>175</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 106.

<sup>176</sup> *Korán*, 1987. 24:32

<sup>177</sup> *Korán*, 1987. 24:33

<sup>178</sup> ABD AL ATI, 1995. 52.

<sup>179</sup> KALISCH, 2012.

<sup>180</sup> IVÁNYI, 2009, 19.

<sup>181</sup> ABD AL ATI, 1995. 60.

QURAIISHI, VOGEL, 2011.

<sup>182</sup> ABD AL ATI, 1995. 220.

<sup>183</sup> JWAIDEH, 1968. 1.

Az iszlám házasságkötés akkor érvényes, ha jelen van két tanú, akik muszlim férfiak. A tanúk jelenlétéhez kapcsolódik a nyilvánosság kérdése. Az iszlámban a házasság egy közösségi ügy, ezért a házasság tényét széles körben nyilvánosságra kell hozni, csak így lesz törvényes. Valószínűleg Mohamed próféta ezért ajánlja a lakodalmi mulatságot. A házasságkötést vezető személy általában tart egy beszédet a házasulandó feleknek. Ezután a házasulandó felek kimondják a megkérést (*idzsábot*) és a beleegyezést (*kabúlt*), azaz a szerződésalkötéskor a feleknek egy egyértelmű ajánlatot kell tenniük, amelyet a másik fél elfogad.<sup>184</sup> Leegyszerűsítve az iszlám házasság akkor jön létre, amennyiben elhangzott a két egybehangzó akaratnyilatkozat, vagyis az ajánlatot elfogadják két megfelelő tanú jelenlétében.<sup>185</sup>

Kizárólag muszlim férfi köthet iszlám házasságot. Amennyiben a férfi már házas, a menyasszonya nem állhat semmilyen rokoni kapcsolatban a feleségével, azaz nem veheti feleségül a meglévő felesége testvérét, unokahúgát vagy nagynénjét.<sup>186</sup> A házasságkötés további előfeltétele, hogy a felek elérjék a pubertás kort, ésszerűen és szabadon döntsenek a házasság felől.<sup>187</sup>

A házasság előfeltétele a szerződő nő oldaláról elsősorban az, hogy ne legyen házas. Amennyiben a nő özvegy vagy elvált, nem lehet várandós az új házasságkötéskor. Ha mégis várandós, akkor kizárólag a gyermeke megszületését követően léphet új frigyre. A nő esetében kizáró ok, ha az előző házassága még nincsen véglegesen felbontva, azaz még a várakozási idejét, az *iddát* tölti, amely normál esetben a válás kimondását követő három hónapot jelenti. A menyasszony nem állhat tiltott vérségi, gyámsági vagy rokoni kapcsolatban a vőlegényével. Házassági akadály, ha a nő házasságtörést és paráznaságot követett el korábban, amelyet kifejezetten tilt az iszlám. Iszlám házasságot más monoteista vallást követő nők is köthetnek. Muszlim férfi házasodhat a könyv népeiből származó nővel, ugyanakkor muszlim nő kizárólag csak muszlim férfihoz mehet hozzá.

A nő nevében sok esetben a gyámja (*valija*) jár el, a férfi pedig saját magát képviseli. A *vali* a menyasszony legközelebbi férfi hozzátartozója, sorrendben az apja, apai nagyapja, fia, fivére vagy nagybátyja lehet. Nő nem lehet *vali*. Amennyiben a menyasszony családja nem muszlim, azaz nincsen muszlim vérrokona, akkor a muszlim közösségből választanak számára egy hithű, megbízható muszlim férfit *valinak*. A

---

<sup>184</sup> ABD AL ATI, 1995. 60-61.

<sup>185</sup> JANY, 2006. 307.

<sup>186</sup> ABD AL ATI, 1995. 61-62.

<sup>187</sup> JWAIDEH, 1968. 2.

szunnita iskolák közül a hanafita iskola nem teszi kötelezővé, hogy a házasságkötéskor a menyasszonyt a *valija* képviselje, azaz nem teszi szükségessé a *vali* hozzájárulását a házasságkötéshez.<sup>188</sup> A menyasszony egyébként saját maga dönthet, hogy kivel szeretne házasságot kötni, vagyis a nő hozzájárulása minden esetben szükséges a házasságkötéshez.<sup>189</sup> Ezen felül a házasságkötésnek még az is előfeltétele, hogy a házasulandó felek személyazonossága ismert legyen mindkét fél számára.<sup>190</sup>

Érdekességként érdemesnek tartom megemlíteni, hogy a síita dzsafariita iskola törvénye szerint lehetséges ideiglenes úgynevezett *muta* („élvezet”) házasságot is kötni. Mohamed próféta a kezdetekben engedélyezte ennek az ősi, iszlám előtti arab szokásnak a továbbélését olyan esetekre, amikor a muszlim férfiak hosszú ideig utaztak vagy hadjáratokon vettek részt. *Muta* házasságot egy meghatározott, rövid időtartamra szóló szerződéssel kötöttek, amelynek a lejárta után a férfi továbbállhatott amennyiben kifizette a nőnek járó *mahr* összegét.<sup>191</sup>

### **3.2.2. A mahr mint vallási kötelezettség jogi és társadalmi aspektusai**

Az iszlám házassági szerződés megkötését gyakran hosszú tárgyalások előzik meg a házasulandó felek és családjaik között. A szerződésben részletesen szabályozzák a feleket érintő vagyoni jogokat.<sup>192</sup> Az érvényes iszlám házasság egyik elengedhetetlen eleme a *mahr*<sup>193</sup> kifizetése. Ugyanakkor az a házassági szerződés, amely elengedi a *mahr* kifizetését, érvénytelennek tekinthető.<sup>194</sup> A Korán is egyértelműen megfogalmazza a férfiak erre vonatkozó kötelezettségét: „*Adjátok oda az asszonyoknak a hozományukat ajándék gyanánt!*”<sup>195</sup> Számos muszlim többségű országban a *mahr* törvénybe van foglalva.<sup>196</sup> Az iszlám jogtudósok amellet foglaltak állást, hogy a *mahr* összegének formális szerződésbe foglalása vagy annak elmaradása nem érinti a házassági szerződés érvényességét. Ezek alapján nem kötelező a *mahr* mértékének rögzítése a szerződésben, viszont a megfizetésének az elmaradása a házasság érvénytelenségét vonja maga után.<sup>197</sup>

---

<sup>188</sup> JANY, 2006. 315.

<sup>189</sup> Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja

<sup>190</sup> ABD AL ATI, 1995. 61.

<sup>191</sup> HILLENBRAND, 2016, 166.

<sup>192</sup> JANY, 2006. 307.

<sup>193</sup> Mivel nincsen olyan magyar terminus, amely megfelelően visszaadná a *mahr* jelentését, az egész dolgozatban kizárólag *mahr*ként utalok erre a speciális iszlám jogi fogalomra.

<sup>194</sup> KRUIINGER, 2015. 105-106.

<sup>195</sup> Korán, 1987. 4:4

<sup>196</sup> NASIR, 2009. 88-89.

<sup>197</sup> JANY, 2006. 321.

A *mahrot* a vőlegény vagy a vőlegény apja, illetve családja adja a menyasszonynak a házasságkötés alkalmából kötelező jelleggel. Olyan esetekben, amikor a *mahr* értékét nem rögzítik a házassági szerződésben, a vőlegénynek a menyasszony számára egy olyan összeget kell megfizetnie vagy olyan értékű ajándékot adnia, amely megfelel a menyasszony társadalmi rangjának,<sup>198</sup> de függhet a nő korától, szépségétől és egyéb erényétől.<sup>199</sup> Az, hogy a *mahr* nem szerepel a házassági szerződésben egyáltalán nem befolyásolja azt a tényt, hogy a menyasszonynak joga van hozzá.<sup>200</sup> Más megfogalmazás szerint az érvényes házassági szerződés következménye a *mahr* megfizetése függetlenül attól, hogy konkrétan szerepel-e a szerződésben.<sup>201</sup> A feleségnek joga van addig megtagadni a házastársi kötelezettségeit, ameddig a férje ki nem fizeti számára a *mahrot*.<sup>202</sup> A *mahr* a feleség különvagyon, kizárólagos tulajdona, amelyről teljes mértékben ő rendelkezhet.<sup>203</sup> A *mahr* célja a klasszikus muszlim társadalmakban, hogy a nőnek pénzügyi függetlenséget biztosítson elsősorban a férje halála vagy a házasság megszűnése esetére, mivel a *saría* nem ismeri a házastársi vagyonközösség fogalmát. Bármely fél által a házasságba hozott javak az adott személy saját vagyona maradnak, illetve a házasság alatt megszerzett vagyon annak a személynek a kizárólagos tulajdonát képezi, aki megszerezte azt. A klasszikus iszlám jogban ezek alapján vagyonekülönítési rendszer van, azaz a házastársaknak kizárólag különvagyonuk van, és nincsen közös vagyonuk. Ez abból fakad, hogy a klasszikus iszlám társadalmakban a feleségnek nem volt munkából származó bevétele, az otthoni feladatokat látta el, a férjnek viszont eltartási kötelezettsége van a felesége és a családja felé az iszlám jog szerint. Néhány muszlim többségű államban (Indonézia, Irán, Kazahsztán, Malajzia, a Maldív-szigetek, Marokkó, Tunézia és Törökország) jelenleg a házastársi partnerség kifejezésekképpen már a házastársi közös vagyon és annak egyenlő vagy méltányos megosztása került alkalmazásra.<sup>204</sup>

A *mahrot* érintő alapelveket már a Koránban, a mértékére utaló útmutatásokat pedig egy *hadís*zban írták le. Vitatott, hogy a *mahr* gyakorlata létezett-e a pogány arabok körében, vagy a Korán forradalmi innovációjaként tekinthető. Mindenesetre a Koránba foglalt *mahr* intézménye a nőket kétségtelenül nagyobb jogokkal ruházta fel, illetve

---

<sup>198</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 108.

<sup>199</sup> KRUIINGER, 2015. 106.

<sup>200</sup> NASIR, 2009. 88.

<sup>201</sup> NASIR, 2009. 90.

<sup>202</sup> NASIR, 2009. 103.

<sup>203</sup> ABD AL ATI, 1995. 64.

<sup>204</sup> AKHTAR, MANJOO, 2024. 79. 86.

pénzügyi biztonságot és függetlenséget nyújtott számukra, illetve isteni parancssá vált szokás helyett.<sup>205</sup> A *mahr* a gyakorlatban leggyakrabban pénz, de lehet bármilyen ingó vagy ingatlan tulajdon, sőt zálog, szolgáltatás, haszonélvezet vagy csupán egy ígéret is. Fontos, hogy hasznos legyen, illetve rituális, vallási szempontból tiszta, megengedett, azaz *halal*. Ebből kifolyólag például disznóhúst vagy bort nem szabad a menyasszonynak adni *mahrként*.<sup>206</sup> Ibn Hanbal, az egyik iszlám jogi iskola alapítója is leírta azt a történetet, amely szerint Mohamed próféta férjhez adott egy nőt egy olyan férfihoz, akinek semmilyen kézzel fogható vagyona nem volt, és a jövőbelijének csak azt tudta felajánlani *mahrként*, hogy megtanítja neki a Korán néhány versét. Egy másik *hadiszban* pedig az szerepel, hogy Mohamed egyik feleségét felszabadította a rabszolgasorsból, amely megfelelt a *mahrnak*. Egy harmadik történet szerint pedig egy asszony a kéréjétől azt kívánta, hogy váljon muszlimmá, vegye fel az iszlám hitet, és ő ezt a cselekedetét elfogadja tőle *mahrként*.<sup>207</sup> Fontos megjegyezni, hogy napjainkban a muszlim többségű országokban a törvénybe iktatott *mahr*val kapcsolatban jellemzően kikötés, hogy pénzbeli értéke legyen.<sup>208</sup>

Ahogy a fent említett példák is tükrözik, a Próféta a mértékletességre helyezte a hangsúlyt a *mahr*val kapcsolatban. Bár a szunnita jogi iskolák közül kettő, a málikita és a hanafita, meghatározza a *mahr* minimum értékét<sup>209</sup>, ezek az összegek csak névlegesek. Ugyanakkor semelyik jogi iskola nem szab maximum határt a *mahrnak*. Mértéke a gyakorlatban a nő családjának társadalmi és vagyoni helyzetétől függ, másrésztől pedig attól is, hogy a vőlegény mennyit képes fizetni. Ebben az értelemben a *mahr* státuszszimbólumnak tekinthető.<sup>210</sup> Illendő nászadomány az számít, amelyet a család más asszonyai megkaptak. Manapság is problémát jelenthet például, ha a családban valaki nagyon magas *mahr*ot kap, mivel később a család hajadon lányait így sokkal nehezebb kiházasítani.<sup>211</sup>

A *mahr*ot a nő gyakran két részletben kapja meg. A házassági szerződés megkötésekor kapja meg az első részt, az úgynevezett *mahr muaddzsalt* vagy *mukaddamt*, amely a feleség kizárólagos tulajdona már a házasság alatt, és úgy

---

<sup>205</sup> ABD AL ATI, 1995. 65.

<sup>206</sup> NASIR, 2009. 89.

<sup>207</sup> ABD AL ATI, 1995. 64-65.

<sup>208</sup> NASIR, 2009. 89.

<sup>209</sup> A málikitáknál a *mahr* minimum összege 3 dirham, a hanafitáknál pedig 10 dirham. (JANY, 2006. 320.)

<sup>210</sup> ABD AL ATI, 1995. 66-67.

<sup>211</sup> IVÁNYI, 2008. 87-88.

használhatja fel, ahogyan csak kívánja. A késleltetett vagy elhalasztott *mahr*, a *mahr muedzsel* vagy *muahtar* összegéről általában szintén megegyeznek a házassági szerződésben, azt viszont a feleség egy, a szerződésben meghatározott későbbi időpontban kapja meg egy összegben, illetve a házasság felbomlása vagy a férje halála esetén. A késleltetett *mahr* jellemzően nagyobb összegű, mint az azonnali *mahr*, mivel ez szolgálja a nő megélhetését a férje halála után vagy a házasság felbomlása után. A nagy összegű késleltetett *mahr* egyfajta garanciául és visszatartó erőként is szolgálhat, hogy a férj ne hozzon elhamarkodott döntést a házasság felbontásáról.<sup>212</sup> A késleltetett *mahr* gyakorlata már a 8. századtól megfigyelhető, és a mai napig is gyakori a muszlim világban. A késleltetett *mahr* iránti követelés a nyugati államokban sok esetben nehézkes, mivel az ottani jogrendszerek számára idegen a *mahr* jogintézménye, és nem létezik rá elfogadott szabályozás. Mégis több példa van arra, hogy a nők európai államokban is sikeresen követelték az őket megillető *mahr* összegét európai bíróságok előtt a szerződési jog alapján.<sup>213</sup>

A hanafita és a málikita iskolák tiltják a teljes *mahr* kifizetésének az elhalasztását, és általában legalább a felét ki kell fizetni a házasságkötéskor.<sup>214</sup> A feleség családjától a férj csak akkor fogadhat el bármilyen ajándékot, ha a *mahrot* már kifizette. A *mahr* kifizetése a férj abszolút vallási kötelessége. Iránban börtönbüntetés is kiszabható arra a férjre, aki nem fizeti ki a feleségének járó *mahrot*.<sup>215</sup>

Arra, hogy eredetileg mi lehetett a *mahr* célja, nem létezik teljesen elfogadható magyarázat. Mivel Mohamed próféta kihangsúlyozta a mértékletességet, sőt sok esetben elfogadott jelképes gesztusokat is *mahr*ként, nem egyértelmű, hogy a *mahr* intézményének létrejöttékor gazdasági megfontolások álltak volna a háttérben. A *mahr*nak valószínűleg inkább szimbolikus jelentősége volt olyan értelemben, hogy a férfi a *mahr* biztosításával mutatta ki az elköteleződését és a szerelmét a nő felé, illetve bizonyította, hogy készen áll a házassággal járó összes kötelezettségének a teljesítésére.<sup>216</sup> Más elgondolás szerint a *mahr* a házassági szerződés tekintélyét és fontosságát hivatott kiemelni, illetve a férfi tiszteletét a felesége és a házasság intézménye iránt.<sup>217</sup> A marokkói családjogi törvénye (Mudawana) szintén inkább a *mahr* jelképes

---

<sup>212</sup> JANY, 2008. 320.

<sup>213</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 109.

<sup>214</sup> SPENCER, 2011. 8.

<sup>215</sup> RANDOLPH, NOORANI, 2017.

<sup>216</sup> ABD AL ATI, 1995. 69-90.

<sup>217</sup> NASIR, 2009. 87.

szerepét emeli ki: „*A mahr az, amit a férj a feleségének ad, kifejezve azon vágyát, hogy feleségül vegye, és egy stabil családot építsen, amely a szereteten és a férj és a feleség közötti jó baráti kapcsolatokon alapul. Legitimitása inkább erkölcsi és szimbolikus, semmint anyagi értékén alapszik.*”<sup>218</sup>

Amennyiben megtörtént a házasság elhálása, az asszony jogosult a *mahr* teljes összegére. Ha az elhálás előtt szűnik meg a házasság, akkor a nőt a *mahr* összegének a fele illeti meg.<sup>219</sup> Ugyanakkor, ha a házasság azért szűnik meg az elhálás előtt, mert az egyik fél meghalt, akkor a nőt, vagy a nő halála esetén a nő örököseit a *mahr* teljes összege illeti meg.<sup>220221</sup> Az elhálás tényét aszerint állapítják meg, hogy a pár a nászéjszakán elegendő időt töltött-e együtt bezárt ajtók, és elhúzott függönyök mögött, és feltételezhető, hogy megtörtént a nemi aktus.<sup>222</sup> Abban az esetben, ha a férfi nehéz anyagi helyzete miatt nem képes megfizetni a nő számára az azonnali *mahr*-ot, a sáfíita iskola szabályai szerint a nő a házasság elhálása előtt megszüntetheti a házasságot, az elhálás után viszont már nem. A hanbalita iskolánál a nő az elhálást követően is megszüntetheti a házasságot, amennyiben nem tudott a férfi szűkös anyagi helyzetéről. A málikitáknál a kádi<sup>223</sup> ilyen esetben határidőt szab a fizetésre, és ha a határidő lejárt előtt a férj nem teljesíti a kötelezettséget, megszünteti a házasságot. A hanafitáknál a nő a *mahr* kifizetése hiányában nem szüntetheti meg a házasságot, viszont addig, amíg nem kapja meg a *mahr*-ot, nem kell eleget tennie a házastársi kötelezettségeinek. A *mahr* követelése a nő abszolút joga, a férfi nem kötheti feltételhez annak kifizetését.<sup>224</sup>

### **3.2.2.1. Nászadományok szabályozása a magyar jogtörténetben és a mahr az iszlám jogban**

Az iszlám *mahr* és a magyar nászajándékok összehasonlítása egy rendkívül érdekes jogtörténeti kitekintés, amelynek társadalomtörténeti és jogfilozófiai vetülete is van. Jelen fejezetben a magyar nászadományok különböző korszakokban kimutatható szabályozását vetem össze az iszlám jogban megjelenő és manapság is minden iszlám házasságkötés kötelező elemeként kezelt *mahr* jogintézményével. Bár jelenleg a magyar családjogban

---

<sup>218</sup> Moudawana, 26. cikk (saját fordítás angolról)

<sup>219</sup> NASIR, 2009. 92.

<sup>220</sup> Természetesen, ha a feleség öli meg a férjét, akkor elesik a *mahr*-tól.

<sup>221</sup> NASIR, 2009. 95.

<sup>222</sup> IVÁNYI, 2008. 91.

<sup>223</sup> Iszlám vallási bíró

<sup>224</sup> JANY, 2006. 322.



nem létezik a *mahr*hoz hasonló jogintézmény, hiszen a házasulandó feleket és a házastársakat a mai magyar jog mindenben egyenjogú félként kezeli, régebben hazánkban is a házasságkötési gyakorlat részét képezték a jog által szabályozott nászadományok, amelyeknek célja és funkciója részben megegyezett a *mahr*éval. Az alábbiakban a magyar jogtörténetben előforduló olyan jogintézmények fejlődését vizsgálom meg, melyek házasságkötéskor a felek vagyoni helyzetét érintették, illetve amelyek során az egyik fél a másikkal pénzt vagy egyéb vagyontárgyat adott.

Kiindulópontként Malinowski kulturális funkcionalizmus elméletét érdemes referenciaként megemlítenem. Malinowski szerint a kultúra lényegében egy olyan konstrukció, amelynek a keretein belül az ember hatékonyabban meg tud birkózni azokkal a konkrét problémáival, amelyekkel a környezetében szembesül az igényeinek a kielégítése során. Ez egy olyan tárgyi, tevékenység- és attitűdrendszer, amelyben mindennek megvan a rendeltetése. A tevékenységek, attitűdök és tárgyak fontos feladatok köré szerveződnek olyan intézményekbe, mint a család, a klán, a helyi közösség, a törzs, valamint a gazdasági együttműködés vagy a politikai, jogi és oktatási tevékenységek köré szerveződött csoportok. Minden társadalmi intézmény egy szükségletet elégít ki.<sup>225</sup> Eszerint bármely társadalomban kialakulhat ugyanaz a társadalmi intézmény egy szükségletre adott válaszként. A régi magyar társadalomban és az iszlám világban is a nő volt a kiszolgáltatottabb fél egy házasságban, akinek elsődleges feladata a háztartás vezetése és a gyerekek nevelése volt, és saját jövedelemmel nem rendelkezett. A házasság felbomlása esetén a társadalomnak gondoskodnia kellett a nő megélhetéséről. A *mahr*nak és a magyar nászadományoknak is részben az volt a funkciójuk, hogy a férfi halála esetén vagy válás után megélhetést biztosítsanak a nő számára.

A következőkben a házasságkötéskor adott anyagi juttatások történetét és szabályozását tekintem át a korábbi magyar magánjogban. Honfoglaló őseinknél még bevett szokás volt a nőrablás.<sup>226</sup> Hogy mennyire mindennaposnak számított egykor a nőrablás az is bizonyítja, hogy a csodaszarvas eredetmondánkban is szerepel a motívum. István törvényei (István 27) már tiltást fogalmaztak meg a nőrablás kapcsán, és nem tartották érvényesnek azt a házasságkötést, amely nőrablás folytán jött létre.<sup>227</sup> Ennek ellenére a Kárpát-medence magyar falvaiban sokáig élő hagyomány volt, Kalotaszeg egyes vidékén még a közelmúltban is volt példa lányszöktetésre. Bár a magyar falvakban

---

<sup>225</sup> MALINOWSKI, 1944. 150.

<sup>226</sup> Magyar Katolikus Lexikon, *leányrablás* szócikk.

<sup>227</sup> MEZEY, 2004, 72.

a leányszöktetés oka jellemzően az volt, hogy a fiatalok a leány szüleinek házassági tervét szerették volna megghiúsítani, mivel azok általában már jó előre kiválasztották lányuk számára a szerintük alkalmas férjjelöltet. Sőt arra is akadt példa, hogy a szülők beleegyezésével szöktették el a lányukat, hiszen így nem kellett hozományt adniuk és költséges lakodalmat tartaniuk. A magyar lakodalmak szokásokban a mai napig felfedezhető az asszonyablás ősi szokása.<sup>228</sup>

A honfoglaláskori ősmagyar társadalomban a nőablás mellett a nővétel volt bevett házasságkötési szokás. Mivel a vőlegény csak a családalapítást követően rendelkezhetett saját vagyonnal a családi vagyonközösség elve alapján, a nővétel során a házasulandók apái állapodtak meg a vételárban.<sup>229</sup> Dzsajháni, khoraszáni tudós államférfi Kr. u. 920 körül különféle népekről szóló összefoglaló művében írt a magyar szokásokról, amely az utókorra Ibn Ruszta arab és Gardizi perzsa történetírók átiratából maradt ránk. Leányvételtől a következők maradtak fent: *„Leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összegyűlnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi és mindent összegyűjt, amije csak van coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból, a brokát ruhahuzatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót. (Mindezt) egy szőnyegbe göngyölíti és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. Akkor az mindent elküld neki (a leány atyjának), amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot, - és akkor hazaviszik a leányt.”*<sup>230</sup>

A nőért fizetett vételár az idők folyamán a kereszténység terjedésével és germán hatásra a nő részére kirendelt vagyonná alakult. Vagyis a nővételből fejlődött ki később a nemesség körében a hitbér intézménye. A hitbér azt a célt szolgálta, hogy a házasságban kiszolgáltatottabb fél, a nő vagyoni helyzetét erősítse. A nemesasszony a férjétől rendi állása szerint megszabott vagy szerződésben kikötött hitbért kapott, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy a férj vagyonának egy részét házasságkötéskor felesége javára, vagyis leendő özvegye életfenntartásának biztosítására kötötte le a korábbi szokásos vételár erejéig.<sup>231</sup> Werbőczy Hármaskönyve szerint a hitbér szüzessége elvesztéséért és az elhálásért járt a nőnek, akár készpénzben, akár ingó és eladható dolgokban. Az

---

<sup>228</sup> Magyar Katolikus Lexikon, *leányablás* szócikk

<sup>229</sup> BÉLI, 2014. 27.

<sup>230</sup> LÁSZLÓ, 1944. 277-278.

<sup>231</sup> NAGY, 2001. 50-51.

Aranybulla alapján a hitbér az asszony különvagyonra volt, amit özvegysege után a férj hagyatékából meg kellett kapnia más igényeket megelőzően.<sup>232</sup> Az országos szokásjogban kétféle hitbér létezett: a törvényes hitbért a nő akkor is követelhetette özvegygé válásakor, ha erről előzetes megállapodást nem kötöttek; ezzel szemben az írott hitbért a férj szabad akaratából, külön rendelkezés alapján biztosította a felesége számára, jellemzően szintén saját halálát követően. Czövek István 1825-ben megjelent *Planum tabulare* című gyűjteményében megvizsgálta a Királyi Curia korábbi döntvényeit és a joggyakorlatot, amelyek alapján összefoglalta a hitbérrel kapcsolatos szabályozásokat is. Eszerint ha a bíró úgy ítélte meg, hogy a feleség a férjét rossz lélekkel hagyta el, és ő adott okot az elválásra, hitbérét elveszítette, önmagában azonban az életközösség megbontása nem járt ilyen következménnyel. Ha azonban váláskor a férjet nyilvánították vétkesnek, a férj köteles volt a hitbért megfizetni. A nő hitbérét csak saját vétke, elsősorban házasságtörése miatt veszíthette el. Czövek írása is kitér a kétfajta hitbér közötti különbségre: „*A Törvényes Hitbért, mint törvényeinknek különös privilégiumával ékeskedőt, minden más Adósságok előtt és felett ki kell hasítani. Ellenben a Kontraktusbeli Hitbér, vagy a Feleségnek a Férje által tett Béírás vagy Kötelező Írás az Egyszerű Adósságoknak természetjüket öltözik magokra, és azoknak Rendjékbe tartoznak: tehát a privilégiumosságnak örve alatt, az előbbeni Adósságoknak elejékbe tenni nem lehet*”<sup>233</sup> A 19. század második feléig a legtöbb szerző a vagyoni jogi intézmények közül a hitbért tárgyalta legbővebben a források és a joggyakorlat bemutatásával, de jellemzően női különjogként, az özvegy nő jogai körében.<sup>234</sup>

A hitbér mellett a magyar szokásjogban a hozomány is kiemelt szerepet kapott az idők folyamán, a kiházasításból fejlődött ki. A nőt a családja kiházasította, saját vagyont, vagyis hozományt, kelengyét adott számára. A hozomány mértéke a lány rangjától és vagyoni helyzetétől függött. Célja a házasülethez való hozzájárulás volt, azaz a hozomány a feleség részéről a férjnek mint családfenntartónak a házasülettel járó kiadások fedezéséhez nyújtott támogatás volt. Feudális jogunk szerint csak az ősi ingó jószág volt hozomány. A későbbiekben viszont akármilyen hasznot hozó ingó vagy ingatlan, sőt pénz is lehetett. A hozomány biztosítása nem jelentett kényszert, nem volt kötelező jellegű. Ugyanakkor elmondható, hogy a különböző típusú nászajándékok a házasulandók családjai közti szorosabb kapcsolat megalapozásának eszközei voltak, ezért ha

---

<sup>232</sup> MEZEY, 2004. 68-69.

<sup>233</sup> CZÖVEK, 1825. 288.

<sup>234</sup> HERGER CSABÁNÉ: *A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után*. 2016. 140.

kimondottan nem is volt kötelező hozományt adni, elvileg önkéntes aktus volt, egy általánosan elterjedt intézménynek tekinthetjük.<sup>235</sup> A hozomány esetében kettős jogviszony keletkezett: a férjet haszonélvezeti jog illette a hozomány felett, a feleségnek pedig korlátolt tulajdonában állt az. Tehát a hozomány a feleség különvagyona, amit a házasság alatt férje kezelt. A férjet a házasság felbontása, válás esetén visszaszolgáltatási kötelezettség terhelte. A régi magyar társadalomban a férj köteles volt asszonyát annak rangja és vagyoni helyzetének megfelelő ellátásban részesíteni attól függetlenül, hogy kapott-e a nőtől hozományt, ami többé-kevésbé ellensúlyozni hivatott a tartási kötelezettséget.<sup>236</sup>

A jegyajándék szintén az ősi nővétel szokásából fejlődött ki, és olyan ingó javakat jelentett, amelyeket a vőlegény vagy a házasulandók szülei, vagy bárki más a lakodalom vagy eljegyzés idején adott a jegyeseknek, de jellemzően inkább a menyasszonynak. A házasság megkötése után a feleség különvagyónának számított, és nem veszíthette el azt sem házasságtörés, sem vérfertőző házasság esetén. A házasság megghiúsulása esetén a vőlegény a jegyajándékot csak abban az esetben követelhetette vissza, ha a menyasszony vétke miatt bomlott föl az eljegyzés. A hitbérhez hasonlóan a jegyajándékkal a nő szabadon végrendelkezhetett.<sup>237</sup> Werbőczy a Hármaskönyvében leszögezte a jegyajándékkal kapcsolatban, hogy a szülők által a lánynak adott jegyajándék, amennyiben a feleség gyermek nélkül halna meg, az asszony hozzátartozóit illeti, ha viszont a férj halna meg, a feleségnek jár.<sup>238</sup>

A téma kapcsán érdemesnek tartok két 1840. évi törvénycikket megemlíteni. A kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikk 9. § egyértelműen szétválasztja a hitbér, a hozomány és a jegyajándék fogalmát, illetve előírja, hogy az összegüket külön-külön meg kell határozni és hitelesített jegyzőkönyvbe foglalni.<sup>239</sup> Az 1840. évi VIII. törvénycikk a jobbágyok örökösödéséről 15. § szintén előírja a hozomány hitelesített feljegyzését a későbbi viták elkerülése végett.<sup>240</sup> Mindkét rendelkezés bizonyítja, hogy a házasságkötéskor juttatott „adományok” különböző fajtáinak fontos szerepük volt az akkori magyar társadalomban és azoknak a pontos szabályozására is szükség volt, hogy elkerüljék a vitás ügyeket.

---

<sup>235</sup> SZÓCSNÉ GAZDA, 2015. 23-26.

<sup>236</sup> BALOGI, 2010. 4-8.

<sup>237</sup> Magyar Katolikus Lexikon, *jegyajándék* szócikk.

<sup>238</sup> SZÓCSNÉ GAZDA, 2015. 23-26.

<sup>239</sup> 1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről, 9. §

<sup>240</sup> 1840. évi VIII. törvénycikk a jobbágyok örökösödéséről, 15. §

Az utolsó magyar rendi országgyűlés 1848 áprilisában megszavazta az ún. áprilisi törvényeket, amelyek rendi államból parlamentáris állammá alakították Magyarországot, illetve elindították azt a polgárosodás útján. Az 1848. évi XV. törvénycikk eltörölte az ősiséget, és kimondta, hogy a minisztérium polgári törvénykönyvet fog kidolgozni.<sup>241</sup> Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése miatt viszont a törvénykönyv kidolgozása még váratott magára. 1853-ban bevezették hazánkban az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (OPTK), amely egészen 1863-ig hatályos volt, bár rendelkezései nem honosodtak meg, sőt hatálya részleges volt.<sup>242</sup> Annak ellenére, hogy az OPTK oktrojált jogként, átmenetileg és csak részlegesen érvényesült, elmondható, hogy hazánkban ez volt az első modern magánjogi kódex, amely a későbbi joggyakorlatra is befolyással volt.<sup>243</sup> Az OPTK házassági vagyoni jogának fő intézménye a hozomány volt, amely célját tekintve megegyezett a magyar gyakorlatban jelen lévő hozomány fogalmával, vagyis a nő vitte a házasságba, hogy a házasséttel kapcsolatos költségekhez hozzájáruljon. Viszont az OPTK szerint a hozomány kötelezettség volt, és azt a leány családjának kellett biztosítani. Lényegi különbség a magyar joghoz képest, hogy a férj nem csak hasznélvezeti, hanem tulajdonjoggal is rendelkezett a hozomány felett. A hozományt csak a férj halála esetén kellett visszaadni, alapesetben a nőnek, vagy az ő halála esetén az örökösöknek, illetve amennyiben harmadik személy adta, akkor az rendelkezhetett úgy is, hogy a hozomány visszaszálljon őreá. A hozományon kívül az OPTK még három különböző ajándékozási formát is meghatározott, de semelyik sem egyezett meg a magyar jegyajándékkal. A férj a feleségnek ajándékozhatott ékszereket, vagy egyik jegyes a másikkal adhatott különböző juttatásokat, illetve a *Morgengabe*-t az elhálás után kapta a feleség.<sup>244</sup>

A kiegyezést követően megkezdődhetett a magyar kodifikáció. A házassági jogi törvénytervezetet az országgyűlés évekig tárgyalta és több pontot illetően heves viták övezték a törvényalkotási folyamatot. Végül 1894 decemberében fogadták el az 1894. évi XXXI. törvénycikket<sup>245</sup>, amely először alkotta meg az egész országra egységes házassági jogot és állami bíraskodást házassági ügyekben, illetve kötelezővé tette a polgári házasságot.<sup>246</sup> Az új törvény a házassági vagyoni jog tekintetében alapul vette, hogy a nő

---

<sup>241</sup> 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről, 1. §

<sup>242</sup> BÉLI, 2014. 194.

<sup>243</sup> PÖDÖR, 2012. 24.

<sup>244</sup> HERGER CSABÁNÉ: *A hozomány szerepe a magyar vagyoni jogi fejlődésben*. 2016. 195-196.

<sup>245</sup> 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról.

<sup>246</sup> MEZEY, 2004.118.

szabadon rendelkezhet vagyona felett. Külön nem nevesíti sem a hozományt, sem a hitbért, viszont egyértelműen utal rájuk a házasság megszűnéséről szóló részben. Amennyiben a bontó *„ítélet csak az egyik házastársat nyilvánította vétkesnek: ez azon ajándékokat, melyeket a házasság fennállása alatt vagy a kötendő házasság okából azt megelőzőleg házastársától kapott, természetben visszaadni, vagy ha ennek helye nem lehet, értékét gazdagodása erejéig megtéríteni köteles.”*<sup>247</sup> Itt fontos megjegyezni, hogy ez a rendelkezés nem tesz különbséget a felek között. Ugyanakkor a törvény leszögezi, hogy *„a nem vétkes nőt a vétkesnek nyilvánított férj vagyoni helyzetének és társadalmi állásának megfelelően eltartani köteles, a mennyiben ily tartásra a nőnek jövedelme elégtelen. A tartás készpénzben előre és rendszerint havi részletekben fizetendő. A tartást a nő kívánságára a férj biztosítani köteles.”*<sup>248</sup> A házassági törvényünkről megállapítható, hogy sokkal kedvezőbben ítélte meg a férjes asszonyokat, mint más országok törvényei, ugyanakkor például a fentiekre hivatkozva nem tett különbséget a férfi vagy a női házasságtörő között.

A polgári törvénykönyv több tervezete is elkészült a 20. század első felében: az első szöveg 1900-ban jelent meg, a második 1913-ban, végül az ötödiket, Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének a javaslatát 1928-ban terjesztették az Országgyűlés elé, ám egyik sem lépett hatályba. Ennek ellenére nagy hatást gyakoroltak a bírói gyakorlatra és elindítottak egy széleskörű társadalmi párbeszédet is, amelybe már a feminista mozgalmak is bekapcsolódtak.<sup>249</sup> Mindegyik tervezet részletesen taglalja a hozománnyal kapcsolatos szabályozást és önálló jogintézményként kezeli azt. A tervezetek jogilag szigorúan elválasztották a női különvagyonát és a hozományt egymástól, miszerint a hozomány a nőnek a férj haszonélvezetével terhelt vagyona, és ez különbözik a nő szabadvagyonától.<sup>250</sup> Kikötik, hogy a hozomány összegét közjegyzői okiratba kell foglalni, és megalkották a férj számára a hozományi haszonélvezet fogalmát.<sup>251</sup> Ennek a lényege, hogy a hozományon fennálló haszonélvezet nem szabad rendelkezés alatt álló jogosítványa a férjnek, mivel azt kifejezetten a házassági terhek viselésére fordíthatja. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat leszögezi, hogy a hozományi haszonvétel addig tart, ameddig a házasság, illetve *„a hozományi haszonvétel megszűntekor köteles a férj a felhasznált pénzösszeget és az elhasznált vagy az elidegenített más elhasználható*

---

<sup>247</sup> 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról. 89. §

<sup>248</sup> 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról. 90. §

<sup>249</sup> LOUTFI, 2007.

<sup>250</sup> TRUNKOS, 2014. 116.

<sup>251</sup> *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezet, Első szöveg*, 1900. 112 §, 113 §

*dolognak az elhasználáskor vagy az elidegenítéskor volt értékét megtéríteni.*<sup>252</sup> A hozomány mellett a törvénytervezet az írott hitbér szabályozására is külön fejezetet szentelt. Kiemelendő, hogy csak az írott hitbért fogadja el a jogszabálytervezet: *„Ha a hitbért a férj rendeli, nyilatkozatának érvényességéhez közokirat szükséges.*”<sup>253</sup> Vagyis a törvényes hitbér kikerült a tervezetből. Általánosságban a törvénytervezetek a házastársak közötti viszonyt úgy mutatták be, mint kölcsönös partnerséget. A férj egyoldalú tartási kötelezettsége mellett leszögezi, hogy a közös háztartás vezetése a feleség feladata.<sup>254</sup>

A magyar házassági vagyonyjog hagyományos joganyagához képest az első jelentős változást a volt rendi megkülönböztetésekből eredő egyes házassági vagyonyjogi és öröklési jogi szabályok hatályának megszüntetéséről szóló 1946. évi XII. törvény jelentette, amely felszámolta a törvényes hitbér intézményét. Herger Csabáné kutatásai alapján ez egy megalapozott lépés volt, mivel addigra a hitbér már csak egy történelmi jogintézménynek számított, elvesztette korábbi jelentőségét. A hitbér a hű feleség jutalma volt a házasság megszűnésekor, így az értelmét veszítette egy olyan társadalomban, ahol a házassági bontó okok között első helyen a házastársi hűség hiánya állt.<sup>255</sup> Az 1946. évi XII. törvénycikk indokolásában is szerepel, hogy már a bírói gyakorlat szerint sem jár az írott hitbér mellett törvényes hitbér, akkor sem, ha a férj a törvényes hitbér összegénél többet hagyott a feleségnek. *„A javaslat tehát akkor, amikor ezt az intézményt megszünteti, csak az élet által már kimondott ítéletet hajtja végre.*”<sup>256</sup> Emellett viszont kiemeli, hogy a rendelkezés nem érinti az írott hitbérre vonatkozó jogszabályok hatályát.

A családjog első átfogó kodifikációjára a magyar jogban a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvénnyel (továbbiakban: Családjogi törvény vagy Csjt.) került sor.<sup>257</sup> A fenti törvény a házastársakat már teljesen egyenjogú félként kezeli, vagyis kijelenti, hogy a házastársak jogai és kötelezései egyenlők.<sup>258</sup> Így már sem a női hozományról, sem a férjet terhelő írott hitberről nem tesz említést, mivel mindkét jogintézmény vagy kifejezetten a feleség, vagy a kifejezetten a férj kötelezéseire utaltak. A Családjogi törvény átfogó, egységes szerkezetű módosítását adó, II. Csjt. Novella (1986. évi IV. törvény) viszont lehetőséget ad arra, hogy a házasulandók a házasságkötés előtt házassági szerződést köthessenek az egymás közötti vagyoni viszonyaik

---

<sup>252</sup> 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. 137. §

<sup>253</sup> 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. 162. §

<sup>254</sup> 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. 113. §, 115. §

<sup>255</sup> HERGER CSABÁNÉ: *A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után.* 2016. 163-164.

<sup>256</sup> 1946. évi XII. törvénycikk indokolása, 5.

<sup>257</sup> WEISS, 2000. 4-5.

<sup>258</sup> 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, 23. §

rendezésére, vagyis maguk meghatározhatják, hogy mely vagyonelemek kerüljenek a közös, illetve a különvagyonba.<sup>259</sup> A ma hatályos – immár a családjogi szabályozást is magában foglaló – Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény Családjogi Könyve is fenntartja a házassági vagyoni szerződés lehetőségét, továbbá cizellálva a felkínált vagyoni rendszerek (közszerevényi rendszer, vagyonekülönítési rendszer) által a tartalmi kialakítás lehetséges változatait.<sup>260</sup>

A magyar szokásjogban és a későbbi kodifikáció során egyaránt találkozhatunk a különböző nászadományokkal, amelyeknek a története egészen a honfoglaló őseink hagyományáig nyúlik vissza. A *mahrot* a *saría* szent forrásai, a Korán és a *hadisz* örökérvényű jogintézménnyé tették, az iszlám jog szerinti házasságkötés nélkülözhetetlen elemévé. A magyar jogfejlődés és társadalmi berendezkedés a 20. század közepére jutott el odáig, hogy a házastársakat minden jogukban egyenlő félnek tekintse, így az 1952-es családjogi törvényünk<sup>261</sup> már semmilyen külön kötelezettséget vagy jogot nem fogalmazott meg sem a férfiak, sem a nők számára. Korábban viszont – mint ahogy az előzőekben láthattuk – a magyar házassági jogban is központi szerepet töltött be a hitbér, a hozomány és a jegyajándék.

A hozományt a *mahr*ral ellentétben nem a vőlegény, hanem a menyasszony családja adta a férjnek a házassággal járó kiadások fedezéséhez nyújtott támogatásként. Ugyanakkor a házasság alatt és után is a nő különvagyonának számított, a férjnek csak haszonélvezeti joga volt a hozomány felett és a házasság megszűnése esetén ki kellett adnia a nőnek.

Az évszázadok során leggyakrabban tárgyalt jogintézmény a hitbér volt, amely a hű feleségnek a házassággal vagy szerződéssel létesült igénye volt férje vagyonára a házasság megszűnése esetére. A hitbér a *mahr*hoz hasonlóan szintén a feleség vagyoni helyzetét erősítette. A nő különvagyonát képezte és a férje halála esetén kapta meg ugyanúgy, más igényeket megelőzve, mint a muszlim feleség a *mahrot*. Az írott hitbért a férj szabad akaratából különítette el a felesége számára, nem kötelező jelleggel, mint ahogy az iszlám jog írta elő a *mahr* kapcsán. A törvényes hitbér viszont szintén automatikusan megillette a feleséget. A *saría* szerint a feleségnek abban az esetben kellett lemondania a *mahr*ról, ha *hul* válást kezdeményezett, vagyis különösebb ok nélkül válni

---

<sup>259</sup> 1986. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról

<sup>260</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. VII. fejezet

<sup>261</sup> 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.



szeretett volna, illetve akkor vesztette el, ha a bűnösség az ő oldalán volt, például ha házasságtörést követett el.<sup>262</sup> A magyar feleség is akkor veszítette el a hitbérét, ha a bíró ítélete szerint ő adott okot az elválásra. Csak 1946-ban került sor a törvényes hitbér felszámolására jogi szempontból, viszont a törvény indoklásában hangsúlyozták, hogy addigra a hitbér egy történelmi jogintézménnyé vált és kikopott a joggyakorlatból. Bár e rendelkezésben nem esett szó az írott hitberről, addigra már az is jelentőségét veszítette.

Egyrészt a *mahr* mellett szól, hogy a házasságban kiszolgáltatottabb fél, a nő pozícióját erősíti jogilag és gazdasági szempontból is, ugyanakkor elmondható, hogy a mai modern társadalomban kevésbé nélkülözhetetlen és kezdi elveszíteni korábbi megalapozottságát. Ez az ambivalencia képezi a feministák közötti diskurzus alapjait is. Mivel a muszlim feleség egyik kötelezettsége, hogy a férje szexuális közeledését fogadja, a *mahrot* egyesek úgy értelmezik, mint a nő szexualitásának vagy szüzességének megvásárlását. Mások pedig azon a véleményen vannak, hogy a *mahr* intézménye hozzájárul az iszlám törvény patriarchális szerkezetének megőrzéséhez és a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradásához.<sup>263</sup> A feministák mellett szól, hogy néhány klasszikus iszlám jogász valóban azon a véleményen volt, hogy a *mahr* a feleség vaginája feletti uralom vételára.<sup>264</sup>

#### **3.2.4. A házas felek jogai és kötelezettségei**

Az iszlám házasságból származó jogok és kötelezettségek rendkívül komplexek és számos tényezőtől függnnek, mint például az iszlám jogi iskola előírásai, a földrajzi régió, a helyi szokások és a házassági szerződésben foglalt egyéni megállapodások. Általánosságban megállapítható, hogy az iszlám házasságban mindkét félnek vannak jogai és kötelezettségei, ugyanakkor a férjet és a feleséget nem ugyanazok a jogok illetik, illetve különböző kötelezettségek terhelik. A Korán egyik kijelentése egyértelműen tükrözi, hogy az iszlám a férfiakat és a nőket nem tartja egyenrangú feleknek, a férfiak többletjogokat élveznek a nőkkel szemben: „*A férfiak azonban egy fokkal fölöttük állnak.*”<sup>265</sup> A férj kötelezettségei a feleség jogaiként jelennek meg, illetve fordítva, a feleség kötelezettségei pedig a férj jogaiként.

---

<sup>262</sup> HEKA, 2012. 305.

<sup>263</sup> SPENCER, 2011. 7.

<sup>264</sup> KRUIINGER, 2015. 106.

<sup>265</sup> Korán, 1987. 2:228

Az iszlám házasság az alábbi joghatásokat váltja ki, amelyek egyben a felek jogaira és kötelezettségeire is utalnak:

- A feleség jogosulttá válik a férj általi eltartásra és a férj által biztosított azonnali *mahr*ra.
- A felek közötti szexuális együttlét legitimé válik, illetve az abból születendő gyermekek törvényessé válnak, azaz a felek törvényes leszármazóinak minősülnek.
- A férj jogosulttá válik a férji szerepével járó házassági hatalmat gyakorolni.
- A házassági szerződésbe foglalt feltételek és az ezekhez kapcsolódó megállapodások hatályba lépnek és kikényszeríthetők lesznek.
- A feleség nem változtatja meg az alapidentitását. Megtarthatja a lánykori nevét, a vallását vagy egy adott iszlám jogi iskolához való tartozását, ha szeretné, és a jogi személyiségét. A személyi állapota nem változik.
- Sem a férj, sem a feleség nem rendelkezhet a másik fél vagyona felett a házasságra hivatkozva. A felek vagyoni viszonyai a vagyonelkülönítés elve alapján a házasság alatt is függetlenek, azaz nem szereznek tulajdonjogot vagy más jogot egymás tulajdonán.
- A kölcsönös öröklési jog akkor jön létre, ha mindkét fél ugyanazt a vallást vallja.
- Hatályba lépnek a tiltott kapcsolatokra<sup>266</sup> és a házassági akadályokra vonatkozó szabályok a többi rokon irányába.
- A férj halála vagy a házasság megszűnése esetén a feleség jogosulttá válik a késleltetett *mahr*ra. A feleség csak a várakozási idő (*idda*) szabályai szerint házasodhat újra.<sup>267</sup>

Az iszlám házasságban egymás kölcsönös tisztelete és az egymás iránt tanúsított kedvesség alapfeltétel. A Próféta szerint az a legjobb muszlim, aki a legjobb férj.<sup>268</sup> Ahogy az előző fejezetben kifejtettem, a férfi egyik házassághoz fűződő abszolút kötelezettsége a *mahr* biztosítása a felesége számára. Emellett köteles a felesége szexuális szükségleteit kielégíteni, gyermekeket nemzeni, illetve eltartani a feleségét és a gyermekeit, ételt, ruházatot és lakhatást biztosítva számukra olyan más szükségletek

---

<sup>266</sup> Lásd bővebben: IVÁNYI, 2008. 91-94.

<sup>267</sup> ABD AL ATI, 1995. 146.

JANY, 2006. 318.

<sup>268</sup> ABD AL ATI, 1995. 148-151.

mellett és olyan színvonalon, amelyhez a nő korábban hozzá volt szokva, azaz a nő társadalmi helyzetének megfelelően.<sup>269</sup> A férj eltartási kötelezettsége a házasság és az *idda* idejére érvényes, és a házasság elhálásakor lép hatályba. A férj az eltartás ellenében bizonyos előjogokkal rendelkezik a felesége felett, amely a szexuális jog mellett például kiterjedhet a nő mozgásszabadságának a korlátozására. Ha a feleség engedetlen a férjével szemben, elvesztheti az eltartáshoz való jogát.<sup>270</sup>

A feleség alapvető kötelessége, hogy hűséges, megbízható és becsületes legyen.<sup>271</sup> A feleségnek szintén kötelessége kielégíteni a férje szexuális szükségleteit, emellett pedig gyermekeket világra hozni és fenntartani a családi egységet. A feleség köteles engedelmeskedni a férjének.<sup>272</sup> Az engedelmisséget nem abszolút értelemben kell értelmezni, azokra a dolgokra vonatkozik, amelyek a megengedett dolgok és a férj által gyakorolt jogok körébe tartoznak, és nem sértik Isten törvényeit.<sup>273</sup> Inkább hagyományosan, mint jogi értelemben, a feleség feladatai közé tartoztak a háztartási feladatok ellátása és a gyereknevelés.<sup>274</sup> Csak a hanafita iskola követeli meg a nőtől a háztartási feladatok ellátását.<sup>275</sup> A jogtudósok többsége szerint a nők nem kötelesek a háztartási feladatok ellátására.<sup>276</sup> A feleség a házasságkötéskor vagy a házasság elhálását követően közvetlenül jogosult az azonnali *mahr*-ra. A nők, akár házasok, akár nem, saját nevükön birtokolhatnak vagyont, tetszés szerint önállóan rendelkezhetnek felette, dönthetnek arról, hogy megtartsák a külön vagyonukat, amelyet örökléssel, ajándékozással, saját munkájukkal vagy befektetés útján szereztek meg. A gyakorlatban viszont a muszlim nők sokszor nehézségekbe ütköznek a vagyoni jogaiknak a gyakorlásakor.<sup>277</sup>

A gyermekek alapvetően az édesanyjuk (szülői) felügyelete alatt állnak. A hanafita iskola szerint a házasság megszűnése után a fiúgyermekek hét éves korokig, a lánygyermekek pedig kilenc éves korokig maradnak az anyjuk felügyelete alatt. A sáfíitáknál nincsen megszabva a gyermekek kora, amennyiben a gyermekek elérték a megfelelő érettségi szintet, maguk választhatják meg, hogy kinek a felügyelete alatt

---

<sup>269</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 106.

<sup>270</sup> JANY, 2006. 325-326.

<sup>271</sup> ABD AL ATI, 1995. 169.

<sup>272</sup> IVÁNYI, 2009. 6.

<sup>273</sup> ABD AL ATI, 1995. 171.

<sup>274</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 106.

<sup>275</sup> JANY, 2006. 319.

<sup>276</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 106.

ABD AL ATI, 1995. 169.

<sup>277</sup> ABD AL ATI, 1995. 165-166.

szeretnének lenni. Ha a fiúgyermek édesanyját választja, akkor is az apjával kell lennie napközben, aki a megfelelő tanításáról gondoskodik. A fiúgyermek felügyelete a pubertáskor eléréséig, a lánygyermek felügyelete pedig a kiházásításukig tart.<sup>278</sup> Ahogy a házasság alatt, a házasság megszűnését követően is a férfi felelős a közös gyermekek eltartásáért, azaz a lakhatásuk, az öltözködésük és az étkezésük finanszírozásáért.<sup>279</sup>

Az iszlám házassági szerződés bizonyos értelemben hasonló a magyar jogrendben is alkalmazott házassági vagyoni szerződéshez, mivel ez is egy jogilag kötelező érvényű megegyezés. A szerződés általában tartalmazza a *mahr* meghatározását, illetve kötelező tartalmi elemként a házassági ajánlatot, annak elfogadását és a tanúk neveit. A menyasszonynak lehetősége van külön feltételek kiszabására a házassági szerződésben, mint például a tanulmányai befejezése, vagy hogy a szüleitől ne kelljen messzire költöznie.<sup>280</sup>

Manapság különösen szükség van az iszlám házassággal kapcsolatos szabályok újrafelértékelésére. Ugyanakkor az iszlám vallású országokban hatályos jogszabályok gyakran nem tükrözik a nemek közötti egyenlőség elősegítését. Sok muszlim nő aktívan dolgozik és hozzájárul a családi kiadások finanszírozásához, mégis az iszlám jog szerint kevesebb jog illeti meg őket, mint a férjüket. A 2004-es marokkói családjogi törvény már tett lépéseket a nemek közti egyenlőség támogatására, mivel elismerte mindkét fél felelősségét a család felé, ugyanakkor a férj maradt a család feje és megtartotta előjogát mint a gyermekek törvényes gyámja. Annak ellenére, hogy az iszlám házassági jog szerint a nőknek van lehetőségük a függetlenségük és az önrendelkezésük kinyilvánítására, sok muszlim nő nincsen tisztában a jogaival, illetve nem tudnak velük élni, mivel nem veszik őket figyelembe a családi nyomás vagy helyi szokások miatt. A haladó gondolkodású reformer jogtudósok és a nőjogi aktivisták azon dolgoznak sok országban, hogy orvosolják ezeket a hiányosságokat állami törvényekkel és intézményekkel. Néhány országban, mint például Iránban és Egyiptomban, az állami hivatalok rendelkezésre bocsátanak egy házassági feltételeket tartalmazó kinyomtatott házassági szerződés-mintát, amelyet a párok a házasságkötés előtt megvitatnak egymással. A pártól függ, hogy milyen feltételeket szeretnének belefoglalni a szerződésükbe. A szerződés-minták például arra vonatkozó lehetőségeket tartalmaznak, hogy a házastársi vagyont hogyan fogják kezelni a házasság alatt, illetve szétosztani a házasság megszűnése esetén, vagy hogy a feleségnek

---

<sup>278</sup> JANY, 2006. 327.

<sup>279</sup> ABD AL ATI, 1995. 246.

<sup>280</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 106-107.

milyen joga van a házasság megszüntetésének a kezdeményezésére, ha a férje bántalmazza vagy nem tartja el. A lehetőségek felvázolása önmagában már azt tükrözi, hogy ezeket a kérdéseket meg lehet vitatni a párnak, és van beleszólása a nőknek a házassági feltételek meghatározásába. Sok muszlim nő nem tudja, hogy milyen jogok illetik meg őket a házasság alatt szerzett vagyonnal kapcsolatban. Számos országban, többek között Szingapúrban, Malajziában, Törökországban és a Fülöp-szigeteken törvény rendelkezik arról, hogy muszlim nők a házasság alatt szerzett vagyonra igénytel élhessenek. Iránban a standardizált állami házassági szerződés feltételei között szerepel, hogy a feleségnek joga van a házasság alatt szerzett vagyonnak a felét követelni.<sup>281</sup>

### **3.2.5. A többnejűség kérdése**

A többnejűség kialakulását a történetírás egy konkrét eseményhez, az uhudi csatához köti, amikor 625-ben Mekka és Medina ütközött meg egymással. Ebben a csatában a mekkaiak sok muszlim férfit öltek meg. Az özvegyek eltartása miatt szorgalmazta ezután Mohamed, hogy a hithű férfiak több feleséget vegyenek magukhoz.<sup>282</sup> Mohamed saját családjával mutatott példát, több asszonyt vett magához feleségként, mindegyiknek saját lakhelyet biztosítva a házában. A többnejűség intézményére a Koránban a következő vers utal: *„Ha attól féltetek, hogy nem tudtok méltányosan bánni a [női] árvákkal, akkor házasodjatok meg a néktek tetsző nőkkel: kettesével, hármával, négyesével! Ám ha féltetek, hogy nem tudtok igazságosak lenni [egyszerre többhöz], akkor [vegyetek feleségül] csak egyet, vagy elégedjete meg azzal, akit [rabszolganőt] a jobbotok birtokol. Ezzel tudjátok leginkább elkerülni azt, hogy igazságtalanul cselekedjetek.”*<sup>283</sup> A Korán alapján később kialakított iszlám jog legfeljebb négy feleség tartását engedélyezi egy férfinak, a nőnek viszont egy időben csak egy férje lehet. A férfinak kötelessége mindegyik feleségét egyenlő bánásmódban részesítenie. Ma már több muszlim ország – Törökország, Tunézia<sup>284</sup> – törvényei kifejezetten tiltják és büntetik a többnejűséget, illetve számos országban – Algéria, Indonézia, Egyiptom, Szenegál, Banglades, Gambia, Jordánia, Líbia, Irán, Pakisztán és Malajzia – szabályozzák, korlátozzák azt. A férjnek értesítenie kell az első feleségét, vagy engedélyt kell tőle kérnie, hogy másik feleséget is magához vegyen, ha nem engedélyezi az első feleség, akkor lehetőséget kell adni neki a házasság

---

<sup>281</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 110.

<sup>282</sup> WATT, 2000. 109-113.

<sup>283</sup> Korán, 1987. 4:3

<sup>284</sup> KHEDLER, 2017. 34.

felbontására, illetve a férjnek dokumentummal kell bizonyítania, hogy pénzügyileg alkalmas a második feleség eltartására. A 2004-es marokkói családjogi törvény szintén szigorúan tiltja a többnejűséget, kivéve azokat a kivételes eseteket, amikor a bíróságon a férj igazolja, hogy egyenlő mértékben képes eltartani a feleségeit és gyermekeit, és a bíró jóváhagyja a többnejűséget. A többnejűség leginkább az Arab-öböl országaiban – Szaúd-Arábiában, Katarban, Kuvaitban és az Egyesült Arab Emírségekben – elterjedt.<sup>285</sup>

### 3.2.6. *A házasság megszűnése az iszlám jogban*

A katolikus házasság felbonthatatlan kötelékével szemben az iszlám jog engedélyezi a házasság felbontását, amely az iszlám világban korábban is gyakori jelenség volt. Annak ellenére, hogy az iszlám nem tiltja a házasság felbontását, a megengedett dolgok közül a leginkább elkerülendőnek határozza meg. A Korán arra bátorítja a muszlimokat, hogy a házasság felbontását utolsó lehetőségként kezeljék.<sup>286</sup> A Korán azt feltételezi, hogy a muszlim férfiak és nők felelősségteljesen és lelkiismeretesen cselekszenek a legtöbb esetben, és a házasság felbontásához mint legvégső lehetőséghez folyamodnak.<sup>287</sup>

A *saría* szerint a házasság felbontása többféle módon is megvalósulhat, bár sok muszlim kizárólag a férfi által kezdeményezett *talák* válást ismeri el. Ennek során a férj egyoldalúan kinyilváníthatja válási szándékát (*talák*), amelyet nem kell megindokolnia, azaz ok nélkül, vagy bármilyen okból dönthet a házasság megszüntetése mellett. A férjnek három alkalommal kell kimondani a *talák*ot a feleségének, két megfelelő tanú előtt, és csak a harmadik kimondott *talák* szünteti meg a házasságot. Minden kimondott *talák* után egy hónapnak kell eltelnie. Ez az időszak arra is szolgál, hogy a párnak, elsősorban a férjnek, legyen lehetősége átgondolni a válási szándékát és megoldania a problémákat akár egy mediátor bevonásával.<sup>288</sup> Számos feltételnek kell teljesülnie a *talák* kimondásakor: a férjnek el kell érnie a pubertás korát, józannak, tudatosnak és higgadtnak kell lennie, nem befolyásolhatják a döntésében külső nyomásgyakorlással, a szándékát tisztán és egyértelműen kell kifejeznie, és meg kell várnia a felesége havi menzesének a végét.<sup>289</sup> *Talák* váláskor a férjnek a késleltetett *mahr* egészét ki kell fizetnie a felesége

---

<sup>285</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 112-113.

<sup>286</sup> ABD AL ATI, 1995. 218-220.

<sup>287</sup> ABD AL ATI, 1995. 224.

<sup>288</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 118.

<sup>289</sup> ABD AL ATI, 1995. 227.

részére. A *talák* válás kritikája, hogy a férjnek lehetősége van könnyedén, egyszerűen és indoklás nélkül elválni a feleségétől, amely a nők kiszolgáltatottságához vezet.<sup>290</sup>

A harmadik *talák* kimondása után kezdődik a feleség „várakozási ideje”, az *idda*, amely arra szolgál, hogy kiderüljön, hogy várandós-e.<sup>291</sup> Az *idda* alapesetben három hónapig tart, kivéve, ha kiderül, hogy a nő várandós. Amennyiben a nő várandós az *idda* a gyermek megszületéséig tart.<sup>292</sup> Az *idda* alatt a nő nem házasodhat újra, hogy az esetleges várandósság esetén egyértelmű legyen, hogy a gyermekének ki az apja. Az *idda* ideje alatt a válás még visszavonható, ha a felek bármilyen gesztussal vagy cselekedettel a megbékélésre törekednek, vagy egyértelműen a házasság visszaállítását kérik.<sup>293</sup> Amennyiben az *idda* úgy telik el, hogy a feleknek nem állt szándékukban visszaállítani a házasságukat, nem érintkeztek egymással, a házasság véglegesen felbomlik. Az *idda* idején a férj eltartási kötelezettsége fennáll a felesége felé, nem költöztetheti ki őt az addigi otthonából, felelős az étkeztetéséért és a ruháztatásáért. A férj az *idda* alatt kizárólag akkor nem köteles eltartani a feleségét, ha a feleség az illetlenség nyilvánvaló vétségét követte el.<sup>294</sup> A házasság felbomlása után a felek szabadon házasodhatnak újra, kivéve egymással. Csak akkor házasodhatnak újra össze, ha a nő a házasságuk felbomlása után feleségül megy máshoz, és az a házasság valamilyen okból megszűnik. Csak ebben az esetben mehet még egyszer hozzá az első férjéhez.<sup>295</sup>

Összefoglalva, a házasság akkor szűnik meg, ha a férj két tanú előtt három alkalommal mondta ki a feleségének a válást egy, egy hónap kihagyással, és a harmadik *talák* kimondását követően az *idda* letelik anélkül, hogy a férj a válási szándékát visszavonta volna.<sup>296</sup>

Ha a férj a házassági szerződés megkötése után, de a házasság elhálása előtt mondja ki a feleségének a válást, akkor az a házasság végleges megszűnését eredményezi, és értelemszerűen nincs szükség a nő *idda* időszakát sem kivárni.<sup>297</sup>

Amennyiben a nő kíván elválni a férjétől, két lehetősége van. A *tafrík* (vagy *faszh*) esetében a feleségnek nyomós okot kell felhoznia, mint többek között fizikai vagy érzelmi bántalmazás, elhanyagolás, a házastársi kötelességek elmulasztása, elhagyás, impotencia,

---

<sup>290</sup> ABD AL ATI, 1995. 220.

<sup>291</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 118.

<sup>292</sup> ABD AL ATI, 1995. 231.

<sup>293</sup> ABD AL ATI, 1995. 223.

<sup>294</sup> ABD AL ATI, 1995. 246.

<sup>295</sup> ABD AL ATI, 1995. 232-233.

<sup>296</sup> ABD AL ATI, 1995. 241.

<sup>297</sup> ABD AL ATI, 1995. 240.

szegénység, a férj fertőző betegsége vagy a házastársak közötti állandó konfliktus.<sup>298</sup> Ilyenkor egy kádi közbenjárása is szükséges a házastársak szétválasztásához, és amennyiben kimondják a házasság felbontását, a férfinak általában szintén kötelessége a *mahr* teljes összegét megtérítenie.<sup>299</sup>

A másik lehetősége a nőnek a házasság felbontásának a kezdeményezésére a *hul* néven ismert. Ebben az esetben a nő boldogtalan a házasságában, de a férj részéről nincsen felróható bűn vagy elkövetett hiba.<sup>300</sup> Ez a válás kölcsönös megegyezéssel történik, nem kell külön okot felhozni és nincs szükség a kádi ítéletére. Ilyenkor a nő viszont általában kénytelen lemondani a *mahr* egy részéről vagy akár az egészéről is.<sup>301</sup> A gyakorlatban előfordul rosszul működő házasságok esetén, hogy a férj nem hajlandó *talák* válást kezdeményezni, hogy a feleség kénytelen legyen *hul* váláshoz folyamodni. Így a férj megszabadul a pénzügyi kötelezettségétől, azaz a *mahr* kifizetésétől a felesége számára.<sup>302</sup> A hanafitáknál és a málikitáknál a nőknek *hul* válás esetén sem kell lemondaniuk a *mahrjukról*. A férjnek a *mahr* felét kell csak kifizetnie akkor, ha azelőtt sor kerül a válásra, hogy elhálták volna a nászt.<sup>303</sup> A *hul* válás végleges válásnak számít, azaz ezzel megszűnik a házasság az *idda* letelte után.<sup>304</sup> Egyiptomban 2000-től törvénybe iktatták, hogy a nők úgy kezdeményezzenek *hul* válást, hogy ne legyen szükség a férjük beleegyezésére a házasság megszüntetéséhez, hanem egy bíróság dönthessen az ügyben. Ezzel olyan esetekre adtak megoldást, amikor a férj nem akart hozzájárulni a házasság felbontásához, ezzel akár több évtizedre elnyújtva a folyamatot, vagy akár megakadályozva azt. Egyiptom példáját azóta több iszlám többségű ország követte ebben.<sup>305306</sup>

A fent említett válási fajtákon kívül léteznek még különleges válási formák, amelyek közül a *lián* átokkal történő válásról írok rövidebben. A férj ilyenkor a várandós feleségét egy bíró előtt azzal vádolja meg, hogy házasságtörést követett el, és ezért megtagadja az apaságot. A házasságtörés bebizonyításához négy tanúra van szükség, akik vallomásukban teljesen megegyező leírást kell adniuk az esetről. Ez a kitétel teljesen

---

<sup>298</sup> ABD AL ATI, 1995. 225-226.

<sup>299</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 119.

<sup>300</sup> ABD AL ATI, 1995. 239.

<sup>301</sup> OMAN, 2010. 589-592.

<sup>302</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 119-120.

<sup>303</sup> HEKA, 2012. 304-305.

<sup>304</sup> IVÁNYI, 2008. 117.

<sup>305</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 120.

<sup>306</sup> Lásd bővebben: TUCKER, 2008. 124-130.



életidegen, ezért gyakorlatilag bizonyíthatatlan.<sup>307</sup> Amennyiben kiderül, hogy a férj hamisan vádolta meg a feleségét házasságtöréssel, nyolcvan korbács- vagy botütés a büntetése. A feleség tagadhatja a vádakat, és amennyiben bebizonyosodik, hogy nem követett el házasságtörést, a házasság fennmarad. Amennyiben a feleség vallomást tesz, a házasságtörésért nyolcvan korbács- vagy botütést kap, és a gyereknevelés minden felelőssége őt terheli. Ha a férj megesküszik, hogy a felesége házasságtörést követett el, a feleség pedig arra esküszik meg, hogy nem követett el házasságtörést, a bíróság megszünteti a házasságot. *Lián* átokkal történő válást követően a felek később nem házasodhatnak újra, a házasság visszavonhatatlanul megszűnik.<sup>308</sup>

Az iszlám törvények tiltják a paráznaságot és a házasságtörést (*ziná*), és a súlyos *hudúd*-bűncselekmények közé sorolják azokat, illetve keményen büntetik. Akit paráznaságban bűnösnek találnak, azt száz korbácsütéssel büntetik, a házasságtörő muszlim férfit vagy nőt pedig a száz korbácsütést követően halálra kövezhetik. Bár a Korán nem említi a kövezést, csak a nyilvános korbácsütéseket. A nyilvánosság kifejezetten fontos, mivel a büntetéseknek a fő célja az elrettentés. Az iszlám reformisták azon a nézeten vannak, hogy a megkövezés egyáltalán nem megengedett. A megkövezést azonban sok *hadís* említi.<sup>309</sup> A házasságtörés korbácsütéssel és megkövezéssel történő büntetése nincs összhangban a nemzetközi emberi jogi törvényekkel, amelyek kifejezetten tiltják a kínzást és a kegyetlen, embertelen és megalázó büntetést.<sup>310</sup> Megjegyzendő, hogy a házasságtörést megkövezéssel történő megbüntetése a modern világban viszonylag ritka, és számos országban törvénybe foglalt tilalom alá esik. A legtöbb muszlim többségű országban a házasságtöréssel kapcsolatos büntetések a polgári törvénykönyv hatálya alá tartoznak, és enyhébbek. Ugyanakkor egyértelmű, hogy az iszlám törvények leginkább az ilyen szigorú és kegyetlen büntetések miatt szorulnak reformra.<sup>311312</sup>

A házasságot három esetben lehet érvényteleníteni:

- Ha a feleség áttér az iszlámra, a férje pedig nem.
- Ha a muszlim fél, elsődlegesen a férj hitehagyást követ el.
- Ha a házassági szerződés érvénytelenségét megállapítják.<sup>313</sup>

---

<sup>307</sup> JANY, 2006. 339.

<sup>308</sup> IVÁNYI, 2008. 111.

<sup>309</sup> KRUIGNER, 2015. 58.

<sup>310</sup> NGEMA, IYER, 2022. 11.

<sup>311</sup> HIRSI ALI, 2015.

<sup>312</sup> HUSSAIN, ADNAN, AARBI, 2022.

<sup>313</sup> ABD AL ATI, 1995. 226.

A házasság abban az esetben is megszűnik, ha az egyik házas fél meghal. Amennyiben a feleség hal meg, a férj rögtön köthet új házasságot. A férj halála után az özvegy csak az *idda* letelte után házasodhat újra. Az *idda* ilyenkor 4 hónapig és 10 napig tart, illetve amennyiben az özvegy gyermeket vár, a gyermek megszületésekor ér véget.<sup>314</sup> Az özvegy férje halála után rögtön jogosult a késleltetett *mahr*ra, amelyet mindent megelőzően biztosítani kell számára a halott férje örökségéből.<sup>315</sup>

Az iszlám házasság felbontásának az egyes lehetőségeinél kitértem arra, hogy a *mahr* kifizetése hogyan alakul. Alapesetben a férjnek ki kell fizetnie a feleség számára a *mahr* teljes összegét a házasság megszűnésekor. A Korán általánosságban a férfiakat a nagylelkűsége és a jószándékra buzdítja olyan esetekben is, amikor nem lennének kötelesek a teljes *mahr* összegét megfizetni a nőnek<sup>316</sup>: „Nem róható fel bűnötökül az, ha (a házasságkötés után) elváltok az asszonyoktól, feltéve, hogy még nem illettétek őket és hozományt<sup>317</sup> állapítottatok meg nekik. Lássátok el őket javakkal illendő módon – a tehetős is, a szegény is képessége szerint! Kötelesség (ez) a jóra valóak számára!”<sup>318</sup> „Ha azonban elváltok tőlük, mielőtt még illettétek volna őket, ám hozományt<sup>319</sup> állapítottatok (már) meg nekik, akkor a tiétek marad annak a fele, amit megállapítottatok, kivéve, ha (az asszonyok) lemondanak (a részükről), vagy az mond le, aki a házasságkötés felől rendelkezik. Inkább tekintendő istenfélelemnek az, hogy lemondjatok (a részetekről)! (A vagyoni ügyekben) ne feledkezsetek meg arról, hogy nagylelkűek legyetek egymással! Allah látja azt, amit cselekesztek.”<sup>320</sup>

A házasság megszüntetésének különböző esetei alapján tévhitnek bizonyul az a feltételezés, hogy az iszlám házasság felbontását kizárólag a férj kezdeményezheti, ugyanakkor az sem igaz, hogy az iszlám jog szerint a férfiak és a nők ugyanolyan jogokkal rendelkeznek egy sikertelen házasság felbontásának kezdeményezésével kapcsolatban. A házasság felbontásának mechanizmusai természetükben és hozzáférhetőségükben esetenként eltérőek. Egyes lehetőségeket csak a férj előtt állnak nyitva, mások csak a nők előtt, bírósági beavatkozással vagy anélkül, illetve vannak olyan megoldások is, amelyek pedig mindkét fél számára lehetségesek, egymás között vagy

---

<sup>314</sup> JANY, 2006. 331.

<sup>315</sup> NASIR, 2009. 91.

<sup>316</sup> ABD AL ATI, 1995. 247.

<sup>317</sup> A fordításban a hozomány kifejezés a *mahr*nak felel meg.

<sup>318</sup> Korán, 1987. 2:236

<sup>319</sup> A fordításban a hozomány kifejezés a *mahr*nak felel meg.

<sup>320</sup> Korán, 1987. 2:237

bírósági eljárásom keresztül, a másik fél beleegyezésével vagy anélkül.<sup>321</sup> A férj által elkövetett gyakori visszaélések a házasság megszüntetések folyamatával kapcsolatban ahhoz vezettek, hogy sok muszlim többségű országban szigorították a házasság felbontása körüli szabályokat elsősorban azzal, hogy a házasság felbontását kizárólag bíróság által tették lehetségessé. Vallási értelemben viszont akkor is megszűnik a házasság, ha nem folyamodnak bírósághoz. Európában kizárólag a bíróság által kimondott bontás kötelező érvényű.<sup>322</sup>

Az azonnali hármas *talák* szintén egy iszlám válási forma, amelyben a férj közvetlen egymást követően, egyetlen alkalommal háromszor kimondja a „*talák*” szót a feleségének. Ez a válási forma visszavonhatatlan, és a feleségnek nem kell *iddát* (várakozási időszakot) töltenie, mielőtt újra férjhez menne. Ibn Hanbal szunnita jogtudós véleménye szerint amennyiben a férj egymást követően, ugyanakkor kimondja a válást, akkor ez azonnali, háromszoros válást eredményez.<sup>323</sup> Az azonnali hármas *talák*ot számos országban (többek között India, Pakisztán, Banglades, Algéria, Tunézia, Marokkó, Egyiptom, Törökország, Indonézia) betiltották, mert diszkriminatívnek és igazságtalannak tartják a nővel szemben.<sup>324</sup> Manapság leggyakrabban Szaúd-Arábiában alkalmazzák ezt a válási formát annak ellenére, hogy elméletileg ott is törvénytelen.<sup>325</sup> Az azonnali hármas *talák* válási forma különösen a 21. században vált vita tárgyává, mivel a technológiai fejlődésnek köszönhetően a férfiak gyakran e-mailen, telefonon, SMS-ben vagy Skypon taszították el feleségeiket, amely jelenség társadalmi feszültségeket szült.<sup>326</sup> Egy jogeseten keresztül mutatom be, miért nyilvánították alkotmányellenesnek az azonnali hármas *talák* válást Indiában. A 2017-es *Shayara Bano kontra Union of India* ügy egy vízváltzó, az indiai jogtörténetben mérföldkőnek számító ítélet az azonnali hármas *talák* alkotmányos érvényességével kapcsolatban. A petíció benyújtója, Shayara Bano, férje, Rizwan Ahmad által 2015. november 10-én kimondott válás megtámadása miatt fordult a Bírósághoz. Bano férje két tanú előtt közvetlen egymást követően mondta ki a *talák* szót. Attól kezdve megszűnt a kapcsolat a férj és feleség között. A petíció benyújtói azt állították, hogy az azonnali hármas *talák* sérti a muszlim nők alkotmányos jogait, különösen az egyenlőséghez való jogukat (14. cikk<sup>327</sup>),

---

<sup>321</sup> ABD AL ATI, 1995. 242.

<sup>322</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 120-121.

<sup>323</sup> IVÁNYI, 2009. 48.

<sup>324</sup> MUNIR, 2013.

<sup>325</sup> ESPOSITO, DELONG-BAS, 2018. 118.

<sup>326</sup> *Triple talaq: India criminalises Muslim 'instant divorce'*. BBC, 2019.

<sup>327</sup> Constitution of India, Article 14.

az élethez és a személyes szabadsághoz való jogukat (21. cikk<sup>328</sup>), valamint a diszkriminációval szembeni jogukat (15. cikk<sup>329</sup>). 2017 augusztusában az Indiai Legfelsőbb Bíróság történelmi ítéletet hozott a *Shayara Bano kontra Indiai Unió* ügyében, megkérdőjelezve az azonnali hármass *talák* érvényességét és az alkotmányos elveknek való megfelelését. A Legfelsőbb Bíróság ítéletében hangsúlyozta, hogy az azonnali hármass *talák* önkényes, és nem tartozik az Alkotmány 25. cikke<sup>330</sup> értelmében védett alapvető vallási gyakorlatokhoz. A Bíróság megállapította, hogy az azonnali hármass *talák* gyakorlata lehetővé tette a muszlim férfiak számára, hogy egyoldalúan felbontsák a házasságukat, megfosztva a nőket jogaiktól és méltóságuktól anélkül, hogy bármilyen jogorvoslati vagy megbékítési lehetőséggel éljenek. Ezenkívül a Bíróság megállapította, hogy az azonnali hármass *talák* gyakorlata fenntartja a nemek közötti egyenlőtlenséget és diszkriminációt, ami ellentétes az egyenlőség és az igazságosság alkotmányban foglalt elveivel. A Bíróság a nemzetközi egyezményekre és a nemek közötti egyenlőség elveire is támaszkodott döntésének megerősítése érdekében. Hangsúlyozta India nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségeit a nemek közötti egyenlőség és a diszkriminációmentesség biztosítására, ezzel is sürgetve a jogi reformok szükségességét a muszlim nők jogainak védelme érdekében.<sup>331</sup> Az ügy hatására 2019 júliusában törvényt hoztak az azonnali hármass *talák* tiltására Indiában. A törvény megszegése 3 év börtönbüntetéssel és pénzbírsággal jár.<sup>332</sup>

### 3.2.7. A vegyes házasságok

Mivel a gyakorlatban Európában gyakoriak a vegyes házasságok, érdemesnek tartom, hogy röviden egy külön fejezetben kitérjek az iszlám jog vegyes házasságokra vonatkozó szabályaira. Általában kijelenthető, hogy azok az alapelvek, amelyek a *saría* szerinti érvényes házassági szerződésre vonatkoznak, ugyanúgy vonatkoznak a vegyes házasságokra is. Egy muszlim nő és egy nem muszlim férfi házasságkötése érvénytelen, egyáltalán nem ismerik el házasságként.<sup>333</sup> Ezzel ellentétben egy muszlim férfi köthet érvényes házasságot olyan nővel, aki a *könyv népei*hez tartozik, azaz zsidó, keresztény vagy más egyistenhívő vallás követője. „*És (megengedett nektek az, hogy*

---

<sup>328</sup> Constitution of India, Article 21.

<sup>329</sup> Constitution of India, Article 15.

<sup>330</sup> Constitution of India, Article 25.

<sup>331</sup> Shayara Bano V. Union Of India And Ors. AIR 2017 SC 4609

<sup>332</sup> HEKA, 2019. 15.

<sup>333</sup> NASIR, 2009. 85-86.

*megházasodjatok) tisztas asszonyokkal azok közül, akik előttetek kapták az Írást... és tisztas házasemberek módjára éltek velük...*<sup>334</sup> A hinduizmus, buddhizmus és bahái híveit pogánynak tartja az iszlám. „*Ne házasodjatok pogány asszonyokkal, amíg nem lesznek hívők!... Ezek a Pokol tüzéhez hívnak...*”<sup>335</sup> Ennek az egyenlőtlenségnek az lehet a magyarázata, hogy a muszlim férj családfőként felelős a család hitéletéért, és az iszlám szerint hitbéli meggyőződését köteles továbbadni a gyerekeinek. Az iszlám hitre való megtérés nem visszavonható. A korai időktől fogva az iszlám veszélyt látott abban, hogy a feleség hatására a születendő gyerekek is az idegen vallás szerint nevelkednek, így inkább a tiltás eszközéhez folyamodott.

Egy nem muszlim nőt ugyanolyan vagyoni jogok illetnek meg a házasságban, mint egy muszlimot, azaz a saját vagyona felett kizárólagosan rendelkezhet. A feleségnek joga van ahhoz, hogy a házassági szerződésben kiköthesse, hogy a férje ne házasodjon rajta kívül több nővel, azaz kizárja a többnejűséget, illetve arra vonatkozóan is megegyezhetnek, hogy a feleségnek ugyanolyan joga legyen a házasságot megszüntetni, mint a férjének. A nem muszlim feleségnek ugyanolyan joga van a *mahr*hoz, illetve a házasság (és az *idda*) alatti eltartáshoz, mint a muszlim feleségnek. A házasság megszűnése esetén a nem muszlim feleségnek is kötelessége kivárni az *iddát* mielőtt újra házasodna. A gyermekek felügyeletére is ugyanazok a szabályok vonatkoznak. A fiúk felügyeleti joga hét éves korukig, a lányok felügyelete pubertás korukig az anyjuké, azt követően pedig az apjuké. Kikötés, hogy ameddig az anyjuk gyakorolja a felügyeleti jogot, a gyerekek ne térjenek át másik vallásra, mivel az iszlám szerint a gyermek az apai ágon megállapított származása alapján muszlimnak számít.<sup>336</sup>

---

<sup>334</sup> *Korán*, 1987. 5:5

<sup>335</sup> *Korán*, 1987. 2:221

<sup>336</sup> NASIR, 2009. 85-86.

### **III. Az iszlám Európában – Történeti áttekintés és bevándorlástörténet**

A bevándorlókat jellemzően származási vagy kibocsátó ország alapján kategorizálják a népmozgásokkal foglalkozó elemzések. Ritkábban fordul elő, hogy kifejezetten a vallási hovatartozást vizsgálják. Az utóbbi években rekordszintű bevándorlási hullám érintette Európát, elsősorban Szíriából, az ott kialakult polgárháború következtében, és más túlnyomóan muszlim többségű országokból. Bár már korábban is, a második világháborút követő évtizedektől kezdve érkeztek Európába jellemzően az iszlám vallást követő bevándorlók, mégis a 2015-ben kezdődött európai bevándorlási és menekültválság kapcsán került a közbeszéd középpontjába kifejezetten a muszlimok Európába irányuló bevándorlása.

A dolgozatom jelen fejezetének a célja, hogy történetileg, átfogóan bemutassa az iszlám és Európa kapcsolatát és az európai muszlim közösségek kialakulását. Az európai muszlim közösségeket számos szempontból lehet vizsgálni. Elsősorban a történeti és a demográfiai szempontokra fókuszáltam. Először végigkísérem az iszlám és Európa kapcsolódási pontjait a történelem során, illetve kitérek az Európába irányuló legjelentősebb bevándorlási hullámokra, amelyek folyamán jelentős számban érkeztek muszlimok a kontinensre.

Európa és az iszlám világ kapcsolata sok évszázadra vezethető vissza. Valójában megállapítható, hogy az iszlám szinte születésétől fogva jelen van az európai kulturális térben, és jelentős hatással volt az európai civilizációra. Az iszlám civilizációt sok szempontból a nyugati-keresztény civilizáció alkotóelemeként tekinthetjük a számos, erőteljes és meghatározó kölcsönhatások miatt, amelyek a két civilizáció között zajlottak közel másfél évezreden keresztül. A két civilizáció közötti összefonódást jól szemlélteti többek között az a tény, hogy a mai európai országok csaknem egyharmada muszlim politikai fennhatóság alatt volt legalább egy évszázadon keresztül a történelem során.<sup>337</sup> A muszlim jelenlét Európában négy nagyobb történelmi korszakra osztható, amelyeket az alábbiakban mutatok be részletesebben.<sup>338</sup>

---

<sup>337</sup> BULLIET, 2004, 6-7.

<sup>338</sup> NIELSEN, OTTERBECK, 2015. 1-7.

## 1. Arabok az Ibériai-félszigeten

Az első történelmi korszak az iszlám európai jelenléte szempontjából, amikor az Ibériai-félsziget (arabul *al-Andalusz*), Szicília és Dél-Itália muszlim uralom alá került. Szicíliában ez az időszak a 8. század elejétől a 11. századig tartott. Tárik idn Zijád berber hadvezér 711-ben kelt át Gibraltárnál az Ibériai-félszigetre, és alapozta meg a 781 éves muszlim uralmat, amely a félsziget egy részén egészen a reconquista végéig,<sup>339</sup> vagyis 1492-ig tartott.<sup>340</sup> A 8. századot követő évszázadokban az arabok meghódították majdnem az egész félszigetet. Történelmi fordulópontként tartják számon a 732-es potiers-i csatát, amikor a Martell Károly vezette frank csapatoknak sikerült megállítaniuk az Andalúziából Galliába betört mór seregeket. Több történész úgy véli, ha a muszlimok nyerték volna ezt a csatát, egész Európa muszlim fennhatóság alá került volna.<sup>341</sup> *Al-Andalusz* kezdetben az Omajjád kalifátus emirátusa lett. Az Omajjádok uralma 1031-ig tartott, ezt követően több iszlám királyság maradt fenn a térségben a Granadai Királyság 1492-es bukásáig. A muszlim uralom alatt álló Ibéria idővel az iszlám világ egyik legerősebb központjává vált, ahol virágzott a kultúra, és az akkori Európa egyik legfejlettebb részének számított. A meghódított területeken természetesen megkezdődött az „arabizáció” folyamata, fokozatosan létrehozva egy kulturális egységet, amelyet az arab nyelv és az arab-izlám kultúra fogott össze. A nem muszlimok a klasszikus iszlám jog szerinti *dzimma*<sup>342</sup> státuszt kaptak, ezért bizonyos fokú vallási toleranciát élveztek. A muszlim köztudatban a mai napig az a kép él, hogy *al-Andalusz* az Éden kertje volt, ahol a könyv népei<sup>343</sup> békésen éltek együtt az iszlám védelme alatt. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az Ibériai-félsziget muszlim fennhatóságának idején az iszlám világból származó, különféle intellektuális, tudományos, kulturális, művészeti és technológiai tudás jelentős hatással volt az európai életre. Csak néhány példát említve, a filozófia terén Arisztotelész műveinek kommentárjai, a teológiához kapcsolódóan az *averroizmus*,<sup>344</sup> a matematikában a tízes számrendszer bevezetése az arab világban, az orvostudományt illetően különféle sebészeti eljárások mind, mind középkori arab tudósok nevéhez

---

<sup>339</sup> Spanyolul reconquista (visszahódítás).

<sup>340</sup> DÉVÉNYI, 2010. 163.

<sup>341</sup> ROSTOVÁNYI: *Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában.*, 2010, 23.

<sup>342</sup> A védett kisebbség (*dzimma*) az egyistenhívő nem muszlim vallású hívők összessége.

<sup>343</sup> A könyv népei olyan egyistenhívők, akik a kinyilatkoztatott könyvek (Tóra, Aveszta, Evangéliumok, Ószövetség, Biblia, Korán) követői, elsősorban a keresztények, a zsidók és a muszlimok. (Forrás: *Ahl al-Kitāb*, Encyclopedia Britannica, 2016.)

<sup>344</sup> Az averroizmus Averroës középkori arab filozófusnak és követőinek a tanítása. Alapja a „kettős igazság” tana, amely szerint, ami teológiailag igaz, filozófiailag téves lehet. (Forrás: Rosenthal, 2024.)

köthetők.<sup>345</sup> 1143-ban megszületett a Korán latin fordítása (*Robertus Ketensis: Lex Mahumet pseudoprophete*), amely a muszlimok szent könyvének első nyugati nyelvű változataként azért készült, hogy elősegítse a muszlimok áttérését a kereszténységre, mivel a kommentárjaiban az iszlámot eretnekségként tüntette fel.<sup>346</sup> A muszlim uralom végét jelentő rekonkvizta alkalmával a muszlimokat szinte teljesen kiűzték Európából.<sup>347</sup> Azokat a mórokat, akik nem távoztak, tömegesen és erőszakkal térítették át a keresztény hitre a 15-17. században. Végül a spanyol uralkodó, III. Fülöp 1609 és 1614 között végleg kiűzte az országból a körülbelül 300.000 főt számláló *moriszkó*<sup>348</sup> közösséget,<sup>349</sup> így egyáltalán nem maradtak fenn muszlim közösségek az Ibériai-félszigeten.

---

<sup>345</sup> SALIBA, 2007.

<sup>346</sup> CAMPI, 2010, 133-134.

<sup>347</sup> DUDERJA, RANE, 2019, 23-25.

<sup>348</sup> Moriszkónak nevezték a kereszténységre látszólag áttért mórokat. (Forrás: "Morisco". Encyclopedia Britannica, 2013.)

<sup>349</sup> Terebess Ázsia Lexikon.



## 2. A mongol invázió és az Oszmán Birodalom terjeszkedése a Balkánon

Az iszlám és Európa történelme másodszor a 13. században keresztezte egymást, amikor a mongol-tatár seregek elérték a Volga-medence és a Kaukázus térségét, és elfoglalták a szunnita iszlám vallású volgai bolgár törökök lakta területeket. A tatárok idővel nyelvileg teljesen beolvadtak a türk többségbe, és a vallásukat is átvették tőlük. Az ezt követő időszakban muszlim utódállamok, pontosabban kánságok jöttek létre egészen a Krím-félszigetig terjedő térségben.<sup>350</sup>

A harmadik időszak az Oszmán Birodalom a Balkánon és Közép-Európában történő terjeszkedéséhez köthető. Az expanzió kezdete a földrajzi értelemben vett európai kontinensen Konstantinápoly (a mai Isztambul) 1453-as meghódítása volt az európai kultúrát hordozó Kis-Ázsia elfoglalását követően. A határmenti muszlim katonák által indított katonai razziák mellett a helyi keresztény földesurakkal kötött szövetségeknek köszönhetően kebelezte be a térséget az Oszmán Birodalom. A meghódított területek nagy része fél évezreden keresztül a Birodalom részét képezték. A régió iszlamizációja különböző eszközökkel és módon ment végbe.<sup>351</sup> Egyrészt török népcsoportokat telepítettek a Balkánra, másrészt a helyi népcsoportok áttértek az iszlámra. Az Oszmán Birodalomban a társadalom egyrészt a vallási hovatartozás, másrészt a társadalmi osztályok szerint oszlott meg. Az oszmán *millet*<sup>352</sup> rendszer a vallást elsődleges identitásformáló tényezőnek tekintette. Az embereket az állam nem nyelvi vagy etnikai szempontok alapján különböztette meg, hanem vallási hovatartozás szerint. Bár a rendszer bizonyos szabadságot adott más felekezetek számára, különösen a könyv népeinek, nem tartotta őket az iszlámmal egyenértékűnek. Minden muszlim, függetlenül a nemzetiségétől, az egy iszlám nemzethez, az *ummá*hoz tartozott és a társadalom első osztályú tagjának számított (*millet-i hakime*). A nem muszlim népesség tagjai mint másodosztályú polgárok, különböző *milletek*be tömörültek vallási és felekezeti hovatartozás alapján (pl. görög ortodox, protestáns, katolikus, zsidó).<sup>353</sup> Az alávetett népek áttért muszlim tagjai adókedvezményekben részesültek, sőt az iszlámra áttért családokat nem kötelezték a 15. századtól bevett úgynevezett *devşirmére* (gyerekadó) sem. Ez azt jelentette, hogy török hivatalnokok néhány évente körbejárták az alávetett

---

<sup>350</sup> ROSTOVÁNYI: *Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában*. 2010, 24.

<sup>351</sup> DUDERIJA, RANE, 2019, 25-26.

<sup>352</sup> „A *millet* arab eredetű szó, melyet legtöbbször nemzetként használtak angol fordításban. A fogalmat kezdetben bármilyen népcsoportra alkalmazták. Az ottomán történészek azonban elkezdték a kifejezést a nem muszlim közösségekre használni.” (Forrás: Siska, 2016. 178.)

<sup>353</sup> SISKA, 2016, 178-179.

területeket, és egy-egy fiúgyermeket elszakítottak családjuktól, hogy Anatóliába vigyék őket, és az iszlám tanításai szerint a Birodalomhoz hű janicsárokat képezzenek belőlük. Bár az Oszmán Birodalomban a hivatalnokok érdem szerint léphettek előre, a legtöbb posztot csak az iszlám hívei tölthették be.<sup>354</sup> Ezek az intézkedések, illetve az erőszakos iszlamizálás vezettek ahhoz, hogy az albánok nagy része és a különféle szláv népcsoportok felvették az iszlámot. Az Oszmán Birodalom bukását követően a Balkán muszlim népei megtartották iszlám vallásukat. A régió legtöbb országában, azaz Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Koszovóban, Bulgáriában ma is számottevő muszlim népesség él, akiket őshonos európai muszlim népességnek tekinthetünk.<sup>355</sup>

---

<sup>354</sup> KEMENSZKY, 2010, 453.o.

<sup>355</sup> ROSTOVÁNYI: Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. 2010, 24.

### 3. Az Európába irányuló muszlim bevándorlás a 20. és a 21. században

Az iszlám és az európai kultúra találkozásának negyedik történeti korszaka a második világháború utáni időszakra tehető, amelynek folyamán Nyugat-Európában kialakult a muszlim kisebbségek állandó jelenléte. Korábban Közép- és Nyugat-Európában nem volt jellemző számottevő muszlim lakosság jelenléte. A 20. században három Nyugat-Európába irányuló muszlim bevándorlási hullámot különböztethetünk meg. Az első időszak a II. világháború végétől az 1970-es évek elejéig terjed, amikor egyrészt a dekolonizációs folyamat hatására, másrészt a háborús károk helyreállítása és az európai gazdaság újjáépítése miatt a volt gyarmati területekről muszlim férfiak érkeztek Nyugat-Európába kényszerűen munkaadóként mint vendégmunkások.<sup>356</sup> Az 1970-es évek második felében és az 1980-as években a tömeges, kényszerű munkaadó beáramlását elkezdték korlátozni. A második hullámot elsősorban a bevándorló családok egyesítése idézte elő. Ekkor tudatosult mind a muszlim, mind a nem muszlim népesség körében a muszlim bevándorlók tartós és állandó jelenléte Európában. Az 1980-as évek és az 1990-es évek eleje az iszlám világ több részén is a politikai instabilitás és a fegyveres konfliktusok időszaka volt, amely azt eredményezte, hogy jelentős számban érkeztek Nyugat-Európába muszlim menekültek és menedékkérők.<sup>357</sup>

Az 1980-as évektől tekinthető számottevőnek a bevándorlás Európába, és elsősorban az egykori gyarmattartó országokba irányult a hajdani gyarmatokról.<sup>358</sup> A bevándorlók jelentős része iszlám vallású országokból érkezett. Franciaországban az 1990-es évekre már meghaladta a négymilliót a bevándorlók száma, akik nagyrészt a volt észak-afrikai kolóniákról (Algéria, Marokkó, Tunézia) emigráltak.<sup>359</sup> A hidegháborút követően a vasfüggöny megszűnése után Németországban például megháromszorozódott a bevándorlók száma, 1986 és 1992 között egymillióról majdnem hárommillióra nőtt.<sup>360</sup> A Németországban élő bevándorló csoportok közül a török vendégmunkások létszáma a legmagasabb egy 1961-es kétoldalú egyezménynek köszönhetően.<sup>361</sup> Pontosán nem lehet tudni a török származású német lakosság számát, de nagyságrendileg 2,7 millióan lehetnek.<sup>362</sup> Az Egyesült Királyságba már a második világháborút követő időszaktól

---

<sup>356</sup> Siska, 2018, 4.

<sup>357</sup> Duderija, Rane, 2019, 27.

<sup>358</sup> Hárs, 1992.

<sup>359</sup> Orand, 2012.

<sup>360</sup> Cséresnyés, 1996. 1.

<sup>361</sup> Nathans, 2004.

<sup>362</sup> Pollack, Müller, Rosta, Dieler, 2016.

folyamatosan áramlott be a volt gyarmatokról a lakosság, 1992-re a számuk ott is elérte a hárommilliót. A bevándorlók nagy része Dél-Ázsiából, Indiából, Pakisztánból és Bangladesből érkezett az egykori anyaországba.

A közelmúltban, a 21. század második évtizedében Európa több bevándorlási hullámot is tapasztalt. A 2011-es arab tavasz<sup>363</sup> folytán bevándorlók és menedékkérők érkeztek Európa déli határaihoz, viszont ez a bevándorlási hullám nem volt olyan nagymértékű, mint amire az Európai Unió először számított. Csak két Európai Unió államot érintett jelentősebben, Olaszországot és Máltát, amelyek a 2011-ben Líbiából és Tunéziából menekült közel 800.000 bevándorlóból alig több, mint 50.000-et fogadtak be.<sup>364</sup>

A már 2014-ben elkezdődött, de különösen 2015-ben nagy méreteket öltő Európába irányuló bevándorlási hullám európai bevándorlási és menekültügyi válságként vált ismertté. Bár 2010 közepe és 2016 közepe között Európában a muszlimok száma jelentősen nőtt a természetes növekedésnek köszönhetően is – azaz a becslések szerint a muszlimok körében a születések száma ebben az időszakban több mint 2,9 millióval meghaladta a halálozások számát – az európai muszlim népesség növekedésének legnagyobb részét, körülbelül 60%-át a bevándorlás okozta. A Pew Kutatóközpont<sup>365</sup> számításai szerint a muszlim népesség 3,5 millióval nőtt a nettó migráció következtében – azaz a megérkezett muszlimok száma mínusz a távozók száma, beleértve a reguláris bevándorlókat<sup>366</sup> és a menekülteket is. Ugyanerre az időszakra vonatkozóan az áttérések következtében csak csekély csökkenés volt tapasztalható a muszlim népességben. Körülbelül 160.000-rel többen tértek át az iszlámról másik vallásra, vagy hagyták el a vallásos identitásukat, mint amennyien megtértek az iszlámra. Az áttéréseknek

---

<sup>363</sup> Az arab tavasz kormányellenes tiltakozások, felkelések és fegyveres lázadások sorozata volt, amelyek az arab világ több országán végig söpörtek a 2010-es évek elején. Az elnyomó rendszerekre és az alacsony életszínvonalra adott válaszként törtek ki a tüntetések. (CSICSMANN, 2020.)

<sup>364</sup> Migration Policy Institute, 2011.

<sup>365</sup> A Pew Research Center egy pártatlan washingtoni központú amerikai „*think tank*”, amely információt szolgáltat az Egyesült Államok és a világot érintő társadalmi kérdésekről, a közvéleményről és a demográfiai trendekről. (Pew Research Center: About Pew Research Center)

<sup>366</sup> Jogilag elkülönül a reguláris és az irreguláris migráció. A reguláris migráns szabályosan/törvényesen lép ki a hazájából, majd szabályosan utazik át a tranzitországon, lép be és tartózkodik a célországban. Azaz a reguláris bevándorlók legálisan lépnek be egy országba, például gazdasági, családi vagy tanulmányi okok miatt, és nem menekültek. (Forrás: Pew Research Center, 2017.) A bűnözéssel való összefüggés miatt kerülni kell az „illegális bevándorló” kifejezést, mivel az irreguláris migránsok többsége nem bűnöző. A legtöbb országban nem számít bűncselekménynek csak közigazgatási szabálysértésnek, ha az országban tartózkodó személy nem rendelkezik a törvényes tartózkodáshoz szükséges dokumentumokkal. Az Európa Tanács különbséget tesz az illegális bevándorlás és az irreguláris bevándorló között. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1509 (2006) számú határozatára hivatkozva az „illegális” kifejezést akkor használják, ha egy státuszra vagy folyamatra utalnak, míg a „irreguláris” kifejezést egy személyre utalva. (Forrás: European Commission, *irregular migration*, EMN Asylum and Migration Glossary)

összességében enyhe hatásuk volt a muszlim népesség alakulására a születésekkel, a halálozásokkal és a migrációval összehasonlítva. Az Európába érkező menekültek száma 2014-től kezdett számottevően emelkedni. Az ezt megelőző időszakban, azaz a 2010 közepétől 2013 végéig tartó három és fél éves időszak alatt mintegy 400.000 menekült, átlagosan évi 110.000 fő érkezett Európába. 2014 eleje és 2016 közepe közötti mindössze két és fél éves időszakban nagyjából háromszor annyi menekült érkezett Európába, mint a megelőző időszakban: összesen 1,2 millió, vagyis évente mintegy 490.000 ember.<sup>367</sup> A hirtelen megindult menekültáradatnak az oka a Szíriában, Irakban és Afganisztánban folytatódó és felerősödő háborús konfliktusok voltak. Összességében megállapítható, hogy 2010 közepe és 2016 közepe között az Európába érkező összes bevándorló többsége, becslések szerint 53%-a muszlim volt. Ebben az időszakban a legtöbben Szíriából érkeztek: a 710.000 szíriai bevándorló 94%-a, azaz 670.000 ember a szíriai polgárháborúból és az Iszlám Állam által elkövetett erőszakos cselekedetek elől menekült. Bár nem az összes szíriai bevándorló volt muszlim, az utóbbi években mégis Szíriából érkezett a legtöbb muszlim Európába. Szíria mellett a 2010 közepe és 2016 közepe közötti időszakban számottevő, összesen több mint egymillió muszlim bevándorló érkezett Marokkóból, Pakisztánból, Bangladesből és Iránból, bár ők elsősorban nem menekülteként, hanem reguláris bevándorlóként.<sup>368</sup> A Pew Kutatóközpont felmérései az Európai Unió tagországaiban, Norvégiában és Svájcban az össznépeesség 4,9%-ra (25.770.000 főre) becsülték a muszlimok számát 2016-ban.<sup>369</sup>

---

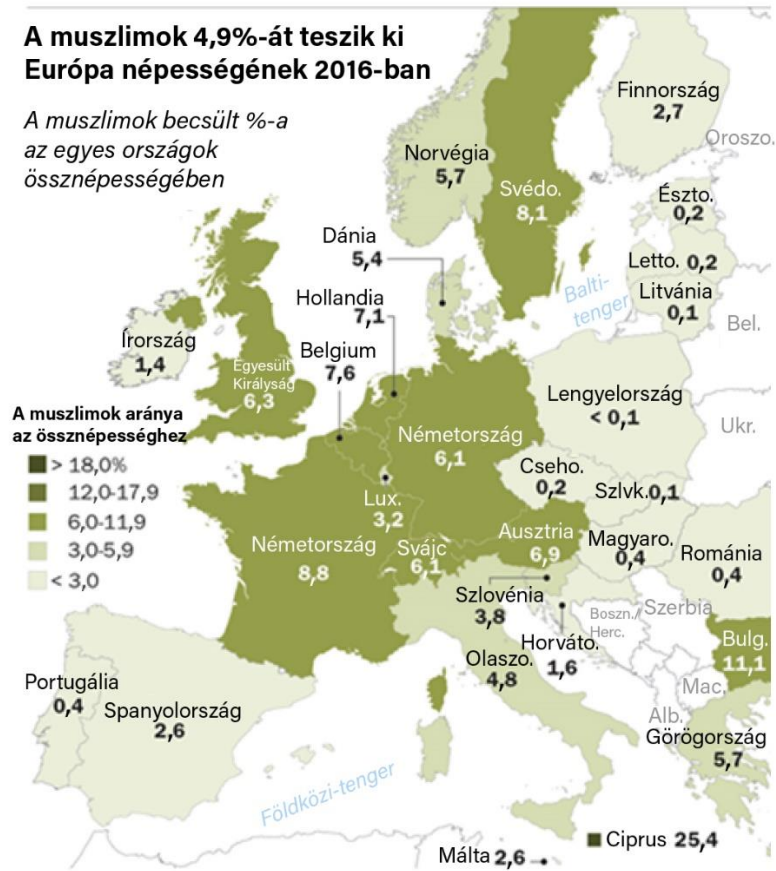
<sup>367</sup> Ezekben az adatokban nincsenek benne azok a muszlim (970.000) és nem muszlim menedékkérők (680.000), akik 2010 közepe és 2016 közepe között érkeztek, de a felmérés idején, azaz 2017-ben még nem kaptak, és feltehetően később sem kaptak menekültstátuszt Európában. (Pew Research Center, 2017.)

<sup>368</sup> Pew Research Center, 2017, 12-17.

<sup>369</sup> Pew Research Center, 2017, 2.

3. sz. ábra

Az európai muszlim népesség 2016-ban



RÉGIÓ	A muszlim népesség becsült mérete 2016-ban	A muszlimok aránya az össznépességhez
RÉGIÓ	25,770,000	4,9%
Franciaország	5,720,000	8,8
Németország	4,950,000	6,1
Egyesült Kir.	4,130,000	6,3
Olaszország	2,870,000	4,8
Hollandia	1,210,000	7,1
Spanyolország	1,180,000	2,6

Európa itt a 28 EU tagállamot, Norvégiát és Svájcot jelenti.

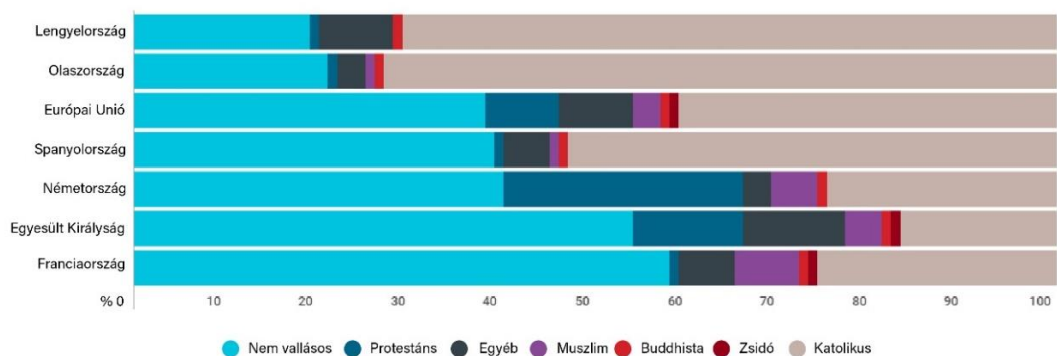
„A muszlim népesség becsült mérete 2016-ban” oszlop csak azokat az országokat sorolja fel, amelyeknek legalább 1 milliós muszlim népességük van. A becslések nem tartalmazzák azokat a menedék-kérőket, akik valószínűleg nem kapnak menedékjogot, beleértve 320.000 muszlimot Németországban és 140.000 muszlimot Franciaországban.

(Forrás: Pew Research Center, 2017)

A Pew Kutatóközpont becslései mellett más felmérések is készültek az európai népesség vallási hovatartozásának feltérképezésére az utóbbi években. Az Eurobarometer<sup>370</sup> egy 2015-ös felmérése alapján az Európai Unió 28 tagországa népességének 72%-a keresztény (45% katolikus, 11% protestáns, 10% ortodox, 6% más keresztény felekezethez tartozó), 24%-a nem tartja magát vallásosnak (10% ateista, 14% agnosztikus), 1,8%-a muszlim, 0,3%-a zsidó, 0,4%-a buddhista és 0,3%-a hindu.<sup>371</sup> Egy másik, az Európai Unió 28 tagországában 2019-ben végzett Eurobarometer felmérésben a válaszadók 41%-a vallotta magát katolikusnak, 10%-a ortodoxnak, 9%-a protestánsnak, 4%-a más keresztény egyházhoz tartozónak, 2%-a muszlimnak, 10%-a ateistának, 17%-a nem hívőnek vagy agnosztikusnak, 4%-a egyéb vallás követőjének, illetve 3%-a nem tudta, hogy hová sorolná magát vagy elutasította a választást.<sup>372</sup> A német piac- és közvéleménykutató Dalia Research 2016 decemberében az Európai Unió tagországaiban végzett felmérése szintén a résztvevők vallási hovatartozását vizsgálta. Eszerint az európaiak 42%-a vallotta magát katolikusnak, 8%-a protestánsnak, 3%-a muszlimnak, 1%-a zsidónak, 1%-a buddhistának, 8%-a más vallás hívőjének, illetve 38% azt nyilatkozta, hogy nem vallásos.<sup>373</sup>

#### 4. sz. ábra

##### Vallási hovatartozás Európában



(Forrás: Dalia Research, 2017.)

<sup>370</sup> Az Eurobarometer az Európai Bizottság megbízásából 1974 óta rendszeresen végez közvéleménykutatást, amely az Európai Uniót érintő aktuális kérdések felmérésével foglalkozik. (Forrás: Eurobarometer honlapja, *What is the Eurobarometer*)

<sup>371</sup> EL-MENOUAR, 2017.

<sup>372</sup> Special Eurobarometer 493, 2019.

<sup>373</sup> LAM, 2017.

### 3.1. Növekvő muszlim népesség? Előrejelzések az európai muszlim közösségek növekedéséről

A 2015-től kezdődő muszlim bevándorlási hullám kapcsán a Pew Kutatóközpont 2017-ben jelentette meg kutatási eredményeit és előrejelzéseit az európai muszlim lakosság növekedéséről. A Kutatóközpont három lehetséges forgatókönyvet különböztetett meg az európai muszlim népesség következő évtizedekben várható növekedésére vonatkozóan attól függően, hogy mekkora lesz a bevándorlás mértéke. Az előrejelzésekkel nem az volt a céljuk, hogy megjósolják a jövőt, hanem hogy körvonalazzák, mi történhet különböző körülmények között. Mindhárom forgatókönyvnél a 2010. évi és 2016-os féléves európai muszlim népességadatokból indultak ki, vagyis a két évben becsült adatok közötti különbségekből. Az európai muszlim népesség számát 2010-ben 19,5 millióra becsülték az Európai Unió 28 országában, Norvégiában és Svájcban összesen, amely az össznépesség 3,8%-át tette ki. Ez a becslés 2016 közepére 25,8 millióra növekedett, amely az össznépesség 4,9%-a. Európa muszlim népessége 2050-re még akkor is várhatóan növekedni fog az össznépesség 7,4%-ra (35,77 millióra), ha egyik napról a másikra tartósan abamaradna a bevándorlás, vagyis a „zéró” migrációs forgatókönyv esetén. Ennek az oka, hogy a muszlim népesség az európai átlagnál 13 évvel fiatalabb, illetve a muszlim nőknek magasabb a termékenységi rátájuk, mint az átlag európai nőknek. A másik, „közepes” migrációs forgatókönyv szerint a 2014-től tapasztalt menekültáradat teljesen megszűnik, csak a „szokásos” bevándorlás folytatódik 2016 második felétől, vagyis olyan bevándorlók érkeznek, akiknek nem a menedékkérés a céljuk. Ez alapján a muszlimok 2050-re elérhetik az európai népesség 11,2%-át, azaz számuk 57,88 millióra növekedne. A „magas” bevándorlási forgatókönyv pedig azt feltételezi, hogy a menekültek 2014 és 2016 közötti, rekord mértékű Európába irányuló beáramlása változatlanul folytatódik a jövőben is ugyanazzal a vallási összetétellel, vagyis nagyrészt muszlim bevándorlással a jellemző éves reguláris bevándorlás mellett. Ez alapján a muszlim lakosság elérné az összlakosság 14%-át és a 75,55 millió főt.<sup>374</sup>

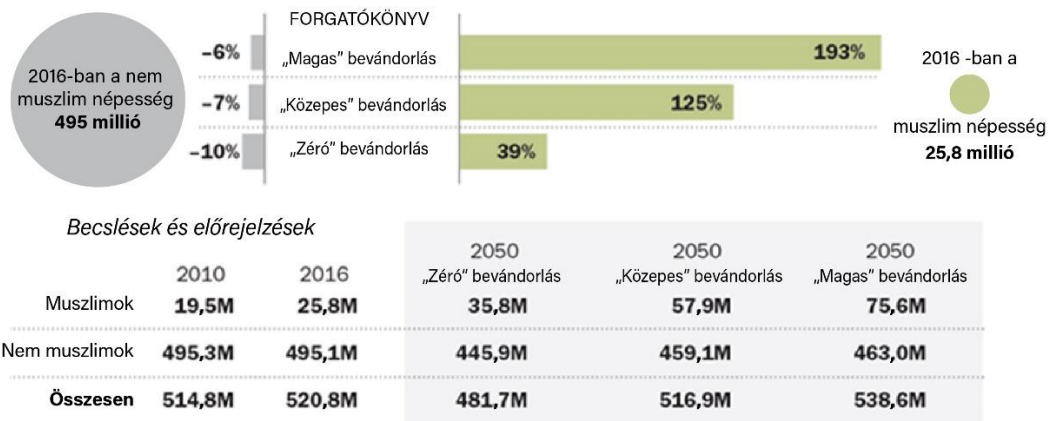
---

<sup>374</sup> Pew Research Center, 2017, 2-10.



5. sz. ábra

*Az európai muszlim népesség várható növekedése különböző migrációs forgatókönyvek esetén*



(Forrás: Pew Research Center, 2017.)

A Pew Kutatóközpont 2017-es kutatási eredményeit érdekes összevetni egy korábbi, 2011-es felmérésünkkel, amely globálisan vizsgálta a muszlim népesség alakulását. Ennek a kutatásnak a célja mellett, hogy átfogó képet adjon az akkori muszlim népesség demográfiai mutatóiról, az volt, hogy megbecsülje a muszlim populáció növekedését 2030-ig. A kutatás eredményei szerint az Európában élő muszlimok száma várhatóan körülbelül ugyanolyan mértékben növekszik 2010 és 2030 között, mint az azt megelőző két évtizedben. 1990 és 2010 között az európai muszlim népesség körülbelül 14,5 millióval nőtt, azaz 29,6 millióról 44,1 millióra. A 2010 és 2030 között a régióban a muszlimok száma a kutatások alapján várhatóan körülbelül szintén 14 millióval növekszik, azaz 58 millióra, amely az európai népességnek 8%-át teszi majd ki. Annak ellenére, hogy az európai muszlim népesség növekedését predesztinálták 2011-ben is, a globális képet nézve Európában meglehetősen alacsony arányú muszlim népesség valószínűsíthető 2030-ban. A 2011-es előrejelzések alapján 2030-ban várhatóan a világ muszlim össznépességének kevesebb, mint 3%-a fog Európában élni, vagyis

nagyjából ugyanolyan arányban, mint 2010-ben (2,7%).<sup>375</sup> A két kutatás eredményeit összevetve megállapítható, hogy a 2011-es kutatások eredményei megközelítőleg a 2017-es előrejelzések közül a „közepes” migrációs forgatókönyvnek felelnek meg.

6. sz. ábra

*A muszlimok aránya az európai össznépességhez képest, 1990-2030*



(Forrás: Pew Research Center, 2011.)

<sup>375</sup> Pew Research Center, 2011, 121-125.

## 4. Részösszegzés

Az európai muszlim népesség alakulását meghatározó történelmi korszakokat az európai és az iszlám civilizáció közötti kapcsolatok milyenségét leíró tipizálással még szemléletesebben össze lehet foglalni. Az első időszak a hódítás korszakának tekinthető, amikor az iszlám államok katonai hódítása révén muszlim fennhatóságú területek jöttek létre az Ibériai-félszigeten és a Balkánon, valamint a Magyar Királyság területén. A következő korszak elsősorban a brit és a francia gyarmatbirodalmakhoz köthető, amikor Nyugat-Európában a 18. századtól megjelentek az első muszlim bevándorlók. A harmadik történelmi kor a második világháborút követő időszak, amikor szabályozott keretek között muszlim vendégmunkások érkeztek Európába. A 20. század végén, illetve az utóbbi tíz év során pedig jellemzően menekültek és irreguláris bevándorlók célpontjává vált Európa. A különböző hullámokban érkező muszlim bevándorlók nyilvánvalóan eltérő demográfiai hatásokat keltettek a célországokban, illetve más mértékben integrálódtak a befogadó társadalomba.

Lényegesnek tartom hangsúlyozni, hogy az Európába bevándorolt, vagy már az Európában élő, sőt már ott született muszlimok etnikailag és kulturálisan is rendkívül sokszínűek, elsősorban attól függően, hogy mely országból érkeztek Európába. A muszlim bevándorlók diverzitását az a tényező is meghatározza, hogy maga az iszlám mint vallás, szabály- és ideológiarendszer sem egységes – több ágra, iskolára és számos irányzatra tagolható. Ugyanakkor az iszlám egy univerzális, nem kirekesztő vallásnak tekinthető, így az alapjait tekintve mégis egységes: Mohamed próféta nem csak bizonyos etnikai, törzsi közösségeknek, nem csak Isten kiválasztott népének, hanem az egész emberiség számára hozott kinyilatkoztatást – az iszlám sosem gondolkozik nemzetekben!

Az iszlámon belüli vallási hovatartozáson kívül a muszlimokat általában, és ugyanúgy az európai muszlimokat is meg lehet különböztetni az alapján, hogy milyen mértékben elkötelezett hívők. Sokan nem tartják a muszlim identitásukat kiemelkedő jelentőségűnek, míg másoknak a muszlim identitás meghatározó a mindennapjaikban.

Ebben a fejezetben arra vállalkoztam, hogy átfogó képet nyújtsak az Európába irányuló muszlim bevándorlásról. Az iszlám jelenléte Európában nem újkeletű; az iszlám világ és Európa több évszázados közös történelemre tekint vissza. A legjelentősebb hatást az európai kultúrára az Ibériai-félszigeten és a Balkánon fennálló több évszázados muszlim uralom gyakorolta. Az Ibériai-félszigetről a rekonkvizta során kiűzték a

mórokat, de a Balkánon az Oszmán Birodalom által alávetett népek megőrizték muszlim identitásukat, így Európában a mai napig létezik „őshonos” muszlim népesség.

Jelentősebb muszlim közösségek a második világháborút követő évtizedekben alakultak ki Nyugat-Európában, amikor a háborúban tönkrement európai országok gazdaságának újjáépítése miatt szükség volt olcsó külföldi munkaerőre. A nyugat-európai országokban a muszlimok jelenlétét a mai napig a gyarmatosító múltjuk határozza meg, mivel elsősorban az egykori gyarmatokról érkeztek a bevándorlók. Ennek a folyamatnak nyilvánvalóan az anyaország kultúrájához tartozás teremtette meg az alapját. A gyarmati országok népei beszélték az anyaország nyelvét és bizonyos fokon integrálódtak annak kultúrájához. Bár jellemzően először csak egyedülálló férfiak érkeztek az egykori gyarmatokról, később a családgyesítéseknek köszönhetően egy második hullámban gyarapodott a muszlimok száma. Igaz, hogy a nagyobb muszlim népességgel rendelkező európai országokban, mint Franciaországban, az Egyesült Királyságban vagy Németországban, nem teljesen ugyanolyan folyamatok következtében alakultak ki a muszlim közösségek, de az általános trendek hasonlóak voltak.

A 2015-ös európai menekültügyi és migrációs válság következtében ugrásszerűen megnőtt a muszlimok száma Európában. Az európai össznépességhez viszonyítva a muszlim közösség aránya a 2050-re vonatkozó előrejelzésekben sem kirívóan magas, még akkor sem, ha ugyanakkora mértékű muszlim bevándorlást fog tapasztalni Európa a következő évtizedekben. A Pew Kutatóközpont becslései alapján 2016-ban Európa (az Európai Unió 28 tagországa, Svájc és Norvégia) az össznépességének körülbelül 4,9%-a volt muszlim. Harminc év múlva, azaz 2050-re valószínűsíthetően ez az arány, attól függően, hogy a jövőben mekkora mértékű bevándorlást fog tapasztalni Európa, a „zéró” migrációs forgatókönyv szerint 7,4%-ra, a közepes migrációs forgatókönyv szerint 11,2%-ra, illetve a „magas” migrációs forgatókönyv szerint 14%-ra fog növekedni a becslések alapján.<sup>376</sup>

Fontos kiemelni, hogy rendkívül nehéz megbecsülni egy adott népesség vallási hovatartozáson alapuló megoszlását. Egyrészt a vallási hovatartozás sok országban, például Magyarországon is, a szenzitív adatok közé tartozik, így hivatalosan nem tartható nyilván. Másrészt az emberek sok esetben nem vállalják fel nyilvánosan a vallási identitásukat a negatív megkülönböztetéstől tartva. Harmadrészt nehéz meghatározni, hogy ki számít egy adott vallás követőjének. Adott esetben azt, hogy ki számít

---

<sup>376</sup> Pew Research Center, 2017, 2. 6. 8. 10.

muszlimnak. Csak az, aki szigorúan betartja a vallási előírásokat és erős muszlim identitással rendelkezik? Vagy az is, aki bár nem követi az iszlám szabályait a mindennapi életében, de muszlim családba született? Ezekre a kérdésekre a választ sokszor egyéni szinten sem tudják meghatározni, így egy egész társadalomra vetítve óvatosan és szigorú feltételrendszer alkalmazásával lehet becsléseket tenni a vallási hovatartozást illetően. Azt, hogy több évtized elteltével Európában milyen lesz a társadalom megoszlása a vallási hovatartozás tekintetében, még összetettebb feladat megbecsülni, mivel ez számos tényező együttes hatásának az eredménye. A Pew Kutatóközpont a migrációs trendeket és a muszlim közösségek termékenységi rátáját vizsgálta az előrejelzések meghatározásához. Ezekhez viszont ismeretlen, előre nem látható, akár globális társadalmi változások (pl. integrációs folyamatok felgyorsulása, vallási identitás alakulása, áttérések) is hozzájárulhatnak, amelyek következtében teljesen más eredményt kapnánk.

## IV. A muszlim közösségek története és jogkövetése a vizsgált európai országokban

### 1. Egyesült Királyság

#### 1.1. A muszlim közösség története az Egyesült Királyságban

Az Egyesült Királyságban nagyszámú bevándorló él, amelynek elsősorban történelmi okai vannak. A Brit Birodalom több száz éves kapcsolatban állt az indiai szubkontinenssel, melyet gyarmatává tett, ezért az iszlám és a muszlimok jelenlétét a mai napig az ország gyarmatosító múltja határozza meg. A 16. században csak csekély számban voltak jelen a brit szigeten muszlimok. Észak-Afrikából, Közel-Keletről és Közép-Ázsiából mint diplomaták, fordítók, kereskedők, szolgák vagy zenészek dolgoztak Angliában. A muszlimok jelenléte annak is volt köszönhető, hogy 1570-ben V. Pius pápa hivatalosan is kiközösítette I. Erzsébet királynőt, amely lehetővé tette számára, hogy a pápai rendeletek hatályát semmibe vegye, és a keresztény kereskedelmet korlátozza. Kereskedelmi és politikai szövetségeket kötött iszlám államokkal, mint például a marokkói Sa'adian dinasztiával, az Oszmán Birodalommal és a Shi'a Perzsa Birodalommal.<sup>377</sup> Nagyobb számú iszlám hívő bevándorló csoportok a 18. századtól telepedtek le az Egyesült Királyságban, őket az indiai szubkontinensről, nagyrészt pedig a bengáli régióból toborozta a Brit Kelet-indiai Társaság mint tengerészeket és halászokat, ezért jellemzően a kikötővárosokban (London, Cardiff, Glasgow, Newcastle, Liverpool) alakultak ki először muszlim közösségek. A 19. század végétől a 20. század első feléig Jemenből, Ciprusról, Egyiptomból, sőt még Irakból is toboroztak munkaerőt. Az úgynevezett „laszkárok” egyedülálló férfiak voltak, és letelepedve brit nőkkel házasodtak. Az 1800-as évekre számuk 10.000 fő körüli lehetett<sup>378</sup>, amely a második világháború idejére nagyságrendileg 50.000 főre emelkedett.<sup>379</sup> Az indiai szubkontinens gyarmatosítása alatt folyamatosan nőtt az onnan érkező bevándorlók száma is az anyaországban; a férfiak tengerészként, a nők pedig szolgálóként érkeztek. A vegyes házasságok is egyre gyakoribbak lettek.<sup>380</sup> Az Indiai Nemzeti Kongresszus egy 1932-ben

---

<sup>377</sup> GILLIAT-RAY, 2015. 65-68.

BROTON, 2016.

<sup>378</sup> ROSTOVÁNYI: *Az iszlám Nagy-Britanniában*. 2010, 350.

<sup>379</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 156.

<sup>380</sup> H. FISHER, 2016, 6-8., 65-82.

végzett felmérése szerint több mint 7.000 indiai élt már akkor is az Egyesült Királyságban.<sup>381</sup> Az első mecsetet az Egyesült Királyságban 1889-ben építették Woking városában. Majdnem száz évvel később, az 1970-es és az 1980-as években volt a mecsetépítés virágkora, és ma legalább 1.500 mecset működik az országban.<sup>382</sup> A brit muszlimok számára napjainkban nagy jelentőséggel bír történelmi múltjuk feltárása a brit szigeteken, amely erősíti az identitásukat.<sup>383</sup>

Bár már a 19. század elejétől a brit fősziget az ír és a kelet-európai bevándorlók célpontjává vált, az ország a második világháborút követő dekolonizációs időszakban tapasztalt egy újfajta bevándorlási hullámot a volt gyarmatterületeiről. A bevándorlókat akkoriban a háború után fellépő munkaerőhiány is vonzotta, illetve a súlyos háborús károk helyreállítása miatt a briteknek is gazdasági érdekük fűződött a többnyire képzetlen, vagy alacsony képzettségű bevándorlók befogadásához, akiknek lényegesen alacsonyabb volt a bérigényük, mint a briteknek. Jellemzően az indiai szubkontinensről, azaz Indiából, Pakisztánból és a mai Bangladesből elsősorban muszlimok jöttek, illetve a Karib-térségből is érkeztek a bevándorlók Anglia nagyobb városaiba.<sup>384</sup> Az újonnan érkezők nem letelepedési szándékkal jöttek az anyaországba, ezért átmeneti lakosoknak tartották magukat. Mivel az Angliában dolgozó muszlimok többsége eredetileg azt tervezte, hogy majd visszatérnek hazájukba, akkoriban még nem törekedtek a vallási életük gyakorlásához szükséges rendszer kiépítésére, és a vallásgyakorlásuk alapvetően a napi ötszöri imádkozásra korlátozódott. Később viszont többségük mégsem tért haza az otthoninál jelentősen kedvezőbb életfeltételek miatt.<sup>385</sup>

Az 1950-es évektől kezdve megindult nagymértékű bevándorlás többnemzetiségű társadalom kialakulását eredményezte. Az Egyesült Királyságnak liberális bevándorlási politikája volt akkoriban. A Nemzetközösségben<sup>386</sup> élő összes polgárnak lehetővé tette a szabad belépést és letelepedést a volt anyaországban. Ennek az alapja az 1948-as Brit Állampolgársági Törvény<sup>387</sup> volt, amelynek értelmében a Nemzetközösség országaiból érkezett bevándorlók számára ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat biztosították, mint

---

<sup>381</sup> VISRAM, 2016, 190.

<sup>382</sup> GILLIAT-RAY, 2015. 68.

CASCIANI, 2007.

<sup>383</sup> GILLIAT-RAY, 2015. 65-68.

<sup>384</sup> VOICU, 2009, 2.

<sup>385</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 157.

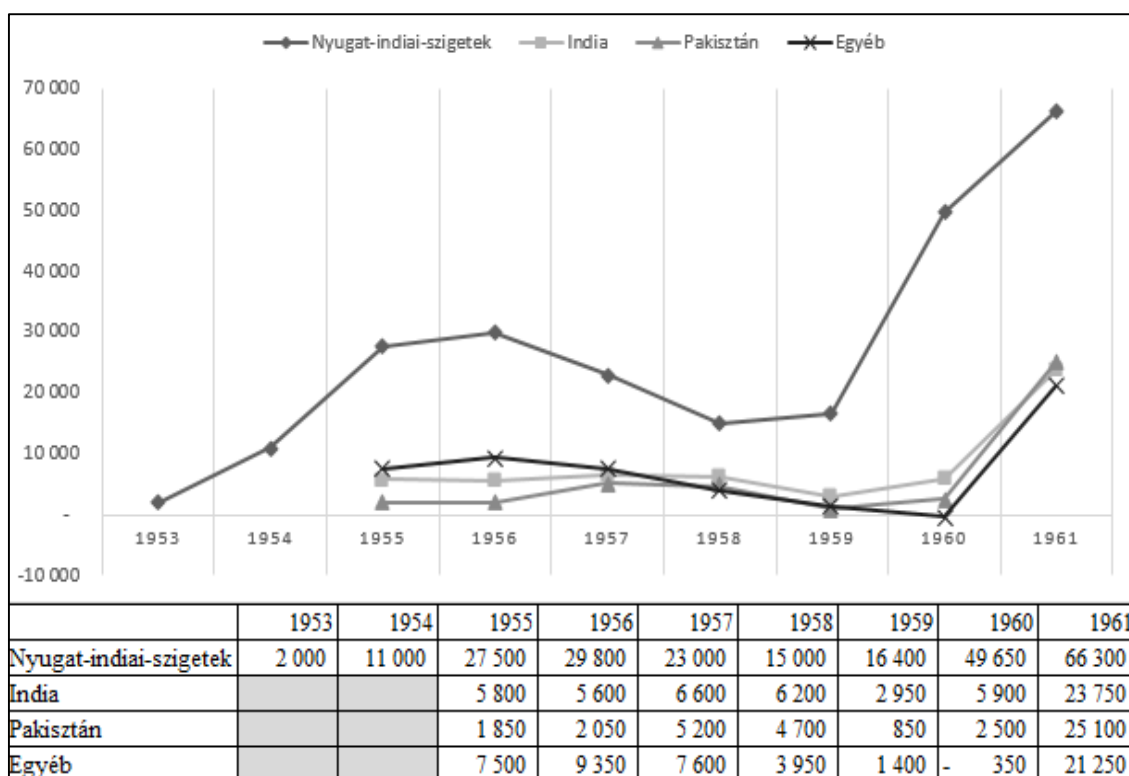
<sup>386</sup> A Nemzetközösség (angolul: Commonwealth) olyan nemzetközi szervezet, amelyet túlnyomórészt a Brit Birodalomból kialakult független államok hoztak létre. Ezen a néven 1948 óta működik, 56 szuverén állam a tagja. (Forrás: *Our History, Member countries*, Commonwealth honlapja)

<sup>387</sup> British Nationality Act, 1948.

a brit állampolgároknak. Azaz a Nemzetközösségen belül a brit fennhatóság miatt egyenlő jogok illettek mindenkit, engedélyezték a szabad mozgást, és 1962-ig nem korlátozták a bevándorlást a Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba. Ugyanakkor a gyarmatokról érkező bevándorlók iskolázatlanságuk és szegénységük miatt mégis sokszor részesültek diszkriminatív elbánásban. Ahogy az ideiglenes időtartamra érkező bevándorlók elkezdtek véglegesen letelepedni az országban, szigorúbb határokat szabtak a bevándorlásnak.

7. sz. ábra

Nettó bevándorlás az Új Nemzetközösségből az Egyesült Királyságba, 1953-1961.



(Forrás: Layton, 1992.)

A második világháborút követő időszakban történt bevándorlás jelentős mértékben meghatározta a brit szigetek, különösen Anglia etnikai összetételét, ahol több mint 500.000 bevándorló telepedett le, akik elsősorban az Új Nemzetközösség országaiból, Indiából, Bangladesből és Pakisztánból származtak. Szigorúbb bevándorlási politikákat az 1962-es Nemzetközösségi Bevándorlási Törvénnyel<sup>388</sup> és az 1971-es Bevándorlási Törvénnyel<sup>389</sup> vezettek be fokozatosan, amelyek már megnehezítették az Új

<sup>388</sup> Commonwealth Immigrants Act, 1962.

<sup>389</sup> Immigration Act, 1971.



Nemzetközösség állampolgárai számára a bevándorlást. Ezzel azt próbálták elérni, hogy inkább a Régi Nemzetközösség<sup>390</sup> országaiból érkezzenek bevándorlók az Egyesült Királyságba. Bár ezek a törvények korlátozták a jövőbeli bevándorlást, de biztosították a családdegyesítés jogát azoknak, akik már letelepedtek az Egyesült Királyságban. Mivel a bevándorlók tartottak attól, hogy a jövőben még inkább szigorítani fognak a bevándorlási szabályokon, a családjukat is maguk után hívták a Brit-szigetre. Ennek következtében az 1970-es években rohamosan elkezdett növekedni a muszlim kisebbség száma az országban. A családdegyesítések miatt a következő évtizedekben évente mintegy 25.000-50.000 fő érkezett az Új Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba 1963 és 1971 között. Az Új Nemzetközösségből érkező bevándorlás 1972-ben tetőzött, amikor 68.500-an érkeztek, az ezt követő időszakban pedig évente átlagosan nagyjából 33.000 fő áramlott be az országba 1990-ig. Az 1960-as és az 1970-es évek alatt a brit kormány arra törekedett, hogy a muszlim bevándorlókat integrálja a szélesebb nemzeti közösségbe úgy, hogy azok megtarthassák kulturális identitásukat. Ebben a két évtizedben a brit kormány jellemzően támogatta a muszlim közösségeket: iskolákat alapíthattak, hozzájuthattak *halal* ételekhez és gyakorolhatták vallásukat.<sup>391</sup>

Az Egyesült Királyság az 1980-as évek óta már nem nettó kivándorló, hanem bevándorló ország.<sup>392</sup> Az 1981-es Brit Állampolgársági Törvény<sup>393</sup> további szigorításokat fogantatosított, vagyis módosította a születési állampolgárságot<sup>394</sup> azzal, hogy az állampolgárság szükséges feltételévé tette, hogy legalább az egyik szülő brit állampolgár, vagy állandó brit rezidens legyen.

Összességében a második világháború óta fokozatosan növekedett a muszlim népesség az Egyesült Királyságban. A második világháború végén körülbelül 23.000 muszlim élt az országban, számuk 1961-re 82.000-re bővült, tíz évvel később, 1971-ben pedig már 360.000 főre növekedett a muszlim közösség. Két év leforgása alatt, 1961 és

---

<sup>390</sup> A Régi Nemzetközösség nem hivatalos kifejezés, amellyel az 1960-as években kezdték el emlegetni azokat a tagállamokat a Nemzetközösségből, amelyek a Brit Birodalomból alakultak ki az 1945 előtti időszakban. Pl.: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland. Az Új Nemzetközösség alatt azokat a tagállamokat értjük, amelyek az 1960-as évek után csatlakoztak a Nemzetközösséghez. (Forrás: The Commonwealth honlapja)

<sup>391</sup> LEPORE, 2012, 4.

<sup>392</sup> WUNDERLICH, 2011, 3-4.

<sup>393</sup> British Nationality Act, 1981.

<sup>394</sup> A születési állampolgárság az a jogi státusz, amellyel egy személy automatikusan rendelkezik a születésekor, az adott ország jogszabályai alapján. Két fő elv alapján alakulhat ki. A területi elv (*jus soli*) esetében az a személy szerez születési állampolgárságot, aki egy adott ország területén születik, függetlenül a szülei állampolgárságától. Ez a leggyakoribb elv a világon, és az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland is ezt a rendszert alkalmazza. A leszármazási elv (*jus sanguinis*) esetében az a személy szerez születési állampolgárságot, akinek legalább az egyik szülője az adott ország állampolgára. Ez az elv jellemző Európára és Ázsiára. (Forrás: GROOT, VONK, 2018)

1962 között került sor egy nagyobb bevándorlási hullámra Pakisztánból, amikor 50.170 ember érkezett. Ennek fő kiváltó oka azt volt, hogy tartottak a bevándorlási szabályozások szigorításától. A hatvanas évek végén, árnyalva a muszlim közösség összetételét, Kelet-Afrikából 200.000 fő telepedett le az Egyesült Királyságban. Többségük Kenyából és Szomáliából érkezett, ahol az ottani kormányok üldözték a kisebbségeket. 1971-ben, amikor Kelet-Pakisztán önállósult, 100.000 bangladesi döntött az ország elhagyása mellett, és vándorolt be az Egyesült Királyságba. Az 1980-as és 1990-es évek során még színesebbé vált a muszlim közösség, mivel ebben az időszakban már más muszlim lakosságú országokból is jelentősebb számban érkeztek bevándorlók: irániak, törökök, jemeniek, egyiptomiak, marokkóiak és irakiak. Ezeknek a bevándorlásoknak köszönhetően tovább gyarapodott a muszlim közösség. A népszámlálási adatok alapján 1981-ben 533.000 fő, 1991-ben 1 millió fő, illetve 2001-ben már 1,6 millió fő vallotta magát muszlimnak.<sup>395</sup> A fentiekből is látszik, hogy az Egyesült Királyságban mennyire heterogén a muszlim népesség: több, mint 50 etnikai közösség létezik, illetve körülbelül 70 különböző nyelvet beszélnek. Körülbelül kétharmaduk az indiai szubkontinensről származik, ugyanakkor megközelítőleg a felük az Egyesült Királyságban született, azaz nem első generációs bevándorlók. Jellemzően a nagyobb angliai városok, mint például London, Manchester, Birmingham külvárosaiban élnek.<sup>396</sup>

A 2011-es népszámláláskor a vallási hovatartozás tekintetében a muszlim vallásúak voltak a második legnagyobb vallási csoport a keresztények (59%) után Angliában és Walesben. Mintegy 2,7 millióan (a lakosság 4,9%-a) muszlimnak vallották magukat. Származási országukat illetően az iszlám vallású lakosság nagyon sokszínű. Legnagyobb részük Pakisztánból származik (38%). Számuk lényegesen megnőtt a 2001-es népszámláláshoz képest: 658.000-ről több, mint egy millióra emelkedett a pakisztáni származásúak száma Angliában és Walesben tíz év alatt. A bangladesi származású muszlimok is számottevően vannak jelen (402.000 fő). Az életkor tekintetében a muszlimok bizonyultak a legfiatalabb vallási csoportnak nemcsak a 2011-es, hanem a 2001-es népszámláláskor is. Majdnem a muszlim lakosság fele 25 év alatti (48%-uk, 1,3 millióan), és 88%-uk pedig 50 év alatti (2,4 millióan). A 2011-es census kapcsán érdekes adat, hogy a muszlim vallásúak több mint a fele (53%) nem az Egyesült Királyságban

---

<sup>395</sup> PAULY, 2004, 98-99.

<sup>396</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 157.

született. Ugyanakkor az előző népszámláshoz képest az Egyesült Királyságban született muszlimok száma is több mint félmillióval nőtt 718.000-ről 1,2 millióra.<sup>397</sup>

A Pew Kutatóközpont 2017-ben publikált becslései szerint 2010 és 2016 között az Egyesült Királyságba összesen 1.600.000 bevándorló érkezett, közülük 1.540.000-en reguláris bevándorlók, illetve 600.000-en menekültek voltak. Ebben az időszakban az országba bevándoroltak körülbelül 43%-a volt muszlim, azaz 690.000 fő. Európai viszonylatban így az adott időszakban az Egyesült Királyság fogadott be legnagyobb számban muszlim bevándorlókat Németországot követően, ugyanakkor a legtöbb reguláris muszlim bevándorlónak (650.000 fő) az Egyesült Királyság volt a célországa.<sup>398</sup>

A 2021-ben végzett angliai és walesi népszámlálás során először fordult elő, hogy a lakosság kevesebb mint fele (46,2%, 27,5 millió ember) tartotta magát „kereszténynek”, amely 13,1 százalékpontos csökkenés a 2011-es 59,3%-hoz (33,3 millió) képest. Ennek ellenére a „keresztény” maradt a leggyakoribb válasz a vallásra vonatkozó kérdésre. A „nincs vallásom” volt a második leggyakoribb válasz, amely 12,0 százalékponttal 37,2%-ra (22,2 millió) nőtt a 2011-es 25,2%-ról (14,1 millió). A magát muszlimnak tartó válaszadók száma is lényegesen növekedett 3,9 millióra (a lakosság 6,5%-a) a 2011-es 2,7 millióról (4,9%).<sup>399</sup>

## 1.2. Az iszlám jogi döntőbírósi rendszer működése Angliában és Walesben

Szerte az Egyesült Királyságban, elsősorban Angliában és Walesben a muszlimok inkább az alternatív iszlám vitarendezési fórumokhoz, az úgynevezett *saría* tanácsokhoz (*sharia councils*) fordulnak, mert szívesebben tárgyalják meg a problémáikat a velük egy értékrendet követőkkel, akik az iszlám jog elvei alapján adnak megoldást a vitás ügyeikre. Az országszerte megalakult *saría* tanácsok több száz *magánjogi esettel* foglalkoztak az utóbbi évtizedekben úgy, mint a házasság, a válás és az örökösödés.

A legtöbb vitás ügyet a *saría* tanácsoknak a fiatal nők válás iránti kérelme teszi ki.<sup>400</sup> Többek között az 1982-ben alapított Iszlám Saría Tanács (*Islamic Shari'a Council*)<sup>401</sup> döntőbírósként és közvetítőként működik a mai napig a kelet-londoni irodájában. Az Iszlám Saría Tanács 2010-ben már általános hatállyal egy négy lépcsős

<sup>397</sup> Office for National Statistics, UK, 2013.

<sup>398</sup> Pew Research Center, 2017, 18-19.

<sup>399</sup> Office for National Statistics, UK, 2022.

<sup>400</sup> Secretary of State for the Home Department, 2018. 12.

<sup>401</sup> The Islamic Sharia Council honlapja

folyamatot írt elő a válni kívánó nők számára. Polgári bontóper kell kezdeményezniük; bizonyítaniuk kell, hogy a bontóper beadása előtt már egy évvel külön éltek a férjüktől; közös gyermek esetén biztosítaniuk kell, hogy a férj is láthassa a gyereket; és bizonyos esetekben vissza kell szolgáltatniuk a férjüknek a házasságkötéskor adott *mahrot*.

Bár a legtöbb *saría* tanácsai ügy kikerüli a brit polgári jogot és az államilag kötelező hatályú döntést hozó vitarendezési formát, ugyanakkor segíti megőrizni a kisebbség kultúráját és a közösségi értékeket. Sok muszlim bevándorló nincsen tisztában a brit igazságszolgáltatási eljárásokkal és jogrendszerrel, ezért előnyben részesítik a rugalmasabb döntőbírókat, a *saría* tanácsokat, amelyek nem igényelnek annyi jogi formáságot és bürokráciát. A Nagy-Britanniában működő *saría* tanácsok elfogadják egymás ítéleteinek a legitimitását, és konszenzust alakítanak ki bizonyos ügyek, például a válások eljárásának tekintetében. Viszont a *saría* tanácsok ítéletei nem tartoznak az angol polgári joghatóság alá, vagyis kérdéses, hogy az angol polgári bíróságok figyelembe veszik-e a *saría* tanácsok döntéseit.<sup>402</sup>

Angliában mély gyökerei vannak az olyan döntőbíróknak, amelyek nem a hivatalos igazságszolgáltatási intézményrendszer részei. Már a tizedik századtól kezdve szerepet játszottak az alternatív vitarendezési módot biztosító döntőbírók Angliában, elsősorban a kereskedelmi viták megoldásában. Bár a „*common law*”<sup>403</sup> a döntőbírói eljárások felett állt, de jogi keretet adott a döntőbíráskodásnak és fórumot biztosított a döntőbírók ítéletei végrehajtásának. 1698-ban fogadták el a döntőbíráskodásról szóló törvényt (*Arbitration Act*), amely lehetővé tette a bíróságoknak, hogy elfogadják a döntőbírók által hozott ítéleket, amennyiben a felek előre megegyeztek abban, hogy bármilyen ítéletet tudomásul vesznek.<sup>404</sup> A 19. századtól több döntőbíráskodásról szóló törvényt hoztak, amelyek egyre jobban korlátozták a jogi beavatkozást a döntőbíráskodási eljárásokba. Legutóbb 1996-ban reformálták meg a döntőbíráskodásról szóló törvényt,<sup>405</sup> amelynek célja, hogy megszilárdítsa a már lefektetett döntőbíráskodással kapcsolatos szabályokat, illetve beépítse a legújabb változásokat. Az 1996-os törvény első részében lefektetett alapelvek között szerepel, hogy a felek szabadon állapodhatnak meg arról, hogyan oldják meg a vitájukat. Nem sokkal a törvény

---

<sup>402</sup> MARET, 2012. 2-4.

<sup>403</sup> A „*common law*” egy jogrendszer, amely az angolszász jogcsalád alapját képezi. A bírói döntések, más néven precedensek alapján alakult ki, és a jogalkotás ezen precedensek követésén és értelmezésén alapul. (Forrás: ZWEIGERT, KÖTZ, 2011. 181.)

<sup>404</sup> SAYRE, 1928.

<sup>405</sup> Arbitration Act 1996

beiktatása után muszlim jogászok úgy értelmezték a törvényben leírt általános elveket, hogy azok legitimálják a *saría* tanácsokat mint választott bírósági testületeket, és a döntéseik jogilag kötelező erejűek.<sup>406</sup> Ehhez fontos hozzátenni, hogy a mai napig a legtöbb *saría* tanács nem működtet választottbírói szolgáltatást az 1996. évi *Arbitration Act* értelmében. Ehelyett közvetítés útján kínálnak szolgáltatásokat, amely az alternatív vitarendezés (ADR) nem hivatalos formája. Ez azt jelenti, hogy a felek közötti vitákkal kapcsolatos döntéseik nem kötelező erejűek, és nem is tehetők jogilag kötelező erejűvé. A *saría* tanácsok nem transzparenssek és nem elszámoltathatók. Nagyon kevés információ elérhető a szervezetükről, a tagjaikról és az eljárásaikról, amelyeket nagyban befolyásol a származási ország kultúrája és hagyományai.<sup>407</sup>

Az Iszlám *Saría* Tanács alá tartozó *saría* tanácsok már évtizedek óta működnek az Egyesült Királyságokban, de ezek a tanácsok nem követnek formális, átlátható eljárást és nem egy szekuláris jogi keretben működnek. Ezeket a magánpénzből finanszírozott tanácsokat a helyi hittudósok szervezik meg, ezért ezeknek a tanácsoknak az ítéletei nem kötelező erejűek és jogilag érvényesíthetők, vagyis a felperes csak az alperes hajlandóságára hagyatkozhat az ítélet betartását illetően.<sup>408</sup>

A fennálló helyzetet egy muszlim jogász a Muszlim Választott Törvényszék (*Muslim Arbitration Tribunal* - MAT) megalapításával kívánta megoldani. 2007-ben a nuneatoni Hijaz College Iszlám Egyetemen hozta létre a MAT-ot azon a jogon, hogy az 1996-os döntőbíráskodásról szóló törvény joghatóságot biztosít számára. Ugyanazon év augusztusában informális *saría* tanácsok jöttek létre országszerte, és átvettek helyi vitarendezési ügyeket.<sup>409</sup> Mára már közel száz ilyen *saría* tanács működik Nagy-Britanniában, bár a pontos számuk nem ismert. A Muszlim Választott Törvényszék már szabályos döntőbíráskodást folytat, jogászok és hittudósok vesznek részt a választottbírói üléseken, akik kizárólag 35 és 80 év közötti férfiak. Ezek a vallástudósok képzett imámokként működnek, és hivatalos iszlám jogi képzésen vesznek részt Indiában, Pakisztánban, Egyiptomban, Szaúd-Arábiában vagy Jemenben. A tanácsi tagok között a helyi közösségben élő magánszemélyek is részt vesznek a tanácsi üléseken, mint például házi orvosok és iszlám iskolai tanárok.<sup>410</sup> A brit kormány 2008-ban már hivatalosan is elfogadta a Muszlim Választott Törvényszék hálózatába tartozó *saría*

---

<sup>406</sup> MARET, 2012. 9.

<sup>407</sup> *Written evidence submitted by the Muslim Women's Network UK*, UK Parliament Committees, 2016.

<sup>408</sup> BROYDE, BEDZOW, PILL, 2014. 5.

<sup>409</sup> MARET, 2012. 5.

<sup>410</sup> BANO, 2012. 6.

tanácsokat, biztosítva őket, hogy az ítéleteiket figyelembe fogják venni a másodfokú bíróságok. A MAT egyrészt egy hatékonyan működő, egyedülálló alternatív vitarendezési fórum lett, amely az angol jogrendszer keretein belül alkalmazza a *saría* jogot. A MAT az iszlám magánjog szerint rendezheti a vitákat, amelyeket aztán polgári bíróságok is végrehajthatnak, feltéve, hogy a polgári bíróságok egyetértenek abban, hogy a döntések az Egyesült Királyság jogi elveivel összhangban születtek (például nincs benne kényszer vagy félretájékoztatás). A muszlim nőket ugyanakkor aggasztja, hogy a MAT olyan döntései, amelyek a nőket diszkriminálják, jogilag kötelező erejűvé válhatnak ezáltal. Bár mindkét házastársnak meg kell egyeznie abban, hogy a MAT dönt a vitájukban, az egyenlőtlen hatalmi viszonyok azt eredményezhetik, hogy a nők a számukra kevésbé kedvező döntések elfogadására kényszerülnek, amelyek aztán jogilag kötelezővé válhatnak. A polgári bíróságok azonban nem érvényesítik a kényszerből kötött megállapodásokat, vagy amelyek nincsenek összhangban az Egyesült Királyság törvényeinek elveivel. Ez némi védelmet nyújt a nőket diszkrimináló határozatokkal szemben.<sup>411</sup>

A szunnita közösségekkel ellentétben a *saría* tanácsok nem elterjedtek a síita muszlim közösségekben, mivel a válással kapcsolatos döntések meghozatalához a síita házaspároknak konzultálniuk kell egy nagy ajatollahal<sup>412</sup> vagy egy olyan ajatollahal<sup>413</sup>, aki felhatalmazást kapott egy nagy ajatollahtól.<sup>414</sup>

A muszlim közösség önszervezésének szempontjából fontosnak tartom még megemlíteni a ma is működő Britannia Muszlim Tanácsát (*Muslim Council of Britain*)<sup>415</sup>, amelyet 1997-ben hoztak létre és ma már több mint 500 nemzeti, regionális és helyi muszlim szervezet, mecset, jótékonyági szerv és iskola a tagja. A brit muszlim szervezeteket magába foglaló ernyőszervezet arra törekszik, hogy a muszlim közösség hozzájáruljon egy összetartó, igazságos és sikeres brit társadalom eléréséhez. Céljaikat hat pontban fogalmazták meg:

---

<sup>411</sup> Muslim Arbitration Tribunal honlapja

<sup>412</sup> A nagy ajatollah a legmagasabb rangú vallási tekintély a síita iszlámban. Ők a teológia és a jog legkiválóbb tudósai, akiknek mélyreható ismereteik vannak a síita hagyományokról és filozófiáról. A nagy ajatollahnak jogában áll saját jogi véleményt (fatva) kiadni, és követőket gyűjthet maga köré. (Forrás: ALGAR, 1987.)

<sup>413</sup> Az ajatollah a nagy ajatollah rangjára törekvő tudós. Magas szintű tudással rendelkezik a teológiában és a jogban, de nem feltétlenül gyűjtött maga köré követőket, és nem adhat ki fatvát. Az ajatollah rangot tekintélyes vallási vezetőknek adományozzák, akik aktívan részt vesznek a hitközség életében. (Forrás: ALGAR, 1987.)

<sup>414</sup> Secretary of State for the Home Department, 2018. 10.

<sup>415</sup> The Muslim Council of Britain honlapja

1. „Az együttműködés, az egyetértés és az egység támogatása a muszlim ügyek tekintetében az Egyesült Királyságban.
2. Az összes létező kezdeményezés ösztönzése és segítése, amely a muszlim közösség javát szolgálja.
3. Munkálkodás az iszlám és a muszlimok felvilágosultabb megbecsüléséért a szélesebb társadalomban.
4. A muszlim közösség számára egy méltányos és megfelelő jogokat biztosító helyzet kialakítása a brit társadalomban.
5. A muszlimokat ért hátrányok és diszkrimináció felszámolása.
6. Jobb közösségi kapcsolatok elősegítése és a társadalom egészének a javára szolgáló munkálkodás.”<sup>416</sup>

### 1.3. Az iszlám házassági jog alkalmazása Angliában és Walesben

A *saría* tanácsok fontos szerepet játszanak a muszlim közösségek életében Angliában és Walesben.<sup>417</sup> Ahogy már az előzőekben is jeleztem, a *saría* tanácsok elsősorban magánjogi, azon belül is családjogi esetekben ítéleznek. A MAT előtt tárgyalta ügyek tárgya is jellemzően a házasság, a válás, a gyerekelhelyezés, az öröklés és a végrendelet.<sup>418</sup> A *saría* tanácsok nagy része iszlám válásokkal foglalkozik és sok esetben kifejezetten azért jött létre, hogy a muszlim nőknek az iszlám jog szerinti válási tanúsítványt állítson ki azokban az esetekben, amikor a muszlim férj nem kezdeményez egyoldalú muszlim válást, az úgynevezett *talákot*. A *saría* tanácsoknak és a hittudósok közbenjárásának köszönhetően a muszlim nők újra házasodhatnak, és nem kerülnek ellentmondásos helyzetbe, miszerint a polgári bíróság előtt elváltak, az iszlám jog szerint viszont házasok maradtak abban az esetben, ha a férjük nem akart elválni. A tanácsok tanácsadási és közvetítői szolgáltatásokat is végeznek, és havonta ül össze egy 12-15 főből álló tanács, hogy megvitassák a folyó ügyeket, és közösen hozzanak döntést ezekről. A válni kívánó feleknek, akik az angol polgári jog szerint is összeházasodtak, először le kell folytatniuk egy polgári bontóper, hogy a muszlim jog szerint is elválhassanak. Samia Bano kutatási eredménye szerint az egyes *saría* tanácsok évente hozzávetőlegesen 80 és 200 közötti ilyen válásban járnak el. A *saría* tanácsok szolgáltatására olyan nagy volt az igény a muszlim közösségekben, hogy az ott dolgozók

---

<sup>416</sup> The Muslim Council of Britain honlapja

<sup>417</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 161. 164.

<sup>418</sup> Muslim Arbitration Tribunal honlapja

túlterheltté váltak. Az iszlám vallás kötelezi a *saría* tanácsokat, hogy segítsenek a muszlimok vitás ügyeit az iszlám előírásai és értékrendszere szerint rendezni. A tanácsok eltérnek méretükben, illetve az etnikai sokszínűség és a különböző muszlim iskolák tanítása miatt az egyes tanácsok máshogyan értelmezik a *saría* családjogot.<sup>419</sup>

A *saría* tanácsok tiszteletben tartják az angol jogot és kerülik az ellentmondásokat a polgári joggal. Szerepük, hogy elsősorban házassággal kapcsolatos jogvitákat oldjanak meg a muszlim közösségen belül. A muszlim közösség nem alakított ki semmilyen mechanizmust a válás feltételeinek kikényszerítésére és nem alkalmaznak szankciót sem. A felektől függ, hogy betartják-e az ítéletet. A brit muszlim közösség nem úgy tekint a *saría* tanácsokra, mint az állami polgári jogrendszer helyettesítésére. Viszont nem fogadnák szívesen az állami beavatkozást vagy anyagi támogatást, mert az a bizalom és a hitelesség elvesztéséhez vezetne a *saría* tanácsok munkája tekintetében a muszlim közösségen belül.<sup>420</sup>

Nem véletlen, hogy a *saría* tanácsok legnagyobb részt a muszlim nők válási kérelmével foglalkoznak. 2018-ban készült egy független felmérés a *saría* jog alkalmazásáról Angliában és Walesben, amely azt is feltárta, hogy a muszlim párok elsősorban azért fordultak *saría* tanácsokhoz, mert a házasságuk nem volt polgári jogilag bejegyzett, és ezért polgári válásra sem volt lehetőségük. Ezért a felmérés arra vonatkozóan is kereste a válaszokat, hogy sok muszlim házaspár miért csak iszlám házasságot köt, és miért nem köt polgári házasságot. A kutatás számos lehetséges okot feltérképezett, amely miatt a muszlim párok nem kötnek polgári házasságot.

- Sokan nincsenek azzal tisztában, hogy az iszlám házasságot külön kell regisztrálni ahhoz, hogy az törvényes legyen.
- A házasság anyakönyvezését anyagi okokból mulasztják el, attól tartva, hogy a pár válása esetén az egyik fél anyagi veszteséget szenvedhet a polgári bontóperben.
- Olyan pár köt házasságot, akik együtt szeretnének élni, és szeretnék, hogy a kapcsolatukat így a családjuk is elfogadja, ugyanakkor nem állnak még készen a törvényes házasságkötésre.
- A pár az iszlám szertartást követően kívánja bejegyeztetni házasságukat, de ezt később mégsem teszik meg.

---

<sup>419</sup> BANO, 2012. 7.

<sup>420</sup> BANO, 2012. 7.



- Abból fakadó félreértésen is alapulhat, hogy nincsenek tisztában azzal, hogy csak a külföldön kötött iszlám házasságokat ismerik el, viszont az Angliában vagy Walesben kötött iszlám házasságot nem.
- Vannak, akik vallási vagy kulturális okokból egyáltalán nem kívánnak polgári, azaz nem vallásos házasságot kötni.
- Az okok közé sorolható a többnejűség ritka gyakorlata egyes muszlim közösségekben, ami Angliában és Walesben illegális lenne.<sup>421</sup>

A felmérés során törvénymódosításra is javaslatot tettek, miszerint kötelező legyen a polgári házasságkötés az iszlám házasságkötési ceremónia előtt vagy azzal egy időben. Ezt a javaslatot a kormány nem vetette el, és az utóbbi években azóta is napirenden van, viszont eddig nem történt változás a szabályozásban.<sup>422</sup> 2019 januárjában az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése határozatot fogadott el, amely aggályokat fogalmazott meg az Egyesült Királyságban működő *saría* tanácsok működésével kapcsolatban, kiemelve a házassági kérdéseket és az iszlám válási eljárásokat. Az állásfoglalás felszólította az Egyesült Királyságot, hogy tegye törvényi előírásként a muszlim párok számára, hogy vallási szertartásuk előtt vagy azzal egy időben polgári úton bejegyezzék házasságukat, és biztosítsa, hogy a *saría* tanácsok a törvények keretein belül működjenek.<sup>423</sup> Muszlim Nők Hálózata az Egyesült Királyságban (Muslim Women's Network UK) elnevezésű civil szervezet szintén arra kérte a brit kormányt még 2016-ban, hogy a *saría* tanácsok eljárásában a muszlim nőket ért diszkrimináció csökkentése érdekében tegye kötelezővé a polgári házasságkötést az iszlám szerinti házasságkötést megelőzően, amely intézkedés a többnejűség jelenségét is teljesen kiiktatná.<sup>424</sup>

A jelenlegi törvények nem kötelezik a feleket, hogy polgári házasságot kössenek az iszlám házasságkötés előtt vagy azzal egyidőben. Ahhoz, hogy az iszlám jog szerint létrejött házasság alkalmas legyen magánjogi joghatás kifejtésére, egy regisztrált épületben kell megkötni azt. Azaz a vallási istentiszteletra minősített épületet be kell külön regisztrálni, hogy házasságkötési jogkörrel is rendelkezzen.<sup>425</sup> Ilyen regisztrált mecset például a Birminghami Központi Mecset vagy a Liverpooi Muszlim közösség

---

<sup>421</sup> Secretary of State for the Home Department, 2018. 14.

<sup>422</sup> FAIRBAIRN, 2020. 20-30.

<sup>423</sup> FAIRBAIRN, 2020. 26.

<sup>424</sup> *Written evidence submitted by the Muslim Women's Network UK*, UK Parliament Committees, 2016.

<sup>425</sup> FAIRBAIRN, 2020. 3-4.

épülete.<sup>426</sup> Amennyiben nem ilyen regisztrált helyszínen történik az iszlám jog szerinti házasságkötés, nincsen a házasságnak magánjogi joghatálya, és külön kell a párnak polgári házasságot kötnie ahhoz, hogy az állam is elismerje azt.

Egy 2017-es dokumentumfilmben publikáltak egy kutatást, amely az Egyesült Királyságban nem regisztrált muszlim házasságról készült. A dokumentumfilmben 901 házas muszlim nőnek tettek fel különféle kérdéseket a házasságukkal kapcsolatban. Megkérdezték tőlük, hol zajlott a házasságkötésük, és kik vezették azt. A felmérés arra is törekedett, hogy kiderítse a válaszadók nézeteit az iszlám házasság, a *nikáh* törvényszerűségével kapcsolatban. A válaszadókat különféle rendezvényeken és helyszíneken keresték fel az Egyesült Királyság olyan városaiban, ahol a muszlimok száma meghaladja a 20%-ot. Minden válasz névtelen volt. A városok a következők voltak: Birmingham, Bradford, Bristol, Cambridge, Cardiff, Glasgow, Gloucester, Leicester, London, Manchester, Newcastle, Oxford, Preston, Stockport, Stoke on Trent. A felmérésben hógolyó mintavételt alkalmaztak, amely egy olyan módszer, amely során a kutatást egy ismert kis populációval kezdik, és úgy bővítik a mintát, hogy megkérik a kezdeti résztvevőket, hogy azonosítsanak olyan személyeket, akik érintettek lehetnek a kutatásban feltett kérdésekben, jelen esetben az iszlám házasságkötést illetően. A felmérés néhány megállapítása a következő volt: a 901 válaszadó 60%-a nem kötött polgári házasságot, hanem csak *nikáh* házasságot, ami azt jelenti, hogy nem érvényes házasságban élnek az angol törvények szerint. Ezen a csoporton belül 28% nem tudta, hogy az iszlám jog szerinti házasságának nincsen magánjogi joghatálya az angol törvények szerint. Ez azt jelenti, hogy az összes válaszadó körülbelül 17%-a nem volt tudatában státuszának hiányával.<sup>427</sup>

Egy londoni családjogi bíró, Justice Williams egy 2018-as döntésében elfogadta a felperes, Nasreen Akhter kérelmét, miszerint a kizárólag iszlám jog szerint kötött házasságát érvénytelenítsék, illetve a felek közös vagyonának az egyenlő arányban való elosztásáról rendelkezzenek. A bíró a döntésében az 1949. évi házassági törvényre<sup>428</sup> és az emberi jogokról szóló törvényre<sup>429</sup> hivatkozott. A férj az iszlám házasságkötés után a felesége kérése ellenére nem volt hajlandó polgári házasságot kötni. A férj nem egyezett bele a házasság felbontásába sem, így a feleség egy teljesen kiszolgáltatott helyzetbe

---

<sup>426</sup> Birmingham Central Mosque honlapja, Liverpool Muslim Society honlapja

<sup>427</sup> VORA, 2020. 4-5.

<sup>428</sup> Marriage Act 1949

<sup>429</sup> Human Rights Act

került, ezért fordult a bírósághoz. Williams bíró a döntésében egyértelműen tükröződik a feleséget ért igazságtalanságért érzett aggodalma, és ezért a házassági törvényt az emberi jogokról szóló törvénnyel együtt értelmezte a döntése meghozatalakor. Az alperes fellebbezett a döntés ellen. Ezután a Bíróság (Court of Appeal) megállapította, hogy ebben az esetben nem került sor olyan házasságkötési szertartásra, amelyre vonatkozóan semmisségi határozatot lehetne kihirdetni. A fellebbviteli bíróság egyhangúlag helyt adott a fellebbezésnek, és hatályon kívül helyezte Williams bíró úr végzését.<sup>430</sup> Williams bíró döntése precedenst és megoldást jelentett volna azoknak a muszlim nőknek, akiknek a férjük nem egyezik bele a házasság felbontásába.

Az Egyesült Királyságban élő muszlim közösségekben a *mahr* fontos szerepet játszik a házasságkötéskor. Ezt leginkább az bizonyítja, hogy a legtöbb vitás ügy a *mahr*val kapcsolatban merül fel.<sup>431</sup> <sup>432</sup>A *mahr*val kapcsolatban a vita a váláskor alakul ki, ha a férj nem akarja megadni a feleségnek az őt illető *mahr*ot. Az Egyesült Királyságban élő muszlimokat érintő tudományos cikkek nagy részében szó esik a *mahr*ról, mivel a *mahr*ot érintő vitás ügyek évtizedek óta az angol bíróságok elé is kerülnek, és számos esetben kikényszeríthető volt a *mahr*, bár jellemzően csak egy része.<sup>433</sup> A polgári jog szerint a házaspár válása esetén a *mahr* nem követelhető teljes egészében a *saría* által előírt módon. Az angol törvények értelmében az általános pénzügyi megállapodások részét képezi, amelyeket a bíróságnak meg kell vizsgálnia. Mivel az angol jog szerint nincs külön jogi eljárás vagy jogszabály a *mahr*val kapcsolatos viták rendezésére, a bíróságoknak biztosítaniuk kell a tisztesség és az igazságosság érvényesülését a felek számára, és figyelembe kell venniük az 1973. évi házassági ügyekről szóló törvény<sup>434</sup> 25. paragrafusában foglalt tényezőket.<sup>435</sup> Azokban az esetekben, amikor a felek Angliában és Walesben érvényes polgári házasságot is kötöttek, a *mahr* a válási egyezség részének tekinthető, így a hivatalos bontóper során kikényszeríthető.<sup>436</sup> A *mahr*ot a polgári eljárások során akkor ítélték meg a felperesnek, azaz a feleségnek, amennyiben az írásos házassági szerződésbe volt foglalva. A brit polgári törvény szerint házasodott muszlim nők azonban jelenleg nem követelhetik a *mahr* teljes kifizetését a házasság felbontása esetén. Ehelyett a családi bírósághoz kell fordulniuk, amely általában csak a pénz

---

<sup>430</sup> Akhter v Khan [2018] EWFC 54 Royal Courts of Justice Strand, London, WC2A 2LL

<sup>431</sup> PILGRAM, 2018. 223.

<sup>432</sup> SCHAWLOWSKI, 2010. 147.

<sup>433</sup> SPENCER, 2011. 10-13.

<sup>434</sup> Matrimonial Causes Act 1973

<sup>435</sup> James Berry & Associates Legal Consultants, 2021.

<sup>436</sup> ASLAM, 2022.

részleges kifizetését követeli meg az 1973. évi házassági ügyekről szóló törvény 25. §-a alapján.<sup>437</sup> Egy brit nő, Nazma Quraysha Brishty, 2021-ben a Központi Londoni Megyei Bíróságon (*Central London County Court*) követelte a teljes *mahr* összegét az ex-férjétől és volt apósától.<sup>438</sup> Brishty szerint szóban egy nagyobb összegről (£55,000) állapodtak meg, mint ami a házassági szerződésben szerepel (£5,005). Az ügy precedenst teremtett arra vonatkozóan, hogy a *mahr*ot érintő ügyeket az Egyesült Királyság megyei bíróságainál tárgyalják szerződészegés esetén, illetve a családjogi bíróságokon a pénzügyi egyezség részeként. Ez lehetővé tenné a nők számára, hogy a *saría* törvényei szerint teljes mértékben követelhesék a *mahr*juk kifizetését.<sup>439</sup>

A *mahr* mértéke nincs szigorúan szabályozva az iszlámban, és a muszlim közösségek között változó. A *mahr* mértékét számos tényező befolyásolja, például a házasulandó felek családjainak anyagi helyzete, a kulturális elvárások, valamint a vőlegény és a menyasszony közötti megállapodások. A *mahr* összege lehet pénz, arany, ingatlan, vagy bármilyen más értékes tárgy. Mivel az Egyesült Királyságban élő muszlimok összetétele nagyon sokszínű származásukat és kulturális hátterüket tekintve, nehéz egy általános megállapítást tenni arra vonatkozóan, hogy mekkora általában a *mahr* mértéke, összege. Az Egyesült Királyságban nincsen általánosan elfogadott korlát a *mahr* összegére vonatkozóan. Ugyanakkor ajánlott, hogy a párok a házasságkötés előtt megegyezzenek egy mindkét fél számára megfelelő összegben, értékben. A málikita és a hanafita szunnita iskoláknál kötelező minimum összeg van meghatározva a *mahr*ra, miszerint az nem lehet kevesebb 10 dirhamnál (jelenleg körülbelül 200 GBP).<sup>440</sup> A Cambridge-i Központi Mecset honlapján pedig az szerepel, hogy az átlagos brit *mahr* összege 3-4 ezer GBP közé tehető.<sup>441</sup>

Egy 2009-es jogeset bemutatásával szeretnék mélyebb betekintést nyújtani abba, hogy a polgári igazságszolgáltatás milyen esetekben alkalmazza a döntések meghozatalához az iszlám jogot. Az Uddin kontra Choudhury ügyet azért választottam, mert ebben az esetben a polgári bíró elfogadta egy *saría* ítélet jogi következményeit. Az ügyben Anglia és Wales Fellebbviteli Bíróságának (*Court of Appeal of England and Wales*) polgári tagozata ítélezett 2009. október 21-én. A Közép-Londoni Megyei Bíróság ugyanazon év március 20-án hozott ítéletére nyújtotta be a felperes a

---

<sup>437</sup> Matrimonial Causes Act 1973

<sup>438</sup> Maksudul, Shahinur and Izaharul Halder v Nazma Quraysha Brisht, 2021, London County Court

<sup>439</sup> The Guardian, 2021.

<sup>440</sup> ASLAM, 2022.

<sup>441</sup> Cambridge Central Mosque honlapja

fellebbezést.<sup>442</sup> Az angol polgári bíróság két bangladesi muszlim család közötti vitában döntött, amely egy sikertelen előre elrendezett házasságból fakadt. A *nikáht*, az iszlám házasságot 2003-ban kötötték Angliában. A házastársak eredetileg polgári szertartást is szerettek volna tartani a *nikáh* után, de végül ez nem következett be. 2004 végen a feleség az Iszlám Saria Tanácshoz fordult válási kérelemmel, amelyet a Tanács el is fogadott az év decemberében a házasság érvénytelenítésével. A volt férj, Mohammed Uddin apja, Burhan Uddin 2005 augusztusában egy polgári eljárást kezdeményezett, hogy a család visszakapja a házasságkötéskor a feleségnek adott ajándékok értékét, vagyis 25.000 fontot. A felperes állítása szerint az ajándékok főleg ékszerek voltak, amelyeket Choudhury családja 2003 októberében vitt el a házukból. A vádakra válaszul a volt feleség és a családja viszontkeresettel élt, az állítva, hogy Uddin beleegyezett, hogy a feleségének 15.000 fontot fizet *mahr*ként a házassági szerződés szerint, viszont ezt sosem tette meg. Az eljárásban a fellebbező hivatalosan az ex-férj apja volt, az alperes pedig a volt feleség, Choudhury. Az eljáró bíróság egy kinevezett *saría* jogi szakértő, Saddiqui véleményére támaszkodott és tekintette azt irányadónak, mivel a felek az iszlám jog elvei szerint kötöttek házasságot. A szakértő szerint az alperes és családja által szolgáltatott bizonyítékok meggyőzőbbek voltak, mint a felperes érvei. A bíró elfogadta a szakértő véleményét és megállapította, hogy a felperes által követelt összeg nem illeti őt. A bíró úgy találta, hogy a 25.000 font értékű összeget különböző ajándékok tették ki, amelyet a felperes az alperes családjának ajándékozott. Ezek az ajándékok nem képezték a *mahr* részét, és nem voltak a házasság feltételei. Az alperes viszontkeresete alapján a bíró úgy vélte, hogy a házassági szerződés, amely tartalmazta a *mahr* értékét, érvényes szerződésnek számít. Ezért a bíróság előtt is érvényesíthető volt, és az ítélet szerint alperes megkapta a 15.000 fontot.<sup>443</sup> Az Uddin kontra Choudhury esetben egy *saría* tanács által kibocsátott házassági szerződés alapján döntött a polgári törvényszék, amely jól példázza, hogy milyen módon és általában mely ügyekben veszik figyelembe az angol polgári bíróságok a *saría* tanácsok ítéleteit.

---

<sup>442</sup> BOWEN, 2010. 13-14.

<sup>443</sup> Uddin v Choudhury [2009] EWCA Civ 1205  
MARET, 2012. 5.  
OMOOLA, NASIR, 2021.456.

## 1.4. Részösszegzés

A brit kormány már az 1960-as és az 1970-es években lépéseket tett a muszlim lakosság integrálása érdekében, tiszteletben tartva a kulturális identitásukat.<sup>444</sup> Annak ellenére, hogy sokáig a brit jogrendszer idegenkedett attól, hogy bármilyen formában hivatalosan elismerje vagy figyelembe vegye a muszlim jogot, azt sem lehet állítani, hogy figyelmen kívül hagyta az utóbbi évtizedekben az egyre növekedő muszlim közösség igényeit.

A Brit Birodalom több száz éves kapcsolatban állt az indiai szubkontinenssel, melyet gyarmatává tett. A mai Indiából, Pakisztánból és Bangladesből a második világháború után kezdtek nagyobb számban bevándorlók érkezni az Egyesült Királyságba az akkoriban fellépő nagy munkaerőhiány miatt. Az újonnan érkezők nem letelepedési szándékkal jöttek az anyaországba, ezért átmeneti lakosoknak tartották magukat, és az otthoni jogrendszert tekintették magukra nézve érvényesnek. Az Egyesült Királyságnak liberális bevándorlási politikája volt, a Brit Birodalomban élő összes polgárnak lehetővé tette a szabad belépést és letelepedést az Egyesült Királyságba. A gyarmatokról érkező bevándorlók nagyrészt iskolázatlanok és szegények voltak, ezért diszkriminatív elbánásban részesültek az Egyesült Királyságban. Ahogy az ideiglenes időtartamra érkező bevándorlók elkezdtek véglegesen letelepedni az országban, megszigorították a bevándorlást szabályozó törvényt. Mivel a bevándorlók tartottak attól, hogy a jövőben még inkább szigorítani fognak a bevándorlási szabályokon, a családjukat is maguk után hívták a brit szigetre. Ennek következtében az 1970-es években rohamosan elkezdett növekedni a muszlim kisebbség száma is az országban, 2010-re már körülbelül hárommillióan voltak. Az 1960-as és az 1970-es évek alatt a brit kormány arra törekedett, hogy a muszlim bevándorlókat integrálja a szélesebb nemzeti közösségbe úgy, hogy azok megtarthassák kulturális identitásukat. Ebben a két évtizedben a brit kormány jellemzően támogatta a muszlim közösségeket: iskolákat alapíthattak, hozzájuthattak *halal* ételekhez és gyakorolhatták vallásukat. A muszlim közösségek ez idő alatt hozzászórtak, hogy maguk kezeljék a vitáikat a közösségen belül.<sup>445</sup>

Az Egyesült Királyságba bevándorolt muszlim kisebbség és a közösség önszervező törekvéseinek bemutatása mellett történeti áttekintést nyújtottam a *saría* tanácsok fejlődéséről. Ahogy az Egyesült Királyságban, más nyugat-európai országokban is a legtöbb esetben nem az a helyzet, hogy a *saría* megelőzné az állami jogrendszert, vagy

---

<sup>444</sup> LEPORE, 2012. 4.

<sup>445</sup> LEPORE, 2012. 4.

párhuzamos jogi struktúrák jönnének létre, hanem inkább az iszlám jog egyes elemeinek érvényesüléséről és alkalmazhatóságáról. Az Egyesült Királyságban működő *saría* tanácsok jellemzően csak családjogi esetekben ítéleznek, többnyire válást bonyolítanak le az iszlám jog szerint. Érdekes jelenség, hogy a COVID okozta világjárványnak köszönhetően világszerte megugrott a válások száma, és ez a *saría* tanácsok munkáját is érintette. Az *Islamic Council of Europe* – amely az egyik legjelentősebb *saría* tanács Angliában – ügyeinek száma 2020 áprilisát követő pár hónapban, amikor kijárási tilalom volt érvényben, 280%-kal megnőtt.<sup>446</sup>

A *saría* tanácsok ítéletének figyelembevétele a polgári törvényszékek előtt nagy előrelépést jelentett a muszlim közösség számára. A nyugati demokráciák egyik legalapvetőbb elve a szabad vallásgyakorlás, amely sok esetben kötődik családjogot érintő kérdésekhez nem csak az iszlám vallásnál, hanem akár a keresztény vagy a zsidó vallás esetében is. A szekuláris államberendezkedés viszont kizárja, hogy az állami igazságszolgáltatás vallási előírásokat vegyen figyelembe. A szabad vallásgyakorlás, az egyéni szabadságjogok és a szekularizáció között ezért valamilyen mértékű feszültség érzékelhető. Viszont mivel az Egyesült Királyságban élő muszlim közösségekben jellemzően központi szerepet tölt be a vallásgyakorlás, és emiatt a vallási előírások követése elengedhetetlen, a *saría* tanácsok által kínált rendszer szélesebb körben elfogadott kereteket ad a peres ügyeknek. A *saría* tanácsok által hozott döntések így hitelesebbek a muszlim közösség szemében.

Az Egyesült Királyságban élő muszlimok körében a *mahr* értékének kifizetése nem csak a vallási hagyomány fenntartását és a kötelezettség betartását jelenti, hanem a mai napig gyakorlati céllal is rendelkezik, azaz általában nem egy elhanyagolható összeget határoznak meg, hanem jellemzően több ezer fontot. Az Egyesült Királyságban gyakori, hogy a felek az iszlám házasságkötés előtt vagy azzal egy időben nem kötnek polgári házasságot.<sup>447</sup> A muszlim közösségben gyakoriak a válások, hiszen az országszerte működő *saría* tanácsok által kezelt ügyek 90%-át a muszlim nők által kérvényezett válások teszik ki.<sup>448</sup> Emellett fontos kiemelni, hogy a *saría* tanácsok gyakran hoznak olyan döntéseket, amelyek nincsenek összhangban a brit jogrendszer előírásaival. Bár ezek a döntések jogi szempontból nem kötelező erejűek és nem kikényszeríthetők, sokan úgy érzik, hogy be kell tartaniuk őket akár vallási meggyőződésük miatt, akár a

---

<sup>446</sup> AZZOUZ, 2020.

<sup>447</sup> VORA, 2020.

<sup>448</sup> FAIRBAIRN, 2020. 10.

család vagy a közösség nyomására. Ezek a döntések azonban különösen hátrányosak lehetnek azoknak a nőknek, akik férjük rossz bánásmódjának áldozatai, de a *saría* tanács nem engedi, hogy elváljanak férjüktől, mert inkább a férfiak vallomásának adnak nagyobb érvényt, mint a nőkének.<sup>449</sup>

A Muszlim Nők Hálózata az Egyesült Királyságban megfogalmazta egy 2016-ban készült, az iszlám házasságról és válásról szóló tájékoztató anyagban, hogy általában milyen esetekben éri diszkrimináció a muszlim nőket a *saría* tanácsok eljárásai során:

- A nők ki vannak téve még egyszer a válási folyamat traumájának, ha előzőleg már átmentek egy polgári bontóperen is.
- A nőkre, még a családon belüli erőszak áldozataira is, nyomást gyakorolnak a mediáció általi megbékélésre való törekvéssel.
- A férj indokait a válásra nagyobb súllyal veszik figyelembe.
- A nőknek nem pártatlan módon tesznek fel kérdéseket, hanem előfordul, hogy büntudatot keltenek bennük, amiért válni akarnak, vagy őket hibáztatják a házasság elromlásáért.
- A házasságon belüli nemi erőszakot nem ismerik el nemi erőszakként.
- Bizonyítékot követelnek a nők ellen elkövetett erőszakra, akkor is, ha ennek a bizonyítása nem lehetséges.<sup>450</sup>

A nőkkel jellemzően még azt is elhitetik, hogy nincsen lehetőségük a házasságuk felbontására csak akkor, ha a férjük is beleegyezik a válásba; pedig egyértelmű, hogy az iszlám joggyakorlat szerint a nők is kezdeményezhetik a válást. Sajnos az is előfordul, hogy a *saría* tanács nincsen tisztában az iszlám szerinti válások közötti különbségekkel, és helytelenül alkalmazza az iszlám jogot, összekeverve a *hul* válást a *faszh* válással. Az iszlám jog szerint a *faszh* válásnál nincs szükség a férj beleegyezésére, hiszen felróható számára, hogy miatta nem működik a házasság, és ilyen esetekben a férj beleegyezése nélkül fel lehet bontani a házasságot a férj a *mahr*ra vonatkozó fizetési kötelezettsége mellett. A *hul* válásnál közös megegyezéssel, a házastársak számára különösebb ok felróhatósága nélkül bontják fel a házasságot, viszont ilyes esetben a nőnek általában le kell mondania *mahr*ról vagy annak egy részéről. A *saría* tanácsok viszont gyakran kötelezik a nőket a *mahr*jukról való lemondásra *faszh* vállás esetén is, mintha csak így tudnák megvásárolni a szabadságukat.<sup>451</sup>

---

<sup>449</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 160.

<sup>450</sup> GOHIR, 2016. 42-47.

<sup>451</sup> *Written evidence submitted by the Muslim Women's Network UK*, UK Parliament Committees, 2016.



A fentiek ellenére nem vitatható, hogy a muszlim közösségek életében nélkülözhetetlen szerepet játszanak a *saría* tanácsok által nyújtott szolgáltatások, hiszen sok muszlim nő egyetlen lehetősége a válásra, hogy egy *saría* tanácshoz fordul.<sup>452</sup> A *saría* tanácsok megszüntetése nem segítene a muszlim nőkkel szembeni diszkrimináció csökkentésében, hanem inkább rontana a helyzeten, mivel több muszlim nő lenne kénytelen bántalmazó házasságban élni. A megoldást többek között az jelentené, hogy a *saría* tanácsok egy ellenőrzött feltételrendszer keretein belül tisztességesen és méltányosan járjanak el.<sup>453</sup>

Véleményem szerint az iszlám házasságkötés mellett a polgári házasságkötés kötelezővé tételén kívül a muszlim nőket megillető jogokról való széleskörű tájékoztatás segítene a muszlim nőket érintő diszkrimináció csökkentésében. A kormánynak a civil szervezetek bevonásával elsősorban a tömeg- és telekommunikáció eszköztárával lehetősége van tájékoztatási kampányokat indítani, amely a muszlim nőkön kívül a muszlim vallási vezetőket, a *saría* tanácsokat és nem utolsósorban a muszlim férfiakat is megcélozná. A Muszlim Nők Hálózata az Egyesült Királyságban már 2003 óta a muszlim nők egyenlőségének javításán dolgozik, elősegítve, hogy a muszlim nők tisztában legyenek a jogaikkal. Számos tevékenységet végeznek, többek között segélyvonalat és tanácsadó szolgálatot üzemeltetnek, kutatásokat végeznek, erőforrásokat teremtenek elő, kampányokat indítanak, képzési programokat szerveznek és miniszteri szinten tájékoztatják a döntéshozókat.<sup>454</sup>

---

<sup>452</sup> ROSTOVÁNYI, 2022. 165.

<sup>453</sup> *Written evidence submitted by the Muslim Women's Network UK*, UK Parliament Committees, 2016.

<sup>454</sup> Muslim Women's Network UK honlapja

## 2. Németország

### 2.1. Németország és az iszlám kapcsolata a történelem során

Az első muszlimok még a 17. század végén telepedtek le a német hercegségekben, miután Bécsből sikerült kiűzni a törököt, és a szultán hadseregéből szép számmal maradtak itt, többnyire hadifoglyok. A 18. század végén pedig nagyobb számú oroszországi tatár szolgált I. Frigyes Vilmos porosz király hadseregében: ez volt az első muszlim közösség Németországban.<sup>455</sup> Az első mecset 1915-ben fából épült az első világháború alatt a francia és brit hadseregben harcolt arab, indiai és afrikai származású muszlim hadifoglyok részére a Berlin közelében levő Halbmondlager Wünsdorf hadifoglytábor területén, amit 1924-ben lebontottak.<sup>456</sup> Ugyanebben az évben épült Berlin-Wilmersdorfban az első mecset kőből is az iszlám misszionáriusok által megtérített első iszlám hitközség, a *Glaubensgemeinschaft Ahmadiyya* számára. A Berlieni Iszlám Közösség (*Islamische Gemeinde Berlin*) volt az első németországi iszlám szervezet, amelyet 1922-ben alapítottak. Ezután sorra épültek Hamburg és Frankfurt első mecsetjei, miután megalakultak az első mecsetközösségek.<sup>457</sup>

A Hitler-éra alatt sok ellenzékít, köztük tudósokat, művészeket is Törökország fogadott be. A második világháborút követően a „gazdasági csoda” éveiben – a sok, Kelet-Németországból elüldözött és Nyugat-Németországban menedékre lelt német bevándorló ellenére – egyre növekvő munkaerő-szükséglet jött létre, különösen a berlini fal 1961-ben történt felépítése után. Az 1960-as évektől Törökországból, Tunéziából, Marokkóból és Jugoszláviából érkező vendégmunkások (*Gastarbeiter*) alkalmazásával egyre több muszlim jelent meg Németországban. 2004-ben már a törökök több mint 73%-a tíz évnél régebben élt Németországban, közülük 20,5% régebben, mint 30 éve. A vendégmunkásokból bevándorlók lettek.<sup>458</sup> Az 1980-as, 1990-es években megsokszorozódott számban érkeztek muszlimok más országokból is Németországba, de már nem csak vendégmunkásként, hanem menekültként, menedékkérőként is: mint például irániak az 1979-es Iszlám Forradalom, vagy afgánok a polgárháború, illetve a szovjet-afgán háború idején. Pakisztánból ahmadi hívők menekültek Németországba a véres üldöztetések elől, Libanonból pedig az 1975-től 1990-ig tartó polgárháború idején

---

<sup>455</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 294.

<sup>456</sup> SCHLOTT, 2015.

<sup>457</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 296.

<sup>458</sup> KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

jöttek sokan. A tíz évig (1990-2001) dúló délszláv háború kergette Németországba a bosnyák és koszovói albán muszlimokat.<sup>459</sup>

A muszlim bevándorlók egyre kevésbé gondoltak a hazatérésre, így vallási-hitéleti téren egyre inkább berendezkedtek Németországban. Az 1970-es években sorra megalapították mecsetközösségeiket. Először elhagyott ipari épületekben tartották imáikat, majd az 1990-es évektől látványos mecseteket emeltek. A mintegy 300 városképi jelentőségű mecset, amely kupolával és minarettel is rendelkezik, az egyszerűbb muszlim imahelyekkel (*Hinterhofmoscheen*) együtt pedig összesen körülbelül 3.000 mecset, valamint újabban az egyre gyakoribb iszlám temetők jól tükrözik a muszlim élet jelenlétét országszerte. A németországi iszlám közösségek legfontosabb szervezetei a mecsetegyesületek (*Moscheevereine*).<sup>460</sup> 2013-ban az Ahmadita Muszlim Közösség testületi státuszt, azaz a keresztény egyházakkal jogilag azonos státuszt kapott.<sup>461</sup>

Az iszlám újra és újra társadalmi viták témája Németországban, különösen az úgynevezett menekültválság idején, mivel Németországba az utóbbi időben nem munkavállalóként, hanem menedékkérőként érkeznek a muszlimok.<sup>462</sup> A 2015-ös menekülthullámban, az európai menekültválság során olyan nagy számban érkeztek szíriai muszlimok Németországba, hogy mára a németországi muszlimok második legnagyobb csoportját alkotják 13,3%-os részaránnyukkal.<sup>463</sup>

## 2.2. Bevándorlástörténet Németországban

A Német Birodalom 1871-es megalakulása után európai országokból érkeztek többek között orosz, lengyel és olasz munkavállalók, akiknek a száma 1910-re 1,3 milliót tett ki. Mivel Németországnak nem voltak gyarmatai, más kontinensekről akkor még nem voltak bevándorlók. A két világháború következtében soha nem látott népvándorlás színhelye lett Németország: az első világháborúban egy millió kényszermunkás és ugyanannyi bevándorló érkezett többnyire Kelet-Európából. A második világháború után 12 millió kitelepített személy (úgynevezett Displaced Persons, DP) élt Németországban, túlnyomórészt a koncentrációs táborok túlélői és hadifoglyok, akiket azonban még 1945 folyamán visszatelepítettek a hazájukba, a maradék 1,7 milliót pedig az Amerikai

---

<sup>459</sup> AYDIN, ŞEN, 2002. 13-14.

<sup>460</sup> HALM, SAUER, SCHMIDT, STICHS, 2012. 97.

<sup>461</sup> Ahmadiyya Muslim Jamaat Deutschland honlapja

<sup>462</sup> Pew Research Center, 2017.

<sup>463</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 42.

Egyesült Államok, Kanada, az Egyesült Királyság és Franciaország fogadta be.<sup>464</sup> Németországból 14 millió ember menekült el a Vörös Hadsereg elől, és 1946-tól 1961-ig 800.000 német vándorolt a tengeren túlra. Ha a második világháború Németországot érintő mintegy 6,2 milliós emberveszteségét is beleszámítjuk, tetemes volt a népességvesztés.<sup>465</sup> Így nem csoda, ha a háború utáni újjáépítés és a gazdasági fellendülés, a német „gazdasági csoda” munkaerő-szükségletet idézett elő. A gazdák és vállalatok ismét külföldi munkaerőt kezdtek foglalkoztatni, először osztrákokat, olaszokat és spanyolokat, majd törököket. A nyugatnémet kormány 1955 és 1968 között munkaerő-felvételi, illetve munkaerő-toborzási megállapodásokat kötött több állammal, így 1961-ben Törökországgal is. Ennek az volt a célja, hogy Németországban a szabályozatlan munkaerő-bevándorlást irányítsák és ellenőrizzék, Törökország pedig szociális és gazdasági problémáit akarta ezáltal enyhíteni. Kezdetben egyik fél sem gondolt arra, hogy a többnyire férfi munkavállalók hosszú távra Németországban maradnak. Az államok közötti megállapodásban is maximum két év tartózkodási idő szerepelt. Mivel csak a pillanatnyi munkaerő-szükségletet akarták kielégíteni, nem volt terv a bevándorlók hosszútávra szóló letelepítéséről. A vendégmunkás-migrációnak az eredeti elképzelés szerint a rotáció elvén kellett volna működni, mi szerint a vendégmunkások néhány év múlva hazatérnek és helyüket az újonnan érkezőknek adják át.<sup>466</sup> 1950 és 1970 között 14 millió vendégmunkásból 11 millió haza is tért az 1966-67-es gazdasági recesszió miatt, főleg azok, akik elveszítették az állásukat. Viszont a gazdasági fellendüléssel visszatértek Németországba. 1973-ban az olajválság és a várható gazdasági visszaesés miatt a német kormány leállította a külföldi munkaerő-felvételt. Ugyanebben az évben 2,6 milliós tetőpontot ért el a külföldi munkaerő-foglalkoztatás. Az 1974-75-ös recessziós időszakban, illetve 1981 és 1984 között a külföldi munkanélküliek egyre ritkábban tértek haza, attól tartva, hogy nem kapnak újbóli visszatérési, illetve munkavállalási engedélyt. A munkaerő-felvétel 1973-as leállítása előtt elsősorban fiatal férfiak érkeztek Németországba. 1974-től a családgyesítések keretében egyre több családtag csatlakozott a munkavállalókhöz. Így idővel egyre meghosszabbodott a tartózkodási idejük és a családjuk is utánuk költözött. Ma már az akkor áttelepültek dédunokái is Németországban élnek mint negyedik generációs „német-törökök”. A vendégmunkásoknak nevezett külföldi foglalkoztatottak száma 73.000-ról (1954) 2,6

---

<sup>464</sup> BERLINGHOF, 2018.

<sup>465</sup> SIPOS, 1997.

<sup>466</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 297.

millióra nőtt (1973) két évtized leforgása alatt. 1973-ban az olajválság és a szakszervezetek tiltakozása miatt létrejött az úgynevezett munkaerő-felvételi stop, azaz nagyrészt leállították a külföldi munkaerő közvetítését és alkalmazását.<sup>467</sup> Ugyanakkor a Római Szerződések (1957)<sup>468</sup> értelmében szabad munkahelyválasztás illetve meg például az olasz munkavállalókat, így azokat nem érintette a munkaerő-felvételi stop. A vasfüggöny lehullása nem csak a keletnémeteknek tette lehetővé, hogy legálisan Nyugat-Németországba utazzanak, hanem utat nyitott a világ minden részéből érkező bevándorlók számára is – akik Németországban védelmet és mindenekelőtt jobb életet reméltek. Az 1990-es évektől elsősorban Kelet-Európából érkeztek munkavállalók, menekültek, kései kitelepülők, zsidók vagy diákok – az immáron újra egyesített Németországba. A kései kitelepülők alatt az 1989 után Kelet-Európából áttelepült német származású családokat értjük, az ő számuk körülbelül 2,4 főt jelentett.<sup>469</sup> A hidegháború vége is fellendítette a Németországba irányuló bevándorlást: 1988 és 1993 között 7,3 millió ember érkezett Németországba. Ez a legális bevándorlás, valamint a menedékjog drasztikus korlátozásához vezetett, ugyanakkor 1991-től 15 év németországi tartózkodás után a külföldi munkavállalók német állampolgárságért folyamodhattak, amennyiben legalább hat évig a német oktatási rendszerben tanultak. Ez utóbbi feltétel a német nyelv elsajátítása miatt különösen fontos volt: a németországi bevándorlóknak – más nyugat-európai országokba érkezőkkel ellentétben – nem volt semmiféle gyarmati háttérük, ezért egyáltalán nem ismerték a nyelvet. A németországi bevándorlók és az újonnan érkezők ma is érzik ennek a hátrányát: a legutóbbi években is sok esetben a hiányos nyelvtudás miatt nem boldogulnak. Az illegális bevándorlás a 20. század végére sem csökkent. Jugoszlávia széthullása, az Európán belüli migráció kiterjedése, az országban élő bevándorlók és utódaik egyre növekvő igénye tette szükségessé, hogy 2000-ben életbe lépjen az állampolgársági törvény reformja<sup>470</sup>, miszerint a Németországban született külföldi származású gyermekek automatikusan megkapják a német állampolgárságot, ha legalább az egyik szülőjük minimum nyolc éve legálisan Németországban él.<sup>471</sup> 2004-ben Németország szigorú megszorító intézkedéseket vezetett be az új Európai Unió

---

<sup>467</sup> BERLINGHOF, 2018.

<sup>468</sup> Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, 1957

<sup>469</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 298.

<sup>470</sup> Gesetz zur Reform des Staatsangehörigkeitsrechts der Bundesrepublik Deutschland (15. Juli 1999) Staatsangehörigkeitsrecht (StAG)

<sup>471</sup> 2008-től további feltételeket szabtak a német állampolgárság megszerzéséhez: a német nyelv, a német kultúra és az alkotmány megfelelő ismerete. (Forrás: Rostoványi: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 325.) Azóta is folyamatosan reformálják a törvényt. (Lásd bővebben: Staatsangehörigkeitsrecht, Bundesministerium des Innern und für Heimat)

tagállamok munkavállalóival szemben.<sup>472</sup> 2011 és 2015 között nagyságrendileg 1,2 millió muszlim bevándorló érkezett újonnan. Ennek következtében a török migrációs háttérrel rendelkező muszlimok részaránya 67,5%-ról (2011) 50,6%-ra (2015) csökkent. Emellett még mindig Törökország a németországi muszlimok elsődleges származási helye, ugyanakkor ma már minden második muszlim valamely más országból érkezett. Az újonnan bevándoroltak elsősorban az eddig magukat Németországban nem képviselő kibocsátó országokból jöttek: Közel-Keletről (292-370 ezer, Irak, Szíria), Dél-és Délkelet-Ázsiából (Irán, Afganisztán, Pakisztán), Közép-Ázsiából (Független Államok Közössége<sup>473</sup>), valamint Afrikából (Tunézia, Marokkó és Fekete-Afrika). A 2015-ös menekülthullámban, az európai menekültválság során olyan nagy számban érkeztek szíriai muszlimok Németországba, hogy mára a németországi muszlimok második legnagyobb csoportját alkotják 13,3%-os részarányukkal.<sup>474</sup> 2011-ben kezdődött a polgárháború Szíriában. Ennek következtében az UNHCR (az Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztossága) adatai szerint mintegy 5,6 millió ember hagyta el az országot 2022-ig. Legtöbbjük a szomszédos országokba menekült: Törökországban 3,6 millió, Libanonban 831.000, Jordániában 676.000 szír él. 2021-ig több mint 1,2 millió szír nyújtott be menedékkérelmet az Európai Unió tagállamaiban.<sup>475</sup> 2019-ben a németországi szír menedékkérők több mint a fele volt arab anyanyelvű, 31%-a kurd, valamint 84%-uk volt muszlim.<sup>476</sup> Jelenleg Németországban 818.000 szír él, átlagéletkoruk 24,2 év, legtöbbjük menekültként érkezett, így újabban a második legnagyobb muszlim kisebbséget alkotják. 2015-től 2019 decemberéig 136.000 szír állampolgár kapott vízumot, hogy családtagjaik is Németországba költözhessenek. 2016 márciusa és 2018 júliusa között nem volt megengedett a családegyesítés, 2018. augusztus 1-től is csak havonta 1.000 személy részére.<sup>477</sup>

---

<sup>472</sup> CSIKI, JUSTH, 2010. 43.

<sup>473</sup> A Független Államok Közössége a volt Szovjetunió 15 tagállama (az ún. szovjet utódállamok) közül 11-nek a laza együttműködése, konföderációja. Oroszországon kívül Ukrajna, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia és Moldova voltak a tagállamok. A többi volt szovjet köztársaság – Litvánia, Lettország és Észtország – nem csatlakozott az új szervezethez. 2008-ban Grúzia, 2018-ban pedig Ukrajna is kilépett a szervezethez. (Forrás: "Commonwealth of Independent States". Encyclopedia Britannica, 2024.)

<sup>474</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 42.

<sup>475</sup> UNHCR, 2021.

*Syrische Flüchtlinge*, Mediendienst Integration.

<sup>476</sup> Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Das Bundesamt in Zahlen 2019, 27- 28.

<sup>477</sup> Mediendienst Integration

### 2.3. A Németországban élő muszlim közösségek

Az iszlám ma már Németország része: a muszlim élet Németországban nem csak sokszínűséget jelent, de folyamatosan képezi társadalmi vita tárgyát. 2019-ben 5,3-5,6 millió muszlim vallású ember élt Németországban, ami a 83,1 milliós lakosság 6,4-6,7 százaléka.<sup>478</sup> Így az iszlám a harmadik legnagyobb vallási közösség az országban: 2020-ban körülbelül 22,19 millió tagja volt a római katolikus egyháznak és körülbelül 20,24 millió tagja az evangélikus regionális egyházaknak.<sup>479</sup> Tehát amíg 1961-ben Németországban mindössze 15.000 muszlim élt<sup>480</sup>, mára több mint 350-szer annyi. Az adatok szerint 2015-től 2020-ig, azaz öt év alatt kilencszázezerrel nőtt a németországi muszlimok száma, lakossági arányuk pedig 1 százalékkal. A muszlim lakosság aránytalanul oszlik el Németországban: legnagyobb arányban a nagyvárosokban és az ipari régiókban élnek, és jelentősen kevesebben az ország keleti részén.<sup>481</sup>

A migrációs krízis éveiben a közel-keleti válságövezetéből nagy számban érkeztek muszlim vallású menedékkérők. A német Szövetségi Migrációs és Menekültügyi Hivatal (*Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*, BAMF) kutatásai szerint a németországi muszlimok 45%-a még mindig török származású, a második helyen vannak 13%-kal a Szíria polgárháborús övezetéből menekültek. A Szövetségi Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (BAMF) „*Muslimisches Leben/MLD 2020*” (Muszlim élet Németországban 2020) kutatásainak fő célja sokrétű ismeret összegyűjtése a németországi muszlimok különböző csoportjairól. Eredményeik az alábbi aktuális ismereteket tartalmazzák.<sup>482</sup> A BAMF kutatása szerint a németországi muszlimok jelentős része évek óta Németországban él vagy Németországban született, és csaknem 50%-uk rendelkezik német állampolgársággal, német nyelvtudásukat saját maguk jónak tartják (79%), a Németországban születettek 93%-a pedig nagyon jónak tartja a német nyelvtudását. Kétharmaduk saját bevallása szerint német barátokkal tart fenn szoros kapcsolatot, és aki nem, az is igényt tartana erre. A BAMF kutatói úgy vélekednek, hogy a beilleszkedést befolyásolják a bevándorlás eredeti okai és az integráció nagyban függ a Németországban leélt évek számától. Úgy vélik, az iszlám vallás integrációt gátló szerepét korábban túlbecsülték. Ugyanakkor a kutatások kimutatták, hogy a németországi

<sup>478</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 38-39.

<sup>479</sup> Anzahl der Mitglieder in Religionsgemeinschaften in Deutschland, 2005- 2020. Statista, 2022.

<sup>480</sup> HAUG, MÜSSIG, STICHS, 2009. 11.

<sup>481</sup> SPIELHAUS, 2015. 104.

<sup>482</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021.

muszlimok 82%-a erősen vallásosnak mondja magát. Többségük az iszlám előírásait igyekszik betartani, például a *halal* szerint étkeznek a németországi muszlimok 70%-a, és 39%-a rendszeresen imádkozik. Ellenben a németországi muszlim nők 70%-a öltözködésével nem fejezi ki vallását, a *hidzsábot* sem tartja fontosnak, azaz nem hord kendőt sem. A BAMF kutatóintézetének adatai szerint a németországi muszlimok jellemzően fiatalok, mintegy 45%-uk 25 év alatti, csak 5%-uk tartozik a 64 év feletti korosztályba. Ezzel szemben a teljes német népességet tekintve az idősek aránya több, mint négyszer nagyobb, 21%-os.

Felekezeti megoszlás szerint az európai muszlimok többsége szunnita, ez jellemző Németországra is. A BAMF legújabb felmérése szerint a németországi muszlimok 49 származási országból érkeztek, és mintegy 70 nemzetiséghez tartoznak. Ebből adódik, hogy az iszlám vallási irányzatok nagy száma és sokrétűsége jellemzi a hitéletüket. Erről részletes adatok nem állnak rendelkezésre, de az újonnan érkezettek származási helyéből következtethetően mintegy 75%-uk szunnita, 14%-uk alevita,<sup>483</sup> 7%-uk síita, 2%-uk ahmadita<sup>484</sup>, 0,2%-uk szúfi (misztikus irányzat) és megközelítőleg 5%-uk egyéb irányzathoz tartozik.<sup>485</sup> A Németországban élő 500.000-800.000 alevita mind Törökországból jött, sok közülük is kurd származású.

Míg a németországi keresztény vallások küzdenek azzal a jelenséggel, hogy híveik egyre elhagyják vallásukat és egyházukat, csökken a taglétszámuk, az iszlám követőinek a száma egyre növekszik nem csak magában az iszlám világban, de Németországban is. A németországi muszlimok nagyobb része (82-86%) vallásosnak vallja magát, míg a mai németek sokkal kisebb mértékben gyakorolják a saját vallásukat. Ugyanakkor a német állami iskolai tanrend kötelező eleme a katolikus, illetve evangélikus hittanóra (*Religionsunterricht*). Ezzel szemben a német állami iskolákban az iszlámról csak felületesebb vallási ismereteket tanítanak, és ez nem hivatalos része az tantervnek (*Religiöse Unterweisung*) Az *Islamische Föderation Berlin* keretében viszont már 2002-től indultak iszlám kurzusok a német állami iskolákban hittanóra keretében is.<sup>486</sup>

---

<sup>483</sup> Az alevi kisebbség a törökországi törökök egyötödét teszi ki, a németországi törökök körében mintegy 400 ezer a számuk. Szerintük Ali az első kalifa és a Korán nem Istentől, hanem a szunnitáktól ered, valamint elutasítják a *sariát* is. (KRÓZSER, SZENTIVÁNYI, 2009. 30.)

<sup>484</sup> Az Ahmadita Muszlim Közösség az egyetlen iszlám szervezet, amely úgy gondolja, hogy a várva várt Messiás már eljött a kádiai Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908) személyében. (Lásd bővebben: Ahmadiyya Muslim Community honlapja)

<sup>485</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 37.

<sup>486</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 304-305.



Korábban kizárólag külföldről küldtek imámokat Németországba, különösen a DITIB (*Diyanet İşleri Türk İslam Birliği*, Vallástudományi Intézet Török-Iszlám Szövetsége) járt élen a törökországi imámok behívásában. Ma az imámoknak német tanfolyamon kell részt venniük – a DITIB és a Goethe Intézet együttműködésének köszönhetően. Újabban felmerült a muszlim közösségek igényeit kielégítő egyházi személyek németországi képzése, így megindult a német nyelvű imámképzés 2011-től elsőként Tübingenben, Münsterben és Osnabrückben.<sup>487</sup> Emellett a közéletben jelen vannak olyan ismertebb imámok – például Abu Hamza (eredeti nevén Pierre Vogel), az *Einladung zum Paradies* német származású vezetője –, akik mecsetről mecsetre járva hirdetik az ígét, s közösségeiket nagyrészt a világhálón építik.<sup>488</sup>

### **2.3.1. A törökországi gyökerekkel rendelkező muszlimok**

1970-ig a Németországban élő külföldiek nagy része Dél-Európából származott, 1970-től már a többség Törökországból jött. A törökországi kisebbségen értjük a Törökországból 1960-as évektől a vendégmunkás-programmal Nyugat-Németországba került, majd ott letelepedett bevándorlókat, akiknek immáron a harmadik, negyedik generációjáról beszélhetünk. Azért nem pontos rájuk vonatkoztatva a török megnevezés, mert Törökországból nem csak törökök érkeztek, hanem számos más nemzetiség tagjai is képezik a törökországi kisebbséget Németországban. Közülük legnagyobb számban a kurdok vannak jelen, akik szintén kutatásom tárgyát képezik, mivel a 7. század óta muszlimok.<sup>489</sup> A törökök és a kurdok után számbelileg a törökországi örmények a legnagyobb törökországi háttérrel bíró kisebbség Németországban, viszont ők nem muszlimok.<sup>490</sup>

A Németországban élő muszlimok közül körülbelül 2,5 millió Törökországból származik vagy török migrációs háttérű. Azonban a törökországi gyökerekkel rendelkező muszlimok számát nehéz pontosan meghatározni, a különböző forrásokban eltérő adatok szerepelnek, ugyanis lehet, hogy az egyre öntudatosabbá váló törökországi kurdok nem vallják magukat töröknek. A hat évtized alatt Törökországból bevándoroltak nem mindegyike volt török származású, de a hivatalos statisztikák annak vették a kurdokat és más törökországi kisebbséget is. Az immáron több mint 60 éve Németországban élő,

---

<sup>487</sup> CSIKI, JUSTH, 2010. 43.

<sup>488</sup> WICHMANN, 2012.

<sup>489</sup> SIRKECI, 2003.189.

<sup>490</sup> Botschaft der Republik Armenien in Deutschland

törökországi gyökerekkel rendelkező „német-törökök” második, harmadik, sőt, immáron negyedik generációjának tagjai közül sokan német állampolgársággal rendelkeznek, esetleg vegyes házasságokban élnek, és már jobban beszélnek németül, mint törökül, többnyire csak nyaralni járnak Törökországba. Így ők sem szerepelnek már mindig törökként a statisztikákban. A „német törökökről” alkotott képet színesíti, hogy a törökországiakon kívül élnek Németországban görögországi törökök is, akik eleve európai uniós polgárok.<sup>491</sup>

2004-2005-ös népszámlálás adatai szerint 2,4 millió török migrációs háttérű ember élt Németországban, ugyanakkor 1,8 millió török állampolgár, akik közül 415.000 német állampolgársággal is rendelkezett.<sup>492</sup> Egy 2018-as adat szerint viszont körülbelül 3 millió migrációs háttérű, azaz törökországi gyökerekkel rendelkező ember élt Németországban, és ezeknek mintegy a fele volt német állampolgár, míg a BAMF 2020-ban készült becslései és felmérései szerint 5,5 millió németországi muszlimból mintegy 2,5 milliónak van törökországi háttere.<sup>493</sup> A Statista viszont 2021-ben 1.458.360 törökről számol be Németországban.<sup>494</sup>

A Konrad-Adenauer Alapítvány megbízásából 2001-ben végzett felmérésben a törökök és a török származásúak 63%-a szunnita, 12 %-a alavita, 2%-a síita, egyéb vallású 7%, nem vallásos 8%.<sup>495</sup>

### ***2.3.2. A török-német kapcsolatok és a török kisebbség bemutatása***

Már az első világháború előtt volt közös gazdasági és katonai együttműködés a Német-Császárság és az Oszmán Birodalom között. Sőt 1932-ben már 1350 török élt Berlinben. Az első világháború hatalmas török veszteségei miatt végül Németországból küldött fegyverekkel harcoltak, ami tovább erősítette a két ország kapcsolatát. A náci Németországból pedig sok ellenzéki, köztük tudósok és művészek találtak menedéket Törökországban. A második világháború utáni években alig volt kapcsolat a két ország között. Amint fentebb részleteztem, 1961-től, miután létrejöttek a munkaerő-felvételi megállapodások a két ország között, Törökország számára azért volt előnyös ez a megállapodás, mert a török vendégmunkások fizetések hazautalásaival enyhítették az állami fizetési mérleg hiányát. Törökország lett a Németországban élő, migrációs háttérű

---

<sup>491</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021.

<sup>492</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 300.

<sup>493</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021.

<sup>494</sup> *Anzahl der Ausländer aus der Türkei in Deutschland von 2001 bis 2022*. Statista, 2023.

<sup>495</sup> WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, 2001, 4.

muszlimok legfontosabb származási országa. A kezdetben ideiglenesen Németországban tartózkodó török vendégmunkások néhány olyan magasan kvalifikált szakembertől eltekintve, mint például a török szakorvosok, többnyire olyan állásokra pályáztak, amelyekre a németek nem. Így jelenlétüket mindenki jóváhagyta. Jövőbeli integrációjuk, vagy a származási országukkal, hagyományaikkal és vallásukkal szemben felmerülő problémák nem játszottak komoly szerepet, mivel úgy gondolták, csak rövidtávon van szükség a munkaerejükre, előre láthatóan visszatérnek majd a hazájukba. De már az 1960-as évek második felében a rotációs elvet egyre kevésbé követték – gazdasági okokból, főleg a betanítási költségek megspórolása miatt.<sup>496</sup>

Az 1950-60-as években, az ideiglenes tartózkodás idején ún. hátsó udvari mecsetekben (*Hinterhofmoscheen*) tartották szertartásaikat, amelyeket általában elhagyott ipari területeken alakítottak ki imateremmé. Majd a hosszútávú németországi élet megkövetelte a mecsetek építését.<sup>497</sup>

A külföldi munkavállalók első generációjából sokan Németországban maradtak, függetlenül attól az eredeti szándékuktól, hogy Németországban gyorsan annyi pénzt keressenek, hogy otthon biztos egzisztenciát teremtsenek maguknak. Gyakran a gyermekek és unokák nem óhajtottak már visszatérni Törökországba, ezért az idősebbek is maradtak. A meghosszabbított tartózkodás miatt a török munkások jobban ki voltak téve a munkanélküliségnek. Szemben azzal az előítélettel, hogy a Németországban élő törökök elveszik a németektől a munkát, a törökök körében igen nagyarányú, 25,5%-os volt a munkanélküliség, ebből 40% régóta volt munkanélküli a 2005-ös adatok alapján.<sup>498</sup> Munkahelyük az ipar racionalizálásának esett áldozatul.<sup>499</sup> Sajátságosan keveredik a német-törökök hagyományos és modern életstílusa, beilleszkedési hajlandóságuk és zárkózottságuk is gyakran egyszerre érvényesül. Például az első generáció megkérdéztet asszonyainak 41%-a visel fejkendőt, szemben a második és harmadik generáció 21%-ával egy 2016-ban megjelent felmérés szerint.<sup>500</sup>

Az iszlám hagyományok alapján a németországi törököknél a család központi jelentőséggel bír, azon belül pedig a becsület és a tekintély a legfontosabb érték. A család becsületéért a férfiak a felelősek, beleértve a család nőtagjainak szexuális feddhetetlenségét – ha ezt külső támadás éri, a török férfiak agresszíven reagálnak –

---

<sup>496</sup> KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

<sup>497</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 307.

<sup>498</sup> KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

<sup>499</sup> LANG-LENDORFF, 2008.

<sup>500</sup> POLLACK, MÜLLER, ROSTA, DIELER. 2016. 16.

egyébként a család elveszíti a becsületét. A nők feddhetetlen erkölcsükkel, hagyományos öltözetükkel, idegen férfiakkal szembeni tartózkodó viselkedésükkel garantálják a család becsületét. Ezt az értékrendszert átmentették új hazájukba a németországi törökök – az első, második generáció tagjai még e szerint éltek Németországban, mára mindezek az ősi értékek halványulóban vannak. Manapság már nem tettelegességgel intézik el a német-török férfiak házassági konfliktusait, hanem bírósághoz fordulnak. De ma is előfordulnak becsületbeli bűncselekmények és becsületbeli gyilkosságok. Ilyen kirívó eset történt 2005-ben, amikor a 23 éves Hatun Sürücü az egyik fivére a nyílt utcán lelőtte. A fiatal nő egy sikertelen elrendezett házasság után tért vissza Törökországból Berlinbe, hogy ott gyermekét egyedül nevelve folytassa az életét, de fiverei szerint ez a lépése a család becsületébe került, és az ősi hagyományokba ütközött.<sup>501502</sup>

A huzamos és nagymértékű munkanélküliség miatt egyre több török vállalkozásba kezdett. A török vállalkozók száma 1970-ben 3.000, 2003-ban már 61.300 volt.<sup>503</sup> És már nem csak döner kebabra vagy török zöldségesre kell gondolni – vannak török ügyvédek, építészek, ékszerészek, mesteremberek. A német média különböző területein is sok török riporter, filmes és újságíró tevékenykedik. A német egészségügyben Németország-szerte török származású orvosok, ápolók dolgoznak. Ugyanakkor a hagyományos zárt közösségek is sokáig tartották magukat, és ez részben ma sincs másként. A németországi török kisebbség heterogén közösséget alkot: van köztük hithű muszlim és vallástalan művelt városi értelmiségi, iskolázatlan anatóliai földműves és az Erdogant támogató német-török fiatalok csoportja, akik a szélsőjobboldali Szürke Farkasok<sup>504</sup> szimpatizánsai – általánosítani nem lehet. A németországi törököknél generációs konfliktusok is felmerülnek: az idősebbek életmódjukban és erkölcsi értékítéletükben az iszlámhoz kötődnek, míg a legfrissebb generáció képviselői inkább a német normarendszert követnék. Sokan közülük identitásvesztésben szenvednek, két szék közül a pad alá kerülnek: felemenőik iszlám kultúráját már nem érzik a sajátjuknak, a hön óhajtott német kultúrába pedig még nem nyertek teljes bebocsátást.<sup>505</sup>

---

<sup>501</sup> ERCAN, 2015. 658.

WILDT, 2014. 9-30.

<sup>502</sup> KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

<sup>503</sup> KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

<sup>504</sup> *Türkischer Rechtsextremismus Die „Grauen Wölfe“ in Deutschland*, Bundesamt für Verfassungsschutz, 2023.

<sup>505</sup> AKYOL, 2011.

KÖNIGSEDER, SCHULZE, 2006.

A több száz ezres törökországi háttérű, azaz „német-török” lakossággal rendelkező Berlin egyik kerületében, a „kis Isztambul”-ként emlegetett Kreuzbergben élt a közelmúltig a berlini török közösség jó része – sokáig itt a törökök nem tudók egyáltalán nem boldogultak, német szót nem igen lehetett hallani. Mára sokat változott a még mindig részben zárt közösségben élő törökök környezete, szórakozó- és művésznegyeddé alakult át.<sup>506</sup> A hamburgi Steindammön viszont még ma is Törökországban érezhetjük magunkat, ahol török szót hallani, török éttermek, üzletek és mecsetek váltják egymást.<sup>507</sup> Számos németországi török kulturális intézmény, politikai és iszlám vallási szervezet áll a Németországban élő törökországi háttérű népesség szolgálatára, beleértve a nyomtatott sajtót, valamint a rádió- és tévé-adásokat. Tehát törökök olvassák az újságot, nézik a tévét, a mecsetekben törökök folynak a szertartások, a török negyed üzleteiben törökországi áru kapható. Igazán otthon érezhetik magukat, ország az országban.<sup>508</sup> Nem véletlen, hogy egy 2010-es tanulmány szerint minden ötödik török állampolgár német nyelvtudása hiányos, vagy egyáltalán nem beszél németül. Ennek az is az oka, hogy a nők még mindig gyakran otthon maradnak, nem adják óvodába a gyerekeket, így az iskolában nyelvi problémáik adódnak, amelyek végigkísérik őket a tanulmányaik során, és emiatt kevésbé boldogulnak később is.<sup>509</sup> Minden második Németországban született török gyerek olyan rosszul beszélt németül iskolakezdéskor, hogy nem tudta követni az órákat egy 2001-ben, Berlinben készült gyermekegészségügyi jelentés szerint.<sup>510</sup> Ebből következik, hogy a németországi törökök nagy része csak képzetlen munkakörökben dolgozik, bár közülük is kikerülnek diplomások, mint fentebb említettem.<sup>511</sup> 2010 körül a német parlamentben (*Bundestag*) öt török képviselő dolgozott, a 2021-es választások alkalmával már tizenhét volt a számuk.<sup>512</sup><sup>513</sup> Általában nem használják az állam nyelvét ügyeik intézésekor sem, amelyeket saját közösségeikben, saját nyelvükön igyekeznek lebonyolítani, nem tartanak kapcsolatot a többségi német társadalommal. Tehát a németországi törököknél párhuzamos társadalmak jöttek létre. Bár az iszlám azt hirdeti, fontosabb a valláshoz való kötődés, mint a nemzethez, a németországi muszlimok gyakran a nemzetiségek szerint is elkülönülnek, sőt gyakoriak a konfliktusok a különféle

---

<sup>506</sup> EKSNER, 2006. 9.

<sup>507</sup> *Fühlt sich an wie Istanbul: Der Steindamm*. Mit Vergnügen Hamburg

<sup>508</sup> SCHÜHRER, 2018. 54.

<sup>509</sup> LAUER, SIEMS, EHRENTAUT, 2010.

<sup>510</sup> BECKMANN, 2003.

<sup>511</sup> Bezirksamt Friedrichshain-Kreuzberg von Berlin, Abteilung Gesundheit, Soziales und Beschäftigung, 2011. 27.

<sup>512</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 302.

<sup>513</sup> *Wahl 2021: 18 türkischstämmige Kandidaten in den Bundestag gewählt*. TRT Deutsch, 2021.

kibocsátó országokból való csoportok között: újabban leginkább török és arab fiatalok csapnak össze. A németországi muszlimok szegregációja – és itt nem csak a törökökre kell gondolni – miatt a német politikusok között is ellentétek alakulnak ki, illetve gyakran beszélnek a multikulturalizmus kudarcáról és a bevándorlás szigorúbb szabályozásának szükségességéről.<sup>514</sup> A törökországi bevándorlók körében 2016-ban végzett reprezentatív felmérés alapján a megkérdezettek 47%-a egyetértett azzal a mondattal, hogy *„Számomra fontosabb a vallásom parancsolatainak betartása, mint annak az államnak a törvényei, amelyben élek.”*<sup>515</sup>

### **2.3.3. A németországi kurdok története**

A németországi kurdok csak részben a törökországi kisebbség tagjai, mert kurdok nagyszámban vándoroltak be Szíriából, Irakból és Iránból is. A németországi kurdok becslések szerint 500.000-1.000.000 fős népességet tesznek ki Németországban.<sup>516</sup> Számuk azért nehezen meghatározható, mert a statisztikák nem a bevándorlók nemzetiségét, hanem állampolgárságát veszik figyelembe. Kurd nemzetiségüket csak abban az esetben nevezik meg, ha kimondottan menekültkérvényként fordulnak a német hatóságokhoz. Mivel a kurdoknak nincs saját államuk, török, iraki vagy iráni, szíriai állampolgárokként szerepelnek – többnyire a kibocsátó országuk szerint. Kurdisztán, ahol több, mint 4.000 éve jelen vannak mintegy 40 milliós népességükkel, ezekre az országokra terjed ki. A legnagyobb számban, körülbelül 18 millióan Törökországban élnek, az ország népességének 20%-át teszik ki.<sup>517</sup> Azért kell a törököktől függetlenül tárgyalni a kurdokat, mert teljesen különböző, ugyanakkor igen nagyszámú etnikumot képeznek. A kurdok Törökország, illetve a fent említett három közel-keleti ország őshonos, iráni nyelvet beszélő, jogaikért folyamatosan küzdő kisebbsége, és immáron Németországban is sajátos kisebbséget képeznek. Az évszázados török-kurd szembenállás miatt németországi kisebbségként sem kezelhetők a törökökkel együtt. Annál is inkább, mert a kurdok németországi bevándorlása sokkal előbb, még az 1920-as években kezdődött – éppen a török üldöztetések elől menekültek oda.<sup>518</sup> Ennek előzménye volt az 1920-as sévres-i békeszerződés, amely még önálló államot ígért a

---

<sup>514</sup> CSIKI, JUSTH, 2010. 41-44.

<sup>515</sup> POLLACK, MÜLLER, ROSTA, DIELER. 2016. 14.

<sup>516</sup> PÜRCKHAUER, 2019.

<sup>517</sup> CALABRESE, 2022. 3.

*Kik a kurdok?* Euronews, 2017.

<sup>518</sup> ENGIN, 2010.

kurdoknak, de az 1923-as lausanne-i szerződés értelmében a kurd nép mégis elvesztette autonómiáját, a kurdok lakta területek nagy része ismét Törökországhoz került.<sup>519</sup> Ezt követően Törökország csak a nem muszlim kisebbségeket ismerte el, így a kurdot nem: a kurd népet nem létezőnek tekintették, a rájuk vonatkozó szavakat kitörölték a könyvekből, csak helyi törököknek lehetett nevezni őket. A törökök teljesen elfojtották a kurdok önállósági törekvéseit, betiltották iskoláikat és a kurd nyelvet. További, az asszimilációs intézkedések elleni felkeléseiket sorban vérbe fojtották.<sup>520</sup>

A síita Iránban sem volt jobb helyzetük, mert a kurdok szunniták, és ott is üldöztetésnek vannak kitéve. A Szaddam Husszein uralta Irakban a kurdok elarabosítása, avagy megsemmisítése volt tervbe véve: az ún. Anfal-hadművelet során lerombolták falvaikat, városaikat. Népiirtásnak számít a 100-180 ezer civil áldozattal járó hadjárat, amelynek során 1988-ban a halabdzsai gáztámadásban 5-10 ezer ember vesztette életét.<sup>521</sup> 1962-ben Szíriában 120.000 kurd állampolgárságát megszüntették, falvaikból kiűzték őket, helyükre arabokat telepítettek.<sup>522</sup> A kurdok az egyik legnagyobb, önálló államiság nélküli nemzet a világon.<sup>523</sup> Mindezek ismeretében érthető, hogy miért él olyan sok kurd Nyugat-Európában, elsősorban Németországban. A törökországi kurd vendégmunkások is az 1961-es munkaerő-toborzási-megállapodást követően érkeztek Németországba, eleinte főleg férfiak. Az 1961 és 1973 közötti első törökországi vendégmunkás-hullámban még kevés kurd vett részt, vagy legalábbis nem derült ki, hogy hányan voltak, hisz a fent említett török asszimilációs politika miatt a kurdok is törököknek számítottak. A második Törökországból való bevándorlási hullámban, az 1970-es évek végétől 1998-ig már nagy számban érkeztek kelet-anatóliai kurd területekről vendégmunkások, így a becslések szerint az összes törökországi vendégmunkás mintegy negyede, 500.000 kurd volt.<sup>524</sup> Kezdetben a törökországi kurdok nem fektettek különösebb hangsúlyt arra, hogy a német hatóságok nem kurdként, hanem törökként kezelték őket, de az időközben a kurdot ért törökországi atrocitások elől menekülő egyre több kurd németországi jelenléte egyre nagyobb öntudatra ébresztette őket. A Németországban felnőtt új generációk bátrabban vallották kurdnak magukat, mint szüleik, közülük sokan kaptak német állampolgárságot. Az 1980-as, 1990-es évek fent említett üldöztetései még több

---

<sup>519</sup> MARINOV, 2000.

<sup>520</sup> YILDIZ, 2005.13.

<sup>521</sup> BOZSOGI, 2020. 24.

<sup>522</sup> BOZSOGI, 2020. 27-28.

<sup>523</sup> *The Kurds' Long Struggle With Statelessness*, Council on Foreign Relations

<sup>524</sup> SCHÜHRER, 2015. 16.

kurdot ösztönöztek nem csak Törökországból, de Irakból és Iránból is, hogy Németországban találjanak menedékre.<sup>525</sup>

Kurdok tehát nem csak vendégmunkásként, hanem politikai menekültként és egyetemi tanulmányokra is érkeztek Németországba. Az intolerancia miatt hagyták el szülőföldjüket, de az emigrációban is ki vannak téve ugyanennek, hisz az útlevelük alapján a hatóságok itt sem ismerik el őket önálló kisebbségnek. Törökországból és a többi országból is a szegénység, elnyomás és terror, a fizikai és pszichikai megsemmisítés veszélye miatt választották az emigrációt. Sokan közülük már Törökországba is menekültként érkeztek Irakból. Az 1990-es évek végén és a 2000-es években Németországban már a törökországi bevándorlók 80%-a kurd volt. A 2010-es „Arab tavasz” után kirobbant a szír polgárháború, amely következtében a kurdok újabb hulláma indult el Németországba.<sup>526</sup> A BAMF 2016-os adatai szerint a szíriai menekültek 29%-a kurd származású volt.<sup>527</sup> Szintén a BAMF adatai szerint a német állampolgársággal rendelkező kurdok jobban beilleszkedtek, jobban beszélnek németül, mint a német állampolgárságú törökök. Az ismert történelmi háttér miatt a Törökországból kivándorolt kurdok könnyebben lemondanak török állampolgárságukról, mint a törökök, és könnyebben válnak német állampolgárokká. A 2010-es években növekvő török-szíriai konfliktus mélyítette a németországi török-kurd konfliktust, amely a mai napig létező probléma.<sup>528</sup>

#### ***2.3.4. A jelentősebb iszlám szervezetek Németországban***

Az iszlám szervezetek egyik legfőbb szerepe, hogy kapcsolatot teremtsenek a kisebbségi muszlim közösségek és a többségi társadalom között. Ugyanakkor gyakran kritizálják őket, hogy céljuk inkább az integráció gátolása, mint elősegítése, és csak színleg működnek együtt a német állammal. Az ország muszlim közösségeit nagyfokú széttagoltság jellemzi, és előfordul, hogy az egyes muszlim szervezetek konfliktusban állnak egymással.<sup>529</sup>

Jelenleg legkevesebb 2.350 mecsetközösség működik Németország-szerte, ezek az iszlám közösségi élet legfőbb színterei. 2006-ban létrehozták a Német Iszlám

---

<sup>525</sup> ENGIN, 2020.

<sup>526</sup> DEMMRICH, ARAKON, 2020. 2-3.

ENGIN, 2016.

<sup>527</sup> *Das Bundesamt in Zahlen 2016*, BAMF, 2017. 24.

<sup>528</sup> *Der türkisch-kurdische Konflikt erreicht Deutschland*, RedaktionsNetzwerk Deutschland, 2019.

<sup>529</sup> CSIKI, JUSTH, 2010. 42-43.



Konferenciát (*Deutsche Islam Konferenz - DIK*), amely kapcsolatot tart fenn a német állam és a németországi iszlám közösségek között.<sup>530</sup> Alapvető célja az állandó és rendszeres országos párbeszéd a muszlimokkal és németországi képviselőikkel. Ezen túlmenően a DIK célja a megértés elősegítése és a megoldások elérése bizonyos kérdésekben, valamint a németországi muszlim életről való tájékoztatás. Az iszlám Németországban, Németországból és Németország számára történő népszerűsítésével a társadalmi kohéziót kívánja erősíteni.<sup>531</sup>

1987-ben alakult meg a szintén ernyőszervezetként működő Németországi Muszlimok Központi Tanácsa (*Zentralrat der Muslime in Deutschland, ZMD*), amely a honlapján írtak szerint 9 regionális egyesületből, 14 muszlim ernyőszervezetből és mintegy 300 közösségből és iszlám egyesületből áll. Tagjai között képviselve vannak a német muszlimokon kívül többek között a török, arab és balkáni hátterű muszlimok, valamint a szunniták és siiták is. Egyik legnagyobb küldetésüknek tekintik az iszlám és a muszlimok integrációját a német politikai rendbe és társadalomba. Céljuk, hogy elősegítsék a muszlimok közötti kohéziót és szolidaritást. Alapító tagja a Muszlimok Koordinációs Tanácsának (*Koordinationsrat der Muslime - KRM*).<sup>532</sup> Egyes vádak szerint Szaúd-Arábia és a Muszlim Testvériség közel-keleti iszlamista szervezet is támogatta a ZMD-t. Ugyanakkor a ZMD által 2002-ben kibocsátott, az államhoz és a társadalomhoz való viszonyukat taglaló charta kijelenti, hogy elfogadja a német alkotmányt és nincs szándékában iszlám állam alapítása.<sup>533</sup>

1986-ban alakult meg az Német Szövetségi Köztársaság Iszlám Tanácsa (*Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland - IRD*), amelynek több mint 400 mecsetközösség a tagja, illetve több mint 1.000 női, ifjúsági és szociális munkával foglalkozó, valamint oktatási intézmény működik az égése alatt. Szoros kapcsolatot ápol a konzervatív iszlám IGMG-vel (Milli Görüş Iszlám Közösség, *Islamische Gemeinschaft Milli Görüş*), amely a legnagyobb tagszervezete.<sup>534</sup> A honlapjukon többek között kiemelik, hogy „*az IGMG számára az iszlám megélése azt jelenti, hogy az ember életének minden tekintetben a Korán és a Próféta szunnája normáihoz igazodik, függetlenül a földrajzi határoktól és a hagyományos kulturális területektől.*” Emellett az egyetemes értékeket és a kölcsönös

---

<sup>530</sup> HALM, SAUER, SCHMIDT, STICHS, 2012. 24.

<sup>531</sup> Deutsche Islam Konferenz honlapja

<sup>532</sup> Zentralrat der Muslime in Deutschland honlapja

<sup>533</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 3010.

<sup>534</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 309.  
Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland honlapja

szolidaritást is támogatják.<sup>535</sup> Az IGMG kapcsolatban áll a törökországi azonos nevű szélsőséges iszlamista mozgalommal (Milli Görüş mozgalom), ezért a német szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal folyamatosan ellenőrzi a tevékenységét. Az Alkotmányvédelmi Hivatal 2017-es jelentésében már azt nyilatkozta, hogy az IGMG-nek egyre gyengébb a kapcsolata a szélsőségekkel.<sup>536</sup>

1973 óta létezik a VIKZ (Iszlám Kulturális Központok Szövetsége, *Verband der Islamischen Kulturzentren*), amely törökországi szúfi szervezetekhez is kötődik, 100 ezres tagsága van, köztük sok a törökországi gyökerű fiatal. Feladatai közé tartozik az imahelyek ellenőrzése, a helyi imámok képzése, illetve a *saría*-kurzusok és Korán-iskolák fenntartása.<sup>537</sup> Egyébként a német állam a közoktatásba is bevezette bizonyos helyeken a Korán tanítását, legelőször 2004-ben Alsó-Szászországban.<sup>538</sup> A VIKZ egyesületi munkájának célja a németországi muszlimok átfogó vallási, társadalmi és kulturális támogatása. Alapvető feladatának tekinti az iszlám és a muszlimok német társadalom részeként való elfogadtatását, valamint az interkulturális kapcsolatok ápolását.<sup>539</sup>

A korábban már említett DITIB, a Vallástudományi Intézet Török-Iszlám Szövetsége 1984-ben jött létre egy országos ernyőszervezetként, hogy koordinálja a tagszervezetinek a vallási, társadalmi és kulturális tevékenységét. A DITIB mára a legtöbb tagszervezetet (jelenleg több mint 960) tömörítő, bevándorlókat képviselő szervezet a Németországi Szövetségi Köztársaságban. Felmérések szerint a DITIB a Németországban élő muszlimok több mint 70%-át képviseli. Rendkívül széleskörű tevékenységet folytat, a helyi közösségek vallási, kulturális és társadalmi tevékenységének koordinálásától és támogatásától kezdve, a bevándorlók körében a német nyelv elsajátításának az elősegítésén keresztül, egészen a sport és az ifjúsági munka népszerűsítéséig.<sup>540</sup>

A Muszlimok Koordinációs Tanácsa (KRM) 2007-ben alakult meg Kölnben. Az alapító tagok között voltak Németország legnagyobb iszlám vallási szervezetei: a Vallástudományi Intézet Török-Iszlám Szövetsége (DITIB), a Német Szövetségi Köztársaság Iszlám Tanácsa (IRD), a Muszlimok Központi Tanácsa (ZMD) és az Iszlám

---

<sup>535</sup> Islamische Gemeinschaft Milli Görüş honlapja

<sup>536</sup> Islamische Verbände in Deutschland, Mediendienst Integration, 2018/2021.

<sup>537</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 310.

<sup>538</sup> SCHÄFERS, 2014.

<sup>539</sup> Verband der Islamischen Kulturzentren honlapja

<sup>540</sup> Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion honlapja

Kulturális Központok Szövetsége (VIKZ). 2019-ben két új taggal bővültek: a Németországi Iszlám Albán Központok Szövetsége<sup>541</sup> és a Németországi Marokkóiak Központi Tanácsa<sup>542</sup>. Ezek a vallási közösségek képviselik azon mecsetközösségek abszolút többségét, amelyekben az iszlám közösségi élet zajlik Németországban. A KRM-ben a németországi muszlimokat és iszlámot érintő témákat vitatják meg és értékelik, illetve szükség esetén közös lépéseket tesznek.<sup>543</sup>

Általánosságban megállapítható, hogy a németországi muszlim szervezetek elsősorban vallási alapon jöttek létre, így nem alkalmasak politikai érdekképviseletre. Vallási alapú széthúzás is jellemzi őket. Például a DITIB nem ismeri el a síita aleviket, és szunnita szertartásokon való részvételre ösztönzi őket. Az egyébként sem egységes törökországi gyökerekkel rendelkező kisebbség érdekei általában nem azonosak, a fenti szervezetek pedig nem képesek arra, hogy mindannyiuk érdekeit képviseljék, noha a német államnak is célja a muszlim érdekegyesítés. De a nagyon heterogén németországi muszlim közösség egyetlen szervezetbe való tömörítése sem megoldás. Németországban nem egyeznek a vélemények arról, hogy a multikulturalizmus vagy a német „iránymutató kultúra” (*Leitkultur*) a célravezetőbb. Utóbbi elméletet Bassam Tibi szíriai-német politológus dolgozta ki a párhuzamos társadalmak kiküszöbölésére. Európai értékeken (pl. demokrácia, felvilágosodás, emberi jogok) alapuló egyezséget értett alatta és nem asszimilációt vagy a többségi kultúra feltétel nélküli elfogadását, sem etnikai vagy vallási szempontú azonosulást.<sup>544</sup>

#### **2.4. Az iszlám házassági jog alkalmazása és ütközési pontjai a polgári házassági joggal Németországban**

A migráció és a globalizáció hatására a határokon átívelő házasságkötések száma drasztikusan emelkedett az utóbbi időben. Itt nem elsősorban vegyes házasságokra kell gondolni, hanem a bevándorló muszlimok Európában kötött házasságára. A bevándorlók igen gyakran házassági gyakorlatukat is magukkal hozzák, illetve a többségi muszlim országok családjogi törvényei hatással bírnak mind az európai jogkövetőkre, mind a jogalkotókra. A külföldön kötött házasságok és válások esetében különféle jogrendszerek kombinációja és ütközése jön létre. Ezért tartom helyénvalónak a legjelentősebb németországi muszlim kisebbségek kibocsájtó országaiban ma érvényben levő köteléki

---

<sup>541</sup> Németországi Albán Iszlám Közösségek Szövetsége honlapja

<sup>542</sup> Zentralrat der Marokkaner in Deutschland, KRM honlapja

<sup>543</sup> Koordinierungsrat der Muslime in Deutschland honlapja

<sup>544</sup> BASSAM, 1998. 88.

jogot érintő eljárások bemutatását, majd ezek összehasonlítását a németországi muszlimok házassági gyakorlatával konkrét esetek kapcsán is. Néha a német bíróságok is zavarba kerülnek, hogy az adott esetekben az európai vagy az iszlám családjogi törvényeket vegyék-e figyelembe. Előfordul, hogy nem csak a házassági gyakorlatok, de a törvények maguk is átlépik a határokat, azaz egy német bíróság az iszlám jog alapján hozza meg végső döntését. Ezekben az esetekben nagy szerepet játszik nem csak a megtartott vagy megváltozott állampolgárság, hanem a pillanatnyi tartózkodási hely is. Az iszlám törvények viszont csak akkor alkalmazhatóak Európában, ha nem sértik az ott elfogadott közgondolkodást, és összeegyeztethetőek az ottani törvényekkel, azaz nem állnak szöges ellentétben azokkal, mint például a többnejűség vagy a nemekkel való egyenlőtlen bánásmód.

Németországban nem működik az állam által hivatalosan elismert iszlám választottbírói rendszer, ahogyan az Egyesült Királyságban. Bár német jogrendszer kategorikusan elutasítja a családjog autonóm szabályozását, ugyanakkor nem tiltja a különböző közvetítői mechanizmusok és döntőbírói eljárások alkalmazását mindaddig, amíg ezek a mechanizmusok és eljárások nem állnak szemben hatályos törvényekkel<sup>545</sup> és nem sértik azokat. Mivel nem létezik szabályozott iszlám döntőbírói rendszer, amely a törvényeknek megfelelő keretekkel és szabályokkal működne, a muszlim közösség tagjai kénytelenek helyi szakértőkhöz fordulni, akik a *sariát* informális, nem szabályozott közvetítés és választottbírói eljárás során alkalmazzák családi viták rendezésére, elsősorban a nők által kezdeményezett iszlám váláskor (*hul*) jellemzően olyan esetekben, amikor kizárólag az iszlám szerint házasodtak össze a felek. Az iszlám családjogi szakértők nem rendelkeznek akkreditált mediációs bizonyítvánnyal, sem a családi konfliktusok kezeléséhez szükséges engedélyekkel.<sup>546</sup> Az önjelölt választott iszlám bírók és hasonló szerepet betöltő imámok beépültek a németországi joggal párhuzamosan létező iszlám jogrendszerbe. Ezt a választott bírói rendszert a török és arab bevándorlók hozták magukkal Németországba, mint a Koránban gyökerező, ezeréves iszlám hagyományt.<sup>547</sup>

A német jog és a németországi iszlám igazságszolgáltatás egyre növekvő párhuzamos jelenléte miatt egyre több német jogi szakértő fűj riadót.<sup>548</sup> A *Die Welt* német

---

<sup>545</sup> Mediationsgesetz (MediationsG)  
Zivilprozessordnung

<sup>546</sup> JARABA, 2020. 32-33.

<sup>547</sup> JARABA, 2020. 27-28.

<sup>548</sup> ROHE, 2003.

folyóirattal folytatott interjúban Mathias Rohe, az Erlangeni Egyetem iszlám jogra specializálódott jogászprofesszora az iszlám jognak a német jogrendszerben való gyors terjedéséről nyilatkozott. A *sariát* mint „az iszlám vallás és jogi normák bonyolult rendszerét” írja le, valamint figyelmeztet: „Legyünk óvatosak, hogy ne hozzunk létre párhuzamos jogi struktúrákat.”<sup>549</sup> Joachim Wagner, egy német jogi szakértő szerint pedig: „Saját szabályait követik. Az iszlám döntőbírók figyelmen kívül hagyják a bizonyítékokat, amikor ítéletet hoznak... Az iszlám konfliktuskezelés, ahogy tapasztalom, erőszakos fellépések és fenyegetések eredményeként folyik le. Gyakran az erősebb és hatalmasabb család diktálja a feltételeket.”<sup>550</sup> Wagner úgy véli, hogy a *saría* sokkal jobban elterjedt, mint azt a legtöbben gondolnák, és ez a párhuzamos jogi rendszer aláássa a németországi jogrendet. Kifejti, hogy a muszlimok a német bíróságokon a *saría* egyidejű alkalmazásával létrehoznak egy árnyék jogrendszert, minden német nagyvárosban működtetik az iszlám *saría* tanácsokat. Wagner azt állítja, a muszlim választott bírók kivonják a képből a hivatalos jogrendszert, ezáltal aláaknázzák ennek állami monopóliumát. A *saría* szabályait érvényesítve rendezik a németországi muszlimok a családi és házassági vitáikat.<sup>551</sup> A német politika több szereplője szerint ezek az árnyék-bírák saját kultúrájuk patriarchális struktúráit védik, és ezáltal megakadályozzák az integrálódást. Szakértők becslései szerint a németországi muszlimok mindössze 10-15%-a fordul muszlim bírókhoz.<sup>552</sup>

Mathias Rohe szerint az informális *saría* választottbíráskodás gyakorlata Németországban a témában folytatott tudományos munka ellenére „még mindig vakfoltot jelent”.<sup>553</sup> Eddig jellemzően inkább a közéletben és a politikában folyt vita az informális *saría* választottbíráskodásról, minthogy tudományos és jogi értelemben. Az utóbbi években a német médiában és politikusoktól lehetett hallani a nem hivatalos iszlám gyakorlatokról, mint párhuzamos igazságszolgáltatásról (*paralleljustiz*), amely önálló szabályok alapján az állami jog keretein kívül működik, és potenciálisan megsérti a német jogi normákat. Eszerint a felfogás szerint a *saría* fenyegetést jelent Németország alkotmányára, törvényeire és kultúrájára. Több német politikai párt nyilvánosan fellépett a párhuzamos igazságszolgáltatás jelensége ellen.<sup>554</sup> Eddig kevés empirikus kutatást

---

<sup>549</sup> KERN, 2013.

<sup>550</sup> KERN, 2013.

<sup>551</sup> KERN, 2013.

<sup>552</sup> WAGNER, 2012.

<sup>553</sup> ROHE, 2018. 92.

<sup>554</sup> JARABA, 2020. 27-28.

végeztek, amely a *paralleljustiz* jelenségét vizsgálta társadalmi-jogi összetettségében és kulturális összefüggéseiben.<sup>555</sup> Rohe szerint a *paralleljustiz* jelensége alapvetően különbözik az alternatív vitarendezéstől (ADR), amely az önkéntes részvételen, a közvetítők, illetve döntőbírók semlegességén és szakmaiságán, valamint az alkalmazandó jog tiszteletben tartásán alapul. Véleménye szerint a *paralleljustiz*-ra jellemző az állami védelem hiánya, a gyengébbik fél megfélemlítése, illetve az állami hatályon kívül eső saját szabályozási mechanizmus.<sup>556</sup>

Németországban még mindig törökországi gyökerű a legtöbb muszlim, míg a szíriai származásúak a második helyen vannak. A két szomszédos ország családjogi törvényei nagymértékben különböznek: míg az előbbiben európai jogrendszer működik, az utóbbiban *saría* bíróságok. A harmadik nagy kibocsájtó térség pedig az államisággal nem rendelkező Kurdisztán, amely az előbbi két országon kívül még Irakra és Iránra is kiterjed, és ahol még működik az ősi törzsi szokásjog házassági kérdésekben.

A hagyomány szerint a muszlimok számára csak a muszlim norma érvényes a házassággal kapcsolatos jogi kérdésekben, bárhol is tartózkodjanak. Míg a legtöbb iszlám vallású országban többnyire az iszlám jogrendszer szabályozza a családjogot, illetve házassággal kapcsolatos jogi normákat, Törökország már 1926-ban bevezette svájci mintára a polgári törvénykezést, amely szerint megszűnt a többnejűség, bevezették a kötelező polgári házasságot és válást. Törökországban pénzbírsággal büntetendő, ha a felek kizárólag csak imám-házasságot<sup>557</sup> kötnek. 2017-től a törökországi muftik is végezhetnek házasságkötési szertartást a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit követve. A török jogban a *mahr* is mint jogintézmény megszűnt. Viszont annyi vitás ügy keletkezett a *mahr* körül a későbbiekben is, hogy a mai Törökországban a *mahr*ról szóló megállapodásokat mint a házastársak között kötött szerződést jogilag elfogadják.<sup>558</sup> A család- és házassági jog területén átvették a svájci polgárjog normáit – a mai török polgári törvénykönyv tulajdonképpen a svájci Polgári Törvénykönyv lefordítása – , azaz családjogi területen is teljesen megszüntették az iszlám jog alkalmazását.<sup>559</sup> Ezek alapján

---

<sup>555</sup> BERGER, 2013.

GIUNCHI, 2014.

SHAH, FOLETS, ROHE, 2016.

<sup>556</sup> ROHE, 2013. 34.

ROHE, JARABA, 2015.

<sup>557</sup> A törökországi muszlimok körében a vallási, azaz az iszlám szerint kötött házasságot nevezik imám-házasságnak, amelyet a köznyelvben a mai napig használnak, illetve politikai szlogenként is a jogilag kötelező érvényű polgári házassággal szembenállítva. (Forrás: JÄSCHKE, 1955, 164–201.)

<sup>558</sup> IKIZLER, AMIRABEDIN, 2022. 24-25.

<sup>559</sup> KALISCH, 2012.

a Németország muszlim lakosságának nagy többségét alkotó török állampolgárok nem az iszlám jog szerint járnak el a házassági jogi kérdésekben.

Bár a török családjogi reform radikálisan elhatárolódott az oszmánkori jogalkotástól, annak utóhatása még most sem tűnt el teljes mértékben Törökországban, mert előfordul, hogy a családjog területén a nem hivatalos iszlám jog is érvényesül. 2006-ban a megkérdezettek 3,7%-a még imám-házasságban élt. Vidéki körülmények között előfordul a kiskorúakkal kötött házasság, illetve a fiatal pár, vagy a menyasszony beleegyezése nélküli kényszerített házasság is. Olyan eset is előfordult, hogy imám-házasságot kötött török pár fordult menedékkérelméért Németországban: a koblenzi fellebbviteli bíróság ítélete szerint az imám-házasságot kötött török felek családja nem felel meg a családi menedékkérés feltételeinek. [*OVG Koblenz, Urteil vom 5. Juli 1993 – 13 A 10564/92.*]<sup>560</sup> Ugyanis a Genfi Egyezmény szerint a menekültekre az anyaországban érvényes szabályok vonatkoznak, és az imám-házasság Törökországban törvénytelen.<sup>561</sup>

A második legnagyobb németországi muszlim kisebbség, a szírek a *saría* törvényeit követik Németországban is. Szíria az Oszmán Birodalom része volt, majd az első világháború után francia mandátum alá került, végül a második világháború után független lett.<sup>562</sup> Jelenlegi jogrendszerét kettősség jellemzi: sok mindent átvett a francia közjogból<sup>563</sup>, magánjogi szempontból pedig megtartotta az iszlám jog törvényeit, ezen a téren nem vezetett be jelentős reformokat, Szíriában tehát a *sariát* alkalmazzák, amely az ország 90%-át kitevő muszlim lakosságra vonatkozik.<sup>564</sup> A 2011 óta dúló polgárháború a családjogra is hatással van. A katonai rendőrség, a milíciák elutasították az állami törvényeket, helyettük bevezették a szűken értelmezett hagyományos iszlám törvénykezést.<sup>565</sup>

A harmadik domináns németországi muszlim kisebbség az államisággal nem rendelkező kurdok – ahogy korábban már részleteztem – négy iszlám országból érkeztek, és ők a leginkább hagyományörző kisebbség mind a Közel-Keleten, mind Németországban. A törökországi kurd területeken az autonóm kurd önkormányzat hiánya miatt a török törvények vannak érvényben, így bizonyára a törökországi kurdok is ahhoz

---

<sup>560</sup> Oberverwaltungsgericht Rheinland-Pfalz Urt. v. 07.06.1993, Az.: 13 A 10564/92.OVG

<sup>561</sup> LEMMEN, 2001.

<sup>562</sup> *Syria- Brief History*, Syrian Law Journal, 2016.

<sup>563</sup> *Syria- Brief History*, Syrian Law Journal, 2016.

<sup>564</sup> *Constitutional Law*, Syrian Law Journal

KOPPER, PAUL: *Syria and its Political System*. American Military University, 2011.

EIJK, 2014. 73.

<sup>565</sup> KHADDOUR, 2019. 2-3.

igazodnak. Így van ez a szíriai és iráni kurdok esetében is. A Kurdisztáni Autonóm Régióban (Iraki Kurdisztánban) megkísérlik saját házassági szokásaikat érvényesíteni. Itt a korábbi, 1959-ben érvénybe lépett házasságra vonatkozó törvényt 2008-ban megújították. Azért tartom fontosnak e törvényváltoztatás rövid ismertetését, mert feltehetően a Németországba kivándorolt kurdok is tartják magukat az alább részletezett iszlám házassági törvényekhez. Emellett pedig az sem elhanyagolható tény, hogy a németországi muszlimok saját kibocsátó területeikről hívtak korábban imámot, mivel csak 2011 óta folyik Németországban is imámképzés.<sup>566</sup> Iraki Kurdisztán új, 2008-as házassággal kapcsolatos törvénye kimondja, hogy engedélyezi a férfi és nő kölcsönös vonzalmán és megegyezésén alapuló házasságot, amelynek célja a családalapítás. A törvény a házasságot csak egy feleséggel engedélyezi, a második feleséghez az iszlám bíró engedélye szükséges. Ehhez bizonyos feltételeknek kell megfelelni: az első feleség nem kötötte ki az iszlám házasságkötés alkalmával, hogy ne legyen a férjének második felesége; az első feleség a bíróság előtt beleegyezését adja a férjének a második feleséggel való házasságához. A második feleség abban az esetben is engedélyezett, ha az első feleségnek olyan gyógyíthatatlan betegsége van, amely megakadályozza a házáséletert, illetve, ha az első feleség meddő. Erről megfelelő, orvosi bizottság által kiadott orvosi nyilatkozattal kell rendelkezni. Továbbá a kérelmező férjnek bizonyítania kell, hogy a második feleség eltartásához elegendő anyagi fedezettel rendelkezik. Erről a házasságkötéskor hivatalos dokumentumokat kell benyújtania az iszlám bíróságnak. Ezen kívül a férjnek a bíróság előtt eskü alatt kell írásbeli fogadalmat tennie, hogy a két feleségét egyenlő és igazságos bánásmódban fogja részesíteni mind anyagi, mind erkölcsi értelemben, valamint egyéb férji kötelességek tekintetében is. A 2008-as házassági törvény kimondja, hogy aki ezeket a feltételeket nem tartja be, és második feleséget vesz magához, 6 hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztésre és 10 millió dinár pénzbírságra ítéltető. A törvény azt is kimondja, a házasságkötés két tanú jelenlétével érvényesíthető, akik lehetnek férfiak és nők is. A feleség a házasságkötéskor feltételhez kötheti, hogy a férj átruházza rá is a válási jogot. A házasság a 16. életévüket betöltött személyeknek engedélyezhető, ha a házassági alkalmasság és testi adottságok igazolhatók, valamint a *vali*, a feleség gyámja is beleegyezett. Az eredeti iszlám törvénnyel ellentétben az új rendelkezés szerint az anya is lehet *vali*, amennyiben az apa nem él, vagy távol van, és nincs más férfirokon. A törvény kimondja, sem rokon, sem más nem kényszeríthet senkit

---

<sup>566</sup> CSIKI, JUSTH, 2010. 43.



házasságkötésre: sem nőt, sem férfit. A kikényszerített házasság érvénytelennek számít mindeaddig, ameddig nem hálták el. Ha megtörtént az elhálás, az érvényesség akkor is függőben van. Valamint azt is tartalmazza a törvény, hogy házasságra jogilag alkalmas személyt senki sem akadályozhatja meg a házasságkötésben. Amennyiben elsőfokú rokon kényszerít valakit a házasságra, vagy ellenkezőleg, megakadályozza a házasságát, kettőtől öt évig terjedő szabadságvesztésre ítéelhető. A házasságkötés előtt szakorvosokból álló bizottság által kiállított igazolást kell benyújtani az iszlám bírósághoz, amelyben kizárják a házasulandó felek AIDS betegségét, valamint egyéb egészségügyi akadályt. Aki az iszlám bíróságot kikerülve köt házasságot, 1-3 millió dinár pénzbírsággal sújtható. Amennyiben már fennálló házasság mellett köt valaki a bíróságon kívüli házasságot, háromtól öt évig terjedő börtönbüntetésre számíthat.<sup>567</sup>

Ezek a határozottan megfogalmazott házassági törvények még mindig nem küszöbölik ki a múltból hozott, főleg a törzsi hagyományoknak megfelelő szélsőséges házassági szokásokat, ilyen például az apai ági unokatestvérek között létrejött házasság vagy mennyel kötött házasság. A kurdoknál az is megszokott, hogy két férfi egy-egy nőért vesz feleségül, és cserélgetik őket – itt a cél a dupla *mahr* kifizetésének az elkerülése. Máskor azért házasítanak be egy lányt egy ellenséges családba, hogy a vérbosszút megakadályozzák.<sup>568</sup> A törvény nem beszél a *mahr*ról, amely pedig a kurdoknál is a törvényes házasság feltétele. A törvény keveset szól a házasság felbontásáról.<sup>569</sup>

Az iszlám jog elismeri a nem iszlám államok szuverenitását és támogatja az idegen jogrendszerek tiszteletét is. Ugyanakkor azt is megkívánja, hogy a muszlim emberek idegen országban is tartsák magukat az iszlám joghoz. A német állampolgárságú muszlimoknak viszont hivatalosan bármiféle jogi ügyletben a német jogrendszert kell kövessék. Ezek alapján a Németországban élő muszlimoknak kétféle joghoz kell alkalmazkodniuk. Elsősorban muszlimként az iszlám joghoz kötődnek, de ennek az alkalmazása Németországban gyakran vita tárgyát képezi és akadályba ütközik. Viszont éppen a családjog terén gyakran engedményt tesz a német jog, hogy az iszlám jog bizonyos határok között érvényesüljön a nem német állampolgárságú muszlimok ügyei során.

---

<sup>567</sup> Eherechtliche Bestimmungen im Personalstatutsgesetz der Autonomen Region Kurdistan (Irak), Gesetz Nr. 15 v. 2008.

<sup>568</sup> FISCHER-TAHIR, 2003, 58.

<sup>569</sup> Eherechtliche Bestimmungen im Personalstatutsgesetz der Autonomen Region Kurdistan (Irak), Gesetz Nr. 15 v. 2008.

Az iszlám és a német házassági normákat nem csak jogi, hanem erkölcsi szempontból is érdemes megvizsgálni – és ebben az esetben a különbségek helyett a hasonlóságok dominálnak. A két világvallás, a kereszténység és az iszlám egyaránt azt tanítja, a nő és a férfi nemi adottságai istentől valók, a szexualitás nem valami rossz és bűnös dolog, ez is isten adománya. A nyugati szexualizált reklámok sokszor a muszlimok szemérmességébe ütköznek, sértik a szégyenérzetüket. A Bibliából és a Koránból tudhatjuk, mindkét vallás elfogadja a törvényes házasságon belüli szexualitást és szembehelyezkedik a paráznaság és fajtalankodás minden formájával. Mindkét vallás szemében érték a gyermek, mint isteni áldás és a szerelem gyümölcse. Ugyanakkor megfigyelhető a németországi muszlimoknál, különösen a második, harmadik generáció esetében, hogy alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz, egyre kevesebb gyermeket vállalnak, hasonlóan az európai családokhoz. Az ismerős tendencia érvényesül, minél jobb az életszínvonal, annál kisebb a gyermekvállalási kedv.<sup>570</sup>

#### **2.4.1. Iszlám házasságkötés és házasság Németországban**

Az iszlám családjog fő célja a társadalmi stabilitás és közösségi harmónia megteremtése. Az iszlám világban ellenzik a házasságon kívüli, törvénytelen szexuális kapcsolatot, ezért szigorú szabályok és büntetések biztosítják a szexuális kihágások (*ziná*) elkerülését. Emiatt alakult ki az a szokás, hogy a muszlimok jellemzően nagyon fiatal korban házasságot kötnek. Korábban Európában is hasonló erkölcsök uralkodtak. Az iszlám házasság különösen alkalmas volt a szexuális kapcsolatok kordában tartására, de radikális volta a német kultúrkör és a modern kor számára ma már nem elfogadható. A Németországban, és az általam vizsgált más európai országokban élő muszlimok, főleg a második és harmadik generáció tagjai fokozatosan igazodnak is a modern kor szokásaihoz. Ugyanakkor a Németországban élő hagyományos muszlim családokban ma is elfogadhatatlan a *ziná*. Így a muszlim fiatalok számára a házasság az egyetlen megoldás a totális elkülönülésnek és tiltásnak a feloldására nem csak a többségi muszlim társadalmakban, de a németországi muszlim kisebbségek körében is.<sup>571</sup>

A *saría* szerint a férfi és a nő sok esetben nem egyenlő a törvény előtt, ezért a *saría* az általános emberi jogokkal és a német értékekkel sem összeegyeztethető – vallják ezt olyan felvilágosult muszlimok is, mint Bassam Tibi szír származású német

---

<sup>570</sup> ÖTKER, LEIMGRUBER, 2007. 161-162.

<sup>571</sup> BALCI, 2016.

DIALMY, 2010. 160–163.

politológus, valamint a német bíróságok ítéleteiben is tükröződik ez a felfogás. Az is ellentmondásos, hogy az iszlám jogrendszer eredendően a többségi muszlimok jogi ügyleteit szabályozza, ezért problémás az alkalmazása a kisebbségben élők körében.<sup>572</sup>

Az iszlám világban több helyen is előfordul a mai napig, hogy az iszlám házasságkötés a leendő feleség beleegyezése nélkül történik, azaz a szülők vagy a leendő férj és a menyasszony legközelebbi férfirokora megegyezése alapján. Pedig a házassági szerződés az iszlám szerint érvénytelen a menyasszony beleegyezése nélkül. A beleegyezés hiánya nélkül a menyasszony kérésére érvényteleníthetik a szerződést vagy a házasságot. A szertartás során legalább bólintással jeleznie kell a házasságba való beleegyezését. Éppen a menyasszony cselekvőképességének jogi kizárása miatt szükséges a menyasszony részéről egy gondviselőként fellépő férfirokon – a *wali* jelenléte, a két férfitanún kívül, akik a házassági szerződést felügyelik. A német házasságkötéssel szöges ellentétben áll az az iszlám szokás, hogy valamelyik házasulandó felet helyettes képviselheti. A helyettes szerepe arra utal, hogy az iszlámban a házasság egy olyan szerződés, amely nem elsősorban a házasulandó felek szövetsége, hanem a két család ügye.<sup>573</sup> Az iszlám jog még azt is megengedi, hogy egyetlen személy is helyettesítheti a házasulandókat, ez a kettős meghatalmazott, ami azt jelenti, hogy az esküvőn a felek egyike sincs jelen fizikailag. Ha nincs meghatalmazás, ezt utólag is lehet pótolni. Ezzel szemben a német házasságkötés a legszemélyesebb jogi ügylet, a felek személyes jelenléte szükséges,<sup>574</sup> Németországban a *per procuram* esküvő (*Trauung per Stellvertreter*) nem engedélyezett. Ritka kivétel, ha mindkét házasulandó külföldi, és az egyikük kormánya által meghatalmazott személy helyettesítheti őt.<sup>575</sup>

Németországban 1875 óta csak az anyakönyvvezető által kötött polgári házasság érvényes, erről a Polgári Törvénykönyv rendelkezik.<sup>576</sup> Egy iszlám szerinti házasságkötésnek az érvényessége csak a muszlim közösség keretein belül élő. Természetesen nem csak az iszlám házasságkötés, de a keresztény egyházi esküvő sem eredményez érvényes házasságot, kizárólag az anyakönyvi hivatal által szentesített polgári házasságkötésnek van magánjogi joghatálya, azaz Németországban a kötelező polgári házasságkötés elve érvényesül.<sup>577</sup> Németországban 2008 végéig csak a polgári

---

<sup>572</sup> ROSTOVÁNYI: *A németországi muszlim közösségek*. 2010. 316.

<sup>573</sup> AFSAH, 2020. 6. 70-71.

<sup>574</sup> BGB § 1310

<sup>575</sup> KALISCH, 2012.

<sup>576</sup> BGB § 1310

<sup>577</sup> BGB §§ 1297 - 1588

házasságkötést követően lehetett felekezeti esküvőt tartani (felekezeti előházasság tilalma<sup>578</sup>). A 2009. január 1-je óta hatályban lévő személyi státus reformtörvénnyel<sup>579</sup> ez a tilalom feloldásra került, a felekezeti esküvőnek már nincs polgári jogi vonatkozása, így már nem vonatkoznak rájuk állami korlátozások. Ennek értelmében egy pár akkor is köthet felekezeti, akár keresztény, akár iszlám házasságot, ha polgári házasságot nem óhajtanak kötni. Viszont a polgári házasságot megelőző iszlám házasságnak nincsen magánjogi joghatálya.

Németországban ritka esetekben ismerik el az iszlám házasságot, például, amikor két külföldi állampolgár köt házasságot Németországban a származási országuk meghatalmazott képviselője által, vagy az esküvői szertartásra olyan országban kerül sor, ahol az iszlám házasságot érvényesnek tekintik.<sup>580</sup> Ilyen esetekben a nemzetközi magánjog előírásait kell figyelembe venni. Az iszlám házasság elismertetésére Németországban kizárólag a következő feltételek meglétekor van lehetőség. Egyik házasulandó sem német állampolgár.<sup>581</sup> Mindketten nagykorúak, vagy mentesülnek a házassági cselekvőképesség követelménye alól, amelyet a bíróságon lehet kérni, azaz a kiskorú fél kérvényt nyújthat be. Ehhez a jelentkezőnek legalább 16 évesnek kell lennie, a partnernek pedig nagykorúnak kell lennie.<sup>582</sup> A muszlim házasságkötési ceremóniát az egyik házastárs származási országa által személyesen kijelölt, megfelelő és törvényes felhatalmazással rendelkező személyek végzik, például diplomáciai képviselők, katonatisztek vagy papok. Az így létrejött házasság anyakönyvi bejegyzésének hiteles másolata bizonyítja a házasságot, tehát ebben az esetben az iszlám házasságot jegyzik be az anyakönyvbe.<sup>583</sup>

Ha egy muszlim pár úgy dönt, hogy iszlám házasságot köt Németországban, először fel kell vennie a kapcsolatot a helyi mecsettel, és időpontot kell egyeztetnie egy első találkozóra. Jelenleg Németországban lehetőség van iszlám házasságot kötni otthon vagy mecsetben is. Az imám meghatározza, milyen dokumentumokra van szükség – minden mecsetnek (pl. Kölnben vagy Dortmundban) más-más követelményei vannak. Ilyen dokumentumok lehetnek például a vallási hovatartozás igazolása, születési anyakönyvi kivonat, tartózkodási engedély, igazolás az előző házasság felbontásáról,

---

<sup>578</sup> § 79 PStG/1875

<sup>579</sup> Art. 5 Abs. 2 S. 2 PStRG/2007

<sup>580</sup> EGBGB 11. cikk

<sup>581</sup> EGBGB 13. cikk

<sup>582</sup> BGB 1303. §

<sup>583</sup> *Zur Anerkennung von religiös geschlossenen Ehen und Ehen mit minderjährigen Ehepartnern in der Bundesrepublik Deutschland*, Deutscher Bundestag, 2016.

valamint minden érintett fél személyazonosító igazolványa vagy útlevele. A jegygyűrű nem játszik szerepet a muszlim házasságkötési szertartásban, mivel ez nem muszlim hagyomány, és a Korán szerint a muszlimoknak nem szabad jelentőséget tulajdonítaniuk a gyűrűnek mint a házastársi szövetség szimbólumainak. Régebben egyáltalán nem viseltek jegygyűrűt a muszlimok. A szokások az idők során változtak, és manapság egyre több muszlim pár választ jegygyűrűt, illetve több esetben a gyűrű jelenti a *mahrot*.<sup>584</sup> „*Hogy a szülői beleegyezés nélküli vagy a többszöri házasságkötéseket elkerüljük, szilárd alapelveink közé tartozik a polgári házassági anyakönyvi kivonat feltétele.*” – nyilatkozta Burhan Kesici, a Német Szövetségi Köztársaság Iszlám Tanácsának (*Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland*) elnöke, noha ezt törvény nem írja elő.<sup>585</sup>

A németországi muszlim esküvőn is a menyasszonyon és a vőlegényen kívül egy imámnak, egy *valin*nak és két tanúnak kell jelen lenni. Az iszlám esküvői szertartás olyan vallási esemény, amely Isten nevében történik, ezért a szolgáltatás általában ingyenes. A mecsetnek szánt adományokat azonban szívesen fogadják. Csak a szükséges papírok elkészítésének lehetnek költségei. Az iszlám házasság, a *nikáh* egy egyszerű szertartás, amelynek során házassági szerződést kötnek. Ezért a legtöbb pár mindennapi öltözetet visel, és nincs olyan különleges esküvői öltözet, mint amilyen a török vagy arab lakodalmakon megszokott. Fontos azonban, hogy előnyben részesítsék a tiszta, hosszú, karokat és lábakat eltakaró ruházatot. A menyasszonynak fejkendőt kell viselnie, és takarnia kell a dekoltázsát is. Ha vendégként más nők is részt vesznek az esküvőn, akkor a kendőt szívesen látják, egyébként csak a mecsetben kötelező. Pár héttel az esküvő előtt találkozik az ifjú pár az imámmal, hogy megvitassák az iszlám házassági szerződés tartalmát, ami meghatározza a jövőjüket. A *mahron* kívül a szerződés általában tartalmazza a születendő gyermekek jövőbeli vallásos nevelésének az előírását, a házastársi kötelezéseket és tennivalókat, a közös lakást, az esetleges nyugdíjbiztosítás fizetésének módját, illetve a vagyoneelosztást a házasság esetleges felbontása esetén. Az esküvő előtt megbeszélik, hogy a szertartás otthon vagy a mecsetben legyen-e. A házassági szerződést közjegyzővel hitelesítik, hogy jogi szempontból érvényes legyen. Az ajándékokat általában nem az iszlám jog szerinti házasságkötéskor adják át, hanem később, a lakodalomban. A *nikáh*, az iszlám házasság nem egy romantikus alkalom, hanem egy jogi aktus. Ezért a család vagy más vendégek ritkán vannak ott, habár a

---

<sup>584</sup> *Islamische Trauung*, Antrag24.de  
GÜL, 2016.

<sup>585</sup> KANDEMIR, 2022.

jelenlétük megengedett. A szertartás előtt a menyasszony és a vőlegény rituális tisztálkodást végez. Az imám elmond egy imát, vagy recitál a Koránból. Ezután a házassági szerződésben szereplő *mahr* értékét újra megvitatják, és azt elfogadja a menyasszony és a *vali*. Az imám általában háromszor megkérdezi a vőlegényt, hogy akarja-e feleségül venni a menyasszonyt, amire háromszor kell igent mondania. Utána meghallgatják a menyasszonyt is, akinek háromszor is meg kell erősítenie, hogy szabad akaratából megy férjhez. Majd a tanúkat is megkérdezik, ezt követően az imám megerősíti a házasságot. Végül közös imával zárul a szertartás.<sup>586</sup>

Jellemzően az arab közösségekben és a menekültek körében egyre több muszlim dönt úgy, hogy kizárólag iszlám házasságot köt, és elmulasztja a polgári házasságkötést vagy az iszlám házassága elismerését. Ennek a tendenciának számos oka van, többek között például az, hogy kizárólag az iszlám házasságnak tulajdonítanak jelentőséget vallási és kulturális okokból, vagy nem rendelkeznek információkkal a polgári házasságkötésről. Az is előfordul, hogy nem rendelkeznek megfelelő dokumentációval, jellemzően a házassági alkalmassági bizonyítvánnyal (*Ehefähigkeitszeugnis*)<sup>587</sup>, amely Németországban törvényi előírás, és amely igazolja, hogy a pár még nem házas. Ezt az igazolványt rendkívül nehéz beszerezniük a származási országukból. Emellett jellemző, hogy a németországi helyi hivatalok (*Standesamt*) különböző jogi feltételeket és eljárásokat követelnek meg, amelyeknek nem tudnak eleget tenni a párok. A bürokratikus nehézségek mellett a német nyelvismeret hiánya is közrejátszik. Bár nincsenek megbízható adatok arról, hogy nagyságrendileg mekkora lehet azoknak a muszlim pároknak az aránya Németországban, akik kizárólag iszlám házasságot kötnek, feltehetően ez a tendencia egyre növekszik, mivel az utóbbi időben egyre több muszlim menekült áramlik az országba a szíriai, iraki és afganisztáni konfliktusövezetekből.<sup>588</sup>

#### **2.4.2. A poligínia megítélése az iszlám világban és a német jogban**

Az iszlám házassági jogintézmények közül a többnejűség, a poligínia ütközik a leginkább a német jogrenddel. A keresztény házasság kizárólag két ember, férfi és nő egy életre szóló szövetsége, ezzel szemben közismert, hogy az iszlám, illetve a Korán egy férfinak egyidejűleg maximum négy feleséget engedélyez.<sup>589</sup> Ugyanakkor egy muszlim nő csak

---

<sup>586</sup> *Islamische Trauung*, Antrag24.de

<sup>587</sup> BGB § 1309

<sup>588</sup> JARABA, 2020. 29-31.

<sup>589</sup> *Korán*, 1987. 4:3

egy férfivel élhet házasságban. Tehát pontatlan kifejezés a poligámia az iszlám világ kapcsán. Az iszlám a poligíniát engedélyezi.<sup>590</sup> Ugyanakkor egy alig teljesíthető kritériumot állít fel: a többnejűség esetén minden feleséggel egyenlő bánásmódot kell alkalmazni, és lehetőség szerint mindegyik számára saját háztartás biztosítása szükséges.

A 20. században Törökország és Tunézia államilag betiltotta többnejűséget és a kényszerházasságot is, valamint a házasságnak kizárólag az állami bíróság által történt felbontása érvényes ezekben az országokban. Törökországban még 1926-ban, Tunéziában 1963-ban vezették be a tiltást, az ellene vétők börtön- és pénzbüntetésben részesülnek.<sup>591</sup> Bár Törökországban a legutóbbi időkig kijátsszák ezt az imám-házasságokkal, amelyeket többnyire vidéken kötnek a *saría* törvénye szerint. Egy 1998-as felmérés szerint a törökországi nők 10,6%-a élt poligíniában.<sup>592</sup>

Az egyes iszlám országokra jellemző többnejűséggel szemben a német polgári törvénykönyv (BGB) csak két ember házasságát fogadja el,<sup>593</sup> a többnejűséget tiltja, és bűncselekménynek tekinti. Ennek ellenére előfordul, hogy a muszlimok az iszlám jog és a saját országuk polgárjogi rendelkezése alapján egyidejűleg több mint egy feleséggel élnek házassági kötelékben Németországban is. Mivel a házasság külföldi jog alapján kötött, nem számít bűncselekménynek Németországban, ugyanakkor a többnejűség a német jogban nem nyerhet teret. A poligíniát elvileg semmilyen tekintetben nem ismeri el a német jog, de a gyakorlatban van rá kivétel. Az alábbi négy bírósági ítélet közül kettő a poligínia elutasítását, kettő pedig bizonyos mértékű akceptálást tükrözi.

A lüneburgi fellebbviteli bíróság elutasította egy egyiptomi férfi keresetét, amelyben második felesége számára folyamodott tartózkodási kérelemért többek között azzal az indokkal, hogy a második feleség ügyében nem állhat fenn a családegyesítési igény. [*OVG Lüneburg, Urteil vom 7. Juli 1992 – 7 L 3634/91.*] A münsteri adóbíróóság egy marokkói férfi keresetét utasította vissza, aki az adóbevallásában a második feleségét adóügyileg akarta bevonni. [*FG Münster, Urteil vom 29. Dezember 1986 – III 6440/84.*]<sup>594</sup>

---

<sup>590</sup> A poligámia a házasság olyan formája, amelyben egy férfinak vagy nőnek egynél több házastársa van. Poligíniának nevezik azt az esetet, amikor egy férfinak több felesége van. (Forrás: Közzolgálati Online Lexikon)

<sup>591</sup> Pew Research Center, 2020.

RAHMATULLAH, AS-SUVI, ROFIQ, MAHSYAR, 2023. 138.

British Embassy Tunis, 6.

SAHIDATUL CHUSNAYAINI, 2017. 133.

<sup>592</sup> ÇAKIR-CEYLA, 2011, 160.

<sup>593</sup> BGB § 1353

<sup>594</sup> LEMMEN, 2001.

E két esetnek az ellenkezője is előfordult az alábbi két ügyben. A német jog még a poligínia terén is teret adott annak, hogy az iszlám jog beépüljön a német jogrendszerbe, illetve az iszlám jogot a német jogrendszerrel összeegyeztesse. A koblenzi másodfokú közigazgatási bíróság (*Oberverwaltungsgericht*) megítélte egy Németországban élő iraki második feleségnek, hogy tartósan Németországban maradjon. A bíróság ítélete szerint nem lenne igazságos öt év poligám házasság után elvárni az asszonytól, hogy visszatérjen Irakba. Kasselben pedig a Szövetségi Szociális Bíróság (*Bundessozialgericht*) jóváhagyta a második feleség igényét elhalt marokkói férje nyugdíjának a felére, noha az első feleség követelte magának az egészet. Bár a többnejűség tiltott Németországban, a bíró a *saria* szerint ítélezett, és az ítélet szerint a két feleségnek el kellett osztania a nyugdíjat.<sup>595</sup> Ebből a négy esetből érzékelhető, hogy iszlám házassági jogi ügyekben a német bíróságok nem foglalnak egységesen állást, gyakran hoztak egymáshoz képest ellentmondásos ítéleteket.

Az iszlám jog szerint érvényes többnejűségnek csak a muszlimok egymás közötti kapcsolattartásában lehet jogosultsága. A poligám házasságban a második, harmadik vagy negyedik feleség a német jog alapján elvileg nem élvez sem védelmet, sem a feleséget vagy a családtagot megillető jogokat. De az iszlám jognak a német jogrendszerbe való beszivárgása következtében ennek az ellenkezőjére is van példa.

### **2.4.3. Vegyes házasságok Németországban**

Mivel az utóbbi években soha nem látott módon megnőtt a muszlim népesség száma Németországban, és többnyire egyedülálló fiatal férfiak érkeztek, várhatóan a vegyes házasságok száma még inkább meg fog ugrani.

A Korán kifejezetten megtiltja (2:221), hogy muszlim férfi és muszlim nő olyan személlyel házasodjon, aki politeista, azaz többistenhívő valláshoz tartozik. Ezzel szemben a Korán a muszlim férfiak számára megengedi a könyv népeiből származó nővel való házasodást, mivel mindkét fél ugyanazt a kinyilatkoztatást kapta Istentől a Tórában, az Ószövetségben vagy az evangéliumokban, illetve a Koránban. Ez az egyenlőtlenség az európai értékek szerint az emberi jogokba ütközik. A Koránban jelen levő aszimmetrikus endogámiát<sup>596</sup> Yaşar Nuri Öztürk „*A meghamisított iszlám*” című könyvében másképp magyarázza, amely szerint ennek oka, hogy a Koránt évszázadokon

---

<sup>595</sup> KERN, 2013.

<sup>596</sup> Az endogámia az a gyakorlat, szokás vagy kényszerítő erejű elvárás, amely előírja, hogy a párválasztás, házasodás az adott csoporton belül történjen. (Forrás: Magyar Katolikus Lexikon)



keresztül csak férfiak értelmezték, és ezek a félreértelmezések gyakran a nők ellen irányultak. Szerinte ma már az iszlám nem támaszt akadályt az asszonyok számára sem más vallásúakkal való házasságra.<sup>597</sup>

Jelenleg Németországban sok nő áttér iszlám hitre, de nem mindig egy muszlim férfival kötött házasság miatt, hanem spirituális okokból.<sup>598</sup> Az iszlám felvételekor két muszlim tanú előtt hitvallást (*saháda*) kell tenni. „*Tanúsítom, hogy nincs más isten Allahon kívül, és tanúsítom, hogy Mohamed Isten küldötte.*” Ezzel az egy kijelentéssel a muszlim közösség teljes jogú tagjává lehet válni.<sup>599</sup>

A német katolikus egyház 2004-ben 5.286 katolikus és más vallású partner esküvőjéről számolt be. A kölni püspöki helynökség 26 katolikus-muszlim párt esketett össze, a 19 muszlim férfi és 7 muszlim nő a valláskülönbség miatti házassági akadály alól felmentést kapott. Észak-Rajna-Vesztfáliában 938 ilyen házasságot kötöttek anyakönyvvezető előtt, ebből 712 esetben a férfi volt muszlim, 226 esetben a feleség. A német statisztikai hivatal szerint 2004-ben 4.900 török férfi házasodott össze német nővel, és 1.800 német férfi török nővel. Anélkül, hogy egyházi vagy iszlám esküvővel is megpecsételnék a frigyét, évente több ezer vegyes vallású polgári házasságot kötnek Németországban.<sup>600</sup> Összességében mégis kevésnek mondható a vegyes házasság, ennek fő oka, hogy a németországi muszlimok, elsősorban a törökök, zárt közösségben élnek, és a mai napig nagy előszeretettel hoznak egészen fiatal, németül keveset beszélő feleséget Törökországból. Nem véletlen, hogy a német bevándorlási szabályozás<sup>601</sup> szerint 18 év alatti és németül egyáltalán nem beszélő személyek házassági célból nem kaphatnak Németországban letelepedési engedélyt. A törökök a németországi muszlimok mintegy egynegyedét teszik ki, mégis a muszlimokkal házasodó nőknek mindössze 14%-a megy törökhöz, illetve a muszlim nőt feleségnek választó német férfiaknak csak 8%-a vett el török nőt. Ebből is látszik, hogy a törökök nehezen asszimilálódnak. A házasságkötési céllal Németországba érkezett török feleségek jellemzően nem tanulnak meg németül, és nagyon fiatal koruk ellenére munkavállalás helyett a hagyományos feleségszerepet követik.<sup>602</sup>

---

<sup>597</sup> ÖZTÜRK, 2019. 119.

<sup>598</sup> LEY, 2023.

<sup>599</sup> *Wie man zum Islam konvertiert und Muslim wird*, IslamReligion.com

<sup>600</sup> ÖTKER, LEIMGRUBER, 2007. 160-161.

<sup>601</sup> *Aufenthaltsgesetz* (AufenthG) § 30

Visum zur Eheschließung mit einer oder einem deutschen Staatsangehörigen. Auswärtiges Amt

<sup>602</sup> KRÓZSER, SZENTIVÁNYI, 2009. 38.

A keresztény egyházi törvényhozás korábban a vegyes házasságokat nem kívánatosnak tekintette. A második vatikáni zsinat 1962-ben változásokat hirdetett. A különböző vallású házastársak egyenjogúságát és a vallások ökumenizmusát hangsúlyozták. Ennek ellenére a keresztény egyházak ma is gyakran megnehezítik vagy tiltják a nem keresztényekkel kötött házasságokat. Németországban a katolikus vallás előírásai szerint a keresztény-katolikus és iszlám partnerek közötti házasságnak nincs akadálya, amennyiben a valláskülönbségből adódó akadályt az egyházi illetékesek (püspök vagy püspöki helynök) feloldják – abban az esetben, ha a katolikus fél nyilatkozik arról, hogy továbbra is a katolikus hitet fogja követni, és a születendő gyermekeket megkereszteli, és katolikus nevelést biztosít számukra. Ezekről a kötelezettségekről az iszlám partnert is tájékoztatni kell. A házassági fogadalmat két tanú és egy törvényes tisztviselő jelenlétében teszik le, ez szükséges a keresztény esküvőhöz, de szerencsés, ha iszlám részről is jelen van egy képviselő. Az esküvői szertatásnál ajánlatos az Assisi Modell követése, amely szerint egy közös imát kell tartani, amelyen mindkét fél a saját imáját mondja el.<sup>603</sup> Így végül érvényes a keresztény-iszlám házasság, de nem számít katolikus értelemben szentségnek, mert az csak megkeresztelt férfi és nő között létrejött érvényes házasság lehet, ezért a katolikus felfogás szerint felbontható. Egy muszlimtól elvált keresztény személy a német katolikus egyház értelmében másodszorra már csak megkeresztelt partnerrel házasodhat.<sup>604</sup>

A könyv népei rendkívüli módon ragaszkodnak a hit megtartásához és a vallási kötöttségekhez. A ragaszkodás mértékében mégis van különbség. A német keresztények egyre inkább azon az úton haladnak, hogy feladják hitelveiket, míg a muszlimok Németországban is hűen követik a sajátjaikat.<sup>605</sup> A muszlimok vallási szokásaikhoz és az iszlámhoz való szoros kötődését mutatja az is, hogy míg a nyugati ember elsősorban a származási országával azonosul, addig a muszlimoknál az iszlámhoz való kötődés fontosabb, mint egy nemzethez való tartozás.<sup>606</sup> A 83 milliós Németországban 2020-ban körülbelül 22,19 millió tagja volt a római katolikus egyháznak. Az evangélikus regionális

---

<sup>603</sup> II. János Pál pápa három alkalommal (1987, 1993, 2002) meghívta a nagy világvallások képviselőit Assisibe egy közös imára, amely során egymás után mindenki a sajátját mondta, miközben a többiek hallgatták. (Forrás: GÁJER, 2020.)

<sup>604</sup> SCHELIHA, KRAUSEN, 2014.

*Wenn zwei Religionen sich finden Katholisch-Muslimische Ehen*, Katholische Kirche, Bistum Münster  
*Katholisch islamische Ehen Eine Handreichung*, Erzdiözese München und Freising

<sup>605</sup> BECHER, EL-MENOUAR, 2014. 177-183.

<sup>606</sup> BRETTFELD, WETZELS, 2007. 22.

egyházaknak körülbelül 20,24 millió tagja volt, míg az iszlám híveinek száma 5,5 millió.<sup>607</sup>

#### **2.4.4. Rokonzásosság a törökországi gyökerű németországi muszlimoknál**

„Tilalmas nektek (házasságot kötni): anyáitokkal, leányaitokkal, nővéreitekkel, apai és anyai nagynénjeitekkel, fivéretek leányaival, nővéretek leányaival, (nevelő)anyáitokkal, akik szoptattak benneteket és tejtéstvéreitekkel, anyósaitokkal, a ti gyámságotok alatt álló mostohalányaitokkal... fiatok feleségeivel, s az, hogy két nővért együtt vegyetek feleségül... Allah megbocsátó és kegyes.”<sup>608</sup> Hiába tiltja a Korán mind a vérrokonok és nem vérszerinti rokonok közötti házasságot, a németországi törököknél elterjedt az unokatestvér-házasság, különösen az apai ági nagybácsi lányával. A német Szövetségi Egészségügyi Felvilágosító Központ (*Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung-BZgA*) 2010-es felmérése szerint minden negyedik Németországban élő törökországi származású nő vérrokonnal él házasságban.<sup>609</sup>

#### **2.4.5. A mahr Németországban**

Az iszlám világban a nőkre jellemzően a háztartás és gyermeknevelés feladata hárul, és a nők cselekvőképessége oly módon korlátozott, hogy nem folytatnak kereső tevékenységet.<sup>610</sup> A *mahr* intézménye többek között arra hivatott, hogy a nők megélhetését biztosítsa, amennyiben a házassága felbomlik vagy a férje meghal. A 20-21. század fejlett szociális rendszerrel rendelkező mai kisebbségi muszlim társadalmakban, mint Németországban, a *mahr* jelentősége csökkenőben van az ott kötött iszlám házasságok esetében, ugyanakkor még mindig fontos szerepet tölt be. Előfordul, hogy csak néhány aranypénz jelképezi a hagyományos szerepét.<sup>611</sup> Ez a hagyomány azért kezd elhalványulni bizonyos muszlim közösségekben, mert a nagyvárosokban kevésbé lehet betartani, hogy a feleségek otthon maradjanak, a muszlim nők között is előfordul, hogy munkát vállalnak, különösen a második, harmadik generáció nőtagjai maguk is pénzkeresővé váltak,<sup>612</sup> és már nem szorulnak a *mahr*ra. Másrészt pedig a *mahr* funkcióját tekintve irrelevánsná válik abban az esetben is, ha a pár a német törvények

---

<sup>607</sup> Anzahl der Mitglieder in Religionsgemeinschaften in Deutschland, 2005- 2020. Statista, 2022.

<sup>608</sup> *Korán*, 1987. 4:23

<sup>609</sup> BZgA, 2010. 8.

<sup>610</sup> BECHER, EL-MENOUAR, 2014. 177-183.

<sup>611</sup> AFSAH, 2020. 6.

YASSARI, 2014.

<sup>612</sup> WUNN, 2011.

szerint polgári házasságot is köt. Németországban az iszlám joggal ellentétben a közszerzeményi rendszer (*Zugewinnngemeinschaft*)<sup>613</sup> alkalmazandó a házassági vagyoni jogban, kivéve, ha a házastársak ettől eltérően állapodnak meg közjegyzői házassági szerződés útján.<sup>614</sup> A közszerzeményi rendszer alapján a házasság alatt mindkét fél által szerzett vagyon közös, és a házasság felbontása esetén a közös vagyon egyenlő arányú felosztásának elve az irányadó.<sup>615</sup>

A *mahr* mértékének a megállapítását azonban a legtöbb esetben a kulturális háttér, a származási országban követett hagyományok határozzák meg. A *mahr* értéke számos iszlám országban folyamatosan nőtt. Iránban például 1985-ben a *mahr* átlagos értéke 150 aranyérme körül mozgott, míg 2009-ben elérte a 300-450 aranyat. A magas *mahr* okolták a növekvő válásokért és a házassági kedv csökkenéséért. Az Egyesült Arab Emírségekben a *mahr* összegének a növekvő tendenciája oda vezetett, hogy a bizonyos összeget meghaladó *mahr* miatti bírósági kereseteket elutasították.<sup>616</sup>

A német bíróságok gyakran szembesülnek a *mahr* mint jogintézménnyel, amelynek megítélése minduntalan problémákat vet fel. Mindenekelőtt nehéz meghatározni pontos funkcióját, és besorolni a német jog fogalomrendszerébe. A *mahr* funkciójának ismerete elősegíti a *mahr* nemzetközi magánjogba való áthelyezését és a német családjogba való integrálását azokban az esetekben, amikor az iszlám országokból újabban bevándorolt muszlim párok magukkal hozzák a *mahr* körüli vitáikat. Nadjma Yassari a *mahr*ról szóló munkájában a *mahr*ot mint jogintézményt részletesen elemezi. A tanulmány a *mahr* funkciójára összpontosít, és hogy annak milyen szerepe van az egyes iszlám országok házassági és családjogában. Az elemzés eredményei elősegítik a *mahr* integrálódását a német jogrendszerbe. A témával foglalkozó kutatócsoportot Yassari 2009 óta vezeti, fő célja az iszlám családjog változásainak a kutatása.<sup>617</sup>

Újabban megfigyelhető tendencia a *mahr* beépülése a német jogba. A nem iszlám jogrendszerű bíróságok, köztük a német bírók is egyre gyakrabban szembesülnek a *mahr* jogintézményével. A leggyakoribb eset, hogy a muszlim házastársak még a kibocsátó országban az iszlám házasságkötéskor megegyeztek a *mahr* összegében, majd amikor fel szeretnék bontani a házasságukat, Németországban fordulnak a *mahr* miatt bírósághoz. Az ily módon mozgásban lévő, azaz iszlám bíróság elől német bíróság elé kerülő *mahr*

---

<sup>613</sup> BGB § 1363

<sup>614</sup> European e-Justice Portal, 2022.

<sup>615</sup> BGB § 1361-1386

<sup>616</sup> YASSARI, 2014.

<sup>617</sup> YASSARI, 2014.

kihívást jelent a német joggyakorlat és elmélet számára. A német joggyakorlatban ismeretlen jogintézményt át kell értelmezni a német jognak megfelelően. Mint házassági vagyoni eszköz, a *mahr* tartásdíjként is felfogható. A másik lehetőség házassági vagyoni megállapodásként értelmezni. Mivel a házasságkötéskor keletkező jogintézményről van szó, a házasság általános joghatásai közé lehet sorolni. A tartásdíjra és házassági-vagyoni megállapodásra különböző anyagi és formai jellegű szabályozások vonatkoznak, és ezektől a szabályozásoktól függ, hogy a férjnek mekkora összeget kell fizetnie. Valójában a *mahr* funkcióját tekintve egyik kategóriába sem kényszeríthető. Ugyanakkor leginkább egy házassági vagyoni szerződésként értelmezhető, amely egyedi jellemzőkkel rendelkezik (*sui generis*) és a német jogrendszer vagyoni eszközei mellett szerepelhet. Más szóval a német jog értelmezése szerint a feleség egymás mellett érvényesítheti a *mahrot*, a házasság felbontását követő tartásdíjat és a közös vagyon elosztását. Az anyagi követelések felhalmozódásának és a férjre nehezedő aránytalan terheknek az elkerülése érdekében az egyes követelések kiszámításánál a *mahr* összegét figyelembe kell venni.<sup>618</sup> A *mahr* tehát vagyonelemként szerepelhet a német házassági és vagyoni, valamint tartásdíjjal kapcsolatos jogi számítási rendszerben. Ebből arra lehet következtetni, hogy a német családjogban lehetséges idegen családjogi jogintézmények integrálása. Pontosabban a német családjogban általánosan elismert szerződési szabadság lehetővé teszi ismeretlen családjogi jogintézmények integrációját anélkül, hogy azokat szükségszerűen egyetlen intézményhez kellene rendelni.<sup>619</sup> Annak ellenére, hogy evidens, mégis fontosnak tartom kiemelni, hogy a *mahr* csak akkor érvényesíthető a német bíróságok előtt, amennyiben közjegyző által hitelesített házassági vagyoni szerződésbe van foglalva.<sup>620</sup>

Az alábbiakban példaként bemutatok pár konkrét németországi bírósági jogesetet a *mahr* megítéléséről. A Münchener Kerületi Bíróság (*Amtsgericht München*) 2018-ban elutasította a feleség kérelmét a 4.000,- euró összegű *mahr* kifizetésére, mivel a *mahr* nem volt közjegyző által hitelesített okiratba foglalva.<sup>621</sup> Egy másik ügyben 2019-ben a Gelsenkircheni Kerületi Bíróság hasonló döntést hozott, amelyben visszautasította a felperes, a feleség követelését a 7.000,- eurós *mahr*ra, mivel azt elmulasztották közjegyző által hitelesített szerződésbe foglalni. Ezt a döntést a Hammi Fellebbezési Bíróság

---

<sup>618</sup> BGB § 1380

<sup>619</sup> YASSARI, 2014.

<sup>620</sup> *Islamische Hochzeit: Was gilt für Braut- oder Morgengabe nach der Scheidung?* anwaltssuche.de, 2023.

<sup>621</sup> AG München, 09.08.2018 - 527 F 12575/17

(*Oberlandesgericht Hamm*) jóváhagyta.<sup>622</sup> Düsseldorfban a Fellebbviteli Bíróság (*Oberlandesgericht*) elrendelte, hogy egy török férfi 30.000 euró értékű *mahrot* fizessen meg a volt menyének annak ellenére, hogy a *mahr* nem volt közjegyző által hitelesített szerződésbe foglalva. Ebben az esetben a bíróság viszont a török jog szerint döntött, amely szerint tartozásnak minősítették a *mahrot*.<sup>623</sup> Kölnben hasonló ítéletet hozott egy bíró. Egy iráni férfinak 600 aranypénz értékű *mahrot* kellett kifizetnie volt feleségének – az Iránban érvényben levő *saria* szerint.<sup>624</sup> Hamm város fellebbviteli bírósága 2012-ben megváltoztatta a dortmundi elsőfokú bíróság korábbi ítéletét és elrendelte, hogy a 33 éves iráni férfi 29 éves, szintén iráni volt feleségének 800 aranynak (Bahar Azadi aranyérmének) megfelelő válási pénzt fizessen tartásdíjként. A házaspár 2001-ben kötött házasságot Iránban, majd Dortmundba emigráltak, német állampolgárságot kaptak, majd 2007-ben különváltak. Az Iránban kötött házassági szerződésükben a férj ígéretet tett 800 arany *mahr* megfizetésére felmerülő igény esetén. Ezért a bíróság elrendelte a fent említett aranypénz értékének megfelelő 213.000 euró kifizetését a férfi részéről a nő számára, amelynek kifizetése az iszlám jog szerint esedékes az általa aláírt házassági szerződés értelmében, függetlenül attól, hogy a pár már német állampolgár.<sup>625</sup>

2016-ban Hamm város tartományi legfelsőbb bírósága a Róma III. rendelet<sup>626</sup> alapján felbontott egy Libanonban megkötött házasságot. A libanoni származású német állampolgár iszlám jog szerint feleségül vett egy akkor Libanonban élő libanoni nőt. A házasságot mindkét fél részéről a szülők előre elrendezték. Az iszlám házasságot házassági szerződéssel is megerősítették, amelyben 15.000 USD összegű *mahrról* állapodtak meg. 2013-ban a házaspár különvált, 2014-ben a feleség beadta a bontókeresetét Németországban és 13.260 euró értékű *mahr* kifizetését követelte a férjtől. A családjogi bíróság kimondta a házasság felbontását, és a volt férjet kötelezte a *mahr* összegének a megfizetésére. A férfi fellebbezett a bírósági döntés ellen, amelyet elutasítottak, és a legfelsőbb bíróság ítélete szerint a házasságot felbontották. Ebben döntő indokként szerepelt a házastársak németországi tartózkodása a házasságot felbontó eljárás idején. Azaz arra hivatkoztak, hogy 2014-ben, a bírósági eljárás megindításakor mindkét fél Németországban tartózkodott és ez jelenleg is fennáll. A házassági szerződésben pedig nem egyeztek meg az iszlám törvények szerinti válásról, viszont a *mahr* összegéről igen,

---

<sup>622</sup> OLG Hamm - 12 UF 183/19 [17.06.2021]

<sup>623</sup> Oberlandesgericht Düsseldorf, I-5 U 88/08

<sup>624</sup> OLG Köln, Urteil vom 23.03.2006 - 21 UF 144/05

<sup>625</sup> OLG Hamm, Beschluss vom 04.07.2012 - 8 UF 37/12

<sup>626</sup> A Tanács 1259/2010/EU Rendelete, 5. cikk

amelynek a célja volt a feleség megélhetésének a biztosítása a házasság felbontása esetén. A *mahrot* a német jog ebben az esetben a házasság felbontása utáni tartásdíjnak tekintette. A döntésben irányadó volt a német családjog, hisz a nő a házasság, a különélés és a házasságot felbontó eljárás alatt is Németországban tartózkodott. Ezért a német jog nem vette figyelembe, hogy az iszlám jog szerint a férjnek csak akkor kell kifizetnie a *mahrot*, ha ő kezdeményezi a házasság felbontását. A német bíróság szerint ez Németországra nem vonatkozik. Az iszlám jog ezen korlátozása nem egyeztethető össze a német családjoggal, illetve a házasság felbontására és asszonytartásra vonatkozó német jogszabályokkal.<sup>627</sup> Ebben az esetben teljesen összefonódott a két jogrendszer.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a *mahr* még ma is kulcsszerepet játszik az Németországban a muszlim közösségekben, akiknek a származási országában a mai napig a *mahr* nem csak egy szimbolikus hagyományként él, hanem funkcióját tekintve is jelentős. A házasság felbontásakor Németországban fő szabály szerint olyan esetekben követelhető a *mahr* összege a férjtől, amikor közjegyző által hitelesített szerződésbe van foglalva. Ugyanakkor a német bíróságok ítélezésében korábban az is megfigyelhető volt, hogy helyt adtak a *mahrot* érintő követelésnek, amennyiben a *mahrot* az iszlám házassági szerződésbe foglalták egy olyan országban, ahol azt érvényesnek tekintik. Annak ellenére, hogy a német bíróságok számos esetben foglalkoztak a *mahr*tal, nem alakult ki egyértelmű tendencia annak tekintetében, hogy a német nemzetközi magánjog hogyan minősíti a *mahr* intézményét.<sup>628</sup>

#### **2.4.6. A házasság felbontása – az iszlám és a német jogrendszer ellentmondásos összefonódása**

A két vallás, a kereszténység és az iszlám máshogyan viszonyulnak a házassági kötelékhez. A kereszténység azt tanítja, hogy a házasság kizárólag két ember, férfi és nő egy életre szóló szövetsége, Isten előtt kötött, és csak ő bonthatja fel. „*Amit pedig Isten tett eggyé, azt ember ne válassa szét!*”<sup>629</sup> Míg az eredeti keresztény elképzelés szerint a házasság felbontása nem engedélyezett, addig az iszlám, illetve a Korán engedélyezi a házasság felbontását. „*Ha elváltok asszonyaitoktól és (ők a kiszabott várakozási) idejüket elérték, akkor vagy tartsátok meg őket a megfelelő módon, vagy bocsássátok el*

---

<sup>627</sup> OLG Hamm, Beschluss vom 22.04.2016 - 3 UF 262/15

*Scheidung muslimischer Ehe nach deutschem Recht.* Deutscher Anwalt Verein, Arbeitsgemeinschaft Familienrecht, 2016.

<sup>628</sup> SCHAWLOWSKI, 2011. 148.

<sup>629</sup> Biblia, 2012. Máté 19:6 842.

*őket megfelelően! Ne tartsátok vissza őket kényszerrel, hogy áthágjátok (ezáltal Allah előírásait)!<sup>630</sup>*

Az iszlám jogban és a német jogban a házasság felbontására vonatkozó szabályozások között jelentős különbségek vannak, az azonosság szinte csak maga a jogkövetkezmény. Míg a német bontóper során a felek minden téren egyenlő elbírálásban részesülnek, az iszlám jog szerint nem azonosak a törvényes lehetőségei a nőknek és a férfiaknak a válást illetően. A férj bármikor indoklás nélkül elválhat (*talák*), míg a feleségnek vagy megalapozott indokokat kell felhoznia a házasság felbontásának a kezdeményezéséhez (*faszh*), vagy a férje beleegyezésére is szüksége van (*hul*), sőt sok esetben a *mahr* egy részéről is le kell mondania. Az iszlám válásnak ezek a formái abban különböznek, hogy a férj vagy a feleség kezdeményezi-e azt. Itt fontos kiemelni, hogy bizonyos iszlám vallási irányzatok egyáltalán nem engedélyezik a feleség által kezdeményezett válást.<sup>631</sup>

Az iszlám válási folyamatban országoként lehetnek különbségek, itt többnyire a szíriai gyakorlatot vázolom fel, mivel jelenleg a németországi muszlimok második legnagyobb csoportja a szírek, akiknél a *saría* szerinti válás ma is élő gyakorlat, lakjanak Szíriában, vagy Németországban, avagy mindkét ország bíróságain intézzék bontóperes ügyeiket, amely eseteket az alábbiakban be is mutatok.

A legnagyobb németországi kisebbség, a törökök nem a *saría* szerint bontják fel a házasságukat, hiszen Törökországban a családjog 1926-os reformja óta csak a polgári házassági jog alkalmazandó, amely kifejezetten nem ismeri el az iszlám házassági és családjogot.<sup>632</sup> Amennyiben török bíróságon bontják fel a házasságot, akkor az Németországban a török családjog figyelembevételével érvényesíthető.<sup>633</sup>

Szíriában három módja van a házasság felbontásának: házasság felbontható a férj egyoldalú válásával (*talák*), a feleség kezdeményezésére történő mérlegelésen alapuló válással (*hul*), vagy bírósági válással. A muszlim feleségnek nincs olyan abszolút joga, amely összehasonlítható lenne a férj egyoldalú jogával, hogy indoklás nélkül felbontsa a házasságát. Szíriában a *talák*, azaz az eltaszító vagy egyoldalú válás az általános, amely csak a férj számára megengedett. A *talák*-válásra a feleségnek semmiféle ráhatása nincs. Mivel a *talák*-válással kizárólag a férj élhet, ajánlatos a feleség válásra való jogát bevenni

---

<sup>630</sup> *Korán*, 1987. 2:231

<sup>631</sup> JARABA, 2020. 34.

<sup>632</sup> LEMMEN, 2001.

<sup>633</sup> AFSAH, 2020. 80.



a házassági szerződésbe. A férj a váláshoz való jogát átruházhatja akár a feleségére, akár egy harmadik félre a házasság ideje alatt. 18 év alatti férj nem jogosult a *talák*ra, a feleség eltaszítására – ebben az esetben a bírónak kell közreműködnie. Egyébként is a *talák* érvényességének feltétele, hogy bíró előtt mondják ki, vagy legalábbis a bíróságon bejegyezzék. A *talák*-válás nem érvényes, ha részegen, felindultságból, vagy kényszerítés hatására mondta ki a férj. A válás visszavonhatatlan, ha a férj háromszor kimondta a *talákot*, és ha lejárt az feleség várakozási ideje, vagy ha a házasság nem lett elhálva, illetve ha a bíróság végérvényesen kimondta a válást. A *hul* esetében a feleség óhajtja felbontani a muszlim házasság bázisát képező házassági szerződést, amelynek során a feleségnek le kell mondania a *mahr* egy részéről a férje javára. A *hul*-válás közös megegyezéssel történik egy iszlám bíróság közbenjárásával. Bizonyos esetekben a feleségnek joga van válókeresetet beadnia a bírósághoz. Ilyen esetek, amikor a férjnek olyan betegsége van, amely megakadályozza a házaséletben, vagy olyan mentális betegsége, amelyről a nő a házasságkötés előtt nem tudott. Ezenkívül a férj távolléte, eltűnése vagy három évnél hosszabb börtönbüntetése, valamint a házastársi tartásdíj elmulasztása is az indokok között szerepelhet. A bíró a házaspár rokoni köréből két „döntőbíró” jelöl ki, akiknek meg kell próbálniuk a kibékíteni a párt. Ha a kibékítés nem jár sikerrel, a bíróság a (visszavonhatatlan) válást csak akkor mondja ki, ha a kizárólag a férj okolható a házasság megromlásáért. Ha egyik félnek sem róható fel a házasság megromlása, vagy mindketten okolhatók érte, akkor a feleség beleegyezése esetén közös megegyezésen alapuló válásról dönt a bíróság a feleség beleegyezésével, hiszen ebben az esetben a feleségnek le kell mondania a *mahr* egy részéről.<sup>634</sup>

Iszlám házasságot kötni Németországban egy gyors és egyszerű eljárással lehet, ugyanakkor amennyiben a házasság nem működik, és a feleség a férje akarata ellenére fel szeretné bontani a házasságot, akkor jogi, társadalmi, pénzügyi és érzelmi nehézségekkel kell szembenéznie.<sup>635</sup> Csak akkor házasodhat újra a muszlim közösségben egy nő, amennyiben az iszlám szerint is sikerül felbontania a házasságát. Ha kizárólag iszlám házasságot kötött, akkor egy kiszolgáltatott helyzetbe kerül jogi védelem nélkül, mert a német állam és a bíróságok szemében az iszlám házasság nem érvényes házasság. Mivel Németországban nem működik szervezett iszlám döntőbírói rendszer vagy mediációs szolgáltatás, a muszlim nők sok esetben nem tudnak kihez fordulni, és kénytelenek benne maradni a rosszul működő házasságukban. Olyan esetekben, amikor a feleség egy iszlám

---

<sup>634</sup> AFSAH, 2020. 73-74.

<sup>635</sup> JARABA, 2020. 26-27.

családjogi szakértőhöz, közvetítőhöz fordul, gyakran sérülnek a jogai, például a *mahr* egészéről le kell mondania a férje javára, hogy felbontsák a házasságukat.<sup>636</sup>

Ahogy arról már korábban is írtam, az iszlám házasságkötést csak abban az esetben tekintik érvényesnek Németországban, amennyiben azt egy olyan országban kötötték, ahol az iszlám szerinti házasságot hivatalosan is elismerik, azaz ahol magánjogi joghatállyal rendelkezik.<sup>637</sup> A Németországban érvényesnek tekinthető házasság ekkor a német családjog szerint is felbontható.

Abban, hogy miként ismerik el az iszlám válást Németországban, illetve egy Németországban lefolytatott házasságot felbontó bírósági eljárás során mennyire veszik figyelembe az iszlám jogot, általában mérvadó a házaspár állampolgársága és tartózkodási helye a házasságot felbontó eljárás idején. Az iszlám jog gyakran beépül a német jogrendszerbe a polgári bontóperek esetében, azaz a német és az iszlám jog bizonyos mértékű összeegyeztetése figyelhető meg. A házasság felbontásáról szóló ítélet meghozatalakor a bírók egyre gyakrabban hivatkoznak az iszlám jogra, vagy alkalmazkodnak ahhoz, amennyiben a felperes, vagy az alperes muszlim. Ezt az eljárást gyakran illetik kritikával a német jogi szakértők, azzal érvelve, hogy a német jogrendszert háttérbe szorítja a *saría*, és az esetek az iszlám jog veszélyes beavatkozását jelenthetik a német jogrendszerbe. Ugyanakkor arra is sok példa van, hogy a német bíróságok házasság felbontásáról szóló ítéletei éppen igyekeznek kizárni az iszlám jogot, nem veszik figyelembe a *saría* bíróság döntéseit. Általánosságban megfigyelhető a következetlenség, a német bíróságok zavara, az ügyek túlbonyolítása és a különböző bíróságok egymással szembeni, ellentétes ítéletei.

Egy 2007-es esetben egy német bírónő határozata egy házasságot felbontó bírósági eljárás során közfelháborodáshoz vezetett. Egy 26 éves marokkói származású német nő azért fordult a bírósághoz, mert marokkói férje rendszeresen verte. A pár már nem élt együtt. Bár a rendőrség elrendelte a férj távoltageését a feleségétől, az folytatta a bántalmazását és gyilkossággal is megfenyegette. A felperes, a feleség a házasság azonnali felbontását kérte. A házasság felbontása iránti kérelem jóváhagyása attól függ, hogy teljesülnek-e a házasság felbontásának feltételei. A házasság felbontásának feltételei a Polgári Törvénykönyv (BGB) 1565. §-án alapulnak. Eszerint a házasságot akkor lehet felbontani, ha az tönkrement. A házasság akkor ment tönkre, ha a házastársak együttélése már nem áll fenn, és a házastársaktól nem várható el annak helyreállítása. A törvény

---

<sup>636</sup> JARABA, 2020. 31.

<sup>637</sup> EGBGB 11. cikk

szerint a házasság megromlását vélelmezik, ha a házastársak már egy éve külön élnek. Abban az esetben, ha a házastársak még nem élnek külön egy éve, a házasság csak akkor bontható fel, „*ha a házasság fenntartása a másik házastárs személyével kapcsolatos okok miatt indokolatlan nehézséget jelentene a kérelmező számára*”.<sup>638</sup> Az általános vélemény szerint szigorú követelményeket kell támasztani az indokolatlan nehézségek fennállásának a megállapításához, amelyek lehetővé teszik a házasság felbontását még a különélés évének lejárta előtt. A bíró arra mutatott rá, hogy a különválás évének vége előtt a házasság felbontása iránti kérelem nem hagyható jóvá, mivel nem állnak fel indokolatlan nehézségek. A bíró arra utalt, hogy a felek a marokkói kultúrából származnak, ahol nem szokatlan, hogy a férj megfenyíti a feleségét.<sup>639</sup> Azt javasolta, hogy az eljárást függeszték fel a különválás évének végéig, ellenkező esetben el kell utasítania a házasság felbontása iránti kérelmet.<sup>640</sup> A felperes kérelmére, amely részrehajlás gyanújára hivatkozott, a bírónőt végül kizárták az ügyből.<sup>641</sup>

A németországi Észak-Rajna-Vesztfáliában egy fellebbviteli bíróság az iszlám *saría* alapján döntött egy bontóperben. Hamm város fellebbviteli bírósága úgy rendelkezett, hogy ha a felek korábban egy iszlám országban iszlám jog szerint kötöttek házasságot, majd később Németországban nyújtanak be válási keresetet, a bontó eljárásnak a *saría* által eredetileg megállapított jogi szabályok szerint kell lezajlania. Az eset során egy 23 éves iráni nő 2009-ben a *saría* szerint kötött házasságot Iránban egy 31 éves iráni férfival. Később kivándoroltak a németországi Essenbe, ahol egy lányuk született, majd 2011-ben kezdődött a bontóper. Az esseni elsőfokú bíróság jóváhagyta a házasság felbontását 2012 novemberében, de a férj fellebbezett a döntés ellen. Hamm város fellebbviteli bírósága a feleség mellett foglalt állást. A bíróság kimondta, hogy a feleség törvényesen kérte a házasság felbontását, mert a férj megsértette az iszlám házassági szerződést, mivel hat hónapon keresztül elmulasztotta a feleség számára nyújtandó anyagi támogatást. Tehát a német bíróság ítélete az iszlám jog szerint született, függetlenül attól, hogy a házaspár már Németországban élt a döntés meghozatalakor.<sup>642</sup>

---

<sup>638</sup> BGB § 1565

<sup>639</sup> „*A férfiak fölötté állnak a nőknek, mivel Allah előnyben részesített közülük egyeseket másokkal szemben, s amiatt, amit javaikból (a nőkre) költenek. A jóra való asszonyok engedelmesek és vigyáznak arra, ami a (kívülállók számára) rejtve van, mivel Allah vigyáz (arra). Akinek nyakaskodó természetét féltitek, azokat intétek meg, kerüljétek őket (a házastársi) ágyakban és lássátok el a bajukat! Ha (már) engedelmeskednek nektek, ne keressétek ellenük (a kényszerítés) más útját! Allah magasztos és nagy.*” Korán, 1987. 4:34

<sup>640</sup> AG Frankfurt/Main, 21.03.2007 - 460 F 9405/06

<sup>641</sup> KERN, 2013.

IRANBOMY, 2007.

<sup>642</sup> OLG Hamm, 07.05.2013 - II-3 UF 267/12

Ez az ítélet újabb hosszútávú vitát váltott ki az iszlám szerepéről a német jogrendszerben. Az ítélet támogatói szerint a döntés jogos és következetesen megfelel a polgári törvénykönyv bevezető törvényének (*Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche*), amely szerint a házasság általában annak az országnak a jogrendszere alapján érvényesül, ahol a házasságkötés megtörtént.<sup>643</sup> Az ítélet kritikusai szerint viszont a német bíróságnak nem feladata, hogy beleássa magát a *saría* rejtelmes mélységeibe, és beemelje azt a német joggyakorlatba.<sup>644</sup>

2017-ben az Európai Unió Bírósága nem ismerte el egy német állampolgárságú szíriai származású házaspár házasságának a felbontását. A házasságukat az iszlám jog szerint Szíriában bontotta fel egy iszlám vallási bíróság. A házaspár szír állampolgársággal született, de később német állampolgárságot is szereztek, azaz mindketten kettős állampolgársággal rendelkeznek. Házasságukat Szíriában kötötték a homsi iszlám bíróság illetékességi területén, majd később a szíriai polgárháború miatt Németországba költöztek. A férj kinyilvánította a válási szándékát, majd a szíriai vallási (*saría*) bíróság kimondta a házasság felbontását. A felség saját kezűleg aláírt nyilatkozatot tett az öt vallási előírások alapján megillető juttatások (20.000 USA-dollár *mahr*) átvételéről. A férj ezt a döntést Németországban is elismertette. A feleség azonban nem értett egyet a döntéssel, és kérte annak hatályon kívül helyezését, illetve annak megállapítását, hogy nem állnak fenn a házasságot felbontó határozat elismerésének feltételei. Az ügyben eljáró bíróság, az Oberlandesgericht München (müncheni regionális felsőbíróság) elnöke ezt a keresetet elutasította arra hivatkozva, hogy amennyiben mindkét házastárs kettős állampolgársággal rendelkezik, akkor a nemzeti jog értelmében szorosabb kapcsolatot tükröző állampolgárság az irányadó,<sup>645</sup> amely a házasság felbontásának időpontjában a szír állampolgárság volt. A bíróság felfüggesztette az eljárást, és az 1259/2010 rendelet értelmezésével kapcsolatban azt a kérdést terjesztette az Európai Unió Bírósága elé előzetes döntéshozatal céljából, hogy a házasság úgynevezett nem állami – a jelen ügyben: egy szíriai vallási bíróság előtt a *saría* alapján történő – felbontására is kiterjed-e az 1259/2010 rendelet (Róma III. rendelet) 1. cikke<sup>646</sup> szerinti hatály. A Tanács 1259/2010/EU rendelete elsősorban az Európai Unió tagországai számára alkották meg azzal a céllal, hogy egységes szabályrendszert

---

<sup>643</sup> EBGB 14. cikk

<sup>644</sup> KERN, 2013.

<sup>645</sup> Tanács 1259/2010/EU rendelete, 8. cikk c) pontja, 12. cikk

<sup>646</sup> Tanács 1259/2010/EU rendelete, 1. cikke

biztosítson a házasság felbontására és a különválásra vonatkozó ügyekben az EU tagállamai között. A Róma III. rendelet meghatározza, melyik ország joga legyen irányadó abban az esetben, ha a házastársak különböző országokban élnek. Az Európai Unió Bírósága tagadta a Róma III. rendelet alkalmazását a nem állami házasság felbontása esetében, és a válaszában úgy fogalmazott, hogy amennyiben „*az egyik házastárs által egy vallási bíróság előtt tett, olyan egyoldalú nyilatkozat útján történő házasságfelbontás, mint amely az alapügy tárgyát képezi, nem tartozik e rendelet tárgyi hatálya alá.*”<sup>647</sup> Az Európai Unió Bíróságának a határozata alapján 2017-től az Európai Unió tagállamainak bíróságai nem kötelezhetők egy külföldi *saría* bíróság döntésének elismerésére a házasság felbontásáról a Róma III. rendelet alapján. A Róma III. rendelet ugyanis nem határozza meg a nem állami házasságfelbontásra alkalmazandó jogot.

A fentiek értelmében egy paradox helyzet állt elő, amely szerint az iszlám házasság érvényesnek tekinthető Németországban, amennyiben azt egy olyan országban kötötték, ahol a *nikáh* során érvényes házasság jön létre, ugyanakkor az iszlám jog szerinti házasságfelbontást nem ismerik el Németországban. Szóval amennyiben a felek egy olyan országban kötöttek iszlám házasságot, ahol az az állam szemében is érvényes, és a későbbiekben a házasságot szintén az iszlám jog szerint külföldön felbontották, a házasságkötés felbontását a német bíróságok nem ismerik el, ha azt nem állami hatóság bontotta fel, hanem egy iszlám vallási bíróság. Ha csak az iszlám jog szerint megy végbe a házasság felbontása, a házasfelek Németországban jogi értelemben továbbra is házasok maradnak.

Bár az Európai Unió Bíróságának az imént tárgyalt határozata alapján az iszlám jog szerint, nem állami hatóság által történt házasságfelbontást nem kell elismerni az EU szabályozása szerint, ugyanakkor nem zárja ki, hogy amennyiben külföldi állami bíróság bontja fel a házasságot, az elismerhető legyen az Európai Unióban. A Róma III. rendelet alapján a házastársak megállapodhatnak a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog kiválasztásáról a szokásos tartózkodási hely kapcsolóléve szerint.<sup>648</sup> Egy 2016-ban tartott előadásán Thomas Rauschert jogászprofesszor, aki az európai polgári eljárásjog egyik vezető kutatója, és a nemzetközi magánjog családjogi vonatkozású kérdéseiben is rendszeresen publikál, aggodalmát fejezte ki, hogy az uniós kollíziós jogi rendelkezésekben az állampolgárság kapcsolóléve helyébe a szokásos tartózkodási hely lépett. Ennek értelmében az európai bíróságoknak gyakrabban kell

---

<sup>647</sup> C-372/16 Soha Sahyouni v Raja Mamisch

<sup>648</sup> Tanács 1259/2010/EU rendelete, 5. cikk

alkalmazniuk harmadik állam jogát.<sup>649</sup> Ahogy azt a dolgozatomban többször is kiemeltem, számos muszlim többségű országban az állami jogrendszerbe beépültek az iszlám jog családjogi rendelkezései,<sup>650</sup> így a Róma III. rendelet alapján a jövőben is alkalmazni lehet a bontások esetében olyan jogot, amelyek a *saría* családjogi rendelkezésein alapulnak.

## 2.5. Részösszegzés

Mivel Németország nem volt gyarmattartó nagyhatalom, a 20. században túlnyomóan európai, illetve törökországi bevándorlók érkeztek az országba – eltekintve nem túl nagyszámú észak-afrikai (tunéziai és marokkói) és közel-keleti munkavállalótól. Az 1950-es évek második felétől felerősödött a szervezett bérmunkás-bevándorlás Németországba, de a csoportok egy-két év után váltották egymást. Az 1960-as években kétoldalú munkaerő-toborzási szerződéseket kötött Németország európai országokkal, valamint 1961-ben Törökországgal. 1973-ra Törökországból áradt Németországba a legtöbb munkaerő, noha a válság és a recesszió miatt a német kormány a vendégmunkások fogadását felfüggesztette, ugyanakkor fogadta a már bent lévők családtagjait. A családegyesítésekkel kialakult a láncmigráció. 1991-től a külföldi munkavállalók bizonyos feltételekkel német állampolgárságért folyamodhattak. A 2010-es években, különösen a 2015-ös menekültválsággal több mint egy millió muszlim telepedett le Németországban, ekkortól a törökök után a sírek lettek a második legnagyobb muszlim kisebbség.<sup>651</sup> A 21. századra Németország bevándorlóország lett (*Einwanderungsland*), jelenleg is a különböző német fórumokon fő téma a bevándorlók, különösen a muszlimok integrációja.

Körülbelül 5,3 millió muszlim él Németországban.<sup>652</sup> A németországi muszlim közösségek változatosak, Törökországból, Szíriából, Pakisztánból, valamint különböző arab és észak-afrikai országokból származnak. A németországi muszlimok legnagyobb részben szunniták (75%), mellettük síiták (7%) és aleviták (14%) is színesítik a németországi muszlim közösséget.<sup>653</sup> A legnagyobb csoportot a Törökországból érkező muszlimok alkotják, de sokan származnak Szíriából, Libanonból és Afganisztánból. Ezek

---

<sup>649</sup> SZEIBERT, 2016. 54.

<sup>650</sup> Szaúd-Arábia, Irán, a Maldív-szigetek, Egyiptom, Irak, Szíria, Afganisztán, Nigéria, Algéria, Marokkó, Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Mali (Forrás: Islamic Legal Systems, Judiciaries Worldwide)

<sup>651</sup> Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Das Bundesamt in Zahlen 2019, 27- 28.

<sup>652</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 38-39.

<sup>653</sup> PFÜNDEL, STICHS, TANIS, 2021. 37.

a közösségek kulturális központokat és mecseteket alapítanak Németország-szerte, amelyek mindegyike különféle iszlám hagyományokat tükröz.

Általánosságban kijelenthető, hogy a németországi muszlimok ragaszkodnak a hagyományos iszlám házassági előírásokhoz, bár a kulturális háttértől függően előfordulhatnak eltérések. Az iszlám házassági jogot Németországban gyakran a közösség keretein belül alkalmazzák, amely a német jog szerint nem kötelező erejű. Németországban nem létezik államilag elismert *saria* döntőbírói rendszer, mint az Egyesült Királyságokban. A németországi muszlim közösség tagjai vallási vezetőkhez és önjelölt iszlám jogi tanácsadókhoz fordulnak jellemzően az iszlám családjogot érintő vitáik során. Elsősorban olyan muszlim nők keresik fel az iszlám jogi szakértőket, akik kizárólag az iszlám jog szerint házasodtak, és fel szeretnék bontani a házasságukat *hul* válással. Ilyenkor a házasságot egy iszlám jogi szakértő közbenjárásával a férj és a feleség közös megegyezésével bontják fel, vagy amennyiben a férj nem akar hozzájárulni a házasság felbontásához, akkor egy iszlám jogi bíró dönt a házasság felbontásáról. A muszlim nőknek gyakran le kell mondaniuk a *mahr*jukról a házasság felbontásáért cserébe. A *mahr* jogintézménye a németországi muszlimoknál is nagy jelentőséggel bír, bár jellemzően inkább az arab közösségekben, mint a török kisebbség körében. Németországban megfigyelhető az a tendencia, hogy a muszlim menekültek és bevándorlók számának növekedésével egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a párok kizárólag iszlám házasságot kötnek. Sok esetben a nyelvismeret hiánya és a bürokratikus nehézségek miatt elmulasztják a polgári házasságkötést, így a német jog szerint nem érvényes házasságban élnek.

A németországi muszlim nők helyzetét javítaná, ha egy államilag elismert, egységes szabályrendszer követő iszlám döntőbírói rendszer keretein belül rendezhetnék a családjogi vitáikat. Ezért érdemes lenne, ha a németországi muszlim közösség kihasználná a törvények által biztosított lehetőséget egy hivatalos iszlám döntőbírói rendszer kialakításához, amely megfelelné a törvényi előírásoknak, és amely egy átlátható, megbízható és professzionális alternatívát jelentene a muszlim közösség tagjai számára a családjogi vitáik rendezéséhez. Másrészt pedig annak kiküszöbölésére, hogy a németországi muszlim közösségben a párok kizárólag iszlám házasságot kössenek, megoldást jelentene, ha olyan tájékoztatási kampányokat

szerveznének, amelyek tudatosítják az emberekben az államilag nem érvényes házasság hátrányait a nők jogainak és szociális biztonságának védelme szempontjából.<sup>654</sup>

A német polgári törvénykönyv és az iszlám jog több szempontból összeegyeztethetetlen elveket, szabályokat foglal magában, ugyanakkor Németországban lehetővé teszik bizonyos vallási gyakorlatok és szokások tiszteletben tartását. Az iszlám házasságot és a *mahrot* német jog csak bizonyos feltételekkel tekinti érvényesnek. Egy külföldön kötött iszlám házasság elismerhető, amennyiben a felek nem német állampolgárok, és a házasságuk az illetékes külföldi hatóság előtt szabályszerűen jött létre, vagyis a származási országban érvényesnek tekintik a házasságukat, illetve amennyiben az nem sérti a német közrendet. A Németországban törvényesen elismert házasság ezután a német családjog szerint is felbontható. A Németországban kötött iszlám házasságnak viszont nincsenek joghatásai, a német állam szemében nem tekinthető érvényes házasságnak. A *mahr*ra a német bíróságok is kötelező erejű jogintézményként tekintenek, amennyiben egy közjegyző által ellenjegyzett szerződésbe foglalják azt. Amennyiben egy nem állami iszlám bíróság bontja fel a házasságot egy harmadik országban, az Európai Unió tagállamai bíróságainak nem kell elismerniük a házasság felbontását a Róma III. rendelet alapján.

---

<sup>654</sup> JARABA, 2020. 43.



### 3. Albánia

Az európai iszlám vizsgálatok érdekes színteret jelentenek a Balkán muszlim népességű országai, elsősorban Albánia, Koszovó és Bosznia-Hercegovina, ahol az Oszmán Birodalom térhódítása miatt már évszázadokkal ezelőtt meghonosodott a vallás. Bár a köztudatban a Balkán elsősorban a délszláv népek által lakott területet jelenti, az albánok kivételt jelentenek az etnikumukat és a nyelvüket tekintve is. A tudomány jelenlegi állása szerint az albánok nagy valószínűséggel az ókori illírek leszármazottai, nyelvük pedig igazi kuriózum: az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, viszont annak teljesen külön ágát képviseli, mivel nem rendelkezik közelebbi rokonnyelvvvel. Az albánoknak két népcsoportja létezik, amelyek külön nyelvjárást beszélnek, északon a *geget*, délen pedig a *toszkot*. A mai albán irodalmi nyelv a *toszkon* alapul, de sok elemet átvettek *gegből* is.<sup>655</sup> Az albánok nem csak Albániában élnek, hanem a környező országokban is. Albánia mellett Koszovó is albán muszlim többségű ország. Albán nemzetiségű muszlimok még élnek Szerbiában, Macedóniában és Montenegróban.<sup>656</sup> Albánia a vallási hovatartozás szempontjából is különbözik a szomszédos államoktól, mivel az albániai népesség négy fő vallási felekezethez tartozik. A 2011-es népszámlálás eredményei alapján az albánok 56,7%-a vallja magát muszlimnak, ezen felül 2,1%-a pedig a *bektasi szúfi* rend követőjének, 10%-a római katolikusnak, illetve 6,8%-a ortodoxnak.<sup>657</sup> A vallási és etnikai hovatartozást tekintve az északi *gegek* inkább szunnita muszlimok vagy katolikusok, a déli *toszkok* pedig jellemzően a *bektasi* irányzat és az ortodoxia hívői. A mai albán állam a *laïcité* francia modellt követi: nincsen egy meghatározott hivatalos államvallás, ugyanakkor tiszteletben tartják a vallások egyenlőségét és intézményi függetlenségét.<sup>658</sup>

Jelen fejezet az albániai muszlimokat veszi górcső alá, először a történeti háttér áttekintésével, majd a muszlim közösség aktuális helyzetének bemutatásával. A fejezet második része azt vizsgálja, hogyan és mennyire szigorúan alkalmazzák az albániai muszlimok a *saría* házassági jogi szabályait. Az albániai iszlám vallás vizsgálatok azért tartom fontosnak az albániai muszlimok történetének részletes feldolgozását, mert az ország történelme során betöltött szerepük meghatározta egyrészt a nemzeti identitásuk

---

<sup>655</sup> KEMENSZKY, 2010. 448-449.

<sup>656</sup> BLUMI, KRASNIQI, 2015. 475.

<sup>657</sup> CIA Word Factbook: *Albania*, 2019.

<sup>658</sup> ELBASANI, 2010. 4.

alakulását, másrészt pedig a vallási, azon belül is az iszlám házassági joghoz való viszonyukat.

### 3.1. Az albániai muszlimok szerepe Albánia történelmében

A különböző hódítások ellenére az albán törzseknek az évszázadok folyamán sikerült megőrizniük törzsi közösségeiket, ugyanakkor állandó rivalizálás jellemezte őket. A széthúzásnak az egyik elsődleges oka a vallási megosztottságuk volt – a római katolikus és a görögkeleti albán fejedelemségek gyakran harcoltak egymás ellen. Az egység hiánya egyszerűvé tette az Oszmán Birodalom számára a Balkán meghódítását a 15. századra. Az oszmánok Albániát beolvasztották a birodalom közigazgatásába, két szandzsákra és tíz vilajetre osztották, melyeket török főurak irányítottak.<sup>659</sup> Ezzel egyidejűleg elkezdődött az albánok iszlamizálása is. Az albán függetlenséget pár évre kiharcoló nemzeti hős, Szkander bég 1468-ban bekövetkező halálát követően ténylegesen kezdetét vette az oszmán hódoltság kora.<sup>660</sup>

Az Oszmán Birodalomban a társadalom egyrészt a vallási hovatartozás, másrészt a társadalmi osztályok szerint oszlott meg. Az alávetett népek áttért muszlim tagjai adókedvezményekben részesültek, sőt az iszlámra áttért családokat nem kötelezték a 17. századtól bevett ún. *devşirmére*, azaz gyerekadóra sem. Ez azt jelentette, hogy török hivatalnokok néhány évente körbejárták az alávetett területeket, és egy-egy fiúgyermeket elszakítottak családjuktól, hogy Anatóliába vigyék őket, és az iszlám tanításai szerint a Birodalomhoz hű janicsárokat képezzenek belőlük. Bár az Oszmán Birodalomban a hivatalnokok érdem szerint léphettek előre, a legtöbb posztot csak az iszlám hívei tölthették be.<sup>661</sup> Ezek az intézkedések, illetve az erőszakos iszlamizálás vezettek ahhoz, hogy az albánok mintegy kétharmada áttért a szunnita iszlám hitre.<sup>662</sup>

Az oszmán időkben erősödtek meg Albániában a *szúfi* rendek,<sup>663</sup> azok közül is különösen a *bektasi* irányzat, amelynek ma Tirana a központja.<sup>664</sup> A *bektasi* rend hivatalosan az iszlám szunnita ágához tartozik, azonban tanait tekintve közelebb áll a síita iszlámhoz. Merített a kereszténység hitelveiből, de indiai és iráni misztikus mozgalmak

---

<sup>659</sup> RÉTI, 1991. 18-21.

<sup>660</sup> WINNIFRITH, 1992. 74.

<sup>661</sup> KEMENSZKY, 2010. 453.

<sup>662</sup> HEKA, 2013. 46.

<sup>663</sup> *Szúfizmus*: az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere. (Forrás: Terebess Ázsia Lexikon)

<sup>664</sup> A bektasi rend központja 1925 után került Tiranába, mivel Törökországban Atatürk betiltotta a szúfi rendeket, és ezért a rend központja a rend alapítójának a szülőhelyéről, az anatóliai Haddzsi Bektasból (Hacıbektaş) Tiranába költözött 1930-ban. (Forrás: ELSIE, 2019. 11.)

is hatást gyakoroltak rá. A *bektasi* irányzat előírásai nagymértékben eltérnek a hagyományos iszlám tanításoktól és vallásgyakorlattól. A teljesség igénye nélkül néhány példával ismertetem a fontosabb különbségeket. A *bektasi* hívők a *ramadán* helyett Ali fiainak tiszteletére böjtölnek, továbbá csak napkeltekor és napnyugtakor imádkoznak a napi ötszöri ima kötelezettségével szemben. Fő vallási vezetőik, a *babák* tartják az istentiszteleteiket, ahol a nők és a férfiak vegyesen foglalnak helyet. A nőknek nem teszik kötelezővé a kendő viselését, illetve a nők és férfiak minden szempontból egyenlők és ugyanazok a jogok illetik meg őket. A fentiekén kívül még az alkohol fogyasztását sem tiltják. Elismerik a tizenkét prófétát, Mózeszt, Máriát és Jézust, illetve több szentet. Valószínűleg az indiai hatás miatt a lélekvándorlásban is hisznek.<sup>665</sup> Érdekesség, hogy Gül Baba is a *bektasi* rend tagja volt, akinek végső nyughelye a budai Rózsadombon található.<sup>666</sup>

A Balkán népeire és különösen az albánokra jellemző, hogy a nyugat- vagy még a kelet-európaiakhoz képest is később ébredtek nemzeti öntudatra. Ennek összetett és többértékű okai voltak. Az albánok többsége az azonos vallás miatt részben közösséget vállalt a megszálló törökökkel, illetve ragaszkodott a muszlimoknak járó privilégiumokhoz. A vallási megosztottság, a törzsi ellentétek, a paraszti lakosság elmaradottsága és a hegyekben való elszigeteltsége is mind hozzájárultak, hogy a 19. század első felében még a mérsékelt autonómiát követelő felkeléseiket leverték, és csak 1878-ban alakult meg az albán bégeket, kereskedőket és értelmiségieket tömörítő nemzeti ellenállást összefogó Prizreni Liga, amelynek eredeti célja még akkor sem a függetlenedés volt, hanem a széthulló Oszmán Birodalomban nekik járó kiváltságok megőrzése. Csak az utolsó programjuk fogalmazta meg az Oszmán Birodalomtól való elszakadást. Bár a Liga a kezdetben sikeresnek bizonyult, 1881 végére az oszmánok mégis leverték a lázadásaikat és felszámolták a Prizreni Ligát. Ennek ellenére az albánok nem mondtak le nemzeti törekvéseikről, több felkelésben részt vettek, és a 20. század első éveiben elkezdtek politikai köröket szervezni, illetve fejleszteni az albán irodalmi nyelvet. Végül 1912-ben alakult meg a független albán állam, viszont az albánoknak majdnem a fele a határokon kívülre szorult. Az albánok nemzeti mozgalma abból a szempontból kuriózumnak tekinthető, hogy mind az iszlám, mind a katolikus és az ortodox vallásúak csatlakoztak hozzá, vagyis a nemzet és a vallás nem olvadt egybe, mint a Balkán más országai esetében. A mai albán társadalomra is igaz, hogy a vallási

---

<sup>665</sup> KEMENSZKY, 2010. 465-468.

<sup>666</sup> Gül Baba Örökségvédő Alapítvány honlapja

megosztottság ellenére a nemzeti összetartozás és az egymás iránt tanúsított tolerancia jellemezi.<sup>667</sup>

Az albán államiság létrejöttekor nem jelöltek ki hivatalos államvallást, hanem létrehoztak három nemzeti egyházszervezetet. Az albán Muszlim Közösség (*Xhemijeti Islamije*) 1923-ban nyilvánította ki függetlenségét az Oszmán Kalifátustól, mivel az albánok minden kapcsolatot meg szerettek volna szüntetni a hanyatló Oszmán Birodalommal, illetve céljuk volt, hogy saját nemzeti vallási közösségeket hozzanak létre.<sup>668</sup> Eleinte a *bektasi* rend is a Muszlim Közösség tagja volt, viszont a későbbiekben teljesen autonóm csoporttá vált saját vezetéssel és alapszabállyal.<sup>669</sup> Az Ortodox Keresztény Egyház szintén függetlenítette magát az isztambuli pátriárkától. Az Albán Katolikus Egyház viszont megtartotta szoros viszonyát a pápával. Az albánok vallási hovatartozását tekintve ekkor a szunniták tették ki a népesség 55%-át, a *bektasi* rend követői a 15%-át, az ortodoxok a 20%-át, a katolikusok pedig a 10%-át. A négy fő vallás mellett a török időkben több szúfi rend is meghonosodott az országban, de közel sem terjedtek el olyan széles körben, mint a *bektasi* irányzat.<sup>670</sup>

A két világháború között egy tekintélyes albán földesúr, Ahmet Zogu ragadta magához a hatalmat először belügyminiszterként, majd a köztársaság elnökeként, 1928-ban pedig királlyá koronáztatta magát. Ezután került sor az új szekularizált polgárjogi kódex hatályba léptetésére, amely szerint a pénteki szabadnapot eltörölték, a többnejűséget betiltották, és megváltoztatták a házassági és öröklési jogot. Az új szabályok feszültségeket keltettek, különösen a vidéki konzervatív muszlimok körében. Az államhoz hű albán Muszlim Közösség viszont elfogadta a reformokat. A szekularizált Albániában a muszlim klérusnak már nem volt beleszólása a közéletbe. A kádik számára ez komolyan érzékelhető változásokat hozott, mivel az Ottomán megszállás hosszú évszázadai alatt bírökként, jegyzökként és vallási hivatalnokokként jártak el, akik a házasságkötéseket, a születéseket, az elhalálozásokat és a közvitákat kezelték. A kormány nagymértékben csökkentette az iszlám szerepét az országban, ugyanakkor támogatta a Muszlim Közösséget abban, hogy az iszlám egyetlen hivatalos vallási képviselője és irányítója legyen Albániában.<sup>671</sup>

---

<sup>667</sup> HEKA, 2010. 144-146.

<sup>668</sup> CLAYER, 2008. 129.

<sup>669</sup> ELBASANI, 2010. 6.

<sup>670</sup> KEMENSZKY, 2010. 470-471.

<sup>671</sup> JAZEXHI, 2017. 51-52.

Annak ellenére, hogy I. Zogu király muszlim volt, a katolikus Apponyi Geraldine magyar grófnőt vette feleségül 1938-ban, akinek nem kellett áttérnie férje vallására, de házasságukat az iszlám szerint kötötték. A tiranai házasságkötést az utolsó budai főmufti, az első magyar iszlám szervezet alapítója, Durics Hilmi Huszein vezette le, aki szoros barátságban állt a királlyal.<sup>672</sup>

1939-ben az olaszok kapitulációra szerették volna kényszeríteni az uralkodót, aki elmenekült az országból. Ezt követően az olaszok megszállták Albániát, majd 1941-ben hozzá csatolták a környező albán lakta területeket, Koszovót, Nyugat-Macedóniát és Montenegró déli sávját, létrehozva Nagy-Albániát, a tengelyhatalmak egyik bábállamát. Ekkor egy állam fennhatósága alá került az összes albánok lakta terület. A Muszlim Közösség vezetői, akik eddig Zogu királyhoz voltak hűségesek, szövetséget kötöttek a tengelyhatalmakkal: a fasisztákra és Mussolinira az afrikai muszlimok megmentőjeként tekintettek, míg a briteket az iszlám és a muszlimok ellenségeinek tartották. Azokat az imámokat, akik nem értettek egyet a Muszlim Közösség fasisztabarát politikájával, bebörtönözték és eltávolították a Közösség szervezetéből.<sup>673</sup>

A második világháború alatt a kommunista partizán ellenállóknak – akik már 1941-ben létrehozták az Albán Kommunista Pártot<sup>674</sup> – végül sikerült felszabadítaniuk az országot 1944-ben, viszont az önálló államnak már nem volt része se Macedónia albánok lakta nyugati része, se Koszovó. Két évvel később kikiáltották a népköztársaságot, majd Enver Hodzsa pártfőtitkár vezetésével elkezdtek kiépíteni a szocializmust és a Balkán legelnyomóbb diktatúráját.<sup>675</sup>

A szocialista blokk kommunista államait az erős vallásellenesség jellemezte a marxi dialektikus materializmuson alapuló ateizmus alapján. A vallási üldöztetés már rögtön a hatalomátvételt követően megkezdődött.<sup>676</sup> A Muszlim Közösség vezetőjét elbocsátották, és Enver Hodzsa támogatójával helyettesítették. Egy kivétellel betiltották a muszlim lapokat, a közösséget teljesen elszigetelték a muszlim világgal való kapcsolattartástól és szigorúan ellenőrizték az összes tevékenységüket az újonnan létrehozott Egyházi Ügyek Bizottsága által. Az imámok és muftik tevékenységét ellehetetlenítették, a hívőket pedig úgy megfélemlítették, hogy nem mertek mecsetbe járni. A pénteki szertartásokra, amelyeket párthivatalnokok cenzúráztak, az imámoknak

---

<sup>672</sup> LIPPAY, 1938. 1.

<sup>673</sup> JAZEXHI, 2017. 52-53.

<sup>674</sup> RÉTI, 1991. 40.

<sup>675</sup> DIENES, 2004. 26-27.

<sup>676</sup> KEMENSZKY, 2010. 478.

külön engedélyt kellett kérniük a kommunista hivataloktól. Mindemellett az Albán Munkáspárt minden fronton propagandaháborút indított a vallások ellen. Az embereknek meg kellett változtatniuk iszlám nevüket. A muszlim vallási vezetőket reakciósként és burzsoáként bélyegezték meg, sokukat bebörtönözték, sőt kivégezték. A kormány 1964-ben bezáratta az utolsó *medresét* (iszlám iskolát) Tiranában, majd összegyűjtötte az összes arab írásjelekkel íródott könyvet, hogy kartonként újrahasznosítsák őket. Az Albán Munkáspárt az utolsó csapást 1966-ban mérte a vallásokra, amikor egy tömegekhez intézett nyílt levélben elítélte a vallásokat, és arra szólította fel az embereket, hogy támadják meg a vallási intézményeket. Ekkor már csak hat mecset működött az országban. A Muszlim Közösség vezetője 1967 februárjában arra utasította az imámokat, hogy ne viseljék tovább a vallási öltözetüket, és adják át az imádkozó helyeket és *türbék*et (szent sírokat) a népnek. A mecsetek csak péntekenként és hivatalos ünnepeken lehettek nyitva, nem lehetett semmilyen vallásos eseményt szervezni, végül az *adhan* (imára hívás) már péntekenként sem volt engedélyezett. 1967 áprilisában a Népgyűlés elnöksége elrendelte, hogy a vallási intézmények összes tulajdonát adják át a Kommunista Párt szervezeteknek és bizottságainak. Az 1967-es „kulturális forradalom” kínai mintára ment végbe. Az 1976-os alkotmány 37. cikke alapján Albánia a világ első hivatalosan is ateista állama lett: „Az állam nem ismer el semmilyen vallást, és támogatja az ateista propagandát annak érdekében, hogy az emberekben kialakítsa a tudományos materialista világ szemléletét.”<sup>677</sup> Az 1977-es büntető törvénykönyv szerint a vallásos irodalom birtoklását és az istentisztelet bármely formáját háromtól tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntették, vagyis gyakorlatilag teljesen betiltották a vallási tevékenységet. Az Albán Muszlim Közösség megszűnt létezni, az iszlám kulturális és rituális hagyományok gyakorlatilag elvesztek az 1990-ig tartó, több mint húszéves üldöztetés folytán. Persze néhány túlélő imám titokban továbbra is tartott istentiszteletet az otthonaikban zárt csoportoknak.<sup>678</sup> Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az albánok által hangoztatott vallási tolerancia részben abból is fakad, hogy a kommunista rezsim alatt az összes vallási közösséget ugyanúgy elnyomták, így egyfajta szolidaritás alakult ki egymás iránt.

A kommunista rezsim bukásával 1990 decemberében visszaállították a vallásszabadságot. A hívők már novemberben ezrek részvételével katolikus misét tartottak Shkodrában, majd pár héttel később, november 16-án 60.000 muszlim gyűlt

---

<sup>677</sup> ANDERSEN, 2005. (saját fordítás angolról)

<sup>678</sup> JAZEXHI, 2017. 54-56.

össze a szintén shkodrai Lead mecsetben (*Xhamia e Plumbit* – magyar nyelven Ólom-mecset), ahol deklarálták az Albánia Muszlim Közösségének (a továbbiakban: AMK)<sup>679</sup> újbóli felállítását. Az összes vallási szervezet, köztük az AMK is több nehézségbe ütközött az anyagi és szellemi struktúrájuk újjáépítése során. Az AMK-nak nem volt semmilyen tulajdona, infrastruktúrája, költségvetése és valójában hívei sem, mivel a több évtizedes üldöztetés és elnyomás következtében az albánok új generációja már nem tartotta magát muszlimnak, annak ellenére, hogy apáik még azok voltak. Bár a mecsetek kapui 1991-ben kinyíltak, az emberek többsége nem tudta, hogy kicsoda Allah és Mohamed. Tehát az AMK-nak gyakorlatilag a semmiből kellett újból létrehoznia a vallási vezetéshez nélkülözhetetlen feltételeket: szüksége volt mecsetekre, iszlám iskolákra (*madrasszákra*) és legfőképpen hívőkre. Ezeket a feltételeket csak külföldi támogatásra támaszkodva tudta megteremteni.<sup>680</sup> A rendszerváltozást követően számtalan külföldi (pl. török, európai, arab, amerikai) nonprofit szervezet jelent meg az országban, de az AMK közvetlenül is kapott támogatást az arab országokon (pl. Szaúd-Arábia, Kuvait, Egyiptom, Egyesült Arab Emírátságok, Líbia, Jemen, Algéria) kívül Törökországtól, Irántól, Pakisztántól és Malajziától is. Imámokat és tanárokat képeztek ki, hogy hirdessék az iszlámot Albánia-szerte. A szaúdiak az albán nyelvre lefordított Koránt terjesztették az országban, muszlim szervezetek kórházakat, egészségügyi központokat és vízellátást építettek ki. Hogy biztosítsák a jövő számára a vallási vezetőket, fiatal albánoknak ösztöndíjakat ítélték meg, hogy arab egyetemeken tanulhassanak. Emellett egyre több *medresze* alakult szintén külföldi forrásokból, amelyek egy része ma sem tartozik az AMK felügyelete alá, hanem pl. a török Gülen-mozgalomhoz kapcsolható alapítványok működtetik őket.<sup>681</sup> Kiemelendő, hogy a rendszerváltozás óta Albániában rengeteg új mecset épült, szintén külföldi finanszírozásból, kezdetben jellemzően az arab államok voltak a donorok, a 2000-es évektől pedig inkább Törökország. Ma már több mint 500 mecset található az országban, amelyek jelentősen meghatározzák az albán tájképet a távolról is szembetűnő minaretjeiknek köszönhetően.<sup>682</sup>

A szocialista rezsim összeomlása után a *bektasi* rend is elkezdte újjászervezni magát, 1991-ben megnyitották a fő *tekkéjüket*<sup>683</sup> Tiranában. A *bektasiak* viszont nehezebb helyzetben voltak, mint a szunnita közösség, mivel nem számíthattak a muszlim

---

<sup>679</sup> Komunitetit Mysliman të Shqipërisë (KMSH) honlapja

<sup>680</sup> JAZEXHI, 2017. 56-57.

<sup>681</sup> ELBASANI, 2010. 6-7.

<sup>682</sup> BICKERT, 2018. 102-103.

<sup>683</sup> Tekke: a *szúfi* kolostor és az istentisztelet helye. (Forrás: ÁGOSTON, SUDÁR, 2002. 44.)

világ támogatására. Segítséget Törökországból, a koszovói és a macedón *bektasi* közösségtől, az amerikai egyesült államokbeli és ausztráliai albán diaszpórától, illetve Irántól kaptak. Jellemző, hogy a szunnita muszlim közösség kérdőre vonja a *bektasi* rend önállóságát, és a szunnita irányzaton belüli dervisrendnek tartják. Az 1993-ban megrendezett Bektasi Világkongresszuson viszont a *bektasiak* kinyilvánították, hogy a szunnitától teljesen független rendként értelmezik magukat.<sup>684</sup> A *bektasiak* nagy hangsúlyt fektetnek az oktatás és a kultúra fejlesztésére. Az albánok úgy tekintenek a *bektasi* rendre, mint az iszlám demokratikus, liberális, toleráns, befogadó és hazai irányzatára.<sup>685</sup>

A fiatal albán demokráciában egészen az 1990-es évek végéig nem volt rendezve a vallások és az állam kapcsolata: az *ad hoc* megoldások és *modus vivendi* volt a jellemző. Az iszlám térnyerését támogató arab szervezetek kontroll nélkül tevékenykedtek az országban, végső célként kitűzve egy iszlám albán állam létrejöttét. 1998-ra világossá vált, hogy az állam *laissez-faire* politikája<sup>686</sup> nem megfelelő a vallási tevékenységek állami felügyeletére. Az 1997-ben megválasztott Szocialista Párt nekilátott az iszlám segélyszervezetek szisztematikus ellenőrzéséhez, illetve az FBI-jal (*Federal Bureau of Investigation*) és európai terroristaellenes hivatalokkal együttműködve biztonsági intézkedéseket fogantatosított, amelyek a legaktívabb arab alapítványok bezárásához és az alkalmazottjaik kiutasításához vezettek. Ez a folyamat a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások után is folytatódott az amerikaiak terrorizmus elleni háborújának támogatásaként. Szükségessé vált egy olyan keretrendszer kialakítása, amely formálisan lefekteti a vallási közösségek jogait és az őket érintő korlátozásokat, illetve viszonyukat az állammal. Az 1998-as albán alkotmány<sup>687</sup> kidolgozta az állam és vallási szervezetek közötti együttműködés feltételeit. Kiemelte a vallásszabadság elvét, az állam semlegességét és az állam és az egyházak közötti kölcsönös kooperáció fontosságát a közjó érdekében. Az államnak nincsen hivatalos vallása, ugyanakkor tiszteletben tartja az összes vallási közösség egyenlőségét. Az állam felügyelő szerepét úgy biztosítják, hogy a vallási szervezeteket nyilvántartásba veszik. A vallási szervezeteket az új alkotmány jogi személyiséggel ruházta fel.<sup>688</sup> Az alkotmány rendelkezéseit kiegészítve a 2001-es

---

<sup>684</sup> KEMENSZKY, 2010. 482.

<sup>685</sup> ELBASANI, 2010. 8.

<sup>686</sup> A *laissez-faire* politikája a minimális állami beavatkozás politikája. (Forrás: Encyclopedia Britannica)

<sup>687</sup> Constitution Of Albania, 1998

<sup>688</sup> Constitution Of Albania, 1998, Article 10



nonprofit szervezetekről szóló törvény<sup>689</sup> meghatározta, hogy a vallási szervezeteknek a Tiranai Bíróságon kell regisztrálniuk magukat, amely során automatikusan ellenőrzik, hogy az adott szervezet megfelel-e minden szempontból az állami jogszabályoknak.<sup>690</sup>

A Kulturális Bizottságot 1999-ben<sup>691</sup> hozták létre, amelyet egy semleges köztisztviselő az államot képviselve vezet. Az új rendszerben az ún. tradicionális vallásokat – a szunnita iszlámot, a *bektasi* rendet, a római katolicizmust és az ortodox kereszténységet – képviselő szervezetek különleges privilégiumokat kaptak, amelyek megkönnyítik az állam számára a velük való együttműködést és a vallási tevékenységek felügyeletét. A kitüntetett tradicionális felekezeteket egyetlen központi szervezet képviselheti, amely jogosult az állammal való kapcsolatuk részleteit szabályozó kétoldalú megállapodások megtárgyalására. Az albániai muszlimokat a már sokat tárgyalt Albánia Muszlim Közössége fogja össze, amely az egyetlen hivatalos hatóságként felelős a muszlimok adományainak kezeléséért, az infrastruktúra fenntartásáért, a vallási oktatás megszervezéséért és a muszlim hívők képviseletéért a nyilvánosság előtt. Az 1990-es években a gomba módjára szaporodó, külföldi finanszírozású iszlám szervezetek mellett az AMK nem tudta érvényesíteni koordinációs központi szerepét mint ernyőszervezet, de az 1998-as szabályozásoknak köszönhetően megerősödött a központi helyzete és szerepe. Közvetlenül csak az AMK tud az állammal tárgyalásokat folytatni, képviselteti magát a Kulturális Bizottságban, szabad hozzáférése van az állami médiához és pénzügyi támogatást kap az államtól. Az AMK az albán kultúra és hagyományok védelmezőjének tartja magát, és egy nemzeti, hagyományosan albán, liberális, befogadó iszlámot képvisel. Ezt azért is fontos kihangsúlyozniuk, mert az albán közéletben és politikában jellemző, hogy az európai integrációs folyamatok sikertelenségéért az oszmán múltat és az ország iszlám vallású államként való megőrzését okolják, ezért gyakran előfordul az albán politikusok és közszereplők retorikájában az iszlámtól való elhatárolódás.<sup>692</sup>

### **3.2. Az iszlám házassági jog alkalmazása napjainkban az albániai muszlimok körében**

Az albánokra soha nem volt jellemző az, hogy szigorúan ragaszkodjanak a vallási előírásokhoz. Az albánok nagy része például korábban sem követte az

---

<sup>689</sup> Ligj Nr. 8789, Datë 7.5.2001 Për Regjistrimin e Organizatave Jofitimprurëse

<sup>690</sup> Ligj Nr. 8789, Datë 7.5.2001 Për Regjistrimin e Organizatave Jofitimprurëse, Neni 4

<sup>691</sup> Komitetit Shtetëror për Kultet, az albán Állami Vallásügyi Bizottság honlapja

<sup>692</sup> ELBASANI – PUTO, 2017. 10-20.

alkoholfogyasztásra vonatkozó tilalmat, nem minden esetben gyakorolta a napi imát, illetve a rituális böjtöt, a *ramadánt* pedig alig tartotta. Természetesen minden háztartásban megtalálható a Korán, segítik a szegényeket, az iszlám szokások szerint temetik el a halottaikat, és elzarándokolnak Mekkába vagy a szentek sírjaihoz.<sup>693</sup> Összességében igyekeznek a vallási tanításoknak megfelelően élni a mindennapokban, és a vallási szertartások során törekednek az iszlám hagyományok követésére.

A Nyugat-Európában élő muszlim népesség kapcsán egyre többet hallhatunk az iszlám családjogi szabályok alkalmazásának lehetőségeiről egy multikulturális társadalom keretein belül. A nyugat-európai muszlim közösségekkel szemben Albániában eddig nem volt arra igény, hogy az iszlám jogalkalmazásra külön rendszert állítsanak fel.<sup>694</sup> Ennek okai valószínűleg a kommunista múltból következnek, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozási törekvésekkel is összefüggésben vannak.

Manapság csak kevés albán muszlim köt házasságot az iszlám szerint.<sup>695</sup> Ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség, hogy az iszlám szerinti házasságra, a *nikáh*ra csupán mint eljegyzésre tekintenek, vagyis a párok a *nikáh*val egyidőben nem kötnek polgári házasságot. A *nikáh* alkalmával a felek egy szerződést írnak alá, így vallási szempontból házastársakká válnak, vagyis azt követően felügyelet nélkül lehetnek egymás társaságában. A szekularizált államokban, mint Albánia, ahol csak a polgári házasságkötésnek van magánjogi joghatása, gondot jelenthet, ha a párok csak az iszlám szerint kötnek házasságot. Ezért az albán imámokat aggasztja ez a tendencia, és híveik körében hangsúlyozzák, hogy a *nikáh* a házasságkötéssel egyenlő, és a lefolytatását követően a felek házastársakká válnak. Sok imám megköveteli, hogy a *nikáh* lefolytatása előtt a pár mutassa be a házassági anyakönyvi kivonatát, amelyet az önkormányzati hivatal bocsátott ki a polgári házasságkötéskor, így megakadályozva az anomáliát, miszerint az iszlám szerint házastársaknak tekinthetőek, de az állami jog szerint nem.

A másik ok, amiért az imámok támogatják a polgári házasságkötést a *nikáh* mellett, a házasság esetleges megszűnésekor előforduló problémás kérdések rendezése. A *nikáh* egy vallási rituálé, de a házasság felbontása esetén az albán imámoknak semmilyen jogi eszközük nincs a felek érdekeinek kikényszerítésére. Bár egy polgári peres eljárás eredménye eltérhet az iszlám törvényben megfogalmazottaktól, mégis van kényszerítő ereje. Az imámok fő aggodalma a nők számára biztosított jogvédelem hiánya

---

<sup>693</sup> DOJA, 2006. 88.

<sup>694</sup> BOUGAREL, 2005. 15.

<sup>695</sup> JAZEXHI, 2012. 10.

olyan esetekben, amikor a válni kívánó nőnek a bíróság nem tud jogi és pénzügyi védelmet nyújtani a polgári házasságkötés elmaradása miatt. Olyan rendszer hiányában, amelyben az iszlám jog a házasság felbontásából eredő kötelezettségeket kikényszeríthetné, a szekularizált állam törvényei biztosítékokat és kötelezettségeket írnak elő a házasság felbontása esetén, még akkor is, ha ezek a jogi kötelezettségek nem egyeznek meg az iszlám házassági jogban foglaltakkal. Előfordul azonban, hogy az imámokat közvetítőnek kérik fel – kivétel nélkül nők – házassági viták rendezésére. Ezeket a mediációs eljárásokat nem fogadják el a bíróságok és nincsen jogi hatályuk, a döntéseik csupán tanácsadásként értelmezhetők, amelyet a pár vagy megfogad, vagy elutasít. Az imámok azonban felhívják a figyelmüket arra, hogy bár az iszlám engedélyezi a házasság felbontását, Allah szemében a válás a legrosszabb a megengedett dolgok között, és ha a felek látnak rá módot, akkor meg kell próbálniuk megmenteni a házasságukat.<sup>696</sup>

Érdekes kitérni az iszlám házassági jogban kiemelkedő szerepet betöltött *mahr* jogintézményére. Az iszlám házasságkötéskor a férfi vallási kötelezettsége a *mahr* kifizetése a nő számára. A *mahr* nélkül kötött házasságok automatikusan érvényüket veszítik.<sup>697</sup> Az albán muszlimok körében kis jelentősége van a *mahr*nak. A *mahr* teljesen kikopott az albán társadalmi gyakorlatból 1967 után a kommunista rezsim vallásokkal szemben tanúsított elnyomó politikájának az eredményeképpen, de az 1990-es években újra bevezették. Az imámok új generációja – akik a Közel-Keleten tanultak iszlám egyetemeken – támogatták és terjesztették a *mahr* gondolatát, ugyanakkor arra kérték a híveket, hogy kerüljék a nagy összegű *mahr* kikötését, amellyel elanyagiasítanák a házasság intézményét. Mohamed prófétát idézve hangoztatták, hogy akár egy gyűrű is megfelelő *mahr* lehet. A mai albán muszlimok között elterjedt, hogy a gyűrűk cseréjének amúgy is bevett szokásával teljesítik a *mahr* kötelezettségét. Ez a gyakorlat egy kompromisszumnak is tekinthető az új fiatal generációs muszlimok és a kommunizmusban nevelkedett szüleik között. A *mahr* teljesítésének másik elterjedt formája az albánok között, hogy a vőlegény ígéretet tesz a menyasszonynak, hogy állja a mekkai zarándoklatának (*haddzs*) a költségeit. Az albán imámok a *mahr* teljesítésének ezt a formáját késleltetett *mahr*nak tekintik. Ennek ellenére példátlan, hogy egy válófélben levő nő a férjén követelné a *haddzs* költségeit mint késleltetett *mahr*ot.<sup>698</sup>

---

<sup>696</sup> SINANI, 2013. 116-117.

<sup>697</sup> HEKA, 2012. 299-305.

<sup>698</sup> SINANI, 2013. 118.

Az imámok a házassággal kapcsolatos vitás ügyekben az állami joghoz való alkalmazkodást ajánlják. Általánosságban megállapítható, hogy a hívő muszlimok a jogalkalmazás tekintetében el szeretnék kerülni a szekularizált állammal való konfrontálódást.<sup>699</sup> Az állammal való szembenállás csak a politikai részvétellel kapcsolatban mutatkozik. Az albán imámok nagy része az 1990-es években szaúd-arábiai egyetemeken tanult, ahol nem támogatják az imámok politikai aktivitását. Csak elenyésző azoknak az albán imámoknak a száma, akik nem vesznek részt a választásokon, mivel nem szeretnék támogatni egy olyan államot, amely nem Allah törvényein alapszik. Az albán muszlimok összességében viszont támogatják a vallásoknak széles szabadságokat biztosító szekularizált államberendezkedést. Az albániai muszlimok eddig csak két témakörben tüntettek: a muszlim diáklányok kendőviselésére irányuló tilalom és Teréz anya<sup>700</sup> túlzott népszerűsítése ellen. Ezekon kívül még a mecsetépítések körül alakult ki a muszlim közösség és az állam között vita.<sup>701</sup>

A téma kapcsán érdemesnek tartok egy bekezdést szentelni a katolikus albánok sajátos, a mai napig – bár bizonyos téren csak marginálisan – használatos, szintén nem az állami jogrendszert képező szokásjogára (*Kanuni i Leke Dukagjinit*). Az észak-albániai hegyekben, Nyugat-Macedóniában, Koszovóban és Kelet-Montenegróban az albánok az oszmán megszállás alatt<sup>702</sup> is alkalmazhatták saját törzsi szabályrendszerüket,<sup>703</sup> amely az évszázadok során szájhagyomány útján terjedt, és csak a 20. század elején jegyezte le egy ferences szerzetes és néprajzkutató, Shtjefën Konstantin Gjeçovi-Kryeziu.<sup>704</sup> Ez az eredetét tekintve valószínűleg ókori illír törzsi gyökerekhez vezethető vissza. A *Kanunban* szerepel többek között a vérbosszú intézménye is, amelyet az utóbbi időben is követnek az albánok. Csak a férfiakat érinti, a nők sérthetetlenek.<sup>705</sup> Becslések szerint ma is több ezer ember, köztük sok gyerek, él teljes elszigeteltségben a vérbosszútól rettegve.<sup>706</sup> Ebből adódik, hogy az északi hegyekben élő katolikus közösségekben jellemzően a nők dolgoznak és tartják el a családjukat. Természetesen a vérbosszú

---

<sup>699</sup> SINANI, 2013. 118-119.

<sup>700</sup> Kalkuttai Szent Teréz albán származású római katolikus apáca, aki a Nobel-békedíj (1979) mellett számos kitüntetést kapott az indiai Kolkata szegénynegyedeiben végzett áldozatos munkájáért. (Forrás: Apor Vilmos Katolikus Főiskola)

<sup>701</sup> SINANI, 2013. 119-120.

<sup>702</sup> Létrehoztak egy irodát is, amely a *Kanun* törvényeit próbálta egyeztetni az oszmánok szabályaival úgy, hogy azok ne sértsék az albánokat. (DIENES, 2004.15.)

<sup>703</sup> HEKA, 2010. 143.

<sup>704</sup> SINANI, 2013. 112.

<sup>705</sup> DIENES, 2004. 14-18.

<sup>706</sup> KOPSAJ, 2016. 89.

Euronews, 2016.

intézményén kívül a *Kanun* számos más rendelkezést is tartalmaz: egy átfogó, a társadalmi berendezkedés minden szintjét szabályozó kódexről van szó. A *Kanunt* az albánok nemzeti örökségükként tartják számon, ami túlvészelt az ottomán megszállást és lehetetlenné tette, hogy az északi területeken bevezessék a *sariát*.<sup>707</sup> A mai Albániában az állami jogrendbe nincsenek beépítve se a *saría*, se a *Kanun* rendelkezései, mindkettő szabályrendszer alkalmazása esetleges az adott vallási közösségben.

### 3.3. Részösszegzés

A fejezet az iszlám térnyerését mutatja be az albán történelem során. Az ötszáz éves oszmán hódoltság alatt az albánok nagy része, vagyis több mint háromnegyede áttért az iszlámra. Ennek elsődleges oka az volt, hogy az Oszmán Birodalomban a muszlimok privilégiumokban részesültek: adókedvezményeket kaptak, magasabb hivatalnoki posztokat tölthettek be, földhöz jutottak. A hagyományos szunnita iszlám mellett több *szúfi* rend is elterjedt Albániában, a *bektasi* irányzat nyerte meg a legtöbb hívőt és honosodott meg, olyannyira, hogy a központjuk ma Tiranában található és az irányzatot az albánok saját nemzeti vallásukként tartják számon. Az északi hegyekben élő katolikus albánoknak az elszigeteltségükből adódóan sikerült megőrizniük hagyományaikat és saját törzsi szokásjogukat, a *Kanunt*, amelyet a mai napig alkalmaznak. A független Albániát 1912-ben kiáltották ki, ekkor a fő vallási felekezetek – az iszlám, a bektasi és az ortodox – a római katolikusok kivételével saját nemzeti vallási közösségeket alakítottak ki. 1923-ban alakult meg az Albánia Muszlim Közössége, amely jelenleg is összefogja az albániai muszlimokat. A második világháborút követően a kommunista állam elnyomta, majd az 1967-es „kulturális forradalmat” követően be is tiltotta a vallásokat, végül az 1976-os alkotmányban foglaltak szerint Albánia lett a világ első ateista országa. 1990-ben megbukott a kommunista rezsim, de a 23 évnyi teljes vallástilalom következtében szinte a semmiből kellett újraépíteni az albánok vallásosságát és vallási szervezeteit. Külföldi donorok, elsősorban arab államok segítették az Albánia Muszlim Közösségét: mecseteket építettek, *medreszék*et nyitottak, arab egyetemekre ösztöndíjakat ítélték a fiatal albánoknak és hittérítőket foglalkoztattak az országban. Az állam és a vallási közösségek közötti viszonyt az 1990-es évek végén rendezték, amikor francia példára megvalósult az albán *laïcité*, vagyis egy szekularizált államberendezkedés, ahol nincsen egy meghatározott államvallás, de az állam egyformán tiszteletben tartja az összes vallást. A

---

<sup>707</sup> MANGALAKOVA, 2004. 2.

négy fő vallási közösséggel szoros együttműködésen alapuló, a közjót támogató struktúrát építettek ki. Albánia történelme az idegen uralom, az ellenállás és a kulturális alkalmazkodás összetett kölcsönhatását tükrözi. Mindezek során az albán nép ellenálló képességről és eltökéltségről tett tanúbizonyságot, hogy megőrizze identitását a változó körülmények között.

A fejezet második részében azt vizsgáltam, hogy az albán muszlimok hogyan viszonyulnak az iszlám házassági jog előírásaihoz. Az albánok a szocializmus előtt sem követték szigorúan a vallási szabályokat, hiszen a megszálló birodalom vallását vették át elsősorban a privilégiumok miatt vagy kényszer hatására. A szocializmus alatt a vallási érzület több évtizedes elnyomása ezt a hozzáállást csak erősítette. Az iszlám házassági jogot manapság az albán muszlimok lazán értelmezik: a *nikáht* inkább csak eljegyzésként tartják számon, illetve az amúgy is szokásos gyűrűt tekintik a *mahr*nak. Az albániai muszlimok nem mutatták ki a szándékukat arra, hogy az állami jogrendszerrel párhuzamosan az iszlám jogot alkalmazó döntőbírókat hozzanak létre. Általában kerülnek az állami joggal való konfrontálódást, és alkalmazkodnak ahhoz. Ennek ellenére az utóbbi bő évtizedben támadásoknak vannak kitéve. Az albán politikusok egy része gyakran az ország iszlámként való megítélését és ottomán múltját az Európai Unióhoz való integrációs folyamatok akadályaként emlegeti. Az albán politikai elit iszlám-ellenes retorikája identitásdilemmához vezetett az albániai muszlimok körében, akik azt szeretnék elérni, hogy a saját országukban ne úgy tekintsenek rájuk, mintha idegenek lennének, illetve el szeretnék kerülni a társadalmi marginalizálódást és kivívni az iszlámnak a nemzetben az azt megillető helyet.

## 4. Magyarország

A magyarországi muszlim közösség jelenlegi helyzetének és vallási gyakorlatának megértéséhez elengedhetetlen, hogy áttekintsük a magyar történelem azon főbb korszakait, amelyekben az iszlám jelentős szerepet játszott. Bár számos mai európai ország történelme során legalább egy évszázadig muszlim politikai uralom alatt állt, Magyarországnak Európában egyedülálló történelme van, hiszen az iszlám jelenlétének több történelmi korszaka is volt.

Az iszlám már az államalapításkor is jelen volt Magyarországon, mert a honfoglaláskor valószínűleg muszlim kabar törzsek is érkeztek a Kárpát-medencébe. A történelem során az iszlám a későbbiekben is hatással volt az országra. A legismertebb korszak az oszmán-török megszállás kora. Nem köztudott tény, hogy a 20. század elején, 1916-ban Magyarország az első nem muszlim többségű országok között volt, amelyek hivatalosan elismerték az iszlám vallást. Ennek politikai okai voltak, a célja az Osztrák-Magyar Birodalom I. világháborúban szövetségeseinek számító Oszmán Birodalom iránti szimpátia demonstrálása és fenntartása volt. Akkoriban Magyarországon csak elenyésző számú muszlim élt. Az 1980-as és 1990-es években nőtt az iszlám híveinek száma, ma már 30 ezerre becsülik a magyarországi muszlimok számát. Viszont valószínűleg csak körülbelül 2.000-3.000-en gyakorolják rendszeresen a vallást. Jelenleg két államilag elismert iszlám szervezet működik Magyarországon, a Magyar Iszlám Közösség és a Magyarországi Muszlimok Szervezete. Bár a magyarországi muszlimok többsége külföldi, a közösség egyre több magyar állampolgárságú muszlimmal bővül.

### 4.1. Az iszlám rövid története Magyarországon

Az iszlám civilizáció sok szempontból a nyugati-keresztény civilizáció alkotóelemének tekinthető, mivel a két civilizáció között az elmúlt közel 1.000 évben számos erőteljes és meghatározó kölcsönhatás ment végbe. A két civilizáció összefonódását jól mutatja többek között az is, hogy a mai európai országok közel egyharmada a történelme során legalább egy évszázadon át muszlim politikai uralom alatt állt.<sup>708</sup> Így volt ez Magyarországgal is, mivel a Magyar Királyság egyharmada 150 évre az Oszmán Birodalom része lett.<sup>709</sup>

---

<sup>708</sup> BULLIET, 2004. 6-7.

<sup>709</sup> PAP, REMÉNYI, CSÁSZÁR, VÉGH, 2014. 198-200.

A magyar történelemben több olyan korszak különböztethető meg, ahol megfigyelhető az iszlám hatása. Az iszlám már az államalapításkor is jelen volt Magyarországon, mert valószínűleg muszlim kabar törzsek is érkeztek a Honfoglaláskor (a 860-as évektől 896-ig) a többi törzssel együtt a Kárpát-medencébe. Bár a magyar törzsek életéről és történetéről a 9. század elejéig nem állnak rendelkezésünkre megbízható források, a kutatók között nem vitatott, hogy egy ideig, a 7. századtól a 9. század közepéig a magyarok a Kazár Birodalomban éltek. Az iszlám akkoriban már jelen volt a Kazár Birodalomban: egy iráni nyelvet beszélő muszlim népcsoport élt ott, akiket *hvárezmiekn*ek, más szóval *kálizok*nak neveztek. Amikor a magyarok elhagyták a Kazár Birodalmat, egy csoport csatlakozott hozzájuk, akik szembe helyezkedtek az uralkodó kazár elittel. A magyar történelemben ezt a népcsoportot kabaroknak hívták, és jelentős számban éltek közöttük muszlim *hvárezmie*k is. Fontos szerepet töltöttek be az első magyar királyi dinasztia, az Árpád-ház korai éveiben, a királyi hadseregben és az államkincstárban, a király fegyveres kíséretjeként, valamint az ország határainak őrzőjeként.<sup>710</sup> Kézai Simon szerint Aba Sámuel királyunk anyai ágon *káliz* volt.<sup>711</sup>

Az írásos források és a régészeti leletek alapján a 12. és 13. században más muszlim közösségek is jelen voltak Magyarországon, akiket izmaelitáknak vagy böszörményeknek neveztek. Jellemzően a hadseregben és az államkincstárban szolgáltak. A katolikus egyház elnyomó intézkedései miatt a 13. század végére beolvadtak a keresztény magyar lakosságba.<sup>712</sup>

A történelem során az országot később többször is érte iszlám befolyás. A legismertebb időszak a török hódoltság kora, amikor a Magyar Királyság egyharmada több mint 150 évre az Oszmán Birodalom része lett 1541 és 1699 között. Becslések szerint megközelítőleg 50.000-100.000 muszlim (az összlakosság 6-11%-a) élt a megszállt magyar területen, akik elsősorban iszlamizált férfiak voltak a Balkánról (Bosznia, Hercegovina, Szerbia). A törökök és a megtért magyarok száma meglehetősen alacsony volt. A nagyobb magyar városok keleties török hangulatot öltöttek, amikor megjelentek a dzsámik, mecsetek (istentiszteleti helyek), dervis kolostorok (*tekkék*), iszlám iskolák (*medreszék*) és nyilvános fürdők (*hamamok*). Az iszlám misztika *szúfi* rendek (bektasi, khalwati és mevlevi dervis rendek) formájában terjedt el akkoriban Magyarországon. Az 1686 és 1699 között történt felszabadítás után gyakorlatilag nem

---

<sup>710</sup> PAP, REMÉNYI, CSÁSZÁR, VÉGH, 2014. 195-196.

<sup>711</sup> KRISTÓ, 2003. 43-45.

<sup>712</sup> PAP, REMÉNYI, CSÁSZÁR, VÉGH, 2014. 196-197.



maradtak muszlimok Magyarországon, de a török épített örökség a mai napig is színesebbé teszi a magyar városokat.<sup>713</sup>

Az iszlám és a magyar történelem legközelebb 1878-ban keresztezték egymást, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia megszállta Bosznia-Hercegovinát, miután kiűzték onnan a törököket. Bár csekély számban, de a megszállást követően bosnyák, albán és török származású muszlimok költöztek magyar területekre. Bosznia-Hercegovinát 1908-ban csatolták az Osztrák-Magyar Monarchiához. Az annektált területen az iszlám vallás elismert vallás volt, és politikai kiváltságokat élvezett. Az 1910-es népszámlálás szerint a Magyarországon élő muszlimok száma mindössze 757 fő volt. 1913-ban hivatalosan is Magyarországhoz csatolták a mintegy 500 török lakosú Ada-Kaleh nevű dunai szigetet.<sup>714</sup> Ennek ellenére a muszlim népesség akkoriban meglehetősen alacsony volt Magyarországon. Az I. világháború kitörésekor mintegy 2.000 iszlám hívő élt a magyar fővárosban.<sup>715</sup> Nem köztudott tény, hogy 1916-ban Magyarország volt az első nem muszlim többségű ország, amely hivatalosan is elismerte az iszlám vallást.<sup>716</sup>

Bár Ausztria már 1912-ben elismerte a szunnita hanafi iszlám iskolát, ez az elismerés nem vonatkozott a vallás egészére. Az, hogy Magyarország 1916-ban hivatalosan elfogadta az iszlám vallást, nem jelenti azt, hogy a muszlimok korábban ne gyakorolhatták volna szabadon, korlátozás nélkül vallásukat. Az iszlám vallást a törvény már azelőtt elismerte, hogy a magyar területen élő muszlim közösség hivatalosan kérte volna az erre vonatkozó törvényhozást. Ennek a lépésnek politikai okai voltak. A cél az Oszmán Birodalom iránti rokonszenv kimutatása és fenntartása volt, mivel az ország az Osztrák-Magyar Monarchia szövetségese volt az I. világháborúban. Ez az időszak volt az úgynevezett politikai *turanizmus*<sup>717</sup> aranykora is. Ez egy romantikus nacionalista mozgalom volt, amely a magyarok és törökök feltételezett közös őseinek és a két nemzet kulturális rokonságának fontosságát hangsúlyozta.<sup>718</sup> Az iszlám vallás elismerése a magyar jogrendszerre semmilyen hatással nem volt; azaz ennek következtében a magyar családjogban vagy büntetőjogban nem történt semmilyen változás.

---

<sup>713</sup> PAP, REMÉNYI, CSÁSZÁR, VÉGH, 2014. 198-200.

<sup>714</sup> HAMZA, 2016. 10-12.

<sup>715</sup> SZALAI, 2010. 595.

<sup>716</sup> 1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám-vallás elismeréséről.

<sup>717</sup> A korszakot a magyarok keleti, ázsiai eredetének hangsúlyozása és a finnugor nyelvrokonság elutasítása jellemezte. A turanizmus hívei úgy gondolták, hogy a magyarok nem finnugorok, hanem a „turáni” népcsaládhoz tartoznak, amelybe a törökök, mongolok és más ázsiai népek is beletartoznak. A turanista eszmék megjelentek a szépirodalomban, a képzőművészetben és a zenében is. A turanizmus legismertebb képviselői közé tartozott Vámbéry Ármin turkológus és Herman Ottó néprajzkutató. (Forrás: OLÁH, 2012. 67-68.)

<sup>718</sup> BOLEK, 2011. 3.

Az iszlám következő történelmi korszaka Magyarországon a két világháború közötti időszakra nyúlik vissza. Az I. világháború után Magyarországon az 1930-as népszámlálás szerint 291 főre csökkent a muszlimok száma. 1931-ben a bosnyák *Durics Hilmi Huszein*<sup>719</sup> vezetésével megalakult a Gül Baba Budai Független Magyar Autonóm Iszlám Vallásköztség, mint az első magyarországi iszlám szervezet. 1949-től a szovjet megszállás és a kommunista államrendszer miatt betiltottak mindenféle vallási összejövetelt, így az iszlám gyűléseket is. A szocializmus idején muszlim háttérű diákok és munkások is érkeztek Magyarországra, de csak nagyon kis számban.<sup>720</sup> Először csak az 1980-as évek második felében vált lehetővé a külföldi muszlim diákok és néhány áttért magyar hívó számára, hogy egyesületet hozzanak létre.<sup>721</sup>

#### 4.2. Magyarországon élő muszlim közösségek napjainkban

Magyarországon napjainkban két államilag elismert iszlám szervezet működik, amelyek *a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény* alapján bevett egyházi jogállással rendelkeznek. A két szervezet a Magyar Iszlám Közösség<sup>722</sup> és a Magyarországi Muszlimok Egyháza<sup>723</sup>. A két szervezet a törvényben Magyarországi Iszlám Tanács néven szerepel, amelyet kifejezetten az új szabályozás miatt hoztak létre mint két független tageszervezet egyházsövetségét. A bevett egyházi státuszú vallási szervezetek átfogó együttműködési megállapodást köthetnek az állammal; adókedvezményeket és egyéb kedvezményeket élveznek, költségvetési támogatásban részesülnek, illetve a magyar állampolgárok személyi jövedelemadójuk 1%-át nekik adhatják.<sup>724</sup>

E két szervezeten kívül számos alapítvány és egyesület segíti a muszlimokat a vallásuk gyakorlásában. Ilyen szervezet például a Jótékonyági Béke Alapítvány, az egykori Iszlám Egyház utódja, amely 2012-es hivatalos megszűnéséig államilag is

---

<sup>719</sup> Durics Hilmi Huszein (1887-1940) bosnyák származású muszlim vallási vezető, budai főmufti, illetve a magyarországi muszlimok vallási és kulturális életének szervezője volt. Fontos szerepet játszott a magyarországi muszlim közösség integrációjában és a magyar társadalomba való beilleszkedésében. Tevékenysége révén hozzájárult a magyarországi iszlám vallás megismertetéséhez és elfogadtatásához. (Forrás: BOLEK, 2021.)

<sup>720</sup> N. RÓZSA, 2011. 3-10.

<sup>721</sup> PAP, REMÉNYI, CSÁSZÁR, 2014. 204.

<sup>722</sup> Magyar Iszlám Közösség honlapja

<sup>723</sup> Magyarországi Muszlimok Egyházának a honlapja

<sup>724</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról

elismert vallási szervezet volt. A magyarországi muszlim közösség vallási hovatartozás (szunnita, síita, stb.) és származási ország alapján is jelentősen megosztott. Budapesten például külön vallási összejeveteleket szerveznek a török és a pakisztáni hívők.

Bár a magyarországi muszlimok többsége külföldi, a közösség egyre bővül, és egyre több magyar veszi fel az iszlámot. Meglehetősen nehéz megbecsülni a magyarországi muszlimok létszámát, mert az iszlám közösségekben nincs tagnyilvántartás, illetve Magyarországon nem kötelező a népszámláláskor megjelölni a vallási hovatartozást. A Magyarországi Muszlimok Egyháza által 2010-ben végzett átfogó felmérés a magyarországi muszlimok számát hozzávetőleg 32.000 főre becsülte. 17.925 fő arab nemzetiségűnek vallotta magát, 11.343 fő nem arabnak (közülük 2.523 fő a magyar hívő), illetve ezen kívül 3.350 fő diák volt, akik általában 3-8 évig tartózkodnak Magyarországon.<sup>725</sup> A Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai szerint 2001-ben 3.201-en, 2011-ben 5.579-en, 2022-ben pedig 7.983-an vallották magukat muszlimnak.<sup>726</sup> A magyarországi muszlimok elsősorban Budapesten és a nagyobb városokban élnek, mint Debrecen, Miskolc, Pécs és Szeged. Ezt az eloszlást alátámasztják a 2022-es népszámlálás adatai is. A 7.983 főből a legtöbben, 3.857-en Budapesten élnek, 714-en Pest vármegyében, 959-en Hajdú-Bihar vármegyében (Debrecen), 476-an Baranya vármegyében (Pécs), 420-an Csongrád-Csanád vármegyében (Szeged) és 214-en Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében (Miskolc).<sup>727</sup>

### **4.3. Az iszlám házassági jog alkalmazása Magyarországon**

#### ***4.3.1. A magyarországi iszlám közösségek vezetőivel folytatott szakértői mélyinterjúk az iszlám házassági jog alkalmazásáról***

Magyarország szekuláris állam, vagyis az állami jog minden vallási jog felett áll. A 19. század vége óta Magyarországon kötelező a polgári házasságkötés a *házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk*<sup>728</sup> alapján. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha valaki csak templomban, mecsetben vagy zsinagógában tart házassági szertartást, az az állam szemében nem minősül érvényes házasságkötésnek. Tehát az iszlám házasság érvénytelennek számít Magyarországon, ezért az iszlám szervezeteknek nincsen

---

<sup>725</sup> SULOK, 2010. 81.

<sup>726</sup> Népszámlálási Adatbázis, KSH.

<sup>727</sup> Népszámlálási Adatbázis, KSH.

<sup>728</sup> 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról

semmilyen jogi befolyásuk az iszlám házassági kérdésekben. A következőkben mindkét államilag elismert iszlám szervezet (Magyar Iszlám Közösség, Magyarországi Muszlimok Egyháza), illetve a volt Iszlám Egyház, a jelenlegi Jótékonyági Béke Alapítvány házasságkötésért felelős vezetőivel készült mélyinterjúk alapján bemutatom, hogyan alkalmazzák a magyarországi muszlimok az iszlám házassági jogot. Az interjúk során az alábbi kérdésekre kerestem választ:

- Mennyire gyakoriak az iszlám házasságkötések Magyarországon?
- Milyen feltételekkel házasodhat valaki Magyarországon az iszlám szerint?
- Előfeltétele-e az iszlám házasságkötésnek a házassági anyakönyvi kivonat megléte?
- Jellemzően a házasulandó pár polgári házasságot is köt, amikor iszlám szerinti házasságra lép?
- Mekkora az összege és jelentősége a *mahr*-nak Magyarországon?
- El van-e különítve az azonnali *mahr* és a késleltetett *mahr* összege a házassági szerződésekben?
- Milyen gyakoriak az iszlám szerinti válások?
- Gyakoriak-e a viták a házasság felbontása során? Ha igen, mi a vita fő tárgya?
- Okoz-e vitákat a *mahr* kérdése a házasság felbontása során?
- Fordulnak-e segítségért az iszlám házasságukat felbontani kívánó nők az iszlám szervezetekhez?

#### **4.3.1.1. Magyar Iszlám Közösség**

A Magyar Iszlám Közösséget (MIK) 1988-ban magyar muszlimok hozták létre a szocialista korszak elnyomását követően első iszlám szervezetként Mihálffy Balázs vezetésével.<sup>729</sup> A Gül-Baba Budai Független Magyar Autonóm Iszlám Vallásköztség jogutódjának tekintik.<sup>730</sup> Jelenleg Bolek Zoltán a Magyar Iszlám Közösség elnöke és Kovács Ahmed Miklós az alelnöke, aki az iszlám szerinti házasságkötéseket levezeti. Kovács Ahmed Miklós 2003-ban tért át az iszlámra, 2012-ben csatlakozott a szervezethez, 2014-ben pedig alelnöke lett. A mélyinterjút 2020. június 12-én készítettem vele.

---

<sup>729</sup> CSICSMANN, VÉKONY, 2011. 60.

<sup>730</sup> Magyar Iszlám Közösség honlapja

A Magyar Iszlám Közösség a *hanafi* szunnita iszlám iskolát követi, amely nem követeli meg a *vali* – a nő képviselőjének – jelenlétét a házasságkötéskor. Ennek megfelelően a nők magukat képviselik a házasságkötéskor. A Magyar Iszlám Közösségnél havonta körülbelül egy-két iszlám szerinti házasságot kötnek, jellemzően külföldi muszlim férfiak és magyar nők között. A házasulandó feleknek meg kell felelniük bizonyos előfeltételeknek. A családi állapot igazolása szükséges annak bizonyítására, hogy egyik fél sem házas. Ha a nő elvált, meg kell várnia, amíg a 3 hónapos várakozási idő lejár. Ezt követően hivatalos határozatra van szükség a házassága felbontásáról. Ha özvegy, szükség van férje halotti anyakönyvi kivonatára. A felektől személyi igazolványt, útlevelet vagy tartózkodási engedélyt kérnek. A Magyar Iszlám Közösség is igyekszik ellenőrizni, hogy az iratokban az illető valódi neve szerepel.

A házasságkötéseknek két jellemző esete figyelhető meg. Az egyik, amikor egy idősebb magyar nő hozzámegy egy 10-15 évvel fiatalabb muszlim férfihoz. A férfi részéről ez egy érdekházasság, hogy bevándorlóként vízumot vagy tartózkodási engedélyt szerezzon. Ebben az esetben nyilván polgári házasságot is kötnek a felek. A másik eset, amikor a muszlim férfi nem akar tiltott (nem *halal*) kapcsolatban élni magyar barátnőjével, és ezért iszlám házasságot kötnek, de polgári házasságot egyáltalán nem kötnek.

A Magyar Iszlám Közösség meghatározza a *mahr* minimális összegét, amely 5.000 forint. Ez azért fontos, mert a magyar nők nem foglalkoznak a *mahr* mértékével, a legtöbbjük nem is tartana igényt *mahr*ra. Vallási szempontból azonban a *mahr*nak jelentős szerepe van a házasságban, ezért szükséges egy minimális értéket megszabni neki. A Közösség tapasztalatai szerint, ha mindkét fél iszlám kultúrából származik, a *mahr* összege jóval magasabb, 100-200 ezer forint körül mozog. Ha pedig a *mahr* vagyontárgy, az jellemzően arany ékszer, és pénzbeli értékét, összegét mindig a házassági szerződésben kell meghatározni.

A Magyar Iszlám Közösség tapasztalatai szerint sajnos gyakoriak az iszlám szerinti válások. A vita általában abból fakad, hogy a nő fel szeretné bontani a házasságot, a férfi pedig nem. Ebben az esetben a nő a Magyar Iszlám Közösséghez fordul, és két tanú előtt kijelenti, hogy fel szeretné bontani a házasságot. Ezután a MIK kiad egy dokumentumot a házasság felbontásáról az iszlámnak megfelelően. Ha azonban a férj a *mahr*ot nem szeretné kifizetni a feleségnek a házasság felbontásáról, nem tudnak rá hatni, mivel a MIK nem rendelkezik semmilyen eszközzel ennek kikényszerítésére.

#### 4.3.1.2. Magyarországi Muszlimok Egyháza

A Magyarországi Muszlimok Egyháza (MME) 2000-ben alakult. Eleinte a mai Jótékonyági Béke Alapítvány központjában, a Bartók Béla út 29. szám alatt működött, amely 2012-ig az Iszlám Egyház székhelye volt. Az egyház jelenlegi központja a budapesti Fehérvári út 41. szám alatt található Budapest Mecset, amely az ország legújabb és legmodernebb iszlám imaházaként 2011-ben nyitotta meg kapuit a hívők előtt. A szervezetnek nincs tagnyilvántartása, így nehéz megbecsülni, hogy hányan vannak kapcsolatban vele, illetve hány hívő látogatja a Budapest Mecsetet heti rendszerességgel. Mindenki számára nyitott, vallási hovatartozásra vonatkozó korlátozások nélkül, így a szunnitákat és a síitákat egyaránt szívesen látják. Az MME céljai között szerepel a vallások közötti párbeszéd elősegítése, a nem muszlim magyarokkal az iszlám vallás és a muszlimok meg- és elismertetése, a muszlimok és a nem muszlimok kapcsolatának erősítése, illetve a békés egymás mellett élés és a társadalmi béke előmozdítása. A céljai elérése érdekében az MME a vallási tevékenysége mellett oktatási, jóléti és ismeretterjesztő tevékenységet is folytat.<sup>731</sup> 2001-től Sulok Zoltán az elnöke, akivel 2020. március 5-én interjút készítettem. Sulok Zoltán 1995-ben tért át az iszlám hitre, az MME alapító tagjai között volt. A vallási párbeszéd elkötelezett híve, rendszeresen képviseli a magyar muszlimokat hazai és nemzetközi fórumokon. Elnökként több kérdés mellett a házasságkötésekért is felelős.

Az MME-nél jóval többen kötnek házasságot, mint a Magyar Iszlám Közösségnél, mivel hetente többen is fordulnak házasságkötési szándékkal az MME-hez. Bár az MME nem követ meghatározott iszlám iskolát vagy ágat, a menyasszony mellé minden esetben kötelező a *vali* jelenléte a házasságkötéskor. Az MME nem határoz meg felső vagy alsó összeget a *mahr*nak. Ezért előfordul, hogy csupán egy jelképes összeget írnak be a házassági szerződésbe, amely bizonyos esetekben 10 forint volt. Ugyanakkor már egész magas összegű *mahr*ral is találkoztak az MME-nél, mint például 5.000 dolláros *mahr*ral, illetve gyakran előfordul, hogy a férfiak nagy értékű arany ékszert adnak *mahr*ként a nőnek.

Az MME tapasztalata szerint is gyakoriak az iszlám szerinti válások. A legjellemzőbb okok a következők:

---

<sup>731</sup> Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja

- A magyar feleség szembesül azzal, hogy a férj a közös gyermeket az iszlám szerint szeretné nevelni, és ezt a feleség nem támogatja.
- A házastársak kulturális különbségek miatt válnak el. Például jellemzően az afgán férfiak és a roma nők kulturális és vallási különbségekkel küszködnek.
- A férfinak fel kell bontania a házasságot, mert a családja már otthon kinézte számára a feleséget. Ez jellemző az indiai szubkontinensről érkező férfiakra.
- Szerencsére nem gyakori eset, de az is előfordult, hogy a férfi csak azért vette feleségül a lányt, hogy szexuális kapcsolatba kerüljön vele, majd miután elérte a célját, felbontotta a házasságot.

#### **4.3.1.3. Jótékonyági Béke Alapítvány (az egykori Iszlám Egyház)**

Az Iszlám Egyház 2003-ban alakult meg, és ekkor jegyezték be mint államilag elismert egyházi rangú muszlim közösséget. 2012-ben szűnt meg hivatalosan a jogszabályi változások miatt, és azóta alapítványként működik. Még az Iszlám Egyház megalakulása előtt, 1996-ban nyitották meg a Bartók Béla úton a Dar Assalam-lakásmecsetet, amely a mai napig várja a hívőket. 2002-ig ez a lakásmecset volt az egyetlen olyan hely, ahol a Budapesten tanuló muszlim egyetemisták és munkavállalók iszlám hitüket gyakorolhatták.<sup>732</sup> A Jótékonyági Béke Alapítvány elsősorban hitéleti tevékenységet folytat: 2014-ben szerződtettek egy sejket, aki Egyiptomból érkezett, és azóta is ő vezeti le a napi ötszöri imát, illetve a pénteki imákat arab nyelven. Az imákat angol nyelvre szokták lefordítani. A *ramadánt* is tartják: a böjt alatt minden nap közösen vacsoráznak. Ilyenkor körülbelül 150-200 hívő jön össze. Egy átlagos pénteki imán is nagyjából 150 ember szokott lenni. A jelenlévők nagyjából 70%-a jellemzően arab származású muszlim, 30%-uk pedig magyarok, afrikaiak, csecsenföldiek és ukrajnaiak.<sup>733</sup> Adománygyűjtéssel segítenek a rászorultakon, gyakran szerveznek étel- és ruhagyűjtést. A muszlim hívek adományoznak, viszont nem csak muszlimoknak, hanem rászoruló magyar és roma családoknak is. Jellemző, hogy akár heti rendszerességgel vidéki településekre szállítanak adományokat. Temetéseket is intéznek, több esetben például megfagyott illegális bevándorló fiúk temetését szervezték meg. Korábban fordítóiroda is működött az Iszlám Egyházban. A könyvtárukat 1996 óta gyarapítják. A legtöbb könyvet külföldről hozták.

<sup>732</sup> Itt Lakunk honlap, 11. kerület: Iszlám Egyház - Jótékonyági Béke Alapítvány. 2012.

<sup>733</sup> Ukrajnában jelentős tatár muszlim kisebbség él, akik elsősorban a jelenleg orosz megszállás alatt lévő Krím félszigetét népesítik be, de találunk muszlim közösségeket Donyeck és Luhanszk körzetében is. Ukrajna muszlim lakossága a becslések szerint több százezertől 2 millióig terjed. (Forrás: How many Muslims live in Ukraine? Official website of Ukraine, 2024.)

A könyvek többnyire arab nyelvű Korán-magyarázatok, illetve Isten törvényeinek magyarázatai. Az Alapítvány egyik fő tevékenysége az iszlám szerinti házasságkötések lebonyolítása. Az Alapítvány jelenlegi vezetőjével, Samer Alwanival 2021 februárjában készítettem egy interjút az iszlám szerinti házasságkötések témájában. Ő 2014-ben váltotta dr. Saleh Tayseert, aki visszaköltözött Jordániába a családjával. Alwani 1985-ben érkezett Magyarországra Szíriából. A Budapesti Műszaki Egyetemen végezte a tanulmányait, feleségül vett egy magyar nőt, hét gyermekük született. 1996-ban kapta meg a magyar állampolgárságot.

Az interjú készítésekor átlagosan havonta két iszlám szerinti házasságot kötöttek a Jótékonyági Béke Alapítványnál. A korábbi években viszont heti rendszerességgel fordultak az Alapítványhoz elsősorban arab országokból érkező, Magyarországon tanuló diákok. Alwani szerint a csökkenés oka, hogy azóta kevesebb muszlim hallgató érkezik Magyarországra. A házasságok túlnyomó többségére az jellemző, hogy muszlim férfi vesz feleségül egy magyar lányt. Emellett az is előfordul, hogy a Magyarországon élő, muszlim másodgeneráció tagjai házasodnak egymás között. Ők már Magyarországon születtek, az egész életüket az itteni kultúrában, környezetben éltek le, így már nem tartják szigorúan a vallási előírásokat. Például nem imádkoznak naponta, de a *ramadánt* tartják, és az iszlám szerint kötnek házasságot. Általában az iszlám szerinti házasságkötéskor a felek nem kötnek polgári házasságot, mert a pár nem tervezi, hogy hosszú távon Magyarországon él, a fiú származási országában pedig az iszlám házassági szerződéssel kötött házasságot érvényesnek tekintik. Amennyiben a pár Magyarországon szeretne maradni, javasolni szokták nekik, hogy kössenek polgári házasságot is.

Mivel Magyarországon és Európában az iszlám házassági szerződésnek nincsen jelentősége, a magyar nők nem tartják fontosnak azt és annak tartalmát, például a *mahrot* sem. Ez a hozzáállás tükröződik a *mahr* összegén is vegyes (muszlim-magyar) házasságok esetében. A *mahr* összegét tekintve a Jótékonyági Béke Alapítvány nem állít minimum elvárást, attól függ a mértéke, hogy a vőlegény mennyire tehető. A *mahrot* forintban, euróban vagy amerikai dollárban határozzák meg, az összegek nagyon eltérőek. Amennyiben a fiúnak és a lánynak is muszlim kulturális háttere van, a *mahr* összege magasabb. A szerződésben szerepel az előleg és a hátralék összege, tárgya is. Az alábbiakban felsorolok néhány konkrét példát a *mahr* összegére vonatkozóan, amelyeket a házassági szerződésbe foglaltak:

- 10.000,- forint előlegként, 10.000,- forint hátralékként;
- 70 m<sup>2</sup>-es lakás előlegként, 10.000,- amerikai dollár hátralékként;



- 10.000,- amerikai dollár és egy aranygyűrű előlegként, 100.000,- forint hátralékként;
- 100.000,- forint előlegként, 100.000,- forint hátralékként;
- 10.000,- forint előlegként, 500.000,- forint a hátralékként, szír származású magyar állampolgárok a házasuló felek;
- 100.000,- forint előlegként, 50.000,- forint hátralékként (2019), marokkói férfi, magyar nő a házasuló felek;
- 2.000,- euró előlegként, 20.000,- euró hátralékként (2019), szír férfi, magyar állampolgárságú szír származású nő a házasuló felek;
- 4.700,- amerikai dollár előlegként, 5.900,- amerikai dollár hátralékként (2018), szír férfi, magyarországi születésű szír származású nő a házasuló felek;
- 40.000,- forint előlegként, 40.000,- forint hátralékként (2017), algériai férfi, magyar nő a házasuló felek;
- 10.000,- forint előlegként, és 50.000,- forint hátralékként (2016), szír férfi, magyar nő a házasuló felek;
- 40.000,- forint előlegként, 100.000,- forint hátralékként (2016), egyiptomi férfi, magyar nő a házasuló felek;
- aranygyűrű előlegként, 60.000,- forint hátralékként, magyar állampolgárságú arab származású férfi, magyar nő;
- aranygyűrű előlegként, 100.005,- forint hátralékként (2015), algériai férfi, magyar nő;
- 1.000,- forint és egy aranygyűrű előlegként, 100 euró hátralékként (2015), egyiptomi férfi, magyar nő.<sup>734</sup>

A fenti összegek szépen alátámasztják azt a feltételezést, hogy a *mahr* összege alacsony, amennyiben a menyasszony magyar, és sokkal magasabb, amennyiben mindkét fél iszlám kulturális háttérrel rendelkezik.

A Jótékonyági Béke Alapítvány tapasztalatai szerint itt is gyakran előfordul, hogy a egyes házasságok válással végződnek a kulturális, vallási különbségek miatt. Ennek az egyik oka, hogy a magyar lány úgy megy bele a házasságba, hogy előzőleg nem ismeri meg az iszlámot. Mivel az iszlám szerint sem előírás, hogy a nő átvegye a férje vallását, ezért a legtöbben nem veszik fel az iszlámot. Az iszlám szerint megengedettek

---

<sup>734</sup> A Jótékonyági Béke Alapítvány közreműködésével kötött házassági szerződések alapján.

olyan vegyes házasságok, ahol a nő a könyv népeinek tagja, azaz egyistenhívő. Alwani elmondása szerint kizárólag csak a férfi kezdeményezheti a válást, és akkor tekinthető érvényesnek, ha a férj két tanú előtt mondja ki, hogy *talák*. Előfordul, hogy hozzájuk fordulnak tanácsadásért olyan házaspárok, akik nem jönnek ki egymással. Ilyen esetekben igyekeznek kibékíteni őket, és arra buzdítani őket, hogy tegyenek meg mindent a házasságuk megmentéséért, hiszen Allah szemében a megengedett dolgok közül a legrosszabb a válás. Alwani nézetei szerint a nő nem kezdeményezhet válást, de jelezheti a vallási vezetők felé, hogy a férje nem bánik vele jól, vagy nem teljesíti a kötelességeit. Ilyenkor a vallási vezetők beszélnek a férjjel, és igyekeznek őt jobb belátásra bírni, rávenni a kötelességei teljesítésére és a felesége iránt tanúsított megfelelő bánásmódra. Amennyiben a kibékítés nem sikeres, a pár elválik. A férjnek váláskor kötelessége kifizetni a feleségének a házassági szerződésben vállalt hátralékot, a késleltetett *mahrot*. Előfordul, hogy a férfi nem fizeti ki a nőnek a hátralékot, és eltűnik. Magyarországon általában nem kerül sor vitára a hátralék ki nem fizetése kapcsán. Egyrészt, mert nem nagy összegekről van szó, másrészt a magyar nők nem foglalkoznak a *mahr* kérdésével.

#### **4.3.2. Online kérdőív a házasságkötésről a Magyarországon élő muszlimok számára**

A magyarországi iszlám közösségek vezetőivel folytatott mélyinterjúkból nyert ismeretanyagot a magyarországi muszlim közösség tagjai által megosztott tapasztalatokkal támasztom alá. Erre a célra egy online kérdőívet készítettem. Magyarországon nem könnyű feladat a muszlimokat kutatási céllal személyesen elérni. Ennek oka egyrészt, hogy sok esetben a feljükk tanúsított ellenszenv és negatív közvélemény következtében zárkózottakká váltak a vallási kérdéseket illetően. Másrészt a vidéken, nem nagyvárosokban élőknek nincs lehetőségük mecsetbe járni, így nincs olyan hely, ahol kapcsolatba lehetne lépni velük. Harmadrészt pedig a közösség nagyságához viszonyítva egy „túlkutatott” vallási kisebbségről van szó, ezért sok magyarországi muszlim már unja, hogy kérdéseket tesznek fel számára, és tolakodásnak tekinti a társadalomkutatók kíváncsiságát. Ezeket a szempontokat figyelembe véve úgy gondolom, hogy egy online kérdőívvel sikeresebben és szélesebb körben lehet válaszadókat elérni, mivel annak kitöltése nincsen helyhez kötve, illetve anonim módon lehet kitölteni zavartalan környezetben és időkorlát nélkül.

A könnyen elérhető alanyok módszerével végzett online mintavétel nem ad lehetőséget arra, hogy a reprezentativitáshoz szükséges véletlen mintavétel teljesüljön,

illetve a magyarországi muszlim közösség becsült létszámához (30.000 fő) képest nem értem el a 10%-ot, így az adatok megbízhatósága korlátozott. Becsléseimet a populációra vonatkozóan, a minta eredményei alapján teljes bizonyossággal nem általánosíthatom, azonban a vizsgálat így is egy olyan keresztmetszeti képet ad a magyarországi muszlimok házassági gyakorlatáról, amely Magyarországon hiánypótló és számos olyan összefüggésre világít rá, amelyek alapján fontos következtetéseket lehet levonni és megerősíteni az iszlám vallási vezetők állításait a Magyarországon történő iszlám házasságkötésekről.

Egy standardizált online kérdőívet készítettem el, amelyet hat fő részre tagoltam az alábbiak szerint:

- I. Személyes adatok
- II. Iszlám vallási szokások
- III. Házasság
- IV. Válás
- V. Válási folyamat
- VI. Egyetért az alábbi kijelentésekkel?

A kérdőív köszöntő, bevezető szövegében felhívtam a kitöltők figyelmét arra, hogy a kérdőív elsősorban olyan Magyarországon élő muszlimoknak szól, akik életükben már kötöttek házasságot. A kérdőív ennek ellenére külön rákérdez a lakóhelyre és a házasságkötésre, kiszűrve az olyan válaszadókat, akik esetleg nem Magyarországon élnek vagy még nem kötöttek házasságot az iszlám szerint. A válaszadók életkoruktól függetlenül adhatták meg a válaszaikat a kutatott témákban, elsősorban az iszlám szerinti házasságkötésük, illetve válásuk kapcsán, így szigorú időbeli elhatárolást nem alkalmaztam a kérdőív összeállításakor. Ennek ellenére kijelenthető, hogy a kérdőív segítségével nyert információk többnyire a jelenre vonatkoznak, és a jelenkori házassági gyakorlatot tükrözik. A kérdőív az alábbi linken érhető el:

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSex09V2mhSAXN4BqgTeW3jDFP Aq3qWDohSk1n54rJARWdehww/viewform?vc=0&c=0&w=1&flr=0>

A kérdőívet a *Google Forms* program segítségével szerkesztettem meg és osztottam meg 2021 márciusában elsősorban olyan nyílt és zárt *Facebook*-csoportokban és oldalakon, amelyeknek Magyarországon élő muszlimok a tagjai és a követői. A magyarországi iszlám szervezetek *Facebook*-csoportjaiban és *Facebook*-oldalain, illetve több, kifejezetten magyar muszlim női vagy muszlim férjjel rendelkező női *Facebook*-felületen tettem elérhetővé a kérdőív linkjét. A kérdőív 2021. március 12. és 26. között

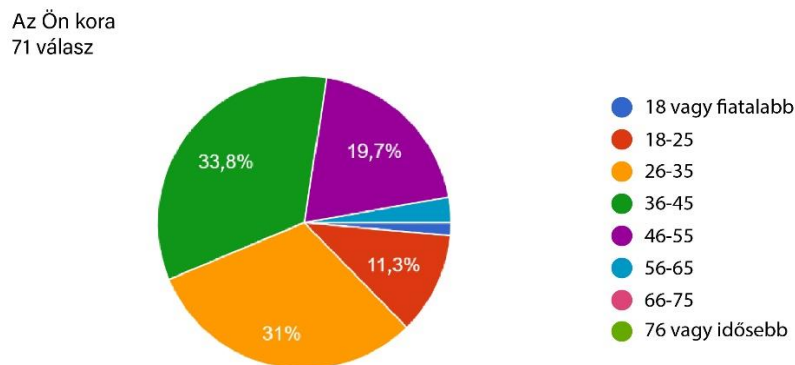
volt elérhető; törekedtem a szűk időintervallumban való lekérdezésre, hogy egy viszonylag egységes, jól behatárolható politikai és jogi környezetben vehessen föl az adatokat, hogy az esetleges társadalmi változások válaszokat befolyásoló hatását minimalizáljam.

Fontos kiemelni, hogy a kérdőív kétnyelvű. A magyar mellett minden kérdés angolul is szerepel, így nem csak magyar anyanyelvűek és magyarul értő muszlimok tudták kitölteni, hanem olyan külföldi muszlimok, akik Magyarországon élnek. A 71 kitöltő néhány kivételtől eltekintve viszont magyar volt.

Az online kérdőív eredményeit a fentiekben már felsorolt fő részek szerint elemzem. Elsőként a kitöltők személyes adatait mutatom be. A kitöltők korcsoportok szerinti megoszlása igen változatos képet mutat. A kitöltők többsége 36 és 45 év közöttiek voltak, illetve sokan 26 és 35 év közötti, és a 46 és 55 éves közötti korosztályba sorolhatók. A kitöltők korcsoport szerinti százalékos megoszlását az alábbi ábra szemlélteti.

8. sz. ábra

*A kitöltők korcsoport szerinti megoszlása*



*(Forrás: saját összeállítású online kérdőív eredménye, Google Forms)*

Jelentősen több nő töltötte ki a kérdőívet, mint férfi: 61 nő és csupán 10 férfi. Ennek véleményem szerint két oka is lehet. Egyrészt több, kifejezetten muszlim nők vagy muszlim férjjel rendelkező nők számára létrehozott *Facebook*-oldalra és csoportban osztottam meg a kérdőívet. Ezek mellett viszont nem csak nőknek, hanem általánosságban magyarországi muszlimoknak szóló oldalon és csoportban is elérhető volt a kérdőív, így muszlim férfiaknak is lehetőségük volt kitölteni. Tudomásom szerint

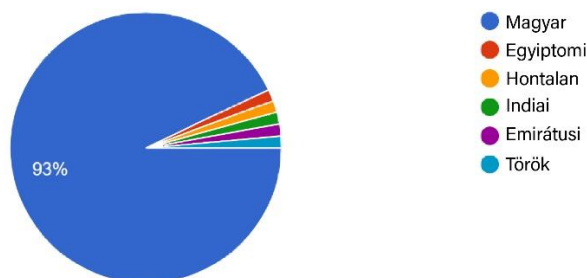
kifejezetten magyar vagy Magyarországon élő muszlim férfiaknak nem léteznek külön *Facebook*-csoportok és oldalak. Másrészt a magyar és Magyarországon élő muszlimok számára létrehozott *Facebook*-oldalakon a magyarok aktívabbak, mint a külföldiek. Ahogy a magyarországi iszlám vezetőkkel folytatott mélyinterjúkból is egyértelműen kiderült, sokkal több magyar nő veszi fel az iszlámot, mint férfi, azaz sokkal több magyar muszlim nő van, mint férfi. Illetve muszlim férfakkal jellemzően a magyar nők kötnek házasságot, akik nem minden esetben veszik fel az iszlámot, azaz a magyar nők nem feltétlenül válnak muszlimokká egy muszlim férfival kötött házasság miatt. A Magyarországon élő, de külföldi állampolgárságú muszlimoknak viszont jelentős hányada férfi. Ezt a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) bevándorlók nemi összetételére vonatkozó adatai is alátámasztják. A 2018-as felmérések szerint az itt élő külföldiek között több volt a férfi (58,5%), mint a nő (41,4%).<sup>735</sup>

A kitöltők jelentős hányada magyar állampolgárságú, de emellett egyiptomi, török, indiai és emirátusi<sup>736</sup> állampolgárságút is találhatunk a kitöltők között, sőt volt egy hontalan kitöltő is.

#### 9. sz. ábra

#### A kitöltők állampolgárság szerinti megoszlása

Az Ön állampolgársága  
71 válasz



(Forrás: saját összeállítású online kérdőív eredménye, Google Forms)

A kérdőívben érdemes volt külön rákérdezni a nemzetiségre, mivel a válaszokból látszik, hogy a kitöltők között ketten is voltak, akik nem magyar nemzetiségűek, de megkapták a magyar állampolgárságot. Az egyik indiai, a másik pedig egyiptomi

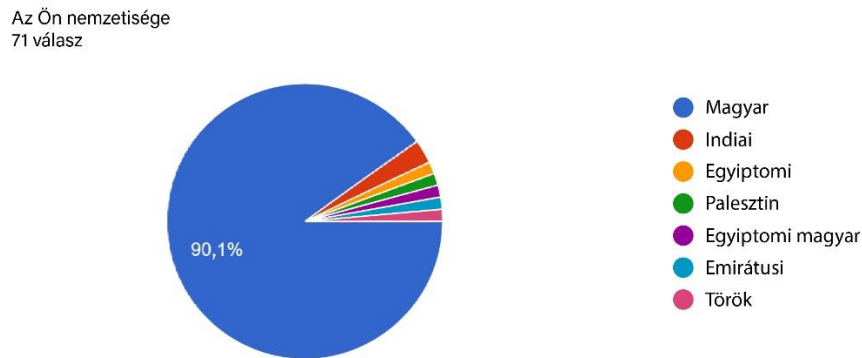
<sup>735</sup> KSH, 2021.

<sup>736</sup> Az Egyesült Arab Emirátus állampolgára.

származású. Az adott válaszból az is kiderül, hogy a hontalan kitöltő palesztin nemzetiségű. A kérdőív rákérdezett a születési helyre is, ahol a válaszok tükrözték a nemzetiség szerinti megoszlást.

10. sz. ábra

*A kitöltők nemzetiség szerinti megoszlása*

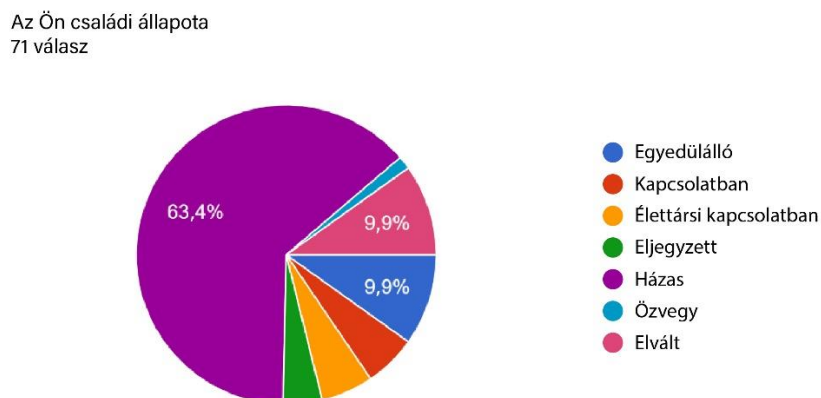


(Forrás: saját összeállítású online kérdőív eredménye, Google Forms)

A kitöltők családi állapota nem korlátozódott a házasságban élőkre, bár nagy arányban házasok töltötték ki. A többi válaszadó családi állapota az alábbi ábra szerint oszlott meg.

11. sz. ábra

*A kitöltők családi állapot szerinti megoszlása*



(Forrás: saját összeállítású online kérdőív eredménye, Google Forms)

A megkérdezettek többsége Budapesten és Pest megyében él, viszont mind a 19 megyéből voltak a kitöltők között. Ez rávilágít arra, hogy Magyarországon a legtöbb muszlim Budapesten él. Ugyanakkor vidéken, a fővároson kívül is jelen vannak, elsősorban a megyeszékhelyeken, de kisebb településeken is.

A következő kérdést („*Mióta él Magyarországon?*”) azzal a céllal tettem fel, hogy megtudjam, hogy a külföldről Magyarországra települtek mióta tartózkodnak hazánkban. A legtöbben magyar születésűek, majdnem egyötödük pedig már több mint 10 éve él Magyarországon. A korábbi kérdéseknél 61 személy Magyarországot adta meg születési helyének, 64-en magyar nemzetiségűnek vallották magukat, illetve 66-an jelölték be, hogy magyar állampolgárok. Ezek a válaszok tükrözik, hogy mennyire összetett lehet akár egy személy esetében a születési hely, a nemzetiség és az állampolgárság kérdése. Bár messzemenő következtetéseket nem érdemes levonni ezekből a válaszokból, érdemes megemlíteni, hogy a magyar állampolgárság a leszármazás elve (vérségi elv) szerint illet meg valakit: az állampolgárság a felmenők állampolgársága alapján keletkezik.<sup>737</sup>

A legmagasabb iskolai végzettség szempontjából a kitöltők színes képet mutatnak. A többség rendelkezik legalább szakmával vagy érettségivel, illetve az összes kitöltő rendelkezik valamilyen képzettséggel. A legtöbben alkalmazottak és háztartásbeliek, de vállalkozók és tanulók is többen akadtak a kitöltők között.

A válaszadók több mint egy negyede gyermektelen, a többieknek egy, kettő, három, négy vagy öt gyermekük van.

A kérdőív második részében az iszlám vallásgyakorlással kapcsolatban tettem fel kérdéseket. Ennek a résznek a célja, hogy egy általános képet kapjak a válaszadók körében arról, hogy milyen szigorúan követik az iszlám előírásokat, illetve általában hogyan viszonyulnak ezekhez. A kitöltők körében voltak néhányan, akik nem vették fel az iszlámot.<sup>738</sup> Ezek a kitöltők valószínűleg olyan magyarok, feltehetően nők, akik muszlim férfival kötöttek házasságot. A legtöbb válaszadó igyekszik betartani az iszlám vallási előírásokat, bár előfordul, hogy ez a kulturális különbségek miatt nem sikerül. A válaszadók negyede mindent megtesz, hogy az iszlám vallási előírásokat pontosan betartsa még akkor is, ha nehézségekbe ütközik. A válaszadók kisebb hányada csak a

---

<sup>737</sup> Magyarország Alaptörvénye, G) cikk (1) bekezdése  
1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, 3. §

<sup>738</sup> Minden kérdésnél adtam egy olyan válaszlehetőséget ennél a résznél, hogy *”Nem vettem fel az iszlámot”*.

legfontosabb iszlám vallási előírásokat követi, és csupán néhányan nem tudják követni az iszlám vallási előírásokat.

A legtöbben soha nem járnak mecsetbe, a kitöltők jelentős hányada pedig csak ünnepnapokon jut el a mecsetbe. Többen minden héten látogatják a mecsetet, és néhányan havonta többször. Vannak, akik a járványhelyzet miatt az utóbbi időben nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem járnak mecsetbe. Érdeemes megjegyezni, hogy a muszlim nők nincsenek kötelezve arra, hogy rendszeresen járjanak mecsetbe. Valószínűleg még az is hozzájárulhat ahhoz, hogy sokan nem járnak, vagy csak ritkán jutnak el a mecsetbe, mert kevés mecset működik Magyarországon. Lényegében csak Budapesten, a nagyobb városokban, és néhány kisebb településen vannak többnyire imaszobák, illetve lakásmecsetek.

A többség az iszlám előírása alapján naponta ötször imádkozik, a válaszadók majdnem negyede viszont nem imádkozik napi szinten. Többen naponta többször imádkoznak, illetve néhányan naponta csak egyszer. Egypáran naponta többször imádkoznak, mint a megszabott öt alkalom.

A következő kérdés arra irányult, hogy milyen iszlám vallási előírásokat tudnak a legnehezebben betartani a hívők Magyarországon. A legtöbben úgy vélik, hogy a *ramadán* böjt szabályait tudják a legnehezebben tartani, illetve a disznóhús fogyasztásának a tilalmát. Csupán ketten gondolják, hogy az alkoholfogyasztás tilalmának a betartása jelenti számukra a legnagyobb kihívást. Néhány válaszadó szerint nincs olyan előírás, aminek a betartása nehézséget okoz számára Magyarországon. A többiek válaszai az iszlám vallási előírások betartásának nehézségei kapcsán szerteágazók voltak: a *halal*<sup>739</sup> hús beszerzése és ebből kifolyólag fogyasztása, a *hidzsáb*<sup>740</sup> viselése az utcán, az imádkozás – amelynek fő oka, hogy nincsenek külön kijelölt imahelyek –, a mecsetbe járás, illetve nőként a kézfogás kerülése idegen férfiakkal.

---

<sup>739</sup> „A „*halal*” fogalom az arab nyelvből származik és „megengedett”-et, „tisztá”-t jelent. Az összes olyan élelmiszer, melyet az iszlám jog megenged, „*halal*”-ként definiálható. Ide sorolhatók például a szárnyasok mint a csirke, kacska, liba, stb., amelyeknek tojásai is megengedettnek minősülnek. Az iszlám jog szerint a földön élő minden állatot egy meghatározott rituálé szerint kell levágni, hogy a hús „*halal*” maradjon. Ezalatt a muszlim egy muszlim imát (Allah nevében) mond, miközben az állatot egy gyors vágással megöli, mindeközben az összes nemzetközi állatvédelmre vonatkozó vágási előírást és utasítást betartva.” Forrás: Islamic Information, Documentation and Certification GmbH

<sup>740</sup> A nők haját eltakaró kendő.



A válaszadók több mint a fele nem visel hagyományos muszlim ruhadarabot a mindennapokban. A többiek jellemzően fejkendőt (*hidzsáb*) és bő ruházatot (*abaja*) viselnek, a férfiak hosszú nadrágot vagy kaftánt.

A válaszadók jelentős többsége szunnita vallási iskolákat követ: majdnem a válaszadók fele *hanafita*, a többiek a *sáfiita*, *málíkita*, *hanbalita* iskola követői. Magyarországon az oszmán-török hatások miatt a *hanafita* iskolának van a legnagyobb hagyománya, amelyet a válaszok is tükröznek. Csupán egy kitöltő volt síita. Páran azt felelték, hogy nem tudják, milyen vallási ágat követnek, és négyen azt vallották, hogy semelyik vallási ághoz sem tartoznak.

A 71 kitöltőből 49-en kötöttek az iszlám szerint házasságot. A kérdőív harmadik részéhez, amely kifejezetten az iszlám házasságkötésekre vonatkozik, már csak azok a kitöltők férhettek hozzá, akik kötöttek az iszlám szerint házasságot. A 49 kitöltőből öten születtek muszlimnak, négyen nem vették fel az iszlámot, harminchárom válaszadónak nem volt előző házassága, mielőtt áttért volna az iszlámra, illetve heten már kötöttek házasságot, mielőtt áttértek volna az iszlámra. Nyolc kitöltő vált el és házasodott újra. A kitöltők többsége az iszlám szerinti házasságkötést követően kötött polgári házasságot. A válaszadók közül mindösszesen kilencen kötöttek polgári házasságot az iszlám házasságkötés előtt. A kitöltők majd egynegyede viszont egyáltalán nem kötött polgári házasságot sem az iszlám szerinti házasságkötés előtt, sem utána. Ezek az arányok az iszlám vezetőkkel folytatott interjúimból nyert információt támasztják alá, miszerint sokan azért kötnek az iszlám szerinti házasságot, hogy Isten előtt *halal* legyen a kapcsolatuk, de ezt a köteleket nem erősítik meg polgári házasságkötéssel, vagy úgy gondolják, hogy mivel általában a férj országában érvényesíteni lehet az iszlám szerinti házasságukat, ezért szükségtelen Magyarországon polgári házasságot is kötniük.

A kérdőívben több kérdéssel igyekeztem feltérképezni a *mahr*val kapcsolatos gyakorlatot Magyarországon. A válaszadók mintegy felének a házassági szerződésében a *mahr* egy pénzösszeg volt, 40,8%-nak pedig valamilyen vagyontárgy. Többen nevesítették, hogy ez pontosan mi volt: arany, karikagyűrű, termőföld, ékszer, gyémánt. Egy válaszadó *mahr*ként az arany gyűrű mellett mekkai zarándokutat (*haddzs*) is kapott a férjétől. Ez egyébként más országokban is jellemző, nem egyedi eset. Hatan egyáltalán nem kaptak *mahr*ot. Egy közülük konkrétan leírta, hogy visszautasította azt. A *mahr* értékére adott válaszok eltérőek voltak, az alábbi ábra szemlélteti, hogy milyen mértékben. Páran nem is emlékeztek, hogy milyen összegű *mahr* szerepelt a házassági szerződésükben. Valószínűleg ezeknél a válaszadóknál elenyésző összegről lehetett szó.

A magyarországi muszlim vezetőkkel folytatott beszélgetések alapján általában az a jellemző Magyarországon, hogy a házasulandó felek nagyon alacsony, inkább csak jelképes összegű *mahr*-ban állapodnak meg, vagy az amúgy is Magyarországon hagyományos eljegyzési, illetve karikagyűrűt tekintik *mahr*-nak. Néhány magasabb értékű *mahr*-ral is találkoztak már, de ezekről inkább mint kivételes esetekről beszéltek. Az online kérdőívben adott válaszok alapján viszont úgy tűnik, hogy gyakrabban előfordul, hogy nem csak jelképes összegű *mahr*-ot határoznak meg a felek. Természetesen közel sem beszélhetünk még ez alapján sem általánosságban olyan magas összegű *mahr*-ról, mint a muszlim lakosságú vagy nagyobb muszlim kisebbséggel rendelkező országokban.

12. sz. ábra

*A mahr összege a házassági szerződésben*

Milyen összegű *mahr* szerepelt a házassági szerződésben?  
49 válasz



(Forrás: saját összeállítású online kérdőív eredménye, Google Forms)

A kitöltők jelentős többségének nem szerepelt megosztott *mahr* a házassági szerződésében, vagy nem emlékszenek már erre. Csupán néhányan válaszolták azt, hogy a házassági szerződésükben szerepelt megosztott *mahr*. A válaszok szerint többnyire az azonnali *mahr*-ot megkapták a nők, a késleltetett *mahr*-ról viszont sokan meg se egyeztek a házassági szerződésben. Azoknak sem szerepelt magas összegű késleltetett *mahr* a házassági szerződésükben, akik meghatározták az értékét.

A válaszok alapján nem jellemző, hogy a házastársak között nagy korkülönbség van, ugyanakkor egypár esetben előfordul.

A házasságkötések nagyobb hányadában a menyasszonyt képviselte *vali*, csak a válaszadók egyötödénél nem volt jelen *vali* a házasságkötésen. A *vali* túlnyomó részt a

közösség egy tagja volt, és csak ritkán a menyasszony édesapja, testvére vagy más családtagja.

A kérdőív negyedik része az iszlám válással kapcsolatos általános kérdéseket tartalmaz. A kitöltők válaszai nagyon megoszlók voltak arról, hogy szerintük gyakoribb-e a válások a magyarországi iszlám közösségben. A válaszadók több, mint egyharmada szerint a nők számára nehezebb az iszlám válást elérni, mint a férfiaknak a muszlim közösségben, ugyanakkor szinte ugyanannyi válaszadó szerint nem nehezebb. A válaszadók különböző okokat jelöltek meg arra vonatkozóan, hogy szerintük miért nehezebb nőként válást kezdeményezni az iszlám vallási közösségben. A legtöbben azon a véleményen vannak, hogy a nők gazdasági, vallási és családi okok miatt tudnak nehezebben válást kezdeményezni, mint a férfiak, de több válaszadó szerint társadalmi és személyes okokra vezethető vissza. Egy angol nyelvű válaszadó szerint pedig a vallásnak kevés hatása van a nők válási szándékára, mert az iszlámban megengedett a válás.

A kérdőív válási folyamatra vonatkozó kérdéseit csak azok a válaszadók töltötték ki a személyes tapasztalataik alapján, akiknek már felbontották a házasságát vagy válófélben voltak. Az esetükben többnyire a feleség kezdeményezte a válást, és csak egy esetben közösen. Senki se adott olyan választ, hogy a férj kezdeményezte a válást. A válás során a legnagyobb nehézséget a kulturális és a vallási különbségek jelentették, de többen megjelölték nehézségként a gyerekek elhelyezését, illetve a gyerekek felügyeleti jogát. Egy válaszadó a *mahr* kérdését is megjelölte, egy a vagyon elosztását és a gazdasági tényezőket. Egy válaszadó válása során egyáltalán nem voltak nehézségek. A válaszadók fele kapott segítséget a vita megoldása érdekében, többnyire a családjuktól, a másik fele pedig egyáltalán nem kapott segítséget. Csupán néhányan fordultak mecsethez vagy iszlám jogtudóshoz a vita megoldása érdekében, és mindannyian úgy gondolják, hogy eredményes és hasznos volt a vitarendezés. A szülői felügyelet kivétel nélkül a feleséghez került, a többi válaszadónál nem volt gyermek.

A kérdőív utolsó részében általános kérdések szerepeltek azzal kapcsolatban, hogy muszlimként milyen tapasztalataik vannak Magyarországon. A legtöbben úgy vélik, hogy muszlimként nehéz betartani a vallási előírásokat Magyarországon, de sokaknak nincsen e téren nehézségük. A válaszadók többsége úgy érzi, hogy negatívan megkülönböztetik őket az iszlám hitük miatt Magyarországon, viszont a kitöltők egyharmada nem ért ezzel egyet. A válaszadók majdnem fele nehézségek nélkül, nyugodtan tudja gyakorolni a vallását muszlimként Magyarországon, többségük azonban nem ért ezzel egyet. A kitöltők nagyobb hányadát sokan kritizálják és rosszállóan néznek

rájuk, mert kendőt (vagy más, az iszlám vallásra jellemző ruhadarabot) viselnek. Majdnem egyharmaduk nem érzi ezt a problémát. A válaszadók többsége szerint nőként nehezebb érvényesülni az iszlám vallási közösségekben. Összességében az általános kérdésekkel kapcsolatban megoszlók voltak a vélemények, így nem lehet konkrét megállapításokat levonni a válaszokból.

#### 4.4. Részösszegzés

Ahogy Európa történelmében, úgy a magyar történelemben is több kapcsolódás volt az iszlámhoz. Feltételezhetően már a honfoglalókkal érkeztek muszlim kabar törzsek a Kárpát-medencébe. A 12. és 13. században is éltek muszlim közösségek Magyarországon, amelyet írásos források és régészeti kutatások is alátámasztanak. A legismertebb és legerőteljesebb iszlám hatás a 150 éves török hódoltság alatt érte Magyarországot 1541 és 1699 között, amelynek a mai napig az épített öröksége is fennmaradt dzsámik, minaretek és *hamamok* formájában. A 1916-ban, miután az Osztrák-Magyar Monarchia megszállta, majd anektálta Bosznia-Hercegovinát, Magyarország elsőként ismerte el az iszlám vallást nem muszlim többségű országgént. Csak ezt követően alakult meg az első magyarországi iszlám szervezet 1931-ben. A szovjet megszállás és a kommunista államberendezkedés alatt nem támogatták a vallásokat, ezért csak az 1980-as évek végén tudtak iszlám egyesületet alapítani a Magyarországon tanuló külföldi muszlim diákok és áttért magyarok.

Napjainkban két államilag elismert iszlám szervezet működik Magyarországon, a Magyar Iszlám Közösség, illetve a Magyarországi Muszlimok Egyháza, amelyek *a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvényben* Magyarországi Iszlám Tanácsként szerepelnek. A *hanafi* iskolát követő Magyar Iszlám Közösséget 1988-ban hozták létre magyar muszlimok. A Magyarországi Muszlimok Egyháza 2000-ben alakult, nyitott minden iszlám hívő számára, központjuk a Budapest Mecset, amely a legnagyobb mecset Magyarországon. Rajtuk kívül számos iszlám egyesület működik, elsősorban Budapesten, amelyek közül a Jótékonyági Béke Alapítvány, az egykori Iszlám Egyház szintén több évtizedes múltra tekinthet vissza. Vallási tevékenysége mellett komoly jótékonyági tevékenységet is folytat. Nagyon nehéz megbecsülni a Magyarországon élő muszlimok számát. A népszámlálásokkor a vallási hovatartozást nem kötelező megadni, illetve az iszlám szervezeteknek nincsen tagnyilvántartása. A legmagasabb becslések

szerint is csak 30.000 fő körüli a magyarországi muszlimok száma. Vallási hovatartozás és származási ország szerint nagyon megoszló a hazai muszlimok eloszlása. Feltehetően a többségük a *hanafita* iskolát követő szunnita muszlim. Jellemzően Budapesten és a nagyobb városokban élnek.

2020-ban és 2021-ben készítettem interjút a legnagyobb iszlám szervezetek vezetőivel, elsősorban a magyarországi muszlimok házassággal kapcsolatos gyakorlatáról kérdeztem őket. A legtöbb házasságot a Magyarországi Muszlimok Egyházánál (MME) kötik, ahová hetente többen is fordulnak házasságkötési szándékkal. A Magyar Iszlám Közösségnél (MIK) és a Jótékonyági Béke Alapítványánál (JBA) jellemzően havonta egy-két házasságot kötnek. Rendszerint külföldi muszlim férfi és magyar nő házasodnak össze, ritkább esetben másodgenerációs muszlim családból származó felek házasodnak. A menyasszonyt a *valija* képviseli a házasságkötéskor a MME-nél, aki a legtöbb esetben a muszlim közösség egy tagja. A MIK nem követeli meg a *vali* jelenlétét, mivel a *hanafi* iskolában a menyasszony magát képviselheti. A MIK-nél kiemelten nagy figyelmet fordítanak a felek azonosítására, illetve a korábbi családi állapotuk vizsgálatára. Az iszlám szervezetek egyike sem követeli meg a polgári házasság meglétét előfeltételként az iszlám házasságkötéshez. Legtöbb esetben ezért a felek nem is kötnek polgári házasságot, csak az iszlám szerint kötik össze az életüket. Az állam szemében így nem számítanak házastársaknak. Az ilyen esetekben a muszlim férfi *halal*, azaz „tisztá”, „megengedett” kapcsolatban szeretne együtt lenni a magyar barátnőjével, illetve ha hosszú távon nem Magyarországon, hanem egy iszlám országban szeretne a pár élni, akkor ott az iszlám szerinti házasságkötést államilag is elismerik.

Olyan esetekben, amikor a muszlim férfi elsődleges célja a házassággal, hogy tartózkodási engedélyt kapjon Magyarországon, nyilvánvalóan polgári házasságot is kötnek a felek az iszlám szerinti házassággal egyidőben. Az ilyen érdekházasságok<sup>741</sup> viszonylag gyakoriak lehetnek, hiszen több jogesetet is találtam az érdekházasság kapcsán. A Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság egy 2015. évi ítéletében elutasította a felperes, egy pakisztáni állampolgárságú férfi keresetét. A felperes a Bevándorlási- és Állampolgársági Hivatal részére benyújtott tartózkodási engedély iránti

---

<sup>741</sup> Az „érdekházasság” a magyar jogrendszerben önállóan egyetlen jogszabályban sincs meghatározva, ugyanakkor a 2004/38/EK. Irányelv továbbá a Bizottság 2009. évi 2004/38/EK. Irányelv hatékonyabb átültetését célzó iránymutatásokat tartalmazó közleménye szerint érdekházasságnak az a házasság tekintendő, amelyet egy uniós polgár, vagy egy jogszerűen tartózkodó harmadik országbeli állampolgár és egy harmadik országbeli állampolgár köt, amelynek egyetlen célja a joggal való visszaélés és a tartózkodási jog megszerzése. Másképpen fogalmazva a házasság megkötésére a harmadik országbeli állampolgár tartózkodási jogának legalizálása érdekében kerül sor. (Forrás: 7.K.27.441/2015/8. számú jogeset)

kérelme többször is elutasításra került. Az indok az volt, hogy a felperes által kötött házasság érdekházasságnak minősül, azaz kizárólag a tartózkodási engedély megszerzése érdekében jött létre. A bíróság megerősítette az alperes határozatát, miszerint a felperes tartózkodási engedélyre nem jogosult. A bíróság megállapította, hogy a felperes házassága valóban érdekházasságnak minősül, és a bizonyítékok alapján ez az állítás megalapozott. A felperes először az iszlám szerint kötött házasságot, majd polgári házasságkötésre csak a tartózkodási engedély iránti kérelme elutasítása után került sor. A felek közötti kommunikáció hiányos volt, nem beszéltek közös nyelvet, és ismeretük egymásról felületes volt.<sup>742</sup> A felperes ezután a Kúriához fordult. A Kúria megerősítette az elsőfokú ítéletet, azaz fenntartotta a hatóság döntését, miszerint a felperes nem jogosult tartózkodási engedélyre.<sup>743</sup> Egy másik esetben viszont a Győri Törvényszék megsemmisítette a hatóságok döntéseit az érdekházasság fennállásáról, és új eljárás lefolytatását rendelte el. A felperes, egy marokkói állampolgárságú férfi családgyesítés céljából tartózkodási engedélyt kért Magyarországon. Az első és másodfokú hatóságok elutasították a kérelmét, megállapítva, hogy a családgyesítés alapjául szolgáló házasság érdekházasság. A felperes beperelte a hatóságot. A hatóságok döntésükben arra hivatkoztak, hogy a felek nyilatkozatai ellentmondásosak, a korkülönbség nagy (majdnem 40 év), és nem áll fenn közöttük életközösség. A bíróság megvizsgálta a felek nyilatkozatait és a tanúvallomásokat. Megállapította, hogy az eltérések nem jelentősek, és a tanú, azaz a feleség észszerű magyarázatot adott rájuk. A bíróság szerint nincs elegendő bizonyíték az érdekházasság fennállására, illetve úgy ítélte meg, hogy a felperes és felesége között fennálló kapcsolat valós, és a tartózkodási engedély kiadásának feltételei adottak.<sup>744</sup> Véleményem szerint ez a két eset arra mutat rá, hogy mennyire szubjektív lehet az érdekházasság megállapítása, azaz hogy egy pár milyen indíttatásból köt házasságot, van-e valódi érzelmi kapcsolat közöttük. A tanúvallomás során a pár közös élményiről, a jövőbeli terveiről és a napi rutinokról tesznek fel kérdéseket. A válaszok megegyezése alapján ítélik meg a közöttük lévő kapcsolat valóságát.

A *mahr* összege Magyarországon jellemzően alacsony, sok esetben csak jelképes összegről beszélhetünk. Ennek az az oka, hogy a magyar nők nem tulajdonítanak neki nagy jelentőséget. Olyan esetekben, amikor nem csak a férfi, hanem a nő is muszlim családból származik, a *mahr* összege magasabb. A pénzösszeget kívül gyakran

---

<sup>742</sup> Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság ítélete 7.K.27.441/2015/8.

<sup>743</sup> A Kúria ítélete Kfv.II.38.074/2015/5.

<sup>744</sup> Győri Törvényszék ítélete 1.K.700.669/2023/14.

ajándékoznak aranyékszert *mahr*ként a nőnek. Az MME és a JBA nem határoz meg minimum összeget a *mahr*nak, míg a MIK 5.000,- forintot állapít meg a *mahr* alsó határának. Az azonnali *mahr* és a késleltetett *mahr* összege minden esetben el van különítve a házassági szerződésekben. Mindegyik interjúalanyom tapasztalatai szerint gyakoriak az iszlám válások, amelynek legfőbb oka a kulturális, vallási különbségek kiéleződése a pár között. A *mahr* kérdése nem vezet vitákhoz Magyarországon a válások során, mert a magyar nők sok esetben nem tartanak igényt a késleltetett *mahr*ra. A magyarországi iszlám szervezeteknek nincsen semmilyen eszköz a kezükben a késleltetett *mahr* kifizetésének a kikényszerítésére. Előfordul, hogy a férj elmulasztja kifizetni a késleltetett *mahr*ot, és eltűnik a válást követően. Gyakori, hogy a nő fel szeretné bontani a házasságot, de a férfi nem egyezik bele, azaz nem mondja ki a *talá*kot. A MIK-nél lehetőség van rá, hogy a nő a válási szándékával a vallási vezetőkhez fordul, két tanú előtt kimondja, hogy válni szeretne, és ezt követően kap egy dokumentumot az iszlám házassága felbontásáról. A JBA ezzel ellentétben kizárólag a férfi által kezdeményezett válást fogadja el.

Általánosságban kijelenthető, hogy az online kérdőívre adott válaszok alátámasztják az iszlám szervezetek vezetőinek tapasztalatait a magyarországi muszlimok házasságkötési gyakorlata kapcsán. A kérdőívet sokkal több nő töltötte ki, mint férfi, illetve néhány kivétellel magyar állampolgárságúak voltak a kitöltők. Ez az arány arra enged következtetni, hogy Magyarországon jellemzően magyar nők és külföldi muszlim férfiak kötnek az iszlám szerint házasságot. Ezt a tendenciát figyelték meg az interjúalanyaim is. A kitöltők többsége az iszlám házasságkötést követően kötött polgári házasságot is, ugyanakkor nagy arányban csak az iszlám szerint házasodtak össze. A válaszok alapján a *mahr* jellemzően inkább egy meghatározott pénzösszeg, de gyakran valamilyen vagyontárgyat is megjelölnek a szerződésben. Az összege eléggé eltérő: a jelképes összegektől kezdve, a több százezer forintos értéken keresztül, akár egy millió forint feletti összegig terjed. A késleltetett *mahr* fogalmával valószínűleg sok válaszadó nem volt tisztában, és jellemzően az adott válaszok alapján nem is határozták meg az összegét a házassági szerződésben. Az iszlám szerinti házasságkötések nagyobb hányadánál a menyasszonyt képviselte *vali*, amely alátámasztja, hogy csak egy magyar iszlám szervezetnél nem kötelező a *vali* bevonása. A házasság felbontását a kérdőívre adott válaszok alapján a feleség kezdeményezte, és fő okként ők is a kulturális és vallási különbségeket jelölték meg, ahogy azt az iszlám szervezetek vezetői is kiemelték. A *mahr*

körül Magyarországon az online kérdőívre adott válaszok alapján sincsenek különösebben viták a házasság felbontásakor.



## V. Összegzés, következtetések, kutatási eredmények

### 1. Összefoglalás

Véleményem szerint Európában a multikulturalizmus fogalma az utóbbi évtizedekben különösen összefonódott az egyre nagyobb számban bevándorolt muszlim kisebbség társadalmi szintű integrálásával. A növekvő muszlim népesség mostanra egy olyan kulturális valóságot tükröz Európában, amelyet amellet, hogy elfogadunk, megfelelő politikákkal kezelünk is kell. Napjainkban már tényként tekinthetünk a muszlimok tartós európai jelenlétére. Ezért a békés egymás mellett élésre, egymás kultúrájának a kölcsönös tiszteletére és elfogadására, a befogadó nyugati keresztény társadalom és a muszlim kisebbség közötti párbeszédre és toleranciára kell összpontosítani a multikulturalizmus és az újabban teret nyerő interkulturalizmus eszméjének a szemüvegén keresztül. Az európai államoknak többrétű és egyre inkább kielezett kihívással kell szembenéznük a növekvő muszlim kisebbség kapcsán. Ahhoz, hogy muszlim közösségek integrálódjanak az európai társadalmakban, mindkét oldal nyitottságára és rugalmasságára szükség van. A bevándorolt muszlimok az alapvető vallási előírások mellett leginkább az iszlám családjoggal kapcsolatos rendelkezéseit tartják magukat. Várakozásaim szerint a doktori értekezésemben tett megállapítások az Európában élő muszlimok házassági gyakorlatáról felhasználhatók lesznek, és hozzájárulhatnak egy olyan politika kialakításához, amely elősegíti a muszlim kisebbség optimális integrálását a többségi társadalomhoz.

Az iszlám követői számára a *saría*, azaz az iszlám jog isteni eredetű, mindenk felett áll, és ezért nem cserélhető fel semmilyen másik törvénnyel. Ugyanakkor megállapítható, hogy a *sariáról* nem beszélhetünk úgy, mint egy egységes, egzakt jogrendszerrel. Alapja a Korán, Mohamed próféta hagyományai (*szunna*) és a jogtudósok értelmezései (*fiqh*), de ezek a források nem adnak minden helyzetre konkrét útmutatást. A *sariát* a különböző jogi iskolák (*madzhabok*) is másféleképpen értelmezik, így eltérő joggyakorlatok léteznek a muszlim világban, amelyeket a különböző kulturális háttér még inkább felerősít. Bár a *sariát* sok támadás és kritika éri, az egyik legnagyobb előnye, hogy a *sariában* van lehetőség a jogértelmezésre és a jogalkotásra, így alkalmazkodhat a modern kor kihívásaihoz. Összességében a *saría* egy komplex jogi és etikai keretrendszer, amelynek értelmezése és alkalmazása a helyi kontextustól függően változhat. A *saría* nem csak a vallási életre, de a társadalom minden területére kiterjed,

beleértve a családi jogot, a büntetőjogot, a polgári jogot és a közjogot. Sok muszlim többségű országban elsősorban a *saría* családjoggal kapcsolatos előírásait alkalmazzák állami szinten, és inkább csak a házassági és az öröklési jogi elvek vannak beépítve az állami jogrendszerbe. A *saría* házasságot érintő előírásai kiemelten fontos szerepet játszanak a mai muszlim társadalmakban, annak ellenére is, hogy a muszlim közösségekben a szekularizáció és a modernizáció egyre nagyobb mértékben érvényesül. Ezért nem meglepő, hogy az Európában élő muszlimok is ragaszkodnak ezekhez az előírásokhoz, még akkor is, ha a befogadó állam jogrendszerével azok nem minden esetben összeegyeztethetőek. Az iszlám tiltja a házasságon kívüli szexuális kapcsolatot, és ezért a muszlimok a házasságkötést vallási kötelezettségként tekintik. A *saría* házasságkötéssel kapcsolatos előírásai szorosan kapcsolódnak a muszlim családi és közösségi struktúrákhoz. A házasságot a család és a közösség egységének alapköveként tartják számon, ezért a *saría* szabályai segítenek fenntartani ezeket a struktúrákat. Ezen kívül a *saría* házasságot érintő előírásai a muszlim identitás fontos részét képezik. A muszlimok számára a *saría* alapján kötött házasság nem csupán jogi aktus, hanem kulturális és vallási identitásuk kifejezése is.

A muszlimokról a közmédiában sokszor mint egy homogén kisebbségről beszélnek, holott az európai muszlimok rendkívül színes, heterogén népeiséget alkotnak. Az iszlám a kereszténységhez hasonlóan egy világvallás, amelynek számos értelmezése, vallási irányzata létezik. Ezen kívül a muszlim emberek szokásait jelentősen befolyásolja a kulturális közeg, amelyből érkeztek. A köztudat számos olyan szokást köt az iszlámhoz, amely egyáltalán nem tartozik az iszlám tanításai közé, hanem mint kulturális „hordalék” épült be a muszlim emberek életébe, sokszor még akkor is, ha ezek a szokások ellentétben állnak az iszlám ideológiájával. A vallás egyéni értelmezése, illetve az egyén valláshoz való hozzáállása is jelentőséggel bír. Vannak, akik szigorúan követik az iszlám vallási előírásokat, az életük középpontjában a vallásosságuk áll, míg mások inkább csak a hagyományaik megőrzése és a családi szokások miatt igyekeznek az iszlám tanításai szerint élni. Az Európában több generáción keresztül élő muszlimok, akik már egy nyugati társadalomba születtek bele, és ott nőttek fel, eltávolodtak a gyökereiktől, és a muszlim identitásuk, azaz az iszlámhoz való hozzáállásuk gyengült. Az adott befogadó ország muszlim közösségeinek mérete és összetartása is befolyásoló tényező. Az iszlámban központi szerepet tulajdonítanak a közösségnek, különösen a családnak. A családi kötelezettségek, a családi elvárások jelentősen alakítják a muszlimok életét és döntéseit.

Ahhoz, hogy a kutatásom specifikusabb kutatási kérdéseire kitérjek, fel kellett térképeznem az iszlám házassági jog ismérveit. Az iszlám házasságkötés, más néven *nikáh*, a *saría* házassággal kapcsolatos előírásain alapul. A Korán tanítása biztatja a hívőket a házasságra, amelynek alapja a szeretet. A családalapítás a muszlimok számára vallási kötelezettség. Az iszlám tiltja a házasságon kívüli szexualitást. A vőlegénynek és a menyasszonynak is meg kell felelniük bizonyos feltételeknek ahhoz, hogy házasságot köthessenek. A vőlegénynek hithű muszlimnak kell lennie, a menyasszonynak viszont nem kötelező muszlimnak lennie, ő lehet keresztény vagy zsidó is, azaz a könyv népeiből való. A házasság érvényes megkötéséhez mindkét fél szabad akaratú beleegyezésére szükség van, azaz a kényszerházasság nem megengedett. Az iszlám házasság egy szerződéses viszony, amely két tanú jelenlétében jön létre. A *nikáhnama* egy írásos szerződés, amely rögzíti a házasság feltételeit, beleértve a *mahr* összegét, illetve a házastársi jogokat és kötelezettségeket. A vőlegénynek vallási kötelessége *mahrot* adni a menyasszonynak, amely lehet egy pénzösszeg, de ingó vagy ingatlan vagyon is, sőt akár nem anyagi ajándék. A *mahr* mértéke a felek megállapodásától függ, a vőlegény anyagi helyzete és a menyasszony társadalmi helyzete határozza meg. A *mahr* a menyasszony kizárólagos tulajdonába kerül. Az iszlámban nem jön létre vagyonközösség a házassággal. A feleség és a család eltartásáért a férj felelős. A menyasszonyt jellemzően a *valija* képviseli a házasságkötéskor, aki vagy a legközelebbi vér szerinti muszlim férfirokona, vagy amennyiben nincs ilyen, akkor egy hithű muszlim férfi a közösségből. A házasságkötést két tanúnak kell hitelesítenie. Az iszlám nem tiltja a válást, elismeri, hogy egy rossz házasság inkább káros. Ugyanakkor a megengedett dolgok közül a legrosszabbnak tartja. A házastársaknak mindent meg kell tenniük, hogy helyrehozzák a házasságukat, mielőtt a házasság felbontása mellett döntenek. Az iszlám világban jellemzően az úgynevezett *talák* válást alkalmazzák, amely a férj által kezdeményezett válás. Nem minden muszlim közösségben ismerik el a feleség által kezdeményezett válást, a *hulát*, amelyhez a férj beleegyezése is szükséges. A *faszh* vagy *tafrík* váláskor a nőnek nyomós okot kell felhozni a válási szándéka mellett, például bántalmazást vagy elhanyagolást. Ilyen esetben egy muszlim jogtudós dönt a házasság felbontásáról, ha a férj nem hajlandó beleegyezni abba.

A *saría* engedélyezi a többnejűséget, de legfeljebb négy feleség tartását teszi lehetővé. A poligámiához szigorú feltételeknek kell teljesülniük, és a feleségek egyenlő bánásmódban kell részesülniük. Az iszlám házassággal kapcsolatban a poligínia mellett a gyermekházasság kérdése szokott előjönni mint negatív kritika, mivel az iszlám

világban megfigyelhető ez a jelenség, és az iszlám nem tiltja a gyermekházasságot.<sup>745</sup> Ugyanakkor a muszlim országok többségében törvények tiltják a kiskorúak házasságát.<sup>746</sup> A dolgozatomban nem volt kifejezetten vizsgálat tárgya, hogy Európában mennyire jellemző a poligínia, illetve a gyermekházasságok a muszlimok körében. Csak érintőlegesen találkoztam ezekkel a témákkal, amelynek az oka, hogy nem kifejezetten gyakori jelenség sem a többnejűség, sem a gyermekházasságok Európában.<sup>747</sup> Ugyanakkor egy későbbi kutatásban érdekes lenne megvizsgálni a poligínia és a gyermekházasságok gyakorlati előfordulását Európában a muszlim közösségekben.

Az európai keresztény erkölcs és az iszlám tanításai többnyire megegyeznek, ugyanakkor az európai kultúrkörben és a mai modern korban már sok előírás elavult és túl radikális. A modern befogadó társadalom és a muszlimok között ezért sokszor ellentétek feszülnek. A nőket és a férfiakat az iszlámban nem ugyanazok a jogok és kötelezettségek illetik, ellentétben a nyugati felfogással, amely minden ember egyenlőségét hirdeti. Ebből kifolyólag egy bizonyos fokú összeegyeztethetlenség állapítható meg a nyugati jogrendszerek és a *saría* között, és többek között ez az ellentmondás az oka, hogy a nyugati társadalmakban sokan teljes mértékben elutasítják és ellenzik a *saría* alkalmazását. A nyugati társadalmakban a házasságkötés a legitimebb jogi ügylet, így kizárólag személyes jelenléttel és beleegyezéssel lehet házasságot kötni, az iszlámban viszont a menyasszonyt a gyámja képviseli. A házastársi vagyontöredék ismeretlen az iszlámban, amely szintén egy jelentős különbség a két felfogásban.

A történelem során az iszlám és a keresztény civilizáció kölcsönösen hatott egymásra a tudományban, a művészetben, a kereskedelemben és a kultúrában egyaránt. Az iszlám szinte megalakulásától kezdve hatást gyakorolt Európára. Az európai országok közel harmada hosszabb ideig muszlim politikai uralom alatt állt a történelem során, ami jól mutatja a két civilizáció közötti szoros kapcsolatot. Az iszlám európai jelenlétének négy főbb történelmi korszakát határoltam el a dolgozatomban. Ezek mellett Európa és az iszlám világ többször találkoztak egymással, például a keresztes háborúk (11-13. század) vallási konfliktusai, vagy az európai birodalmak gyarmatosításai kapcsán.

---

<sup>745</sup> KHAN, IQBAL, 2022.

SAMURI, MALEK, ALIAS, HOPKINS, 2022.

<sup>746</sup> Wafa, IZZUDDIN, ROSIDI, 2024.

<sup>747</sup> *Preventing child marriage*. UNICEF Europe and Central Asia *Child marriage data*. UNICEF, 2024.  
KRAMER, 2020.

A 20. század folyamán három bevándorlási hullámot különíthetünk el egymástól, amelyeknek köszönhetően növekedett az európai muszlim népesség. Az első időszak a második világháború végétől az 1970-es évek elejéig tartott, amikor a dekolonizációs folyamat és az európai gazdaság újjáépítése miatt volt gyarmati területekről muszlim férfiak érkeztek Nyugat-Európába képzetlen munkaerőként vendégmunkásnak. Az 1970-es évek második felében és az 1980-as években a tömeges, képzetlen munkaerő beáramlását elkezdték korlátozni. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az újonnan érkezett muszlim bevándorlók nem csak ideiglenesen fognak Európában tartózkodni, hanem véglegesen telepednek le, főleg a bevándorló családok egyesítésének következtében. Az 1980-as évektől kezdve az 1990-es évek elejéig az iszlám világ politikai instabilitása és fegyveres konfliktusai miatt nagy számban érkeztek Nyugat-Európába muszlim menekültek és menedékkérők. A 21. században is több hullámban érkeztek bevándorlók, elsősorban menekültek Európába. Az első ilyen menekülthullám a 2011-es úgynevezett arab tavaszhoz köthető, a második pedig a különösen 2015-ben kicsúcsosodó európai bevándorlási és menekültügyi válsághoz.

Egy népesség vallási hovatartozáson alapuló megoszlását nagyon nehéz megbecsülni több oknál fogva. Egyrészt a vallási hovatartozás a népszámlálásokról szerezhető adat, ezért nem kötelező nyilatkozni róla, és sokan nem is teszik, tartva attól, hogy negatív megkülönböztetésben lesz részük. Másrészt szubjektíven lehet megítélni, hogy ki számít egy adott valláshoz tartozónak, adott esetben muszlimnak. Az egyes felmérések ebből kifolyólag különböző becsléseket közöltek az európai muszlim népességről, és jellemzően csak az Európai Unió tagországait, illetve esetleg Norvégiát és Svájcot vették be a vizsgálatukba. A washingtoni székhelyű független Pew Kutatóközpont felmérései szerint az Európai Unió tagországaiban, Norvégiában és Svájcban az össznépesség 4,9% -a, azaz körülbelül 25.770.000 fő volt muszlim 2016-ban. A Kutatóközpont becslései a jövőre nézve az összes lehetséges forgatókönyv szerint növekvő muszlim népességet jósolnak 2050-ig.<sup>748</sup>

A dolgozatomban négy kiválasztott európai országot, az Egyesült Királyságot, Németországot, Albániát és Magyarországot vizsgáltam. A kiválasztott országok és az iszlám kapcsolatát, a muszlimok bevándorlástörténetét, a muszlim lakosságot általánosságban és annak a házasságkötési gyakorlatát vettem górcső alá. A négy kiválasztott országban élő muszlim lakosság jellemzően különböző bevándorlási

---

<sup>748</sup> Pew Research Center, 2017.

hullámban érkezett, vagy különböző kulturális közegben él, illetve más kulturális héttérrel rendelkezik, ezért érdemes a házasságkötési gyakorlatukról összehasonlító elemzést végezni. Az Egyesült Királyság gyarmati kapcsolatainak köszönhetően, Németország pedig a munkaerőhiánya által eredményezett törökországi munkavállalók, majd elsősorban a szíriai menekülteket befogadó politikája miatt rendelkezik nagyszámú muszlim közösséggel. Albánia történelmi múltja eredményezte, hogy napjainkban a lakosságának több mint a fele muszlimnak vallja magát. Magyarországon elenyésző a muszlimok száma, éppen ezért érdemes belevenni az összehasonlításba. A vizsgált országokon kívül természetesen érdekes lenne több európai országot bevenni az összehasonlításba (például Bosznia-Hercegovinát, Franciaországot, Svédországot, Spanyolországot, stb.), hogy egy még átfogóbb képet kapjunk az európai muszlimok házassági gyakorlatáról. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a kiválasztott országok muszlim lakosságának a jellemzői alapján széles körűen át lehet látni a főbb tendenciákat és jellegzetességeket a témakörben. A kiválasztott országokban az iszlám házasságkötési gyakorlatot illetően elsősorban a *mahr* mértékét, az iszlám és polgári házasságkötés viszonyát, illetve az iszlám jog szerinti válásokat (*talák, hul, faszh, tafrik*) vizsgáltam.

Az Egyesült Királyságban és Németországban is a második világháború után fellépő munkaerőhiány eredményezte, hogy nagy számú muszlim bevándorlót fogadtak. Az Egyesült Királyságba a volt gyarmatterületeiről (India, Pakisztán, Banglades) érkeztek muszlim férfiak, Németországba pedig a kétoldalú munkaerőtoborzási megállapodásoknak köszönhetően elsősorban Törökországból. A bevándorlók eredetileg ideiglenes tartózkodási szándékkal jöttek, viszont a jobb életfeltételek miatt később a végleges letelepedés mellett döntöttek, majd az 1970-es években a családgyesítések miatt rohamosan megnövekedett a muszlimok aránya mindkét országban. A következő évtizedekben folyamatosan nőtt és jelentősen diverzifikálódott a muszlim bevándorlás, nagyon összetett volt a bevándorlók nemzetisége. A 2015-ben kicsúcsosodott európai menekültválság óta az Egyesült Királyság és különösen Németország folyamatosan fogad menekülteket és bevándorlókat különböző válságövezetekből. Albániában az 500 éves oszmán hódoltság korában a lakosság nagy része felvette az iszlám vallást, amelyet a több évtizedes elnyomó kommunista diktatúra ellenére is megtartottak. Az albán muszlimokat Európa őslakos muszlim népekként tartják számon, a mai Albánia lakosságának több mint a fele muszlimnak vallja magát. Bár Magyarország a történelme során többször is érintkezett az iszlám kultúrával, nem rendelkezik nagy számú muszlim közösséggel.

Az Egyesült Királyság a gyarmati múltja és az elsősorban ennek köszönhető európai viszonylatban nagy muszlim közössége mellett azért került elsőként a kiválasztott országok közé, mert itt, jellemzően Angliában alakult ki az iszlám jogi döntőbírási rendszer. Az úgynevezett *saría* tanácsok már évtizedek óta működnek az Egyesült Királyságban, de nem egységes módon, hanem különböző eljárásrenddel, és nem a szekuláris jogi környezethez igazodva. 2007-ben jött létre a Muszlim Választott Törvényszék (*Muslim Arbitration Tribunal - MAT*), amely egy ernyőszervezetként összefogja az Angliában működő *saría* tanácsokat, így lehetővé téve a *saría* alkalmazását az angol jogrendszer keretein belül. Németországban nem működik ehhez hasonló, az állam által elismert iszlám választottbírási rendszer. A németországi muszlim közösség tagjai, jellemzően inkább az arab országokból származók, mint a törökök, gyakran fordulnak helyi vallási vezetőkhez, önjelölt iszlám jogi szakértőkhöz a családi vitás ügyeik rendezésére. Németországban az iszlám jogot informális, nem szabályozott, nem egységes és nem átlátható módon alkalmazzák, amely nem felel meg a német jog által biztosított alternatív vitarendezési formáknak. Mindkét országban jellemző, hogy a muszlim közösségek tagjai szívesebben és nagyobb bizalommal fordulnak a *saría* tanácsokhoz, iszlám jogi szakértőkhöz, ha vitás ügyük adódik, egyrészt mert egy számukra ismert módon és nyelven járnak el, másrészt pedig mert az állami bürokráciától tartanak. A *saría* tanácsok magánjogi, azon belül is szinte kizárólag családjogi ügyekkel foglalkoznak: házasságkötéssel, válással, gyermekelhelyezéssel és örökléssel. Mindkét országban a *saría* tanácsok által kezelt ügyek legnagyobb része házassággal kapcsolatos jogviták, és többnyire a házasságukat felbontani kívánó nők fordulnak hozzájuk, hogy az iszlám szerinti válási tanúsítványt állítsanak ki számukra. Ennek oka, hogy a *saría* szerint, ha egy nő kezdeményezi a válást (*hul, tafrik, faszh*), akkor azt csak egy muszlim jogtudós közbenjárásával teheti meg. Mindkét országban problémát jelent, hogy a muszlim nők gyakran diszkriminációnak vannak kitéve a *saría* tanácsok által, nem részesülnek egyenlő bánásmódban. Ez különösen akkor jelent problémát, ha kizárólag iszlám házasságot kötöttek, így semmilyen jogi védelemben nem részesülnek az állam oldaláról a házasságuk felbontása során, és kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, hiszen az állam nem tekinti az iszlám házasságot érvényes házasságnak.

Az albán muszlimok jellemzően nem veszik szigorúan a vallási előírásokat, de összességében törekednek az iszlám hagyományok ápolására. Valószínűleg az erős vallásellenes kommunista múlt is közrejátszik abban, hogy az albániai muszlimok nem tartanak igényt saját iszlám vitarendezési formákra családjogi kérdésekben, mint a

nyugat-európai államokban élő muszlim kisebbségek, sőt csak kevesen döntenek az iszlám házasságkötés mellett. Ennek ellenére Albániára is jellemző, hogy kizárólag nők imámokhoz fordulnak a házassági vitáik rendezése miatt mediációra. Ilyen esetekben az imámoknak nincsen kényszerítő erejű eszköz a kezükben, kizárólag tanácsot tudnak adni a házaspárnak.

A magyar iszlám közösségben gyakoriak az iszlám szerinti válások, jellemzően a kulturális különbségek kiéleződése miatt. Sok esetben a nők kezdeményezik a házasság felbontását, és azért fordulnak az iszlám szervezethez, mert a férjük nem járul hozzá a házasságuk felbontásához. Ilyenkor csak az iszlám szervezet tudja fogantatosítani a házasság felbontását két tanú előtt.

Az Egyesült Királyságban sok muszlim pár nem köt polgári házasságot a *nikáh* mellett, melynek számos oka lehet. Mivel a törvényes házasság hiánya számos problémát vet fel, az Egyesült Királyságban már felmerült, hogy törvénybe legyen foglalva a polgári házasságkötés követelménye az iszlám házasságkötést megelőzően.

Ugyanúgy, mint az Egyesült Királyságban, az iszlám szerinti házasságkötést nem tekintik érvényesnek Németországban, csak abban az esetben, ha a felek nem német állampolgárok, és ha egy olyan országban kötötték, ahol az érvényesnek számít, illetve nem ütközik a német közrenddel. 2008 végéig Németországban csak a polgári házasságkötést követően lehetett felekezeti házasságkötést tartani. Bár jelenleg nincs hatályban ilyen korlátozás, a legtöbb mecset előírja a polgári házasságkötés meglétét az iszlám házasságkötést megelőzően. Polgári házasság nélkül a felek között nem jön létre érvényes házasság, azaz az iszlám házasságnak nincsen jogi következménye. Ennek ellenére megfigyelhető az a jelenség az utóbbi időben, hogy a menekültek és a bevándorlók számának a növekedésével egyre jellemzőbb, hogy a párok kizárólag iszlám házasságot kötnek, mert bürokratikus és nyelvi korlátokba ütköznek a polgári házasságkötés ügyintézése vagy a házasságuk elismertetése során.

Albániában a *nikáht* gyakran inkább egyfajta eljegyzésként tekintik, hogy ezután büntetlenül lehessenek együtt a párjukkal, és a *nikáh*val egyidőben nem kötnek polgári házasságot. Hogy elkerüljék ezt a jelenséget, az albániai imámok gyakran feltételként szabják ki a párnak a polgári házassági anyakönyvi kivonat bemutatását az iszlám házasságkötéshez. A polgári házasságkötés ezen kívül még azért is fontos, mert a házasság felbontása esetén csak a polgári házasság fennállása esetén lehet a felek érdekeit kikényszeríteni.



Magyarországon 1894 óta csak a polgári házasságkötés által létrejött házasság tekinthető érvényes házasságnak. A vallási házasságkötések az állam szemében nem érvényesek. A magyarországi iszlám szervezetek nem állítanak olyan követelményt a házasulandó párok elé, hogy az iszlám házasság előtt polgári házasságot kössenek, bár javasolni szokták a feleknek, hogy tegyék hivatalossá a házassági köteléküket, mivel csak a polgári házasságnak van magánjogi joghatálya. Ennek ellenére Magyarországon gyakori, hogy csak az iszlám szerint kötnek házasságot a felek. Jellemzően külföldi muszlim férfiak és magyar nők házasodnak az iszlám szerint, sok esetben csak azért, hogy a kapcsolatuk legyen az iszlám szemében *halal*, és vallási értelemben együtt lehessenek. Akkor sem kötnek polgári házasságot, amennyiben a pár a későbbiekben azt tervezi, hogy egy iszlám vallású országba költözik, ahol hivatalosan az iszlám házasságot érvényesnek tekintik. Olyan esetekben, amikor a muszlim férfi tartózkodási engedélyhez szeretne jutni egy magyar nővel kötött házasság útján, természetesen a felek polgári házasságot is kötnek.

Az Egyesült Királyság muszlim kisebbségében gyakran fordulnak elő vitás ügyek a *mahr* kifizetése kapcsán. Annak ellenére, hogy egy muszlim férfi vallási kötelessége kifizetni a feleségének odaígért *mahrot*, gyakran megtörténik, hogy a férj a házasság felbontásakor nem akarja kifizetni a feleségének a *mahrot*. A *mahr*val kapcsolatos vitás ügyek már évtizedek óta az angol polgári bíróságok elé is kerülnek. Ezek az esetek utalnak arra, hogy az Egyesült Királyságban élő muszlim közösségek nagy szerepet tulajdonítanak manapság is a *mahr*nak, azaz a *mahr* betölti eredeti funkcióját, hozzájárul a feleség pénzügyi helyzetének biztosításához a házasság felbomlása esetén, és nem csak egy jelképes hagyományként él tovább. A *mahrot* érintő jogeseteknél<sup>749</sup> követelt összegek és a Cambridge-i Központi mecset honlapján található átlagot mutató adatok<sup>750</sup> is azt támasztják alá, hogy az Egyesült Királyságban a muszlim kisebbségen belül a *mahr* értéke általában egy nagyobb összeg, több ezer font.

A németországi muszlimok körében jellemzően fontos szerepet játszik a *mahr*. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a második, harmadik generációs, emancipált, pénzkereső muszlim nők szemében egyre kisebb a *mahr* jelentősége, mert nekik már nincs szükségük rá, így annak csak a hagyományörzés, illetve a vallási kötelezettség

---

<sup>749</sup> Uddin v Choudhury [2009] EWCA Civ 1205 (25.000 GBP)

Maksudul, Shahinur and Izaharul Halder v Nazma Quraysha Brisht, 2021, London County Court (55.000 GBP)

<sup>750</sup> 3.000-4.000 GBP

teljesítése érdekében van jelképes szerepe. Egyre gyakoribb, hogy a jegygyűrűt tekintik *mahr*nak. Úgy, mint az Egyesült Királyságban, Németországban is számos esetben került a *mahr* körüli vita az állami bíróságok elé az utóbbi évtizedekben, ezekben az esetekben tetemes összegű *mahr*ról folyt a vita. A *mahr* vagyonelemként szerepelhet a német házassági és vagyoni jogi, valamint tartásdíjjal kapcsolatos jogi számítási rendszerben, amennyiben az közjegyző által hitelesített szerződésbe van foglalva.

Albániában a *mahr* teljesen kikopott a joggyakorlatból az elnyomó kommunista rezsim miatt, a rendszerváltás után az új imámok kezdték visszahozni a köztudatba, kiemelve, hogy a nagyon magas összegű *mahr* kiszabása kerülendő, ahogy azt Mohamed próféta is hangoztatta, és hogy akár egy gyűrű is megfelel *mahr* gyanánt. A fiatal albán muszlimoknál ezért teljesen elfogadott gyakorlat, hogy a menyasszony *mahr*ként egy gyűrűt kap a vőlegénytől, vagy a vőlegény ígéretet tesz a menyasszonynak arra vonatkozóan, hogy majd kifizeti a mekkai zarándoklatának költségeit. A *mahr* jelképes volta miatt Albániában példátlan, hogy a *mahr* körül viták alakuljanak ki. Emellett jellemző, hogy az albániai muszlimok vitás ügyeiket hivatalos úton rendezik, és a jogalkalmazás terén általában kerülnek a konfrontációt a szekularizált állammal.

A magyar nők nem tulajdonítanak jelentőséget a *mahr*nak, így Magyarországon jellemzően nagyon alacsony, inkább jelképes a mértéke. A Magyar Iszlám Közösség egy 5.000 forintos minimum értéket határoz meg a *mahr*nak, amely még így is csupán egy szimbolikus összeg. Amennyiben mindkét házasulandó fél az iszlám kultúrából származik, magasabb összeg szerepel a házassági szerződésben *mahr*ként. Csak ritkán fordul elő, hogy kifejezetten jelentős a *mahr* összege, amikor mindkét fél iszlám kulturális háttérrel rendelkezik. A *mahr* gyakran értéktárgy, általában valamilyen arany ékszer.

Az európai viszonylatban nagyszámú muszlim kisebbséggel rendelkező országokban, mint például a dolgozatomban vizsgált Egyesült Királyságban vagy Németországban, az állami polgári bíróságok elé rendszerint kerülnek olyan ügyek, amelyek érintik az iszlám házassági jogot. Ezekben az ügyekben az angol és a német bíróságok is több esetben figyelembe vették a *saría* házasságra vonatkozó szabályait, különösen a házasság felbontásakor és a *mahr* rendezésének a tekintetében. Ugyanakkor megállapítható, hogy a döntéseket teljesen egyedi megítéléssel hozták meg, sokszor egymással ellentétes elvek alapján, azaz nem létezik egy átfogó iránymutatás sem állami, sem Európai Unió szinten az iszlám jog alkalmazásának lehetőségéről és módjáról az európai országok igazságszolgáltatásában. Európában az Egyesült Királyság rendelkezik a leginkább tapasztalattal az iszlám jog állami jogba való beemelésének a terén, hiszen az

államilag elismert *saríá* tanácsok döntéseit bizonyos esetekben figyelembe veszik az angol bíróságok az ítélet meghozatalakor.

## 2. Kutatási megállapítások és következtetések

Az alábbiakban a kutatási kérdéseim megválaszolásával tételesen összefoglalom a dolgozatom témáját érintő legfontosabb kutatási megállapításaimat és következtetéseimet.

Milyen hasonlóságok és különbségek állapíthatók meg a vizsgált országokban élő muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát illetően?

Az Egyesült Királyságban és Németországban, ahol nagy létszámú, összetartó muszlim bevándorló közösségek élnek, szigorúbban tartják magukat az iszlám hagyományokhoz a házassági gyakorlat kapcsán is, mint Magyarországon, ahol nincsenek kiterjedt, összetartó muszlim közösségek. Bár Albánia lakosságának a fele muszlimnak vallja magát, a vallásokat évtizedekig elnyomó szocialista rezsimnek köszönhetően, Magyarországhoz hasonlóan sokkal lazábban értelmezik az iszlám előírásokat, mint az Egyesült Királyságban vagy Németországban. Fontos kiemelnem, hogy ezek a kijelentések általános következtetések, ezért természetesen egyéni szinten eltérések lehetnek, és egyéb tényezők (például a kibocsátó ország kultúrája, családi elvárások, a befogadó társadalom hatása) befolyásolhatják a vallási előírásokhoz tanúsított hozzáállást.

Hogyan határozza meg az európai környezetben való élet és a muszlim identitás az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és a házassági gyakorlatot? Vegyes házasságok, azaz muszlim és nem muszlim fél között létrejött házasságok esetében, illetve az első és a másodgenerációs muszlimok házasságánál hogyan érvényesülnek az iszlám házassági jogi előírások?

A második vagy harmadik generációs muszlimok jellemzően eltávolodtak a gyökereiktől, nem tartják az iszlám vallási előírásokat és hagyományokat olyan szigorúan, mint a szüleik. A második vagy harmadik generációs muszlimok már a nyugati liberális társadalmakban nőttek fel, sokszor identitásválságban szenvednek, mert már elszakadtak a származási országuk kultúrájától, de még nem sikerült teljesen hasonulniuk a befogadó társadalom kultúrájához. Szüleik kedvéért az iszlám szerint is

összeházasodnak, de számukra már nem bírnak különösebb jelentőséggel az iszlám hagyományok és előírások.

A Magyarországon végzett empirikus kutatásaim alapján a vegyes házasságok esetén a muszlim fél, aki általában a férfi, ragaszkodik az iszlám házasságkötéshez. A nem muszlim nők belemennek az iszlám házasságkötésbe, ugyanakkor nem tulajdonítanak neki különösebb jelentőséget. A magyar nők jellemzően egyáltalán nem tartanak igényt a *mahr*-ra, ezért csak jelképes összegeket szoktak a házassági szerződésbe foglalni vegyes házasságoknál. Az emancipált magyar nők keresettel rendelkeznek, így az ő szemükben a *mahr* nem értelmezhető az eredeti rendeltetése szerint.

Milyen mértékű *mahr*-ot határoznak meg a házassági szerződésben a felek a vizsgált országokban? Mi befolyásolja a *mahr* mértékének a meghatározását?

Az Egyesült Királyságban jellemzően magas értékű, több ezer font összegű *mahr*-ot határoznak meg a házassági szerződésben.

A Németországban élő muszlim közösség rendkívül sokszínű, nehéz általánosítani a *mahr* mértékét illetően. A német bíróságok elé kerülő ügyek alapján gyakori a németországi muszlim közösségekben, hogy nagy összegű *mahr*-ban állapodnak meg. Ugyanakkor a többgenerációs németországi muszlimok körében a *mahr* intézménye vesztett a jelentőségéből, vagy teljesen ki is kopott. A *mahr* intézménye a törökországi gyökerekkel rendelkező muszlim közösségnél nem kap akkora szerepet, mint a németországi arab közösségekben. Törökországban csak a polgári házasságot ismerik el érvényes házasságnak, illetve a fiatal generáció egyre kevésbé kötődik a hagyományos iszlám értékekhez és előírásokhoz.

Albániában a *mahr* jelképes értékű. Sok esetben az amúgy is szokásos jegygyűrű kerül bele a házassági szerződésbe mint *mahr*, vagy a feleség *haddzs*-jának a kifizetése.

Magyarországon a *mahr* mértéke jellemzően vagy nagyon alacsony, vagy pár 100 ezer forint összegű, és csak ritkább esetekben szerepel ennél magasabb vagy kiugró értékű *mahr* a házassági szerződésekben.

Azt, hogy a házasulandó felek mekkora mértékű *mahr*-ban egyeznek meg, számos tényező befolyásolja mint a vőlegény és a menyasszony családjának anyagi helyzete, a családjaik vagy a közösség elvárásai, valamint a kulturális és vallási hagyományok. Mivel ennyire összetett kérdés, hogy mekkora értékű *mahr*-ban egyeznek meg a házasulandó

felek, csak óvatosan lehet általános következtetéseket tenni a *mahr* mértékére vonatkozóan, ezért inkább csak a tendenciákra világítottam rá.

Az Egyesült Királyságban nagy muszlim közösségek élnek, ezért ott a család és a közösség elvárásai játszhatnak meghatározó szerepet a magas összegű *mahr* meghatározásánál. A Németországban élő törökök jellemzően azért állapodnak meg kisebb összegű *mahr*-ban, mert a törökországi muszlim közösség évtizedek óta Németországban él, és sok közöttük a többgenerációs német-török, akik már nem követik szigorúan a származási országuk hagyományait. Törökországban a fiatal generációk és a városi lakosság már nem tartja a vallási előírásokat, így sokan nem is kötnek az iszlám szerint házasságot. A németországi törökök fiatal generációjára ugyanez jellemző. Más összetartó németországi muszlim közösségben mint a szírek vagy az irániak, meghatározó szerepet játszik a származási országok kulturális háttere a *mahr*-ról való megállapodás esetében. Annak ellenére, hogy Albánia lakosságának több mint a fele vallja magát muszlimnak, itt nem áll korrelációban a muszlim közösség mérete és a *mahr* összege, mivel a több évtizedig tartó kommunista diktatúra elnyomta az iszlám hagyományokat, amelyeket a rendszerváltás után sem sikerült teljesen feléleszteni. Ez a fő oka annak, hogy az albániai muszlimok számára már nincs jelentősége a *mahr*-nak. A Magyarországon végzett kutatásaim alapján megfigyeltem, hogy a vegyes házasságoknál alacsony a *mahr* összege, mivel a magyar nők nem tartanak igényt a *mahr*-ra. Amennyiben a vőlegény és a menyasszony is muszlim családból származik, magas összegű *mahr*-ban állapodnak meg a felek. Ez arra világít rá, hogy a kulturális háttér és a családi elvárások mekkora hatással vannak a *mahr* összegére.

Az iszlám szerinti házasságkötés mellett polgári házasságot is kötnek a felek a vizsgált országokban?

Az Egyesült Királyságban gyakran nem kötnek polgári házasságot az iszlám házasságkötés mellett. Az Egyesült Királyságban már felmerült, hogy törvénybe legyen foglalva a polgári házasságkötés követelménye az iszlám házasságkötést megelőzően. Az úgynevezett regisztrált mecsetek államilag érvényes házasságot köthetnek bizonyos feltételek teljesítésével.

2008 végéig Németországban csak a polgári házasságkötést követően lehetett felekezeti házasságkötést tartani (felekezeti előházasság tilalma). Bár jelenleg nincs hatályban ilyen korlátozás, a legtöbb mecset előírja a polgári házasságkötés meglétét az

iszlám házasságkötést megelőzően. Ugyanakkor Németországban is előfordul, sőt a bevándorlók számának növekedésével egyre gyakoribb, hogy a felek csak iszlám házasságot kötnek. Ennek az egyik oka lehet a vallási meggyőződés, miszerint úgy vélik, hogy a vallási házasság az egyetlen érvényes házasságforma. A másik ok lehet, hogy a házasulandó felek nincsenek tisztában azzal, hogy az iszlám házasságkötés Németországban érvénytelen, illetve hogy nehézséget okozhat számukra a szükséges dokumentumok beszerzése és a német nyelvű ügyintézés.

Annak ellenére, hogy Albánia lakosságának több mint a fele muszlimnak vallja magát, csak kevesen kötnek iszlám házasságot, akkor is a *nikáh*ra sok esetben mint eljegyzésre tekintenek, azaz nem mindig kötnek a párok polgári házasságot is a *nikáh*val egyidőben. Sok albániai imám viszont megköveteli a pártól, hogy mutassák be a házassági anyakönyvi kivonatukat, mielőtt összeadnák őket az iszlám szerint.

Magyarországon az iszlám szervezetek nem szabják a *nikáh* előfeltételének a polgári házasságkötést, és gyakran előfordul, hogy a felek csak az iszlám szerint kötnek házasságot.

A vizsgált országokban az iszlám szerinti házasságkötéssel létrejött házasságot nem ismerik el érvényes házasságként csak akkor, ha egy olyan országban kötötték, ahol az iszlám házasságkötés is magánjogi joghatállyal bír. Mivel az iszlám szerinti házasságkötés nem számít érvényes házasságkötésnek, számos probléma adódhat abból, ha a felek elmulasztják a polgári házasságkötést.

Jellemzően hogyan történnek a muszlimok körében az iszlám szerinti válások a vizsgált országokban?

Az összes vizsgált országban gyakoriak az iszlám szerinti válások. Fontos kiemelni, hogy egyik vizsgált országban sem ismerik el a házasság felbontását vallási jog alapján, azaz az összes vizsgált országban kizárólag polgári bírósági eljárás lefolytatása által lehetséges a házasság felbontása.

Az iszlám jog szerint a férfi által kezdeményezett *talák* váláshoz nem feltétlen szükséges, hogy egy iszlám jogtudós, mufti vagy imám közbenjárjon. Ugyanakkor az iszlám szerint a *talák* válás is akkor érvényes, ha azt két tanú előtt érvényesítik. A vizsgált országokban viszont gyakoribb, sőt szinte kizárólagos, hogy az iszlám szervezetekhez, mecsetekhez válni kívánó nők fordulnak.

Az Egyesült Királyságban működő *saría* tanácsokhoz forduló személyek túlnyomó többségét (több mint 90%-át) olyan nők teszik ki, akik iszlám válási bizonyítványt szeretnének.<sup>751</sup>

Németországban elsősorban az arab, és nem a török muszlim közösségekben jellemző, hogy a házasságukat felbontani kívánó nők *saría* szakértőhöz, vallási vezetőhöz vagy iszlám jogi bíróhoz fordulnak. A *hul* válás esetén a férj és a feleség közös megegyezésével, egy iszlám jogi szakértő közbenjárásával bontják fel a házasságot, illetve ha a férj nem járul hozzá a váláshoz, akkor egy iszlám jogi bíró dönt a házasság felbontásáról.

Albániában többnyire nők kérik fel az imámokat közvetítőnek a házassági vitáik rendezésére. Ezeket a mediációs eljárásokat nem veszik figyelembe az állami bíróságok és nincsen jogi erejük, a döntéseik tanácsadásként értelmezhetők, amelyet a pár vagy megfogad, vagy elutasít.

Magyarországon a vegyes házasságok, amelyek jellemzően muszlim férfi és magyar nők között jönnek létre, gyakran a házasságuk felbontásával végződnek a kulturális különbségek miatt. Ilyenkor az iszlám házasságukat felbontani kívánó nők fordulnak az iszlám szervezetekhez, hogy állítsanak ki számukra egy iszlám szerinti válási bizonyítványt.

A bevezető fejezetben a következő hipotézist állítottam fel.

*Az európai muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát, az iszlám házassági szerződésben meghatározott mahr mértékét, a polgári házasságkötés fontosságát az iszlám szerinti házasságkötés mellett, illetve a házasságok felbontásának a módját befolyásolja, hogy a házasulandó felek melyik bevándorlási hullámban érkeztek Európába, hányadik generációs muszlimok, melyik kibocsátó országból érkeztek Európába, illetve hogy a befogadó országban mekkora muszlim közösség található.*

A kutatásaim során beigazolódott, hogy a hipotézis állítása helytálló. A következő tényezők befolyásolják az európai muszlimoknak az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyát és házassági gyakorlatát a vizsgált országokban.

---

<sup>751</sup> FAIRBAIRN, 2020. 10.



A vizsgált országokban az iszlám házassági gyakorlatot befolyásolja, hogy a házasulandó felek mely iszlám irányzatot követik. A különböző iszlám irányzatoknak nem egységesek a házassággal kapcsolatos előírásai. Például nem mindegyik irányzatnál kötelező, hogy a menyasszonyt *vali* képviselje a házasságkötéskor, vagy a szigorúbb iszlám irányzatok csak a *talák* válást ismerik el.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolja, hogy a házasulandó feleknek milyen a kulturális hátterük. A bevándorlók esetében lényeges, hogy melyik kibocsátó országból érkeztek. A muszlim többségű országokban is nagyon eltérőek a házassági gyakorlatok. Pakisztánban, Iránban vagy Szíriában a muszlimok ragaszkodnak a hagyományaikhoz, míg Törökország egy szekularizált állam, ahol már nincsenek érvényben az iszlám házassági gyakorlatok. Albániában a muszlimok szintén nem igazodnak szigorúan a hagyományos iszlám házassági előírásokhoz.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolja a muszlim közösség mérete, kiterjedése. Minél nagyobb egy muszlim közösség, annál inkább jellemző, hogy az iszlám házassági előírásokat szigorúan követik. Egy kiterjedt muszlim közösségben adottak a feltételek a hagyományok és előírások betartásához.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolják a családi kötelek és elvárások. Amennyiben a házasulandó vagy házas feleket körülveszi a tágabb család, a hagyományok tisztelete, a vallási előírások betartása családi elvárásként jelenik meg.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolja, hogy a házasulandó felek mióta élnek a befogadó országban. Az első-, a másod- és a harmadgenerációs muszlimok között ellentétek feszülnek. Az első generációs muszlimok ragaszkodnak az iszlám vallási előírásokhoz, a többgenerációs muszlimok viszont már jellemzően elvesztik a kapcsolatot a gyökereikkel, és inkább a befogadó társadalom elvárásaihoz igazodnak.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolják a hivatalos állami szabályozások. A vizsgált országokban szabad vallásgyakorlás van, ezért jellemzően az államnak nincsen semmilyen beleszólása a vallási életbe. A házasságkötések kapcsán az állam előírhatja, mint ahogy az Németországban 2008-ig hatályban volt, hogy a vallási házasságkötés előtt polgári házasságot kössenek a felek.

A vizsgált országokban az iszlám házassági joghoz fűződő viszonyt és házassági gyakorlatot befolyásolják a helyi iszlám szervezetek eljárásai. Az iszlám szervezetek saját hatáskörükben különböző feltételeket szabhatnak ki a házasulandó vagy válni kívánó felekre. Előírhatják a polgári házasságkötést az iszlám házasságkötés előfeltételeként, különféle dokumentumokat kérhetnek be a felektől, illetve az iszlám válások lebonyolításakor is különbözőféleképpen járnak el.

### 3. Kutatási eredmények, ajánlások

A dolgozatom egy átfogó képet ad Európa és az iszlám világ kapcsolatáról, az Európába irányuló muszlim bevándorlásról, illetve az európai muszlim közösségekről. Az európai keresztény kultúra és az iszlám világ összefonódása nem újkeletű jelenség, az iszlám a korábbi évszázadokban is jelen volt Dél-Európában és a Balkánon. Napjainkban az európai társadalmakra jellemző az egyre növekvő muszlim népesség, amely a kulturális ellentétek miatt feszültségeket okoz Európa-szerte. Manapság az európai államok egyik legnagyobb kihívása a muszlim lakosság integrálása a befogadó társadalomba. A sikeres integráció kulcsa, hogy a többségi társadalom és a muszlim kisebbség is elfogadók legyenek egymás kultúrájával szemben, és kölcsönös toleranciával viszonyuljanak egymáshoz. Ennek a célnak az eléréséhez a döntéshozók mellett a társadalom összes szintjén aktívan szükséges cselekedni. Elsősorban az állam és az iszlám szervezetek szoros együttműködésére van szükség, illetve a többségi társadalom és a muszlim kisebbség közötti párbeszédre. A téma aktualitása miatt a kutatásaim eredményei útmutatást és hasznos ismereteket nyújthatnak a kisebbségpolitika terén, a társadalmi konfliktusok kezeléséhez és a békés egymás mellett élés elősegítéséhez.

Az európai muszlim kisebbséget gyakran éri az a nem alaptalan vád, hogy inkább az iszlám joghoz, a *sariá*hoz tartja magát, mint a befogadó állam jogrendszeréhez. A kutatásaim rávilágítottak arra, hogy az európai muszlimok, illetve szinte kizárólag nők a házassággal kapcsolatos vitás ügyeik rendezésekor fordulnak a helyi *sarí*a tanácsokhoz, döntőbírókhoz, iszlám szervezetekhez és helyi vallási vezetőkhez. A vizsgált országokban gyakran előfordul, hogy a párok nem kötnek polgári házasságot az iszlám házasságkötés mellett. Mivel az iszlám házasság az állami jogrend szerint nem számít érvényes házasságnak, ezért nem származnak jogok és kötelezettségek belőle. A házasság felbontása esetén általában semmilyen jogot nem lehet érvényesíteni vagy kötelezettséget kikényszeríteni az iszlám házasság alapján, problémák merülhetnek fel többek között a gyermekfelügyelet vagy a vagyonmegosztás kapcsán.

2018-ban készült egy független felmérés a *sarí*a jog alkalmazásáról Angliában és Walesben, amelyben megállapították, hogy sok *sarí*a tanács nem jár el megfelelően a válni kívánó nőkkel szemben, ezért a döntéshozók elé terjesztettek egy javaslatot az 1949-es Házassági Törvény módosítására annak biztosítására, hogy a polgári házasságot

kössenek az iszlám házasságkötés előtt vagy azzal egyidőben.<sup>752</sup> Egyelőre még nem tették kötelezővé a polgári házasságot az iszlám házasságkötést megelőzően. Jelenleg, amennyiben a felek a házasságot egy regisztrált mecsetben kötik meg, amely házasságkötési jogkörrel rendelkezik, akkor az iszlám házasság is jogilag érvényessé válik.

Németországban 2008-ig tiltották, hogy a házasulandó felek felekezeti házasságot kössenek mielőtt polgári házasságot kötnének. Törökországban 2015-ig büntették, ha a felek a vallási szertartást a polgári házasságkötés előtt végezték el.<sup>753</sup> Számos országban, mint Svájcban<sup>754</sup> és Liechtensteinben<sup>755</sup> jelenleg is csak a házassági anyakönyvi kivonat bemutatása után lehet felekezeti házasságot kötni.

Magyarországon állami szinten nem szabályozzák és korlátozzák a felekezeti, vallásos házasságkötéseket olyan értelemben, hogy nem kötelezik a feleket a polgári házasságkötésre mielőtt felekezeti házasságot kötnének. Jelenleg a magyarországi muszlim közösségben a legtöbb pár elmulasztja a polgári házasságkötést, és kizárólag iszlám házasságot köt, amely alapján a házasságnak nincsen magánjogi joghatálya, és amelyből a feleknek semmilyen joguk és kikényszeríthető kötelezettségük nem származik. Véleményem szerint érdemes lenne Magyarországon szabályozni, hogy iszlám házasságot csak a polgári házasságkötést követően lehessen kötni. Az alábbiakban megindokolom, hogy milyen okokból lenne ajánlatos a feleknek az iszlám házasságkötés előtt polgári házasságot kötniük.

Érdemes megvizsgálni, hogy az olyan párokra, akik kizárólag az iszlám jog szerinti házasságot kötnek, mennyiben és hogyan alkalmazhatók az élettársi jogviszonyra vonatkozó szabályok. Annak a fényében érdemes mérlegelni a polgári házasságkötést, hogy az érvényes házasság az élettársi kapcsolathoz képest milyen előnyökkel jár. Magyarországon a Polgári Törvénykönyv (Ptk.)<sup>756</sup> tárgyalja az élettársi kapcsolatra vonatkozó szabályozást, bár nem kifejezetten családjogi jogintézményként, mivel többnyire a Kötelmi jog Könyvben található a fogalomra, létrejövetelre, megszűnésre és a vagyoni viszonyaikra vonatkozó szabályozás.<sup>757</sup> A törvény szerint akkor áll fenn élettársi kapcsolat, ha a felek közös háztartásban élnek, de nem házasok. Az érzelmi és a

---

<sup>752</sup> Secretary of State for the Home Department: The independent review into the application of sharia law in England and Wales. 2018.

<sup>753</sup> IKIZLER, AMIRABEDIN, 2022. 24.

<sup>754</sup> Art. 97 Abs. 3 ZGB 1911

<sup>755</sup> Art. 3 Abs. 1 EheG

<sup>756</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

<sup>757</sup> HEGEDŰS, 2023. 174.

gazdasági közösség, azaz életközösség szintén az élettársi kapcsolat feltétele. Továbbá a törvény kiköti, hogy egyik személynek sem állhat fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata. Az élettársi kapcsolat fogalma kizárja az egymással egyenesági rokonságban álló, vagy testvéri kapcsolatban lévő személyek együttélését. Az élettársi kapcsolat akkor jön létre, ha a felek életközösséget létesítenek a törvény által kiszabott feltételek együttes fennállásával. Az élettársi kapcsolat akkor szűnik meg, „*ha az élettársak egymással házasságot kötnek, bejegyzett élettársi kapcsolatot létesítenek vagy az életközösségük véget ér.*”<sup>758</sup> Ennek értelmében leszögezhető, hogy ha az iszlám házasságkötést követően a felek nem élnek közös háztartásban, akkor a kapcsolatuk nem tekinthető élettársi kapcsolatnak sem a magyar jogszabályi rendelkezés alapján. A megfogalmazott feltételeknek együttesen kell megfelelni. A gazdasági közösség értelmében a felek pénzügyileg együttműködnek, hogy elérjék közös céljaikat. Az élettársi kapcsolat fennállását a bíró még az alapján is mérlegelheti, hogy a felek között volt-e tartós együttélési szándék, illetve van-e közös gyermekük. Nem elhanyagolható részlet, hogy a kritériumok nem zárják ki, hogy a felek harmadik személlyel egyúttal köteléki viszonyban legyenek, azaz például formálisan házasok legyenek. Ezt azért is tartottam fontosnak kiemelni, mert ezek alapján amennyiben egy külföldi muszlim férfi kizárólag az iszlám jog szerint feleségül vesz egy magyar nőt, és közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben élnek, a magyar szabályozás szerint a kapcsolatuk élettársi kapcsolatnak tekinthető attól függetlenül, hogy a férfinak fennálló érvényes házassága van, feltéve, hogy a házastársával már nem él együtt. Az élettársi kapcsolatot nem kell regisztrálni, sem anyakönyveztetni. Az élettársi kapcsolat a felek összeköltözésével jön létre, és akkor szűnik meg, ha egymással házasságot kötnek, vagy bejegyzett élettársi kapcsolatot létesítenek, ha külön költöznek, vagy ha az egyik fél meghal.<sup>759</sup> Az élettársaknak lehetőségük van a vagyoni viszonyaikról közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalt szerződésben megegyezni az élettársi kapcsolatuk idejére vonatkozóan.<sup>760</sup> Amennyiben a felek nem kötnek élettársi vagyoni szerződést, az élettársak közötti törvényes (a házastársakra szerződésben kiköthető közszerzeményi rendszerhez hasonló) vagyoni jogi rendszer érvényes rájuk. Az élettársak önálló vagyonszerzők az életközösségük fennállása alatt, amennyiben az élettársi vagyoni szerződés nem rendelkezik másképp. Ha a feleknek

---

<sup>758</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 6:514. §

<sup>759</sup> HEGEDŰS, 2023. 176-177.

<sup>760</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 6:515. §

megszűnik az életközössége, akkor bármelyikőjük követelheti a másiktól az életközösség fennállása alatt keletkezett vagyonszaporulat megosztását. Lényeges, hogy az a vagyon, ami a házastársak esetében különvagyonnak minősül, nem része a vagyonszaporulatnak. Továbbá az élettárs részesedését a vagyonszaporulatból a szerzésben való közreműködése arányában kell kiszámolni, és a részesedés elsősorban természetben illeti meg őt. A jogszabály a szerzésben való közreműködéshez sorolja a háztartásban, a gyermeknevelésben valamint a másik élettárs vállalkozásában végzett munkát. Olyan esetekben, amikor valamilyen oknál fogva nem állapítható meg a szerzésben való közreműködés aránya, akkor azt egyenlőnek kell tekinteni. Ez alól a kitétel alól kivételt jelent, ha a vagyonszaporulat egyenlő felosztása bármelyik élettársra nézve méltánytalan vagyoni hátrányt jelentene.<sup>761</sup> Az élettársaknak lehetőségük van a lakáshasználatról is közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalt szerződésben megegyezniük, amely az életközösség megszűnése esetére vonatkozik. Fontos, hogy ha az élettársak előzetesen szerződést kötnek a lakáshasználatról, akkor figyelembe kell venni a gyermek lakáshasználati jogát a házastársi közös lakás használatára vonatkozó rendelkezések értelmében. Természetesen az élettársaknak lehetőségük van az életközösségük megszűnése után is megegyezniük a közös lakás további használatáról.<sup>762</sup> Amennyiben a felek nem kötnek egymással szerződést a közösen használt lakás használatáról, akkor az életközösség megszűnését követően bármelyik élettárs fordulhat a bírósághoz a lakáshasználat rendezésének ügyében. Amennyiben az élettársak közös jogcíme (pl. tulajdonjoga vagy haszonélvezeti joga) alapján lakott lakás használatáról van szó, a bíróság a házastársakra vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően dönt. Amennyiben a közösen használt lakás csak az egyik élettárs kizárólagos jogcímén van, akkor főszabály szerint az marad a lakásban, akié a lakás.<sup>763</sup> Ettől viszont bizonyos esetekben eltérően is rendelkezhet a bíróság, ha az élettársak kapcsolatából származó kiskorú gyermek lakáshasználati jogának biztosítása érdekében indokolt, illetve ha az életközösség legalább egy évig fennállt.<sup>764</sup> Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai között szerepel az élettársi tartásra való jogosultság, amelyet az életközösség megszűnése esetén csak az a fél követelhet a volt élettársától, *„aki magát önhibáján kívül nem képes eltartani, feltéve, hogy az életközösség legalább egy évig fennállt és az élettársak kapcsolatából*

---

<sup>761</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 6:516. §

<sup>762</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 6:517. §

<sup>763</sup> HEGEDŰS, 2023. 183.

<sup>764</sup> Lásd bővebben: 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:94. §

gyermek született.”<sup>765766</sup> Az élettársi kapcsolat külön nem nevesített családjogi hatásaira a szabályozásból lehet következtetni. Amennyiben egy élettársi kapcsolatban gyermek születik, a férfi élettársra nem vonatkozik automatikusan az apasági vélelem, mint egy házasságban.<sup>767</sup> A férfi élettárs három módon kaphatja meg az apai jogállást, apai elismerő nyilatkozattal<sup>768</sup>, emberi reprodukcióra irányuló eljárásban való részvétellel<sup>769</sup>, vagy bírói ítélettel<sup>770</sup>. Amennyiben a férfi élettárs nem hajlandó önkéntes apai elismerő nyilatkozatot tenni, a nő élettárs, azaz az anya bírósághoz fordulhat apaság megállapítása iránti keresetet benyújtva. Az élettársak közös gyermek felett a szülői felügyeleti jogot közösen gyakorolják, illetve az élettársi kapcsolat megszűnése esetén ugyanazok a jogok illetik meg őket, mint a volt vagy különélő házastársakat a szülői felügyeleti jog gyakorlásával kapcsolatban. Szülőként a kiskorú gyermek tartása abszolút kötelezettség, a különélő szülőnek elsősorban pénzben kell teljesítenie a gyermektartásdíjat<sup>771</sup> attól függetlenül, hogy a szülők korábban házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek. Gyermek örökbefogadása az élettársaknak nem megengedett. Az élettársak nem vehetik fel egymás nevét, illetve nem vonatkozik rájuk az együttműködési és támogatási kötelezettség a törvény szerint, ugyanakkor a bírói ítékezésben már megjelent ez a lehetőség az élettársak kapcsán.<sup>772773</sup> Az öröklésről az élettársak esetében egyáltalán nem rendelkezik a Ptk., amelyből az következik, hogy az élettársakat nem illeti meg törvényes öröklési jog, azaz kizárólag végintézkedés útján örökölhettek.<sup>774</sup>

Összességében megállapítható, hogy az élettársi kapcsolatban élő feleket lényegesen kevesebb jog illeti és kötelezettség terheli, mint a házastársakat. A házastársak vagyoni viszonyaira a házastársi törvényes vagyoni jogi rendszer az irányadó, mely alapján házastársi vagyoni közösség keletkezik a házastársak között, vagyoni jogi szerződés hiányában,<sup>775</sup> míg az élettársak vagyoni viszonyaira ez esetben a közszerzeményi rendszer szabályait kell alapul venni. Mindkét esetben a szülők felelősek gyermekeikért. A házastársaknak törvényes öröklési joga van, míg az élettársak egymásnak nem

---

<sup>765</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:87. §

<sup>766</sup> Lásd bővebben: 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:88.-4:91. §

<sup>767</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:99. §

<sup>768</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:101. §

<sup>769</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:100. §

<sup>770</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:103. §

<sup>771</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 4:216. §

<sup>772</sup> HEGEDŰS, 2023. 181.

<sup>773</sup> BH 2013.8.217.

<sup>774</sup> HEGEDŰS, 2023. 175.

<sup>775</sup> 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, VI. cím, Házassági vagyoni jog

törvényes örökösei. A fentiek értelmében a házasság jellemzően nagyobb biztonságot nyújt a feleknek, mivel a jogi szabályozás részletesebben védi a házastársak érdekeit.

A magyarországi kutatásaim alapján jellemző, hogy a külföldi muszlim férfiak és magyar nők sok esetben azért nem kötnek Magyarországon polgári házasságot az iszlám házasságkötés mellett, mert a férfi országában az iszlám házasság államilag elismerhető, és a későbbiekben a pár külföldön tervezi a közös életüket. Amennyiben viszont a házasságuk megromlana, a külföldi országban feltehetően iszlám jog szerint bonthatják fel a házasságukat, amely sok esetben lényegesen kevesebb lehetőséget és jogot biztosít a nők számára. Például csak bizonyos feltételek meglétekor kezdeményezheti a feleség a házasság felbontását.

Ha esetleg a pár már az iszlám házasságot is külföldön kötötte, amit az adott országban érvényesnek tekintenek, majd később a házasság felbontása mellett döntenek, akkor fennállhat az a paradox helyzet, hogy bár a házasságuk elismerhető lehet az Európai Unióban, de a házasságuk felbontása már nem. Az Európai Unió Bíróságának 2017-es a határozata<sup>776</sup> alapján az Európai Unió tagállamainak, így Magyarország bíróságai sem kötelezhetők egy külföldi *saría* bíróság döntésének elismerésére a házasság felbontásáról a Róma III. rendelet alapján.<sup>777</sup> A Róma III. rendelet ugyanis nem határozza meg a nem állami házasság felbontására alkalmazandó jogot. Ebből következően egy olyan helyzetben, amikor például Magyarországon és a külföldi országban is érvényes házasságuk áll fenn a feleknek, akkor külföldön a *saría* bíróság előtt, Magyarországon pedig a polgári bíróságon is fel kell bontaniuk a házasságukat.

Mivel Magyarország népessége vallási hovatartozás szempontjából túlnyomórészt római katolikusnak, illetve valamely protestáns felekezethez tartozónak vallja magát<sup>778</sup>, az alábbiakban bemutatom a katolikus és a protestáns házasságkötés-felfogást. A római katolikus egyház szemében a házasság szentség.<sup>779</sup> Ebből kifolyólag a katolikus egyház által kötött házasságot „teljes értékű, igazi” házasságnak tekinti. A katolikus felfogás szerint a polgári házasságot az egyházi szertartás emeli szentségi rangra. Ugyanakkor a katolikus felfogás szerint a polgári házasságnak nem kell

---

<sup>776</sup> C-372/16 Soha Sahyouni v Raja Mamisch

<sup>777</sup> Róma III. rendelet (EU) - 32010R1259, a Tanács 1259/2010/EU rendelete, 5. cikk

<sup>778</sup> Népszámlálási Adatbázis, KSH.

<sup>779</sup> „Az Újszövetség szentségeit Krisztus alapította és szám szerint hét van: keresztség, bérmlás, oltáriszentség (Eucharisztia), bűnbánat, betegek kenete, egyházi rend és házasság szentsége. A hét szentség a keresztyén élet minden fontos pillanatát és állomását érinti: a szentségek a keresztyének hitéletéhez megadják a születést és a növekedést, a gyógyítást és a küldetést. Ezen a téren bizonyos hasonlóság található a természetes élet állomásai és a lelkiélet állomásai között.” (Forrás: A Katolikus Egyház Katekizmusa, 1210. bekezdés.)



megelőznie az egyházat. A katolikus házasság egy teljesen különálló, az egyház szemében érvényes házasságnak számít. Ezzel szemben a protestáns egyházak a polgári házasságot teljes értékűnek és érvényesnek tekintik. A protestáns házasságkötési szertartások a polgári házasságkötést Isten áldása, védelme és irányítása alá helyezik.<sup>780</sup> Ennek értelmében a protestáns egyházak kizárólag a polgári házasságkötést követően tartják meg felekezeti házasságkötési szertartásukat.

Magyarországon a protestáns egyházak a vallási értelmezésük alapján, ugyanakkor saját hatáskörben „követelik meg” a házasulandó felektől, hogy a protestáns egyházi szertartás előtt polgári házasságot kössenek. A legnagyobb magyarországi iszlám szervezeteknek saját hatáskörben szintén lehetőségük van az iszlám házasságkötéshez előfeltételként kérni a pártól a házassági anyakönyvi kivonatukat. Ennek a gyakorlatnak a bevezetésével szinte teljesen ki lehetne küszöbölni, hogy Magyarországon a párok az iszlám házasságkötés mellett elmulasszák a polgári házasságkötést.

Egy másik lehetőség arra, hogy csökkenjen Magyarországon a kizárólag iszlám szerinti házasságkötések száma, hogy a legnagyobb iszlám szervezetek regisztrált házasságkötő helyekké váljanak, ahogyan az Egyesült Királyságban. Ebben az esetben szoros együttműködésre lenne szükség az állami hivatalok és az iszlám regisztrált házasságkötési helyek között, hogy ezekben az iszlám vallási székhelyeken érvényes házasságot tudjanak kötni.

A vallásos vagy felekezeti előházasság tilalmát, azaz hogy törvény tiltsa a felekezeti házasságkötést a polgári házasságkötést megelőzően, Magyarországon nem lenne indokolt általánosan bevezetni.

Meglátásom szerint a leghatékonyabb és legegyszerűbben bevezethető módja annak, hogy Magyarországon csökkenjen a kizárólag iszlám házasságkötések száma, hogy a legnagyobb magyarországi iszlám szervezetek saját hatáskörben előfeltételként szabják meg a házassági anyakönyvi kivonat bemutatását az iszlám házasságkötéshez.

---

<sup>780</sup> MIHALEC, 2013. 248-249.

## Források jegyzéke

### Irodalomjegyzék

ABD AL-ATI, HAMMUDAH: *The Family Structure in Islam*. American Trust Publications, 1995.

ADAMS, MAURICE; HUSA, JAAKKO; ODERKERK, MARIEKE: *Comparative Law Methodology*. Volume I-II., The International Library of Comparative Law, an Elgar Research Collection, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2017.

AFSAH, EBRAHIM: *Islamisches Familienrecht in grenzüberschreitenden Ehen* (Islamic Family Law in International Marriages). Österreichischer Integrationsfond, Wien 2020. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=3942016](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3942016) Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

ÁGOSTON GÁBOR, SUDÁR BALÁZS: *Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek*. Terebess Kiadó, Budapest, 2002. (<https://terebess.hu/konyvkiadas/pdf/gulbel.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 21.)

AKHTAR, RAJNAARA CHOWDHURY.; MANJOO, FAIZAL AHMAD: *Matrimonial property in Islamic law*. In *Research Handbook on Family Property and the Law*, 2024. 77-91. ([https://www.researchgate.net/publication/381400914\\_Matrimonial\\_property\\_in\\_Islamic\\_law](https://www.researchgate.net/publication/381400914_Matrimonial_property_in_Islamic_law) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 14.)

ANDERSEN, BJOERN (ford.): *The Constitution Of The People's Socialist Republic Of Albania of 1967*. 2005. (<http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm> Letöltés dátuma: 2019. április 11.)

AYDIN, HAYRETTIN; SEN, FARUK: *Islam in Deutschland*. C.H. Beck Verlag, München 2002.

BADÓ ATTILA – BÓKA JÁNOS: *Az iszlám jog alapjai*. In Badó Attila, Bencze Máttyás (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Studio Batiq, Szeged, 2007.

BALOGI ZSÓFIA: *A hozomány szabályozása a korábbi magyar magánjogban — a hagyományozott hozomány kettős jogi természete és kapcsolata az új Ptk. által szorgalmazott halál esetére rendelkező szerződéssel.* In *Themis*, 2010. december, 4-13. (<http://epa.oszk.hu/02300/02363/00014/pdf/> Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

BANO, SAMIA: *An exploratory study of Shariah councils in England with respect to family law.* University of Reading, 2012. ([https://www.reading.ac.uk/web/files/law/An\\_exploratory\\_study\\_of\\_Shariah\\_councils\\_in\\_England\\_with\\_respect\\_to\\_family\\_law\\_.pdf](https://www.reading.ac.uk/web/files/law/An_exploratory_study_of_Shariah_councils_in_England_with_respect_to_family_law_.pdf) Letöltés dátuma: 2016. december 12.)

BANTING, KEITH: *Multiculturalism Policy in Canada: Conflicted and Resilient.* In *Policy Success in Canada: Cases, Lessons, Challenges.* Oxford University Press, 2022. 183-205. (<https://academic.oup.com/book/44933/chapter/384861317> Letöltés dátuma: 2024. július 8.)

BECHER, INNA; EL-MENOUAR, YASEMIN: *Geschlechterrollen bei Deutschen und Zuwanderern christlicher und muslimischer Religionszugehörigkeit.* Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2014. ([https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/WissenschaftPublikationen/studie-geschlechterrollen.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=3](https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/WissenschaftPublikationen/studie-geschlechterrollen.pdf?__blob=publicationFile&v=3) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft., 2014. (<https://adoc.pub/magyar-jogtrtenet-a-tradicionalis-jog-beli-gabor.html> Letöltés dátuma: 2018. december 17.)

BERLINGHOF, MARCEL: *Geschichte der Migration in Deutschland.* Bundeszentrale für politische Bildung, Dossier Migration, 2018. (<https://www.bpb.de/themen/migration-integration/dossier-migration/252241/geschichte-der-migration-in-deutschland/> Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

BHUIYAN, ANWARULLAH: *A critical response to Will Kymlicka's view of multiculturalism.* Human Affairs. 21. 2011. 129-139. ([https://www.researchgate.net/publication/225166404\\_A\\_critical\\_response\\_to\\_Will\\_Kymlickas\\_view\\_of\\_multiculturalism](https://www.researchgate.net/publication/225166404_A_critical_response_to_Will_Kymlickas_view_of_multiculturalism) Letöltés dátuma: 2024. július 6.)

*Biblia*, egyszerű fordítás, Nemzetközi Biblia Liga, 2012.

BICKERT, MATTHIAS: *Re-sanctification of Space in Albania - The case of Sunnni Islam*. In *Balkan and Baltic States in United Europe - Histories, Religions and Cultures II*, 2018, 95-120. ([https://www.academia.edu/38224424/Re-sanctification\\_of\\_Space\\_in\\_Albania\\_-\\_The\\_case\\_of\\_Sunnni\\_Islam](https://www.academia.edu/38224424/Re-sanctification_of_Space_in_Albania_-_The_case_of_Sunnni_Islam) Letöltés dátuma: 2019. március 11.)

BLUMI, ISA, KRASNIQI, GËZIM: *Albanians' Islam(s)*. In *The Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, 2015. 475-516.

BOLEK ZOLTÁN: *A magyar iszlám története 3. Köztes időszak*, 2011. ([http://magyariszlam.hu/mikmagyar/articles.php?cat\\_id=8](http://magyariszlam.hu/mikmagyar/articles.php?cat_id=8) Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

BOLEK ZOLTÁN: *Az első modern muszlim gyülekezet megalakulása két világháború között*. Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2021. ([https://www.academia.edu/47774218/Magyarorszag\\_i\\_muszlimok\\_a\\_ket\\_vilaghaboru\\_kozott](https://www.academia.edu/47774218/Magyarorszag_i_muszlimok_a_ket_vilaghaboru_kozott) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

BOUGAREL, XAVIER: *The Role of Balkan Muslims in Building a European Islam*. In *EPC Issue Paper No. 43*, 2005. ([https://www.researchgate.net/publication/32230189\\_The\\_Role\\_of\\_Balkan\\_Muslims\\_in\\_Building\\_a\\_European\\_Islam](https://www.researchgate.net/publication/32230189_The_Role_of_Balkan_Muslims_in_Building_a_European_Islam) Letöltés dátuma: 2019. október 25.)

BOWEN, JOHN R.: *How Could English Courts Recognize Shariah?* 2010. (<http://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1231&context=ustlj> Letöltés dátuma: 2016. december 4.)

BOZSOGI BOGLÁRKA: *Kurd nemzetállami törekvések: megosztottság és konfliktus Szíriában*. *Külügyi Szemle*, 19 (3). 19-37. 2020. ([https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/KSz\\_3\\_02\\_Bozsogi.pdf](https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/KSz_3_02_Bozsogi.pdf) Letöltés dátuma: 2023. február 23.)

BRETTFELD, KATRIN; WETZELS, PETER: *Muslimen in Deutschland – Integration, Integrationsbarrieren, Religion sowie Einstellungen zu Demokratie, Rechtsstaat und politisch-religiös motivierter Gewalt – Ergebnisse von Befragungen im Rahmen einer*

*multizentrischen Studie in städtischen Lebensräumen*. Bundesministerium des Innern, Universität Hamburg, Fakultät für Rechtswissenschaft, Institut für Kriminalwissenschaften, Abteilung Kriminologie, Hamburg, 2007.  
(<https://www.researchgate.net/publication/308915026> Muslime in Deutschland Integration Integrationsbarrieren Religion sowie Einstellungen zu Demokratie Rechtsstaat und politisch-religios motivierter Gewalt Ergebnisse von Befragungen im Rahmen einer mul  
Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

BROYDE, MICHAEL J., BEDZOW, IRA, PILL, SHLOMO C.: *The Pillars Of Successful Religious Arbitration: Models For American Islamic Arbitration Based On The Beth Din Of America And Muslim Arbitration Tribunal Experience*. 2014. (West Law ,  
<https://lawschool.westlaw.com/> Letöltés dátuma: 2016. október 25.)

BULLIET, RICHARD W.: *The Case for Islamo-Christian Civilisation*. Columbia University Press, New York, 2004.

CALABRESE, IVANA: *The Kurds in Turkey and in Iran*. University of Trieste, 2022.  
([https://www.academia.edu/108373565/The\\_Kurds\\_in\\_Turkey\\_and\\_in\\_Iran?sm=b](https://www.academia.edu/108373565/The_Kurds_in_Turkey_and_in_Iran?sm=b)  
Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

CAMPI, EMIDIO: *Early Reformed Attitudes Towards Islam*. In *Theological Review of the Near East School of Theology* 31. 2010.  
([https://www.academia.edu/77295807/Early\\_Reformed\\_Attitudes\\_towards\\_Islam](https://www.academia.edu/77295807/Early_Reformed_Attitudes_towards_Islam)  
Letöltés dátuma: 2020. április 29.)

CLAYER, NATHALIE: *Behind the veil. The reform of Islam in Inter-war Albania or the search for a 'modern' and 'European' Islam*. In Clayer, Nathalie – Germain, Eric (szerk.): *Islam in Inter-War Europe*, Hurst Publishers Ltd, London, 2008, 128-155.  
([https://www.academia.edu/14608381/Behind\\_the\\_veil.\\_The\\_reform\\_of\\_Islam\\_in\\_Inter-war\\_Albania\\_or\\_the\\_search\\_for\\_a\\_modern\\_and\\_European\\_Islam](https://www.academia.edu/14608381/Behind_the_veil._The_reform_of_Islam_in_Inter-war_Albania_or_the_search_for_a_modern_and_European_Islam) Letöltés dátuma: 2019. március 11.)

CZÖVEK ISTVÁN: *Planum tabulare, vagy a kir. curiának végzései melyeket ama boldog emlékezetű Maria Theresia császárné és Magyarország királynéja rendbe szedetett 1769. eszt. most pedig magyar nyelven kiadta*. Buda, 1825.

CSERESNYÉS FERENC: *Migrációs potenciálok és trendek Európában*. 1996.  
(<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00027/pdf/02.pdf> Letöltés dátuma: 2016. november 6.)

CSICSMANN LÁSZLÓ, VÉKONY DÁNIEL: *Muslims in Hungary: A bridge between east and west?* In J. Bures (Ed.), *Muslims in Visegrad* (pp. 53–67). Prague: Institute of International Relations, 2011.

CSICSMANN LÁSZLÓ: *Arab tavasz – arab tél? A posztkoloniális államok a Közel-Keleten*. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Közigazgatósi Továbbképzési Intézet, Budapest, 2020.  
([https://www.academia.edu/87864651/Arab\\_tavasz\\_arab\\_t%C3%A9l\\_A\\_posztkoloni%C3%A1lis\\_%C3%A1llamok\\_kudarca\\_a\\_K%C3%B6zel\\_Keleten](https://www.academia.edu/87864651/Arab_tavasz_arab_t%C3%A9l_A_posztkoloni%C3%A1lis_%C3%A1llamok_kudarca_a_K%C3%B6zel_Keleten) Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

CSIKI TAMÁS, JUSTH KRISZTINA: *Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus?* In *Nemzet és Biztonság: Biztonságpólitikai Szerme*, 3 (10)., 2010. 39-45.  
([http://real.mtak.hu/120647/1/csiki\\_tamas\\_justh\\_krisztina-az\\_iszlam\\_europaban\\_integracio\\_vagy\\_konfliktus.pdf](http://real.mtak.hu/120647/1/csiki_tamas_justh_krisztina-az_iszlam_europaban_integracio_vagy_konfliktus.pdf) Letöltés: 2023. február 18.)

DARWISH, ABDEL FATTAH; HUBER, GUNTER: *Individualism vs. Collectivism in Different Cultures: A cross-cultural study*. *Intercultural Education*, 14. 2003. 47-56.  
([https://www.researchgate.net/publication/215889253\\_Individualism\\_vs\\_Collectivism\\_in\\_Different\\_Cultures\\_A\\_cross-cultural\\_study](https://www.researchgate.net/publication/215889253_Individualism_vs_Collectivism_in_Different_Cultures_A_cross-cultural_study) Letöltés dátuma: 2024. július 18.)

DAVID, RENÉ: *A jelenkor nagy jogrendszerai : Összehasonlító jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

DEMERATH, NICHOLAS JAY: *Crossing the Gods: World Religions and Worldly Politics*. Rutgers University Press, 2003. ([https://books.google.hu/books?id=3\\_Mi-H4N1Z4C&pg=PA1&source=gbs\\_toc\\_r&cad=2#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=3_Mi-H4N1Z4C&pg=PA1&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 5.)

DEMMRICH, SARAH; ARAKON, MAYA: *Kurdish, Turkish, German? Identificative integration of Kurds in Germany*. *Ethnic and Racial Studies*, 2020.

([https://www.academia.edu/85007845/Kurdish\\_Turkish\\_German\\_Identificative\\_integration\\_of\\_Kurds\\_in\\_Germany?sm=b](https://www.academia.edu/85007845/Kurdish_Turkish_German_Identificative_integration_of_Kurds_in_Germany?sm=b) Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

DÉVÉNYI, KINGA: *A muszlim kisebbségi lét problematikája a késő-középkori, kora-újkorai Európában.* In: Zsolt Rostoványi (ed.), *Az iszlám Európában: Az európai muszlim közösségek differenciáltsága.* Aula Könyvkiadó, Budapest, 2010. 149–186.

DIALMY, ABDESSAMAD: *Sexuality and Islam.* In *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, June 2010;15:160–168.

([https://www.academia.edu/32873797/Sexuality\\_and\\_Islam?sm=b](https://www.academia.edu/32873797/Sexuality_and_Islam?sm=b) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

DIENES TIBOR: *Albánia.* Hibernia Nova Kiadó, Budapest, 2004.

DOERINGER, PETERB.; PIORE, MICHAEL J.: *International Labor Markets and Manpower Analysis.* 1970. (<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED048457.pdf> Letöltés dátuma: 2023. október 5.)

DOJA, ALBERT: *A Political History of Bektashism in Albania.* In *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 1, 2006, 83–107.

(<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00425475/document> Letöltés dátuma: 2019. április 12.)

DUDERIJA, ADIS – RANE, HALIM: *Islam and Muslims in the West. Major Issues and Debates.* Palgrave Macmillan, London–New York, 2019.

EIJK, ESTHER VAN: *Pluralistic Family Law in Syria: Bane or Blessing?* In *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law* | Vol. 2, 2014. 73-82.

([https://www.academia.edu/95991149/Pluralistic\\_family\\_law\\_in\\_Syria\\_bane\\_or\\_blessing?sm=b](https://www.academia.edu/95991149/Pluralistic_family_law_in_Syria_bane_or_blessing?sm=b) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

EKSNER, JULIA H.: *Ghetto Ideologies, Youth Identity and Stylized Turkish German. German Turks in Berlin-Kreuzberg.* LIT VERLAG Berlin, 2006.

([https://www.researchgate.net/publication/373897293\\_Ghetto\\_Ideologies\\_Youth\\_Identity\\_and\\_Stylized\\_Turkish\\_German\\_German\\_Turks\\_in\\_Berlin-Kreuzberg](https://www.researchgate.net/publication/373897293_Ghetto_Ideologies_Youth_Identity_and_Stylized_Turkish_German_German_Turks_in_Berlin-Kreuzberg) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

ELBASANI, AROLDA – PUTO, ARTAN: *Albanian-Style Laïcité: A Model for a Multi-Religious European Home?* In *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 19(1), 2017. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=2898902](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2898902) Letöltés dátuma: 2019. március 11.)

ELBASANI, AROLDA: *Religion and Democratization in Post-Communist Albania: Is it Possible to Be Islamic, Democratic and European at the Same Time?* In *American Political Science Association 2011 Annual Meeting Papers*, 2011. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1902010](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1902010) Letöltés dátuma: 2019. március 11.)

EL-MENOUAR, YASEMIN: *The Religious Landscape in Europe*. In *Europe Infos*. No. 209. 2017. (<http://www.europe-infos.eu/the-religious-landscape-in-europe>. Letöltés dátuma: 2020. április 30.)

ELSIE, ROBERT: *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order in the Balkans*. I. B. Tauris, 2019. (<https://archive.org/details/albanianbektashi/page/11/mode/2up> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 21.)

EMERSON, MICHAEL: *Interculturalism. Europe and its Muslims in search of sound societal models*. Centre for European Policy Studies, Brussels, 2011. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1898662](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1898662) Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

ERCAN, S. A.: *Creating and Sustaining Evidence for “Failed Multiculturalism”: The Case of “Honor Killing” in Germany*. *American Behavioral Scientist*, 59(6), 2015. 658-678. (<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002764215568988> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

ERMACORA, FELIX: *Az állam szekularizációja*. In TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államtan*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 774-782.

ESPOSITO, JOHN; DELONG-BAS, NATANA: *Shariah. What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 2018.



FAIRBAIRN, CATHERINE: *Islamic marriage and divorce in England and Wales*. House of Commons Library, 2020. (<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8747/CBP-8747.pdf> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

FAIST, THOMAS: *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, 2000. (<https://academic.oup.com/book/2385> Letöltés dátuma: 2023. október 4.)

FISCHER-TAHIR, ANDREA: *"Wir gaben viele Märtyrer" : Widerstand und kollektive Identitätsbildung in Irakisch-Kurdistan*. Münster, Unrast, 2003.

GEERTZ, CLIFFORD: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1973.

(<http://hypergeertz.jku.at/GeertzTexts/Geertz%20Interpretation%20of%20Cultures%201973.pdf> Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

GERMANUS GYULA: *Allah akbar*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

GILLIAT-RAY, SOPHIE: *The United Kingdom*. In CESARI, JOCELYNE: *The Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, 2015. 64-103.

GIUNCHI, ELISA: *Muslim Family Law in Western Courts*. Routledge, 2014.

([https://www.academia.edu/45543070/Muslim\\_Family\\_Law\\_in\\_Western\\_Courts](https://www.academia.edu/45543070/Muslim_Family_Law_in_Western_Courts) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

GLASER, BARNEY G; STRAUSS, ANSELM L.: *The discovery of grounded theory; strategies for qualitative research*. Chicago, Aldine Pub. Co. 1967.

GOLDZIER IGNÁC: *A muhammedán jogtudomány eredetéről*. Magyar Tudományos Akadémia Kiadó, Budapest, 1884. (<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-/record/display/manifestation/bibJAT00715632/3b713b6d-26af-440c-9b2d-9267b560cf78/solr/0/24/0/2/score/DESC> Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

GOLDZIER IGNÁC: *Az arab irodalom rövid története. A klasszikus arab irodalom története*. A kéziratot hagyatékot sajtó alá rendezte, bevezette, mutatókkal ellátta és kiadta Dévényi Kinga, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteménye, Budapest, 2013.

([https://www.academia.edu/112252030/A\\_klasszikus\\_arab\\_irodalom\\_t%C3%B6rt%C3%A9net](https://www.academia.edu/112252030/A_klasszikus_arab_irodalom_t%C3%B6rt%C3%A9net) Letöltés dátuma: 2024. július 11.)

GOLDZIHNER IGNÁC: *Az iszlám. Emlékszerű adatok, egykorú kútfők és szakmunkák felhasználásával.* In: Nagy képes világtörténet; Révai, Budapest, 1900.

(<https://mek.oszk.hu/02100/02121/02121.pdf> Letöltés dátuma: 2024. július 11.)

GRAY PS, WILLIAMSON JB, KARP DA, DALPHIN JR.: *The Research Imagination: An Introduction to Qualitative and Quantitative Methods.* Cambridge University Press, 2007. (<https://www.cambridge.org/core/books/the-research-imagination/135BB61D079A51A75DBE1235A0576385> Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

GRAY, JOHN: *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age.* Routledge, London, 2007.

(<https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203933510/enlightenment-wake-john-gray> Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

GRAY, JOHN: *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism.* 1998.

([https://archive.org/details/falsedawndelusio0000gray\\_v2t9](https://archive.org/details/falsedawndelusio0000gray_v2t9) Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

GRILLO, RALPH: *Transnational Migration and Multiculturalism. Living with Difference in a Globalised World.* B and RG Books of Lewes, 2018.

GROOT, GERARD-RENÉ DE; VONK, OLIVIER: *Acquisition of Nationality by Birth on a Particular Territory or Establishment of Parentage: Global Trends Regarding Ius Sanguinis and Ius Soli.* Netherlands International Law Review 65. 2018. 319–335.

(<https://link.springer.com/article/10.1007/s40802-018-0118-5> Letöltés dátuma: 2024. július 16.)

H. FISHER, MICHAEL: *Counterflows to Colonialism: Indian Travellers and Settlers in Britain, 1600-1857.* Orient Blackswan, Hyderabad, 2016.

(<https://books.google.hu/books?id=iPHqigUD6FUC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>. Letöltés dátuma: 2017. április 4.)

HAHN ISTVÁN (szerk.): *Korán*. Simon Róbert fordítása, Helikon Kiadó, Budapest, 1987.

HALM, DIRK; SAUER, MARTINA; SCHMIDT, JANA; STICHS, ANJA: *Islamisches Gemeindeleben in Deutschland*. Studie im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz, Forschungsbericht 13, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2012.

([https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Ergebnisse-Empfehlungen/islamisches-gemeindeleben-in-deutschland-lang-dik.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=7](https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Ergebnisse-Empfehlungen/islamisches-gemeindeleben-in-deutschland-lang-dik.pdf?__blob=publicationFile&v=7) Letöltés dátuma: 2023. február 27.)

HAMZA GÁBOR: *Az iszlám vallás és a magyar jogrendszer - történeti-jogi áttekintés*. In Jogelméleti Szemle 2016/1. szám, Budapest. ([http://jesz.ajk.elte.hu/2016\\_1.pdf](http://jesz.ajk.elte.hu/2016_1.pdf) Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

HANTRAIS, LINDA: *Comparative Research Methods*. Social Research Update Issue 13. University of Surrey, 1995. (<https://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU13.html> Letöltés dátuma: 2024. július 6.)

HARATA, HISASHI: *An interim report on Savigny's methodology and his founding of a modern historical jurisprudence*. 8 University of Tokyo Law Review 2013. 125-143. ([https://www.academia.edu/11701286/An\\_interim\\_report\\_on\\_Savigny\\_s\\_methodology\\_and\\_his\\_founding\\_of\\_a\\_modern\\_historical\\_jurisprudence](https://www.academia.edu/11701286/An_interim_report_on_Savigny_s_methodology_and_his_founding_of_a_modern_historical_jurisprudence) Letöltés dátuma: 2024. július 11.)

HÁRS ÁGNES: *A nemzetközi migráció néhány problémájáról*. 1992. (<http://www.szociologia.hu/dynamic/9202hars.htm> Letöltés dátuma: 2016. november 9.)

HARZIG, CHRISTIANE; HOERDER, DIRK; GABACCIA, DONNA R.: *What is Migration History?*, Polity, 2009. ([https://books.google.hu/books?id=dT5aScatuIMC&pg=PA53&hl=hu&source=gbs\\_tocr&cad=4#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=dT5aScatuIMC&pg=PA53&hl=hu&source=gbs_tocr&cad=4#v=onepage&q&f=false) Letöltés dátuma: 2023. október 4.)

HAUG, SONJA; MÜSSIG, STEPHANIE; STICHS, ANJA: *Muslimisches Leben in Deutschland*. Studie im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz, Forschungsbericht 6, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2009.

(<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/fb06->

[muslimisches-leben.pdf?\\_blob=publicationFile&v=11](#) Letöltés dátuma: 2023. február 25.)

HEGEDŰS ANDREA: *Családjog*. R.I.M.Á.K. Kiadó, Budapest, 2023.

HEKA LÁSZLÓ: *A Balkán országainak intézmény- és jogrendszere*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

HEKA LÁSZLÓ: *A hármás talaq (talaq-e-biddat) elnevezésű muszlim válási forma betiltása Indiában*. In *Comparative Law Working Papers Volume 3. No. 2*. 2019 (<https://www.ojji.u-szeged.hu/images/dokumentumok/CLWP/talaq.pdf> Letöltés dátuma: 2024. július 19.)

HEKA LÁSZLÓ: *Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a Balkán térségben, II. rész Társadalmi, etnikai, vallási és politikai viszonyok a Balkán térségben*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010.

HEKA LÁSZLÓ: *Vallási jogrendszerek*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2012.

HERGER CSABÁNÉ: *A hozomány szerepe a magyar vagyoni jogi fejlődésben*. In *Jogtudományi Közlöny*. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata, 2016/4. szám ([https://matarka.hu/cikk\\_list.php?fusz=144881](https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=144881) Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

HERGER CSABÁNÉ: *A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után*. In NAGY JANKA TEODÓRA (szerk.): *Szokásjog és Jogszokás*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Pécs, 2016. 139-164. ([http://jogineprajz.hu/wp-content/uploads/2013/03/Szokasjog\\_es\\_jogszokas\\_I-II.pdf](http://jogineprajz.hu/wp-content/uploads/2013/03/Szokasjog_es_jogszokas_I-II.pdf) Letöltés dátuma: 2018. december 18.)

HILLENBRAND, CAROLE: *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.

HIRSI ALI, AYAAN: HERETIC: *Why Islam Needs a Reformation Now*. Harper, 2015.

HOECKE, MARK VAN: *Methodology of Comparative Legal Research*. Law and Method, 2015.

[https://www.researchgate.net/publication/291373684\\_Methodology\\_of\\_Comparative\\_Legal\\_Research](https://www.researchgate.net/publication/291373684_Methodology_of_Comparative_Legal_Research) Letöltés dátuma: 2024. július 13.)

HOFSTEDE, GEERT; BOND, MICHAEL HARRIS: *Hofstede's culture dimensions: an independent validation using Rokeach's value survey*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15(4), 1984. 417–433.

[https://www.researchgate.net/publication/247723634\\_Hofstede's\\_Culture\\_Dimensions\\_An\\_Independent\\_Validation\\_Using\\_Rokeach's\\_Value\\_Survey](https://www.researchgate.net/publication/247723634_Hofstede's_Culture_Dimensions_An_Independent_Validation_Using_Rokeach's_Value_Survey) Letöltés dátuma: 2024. július 18.)

HOUTSMA, ARNOLD, BASSET, HARTMANN: *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam, 1913-1936*. E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1993.

HUI, C.H.; TRIANDIS, C.H.: *Individualism–collectivism. A study of cross-cultural researchers*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17(2), 1986. 225–48.

[https://www.academia.edu/778652/Hui\\_and\\_Triandis\\_1986\\_Individualism\\_collectivism\\_A\\_study\\_of\\_crosscultural\\_researchers](https://www.academia.edu/778652/Hui_and_Triandis_1986_Individualism_collectivism_A_study_of_crosscultural_researchers) Letöltés dátuma: 2024. július 18.)

HUSSAIN, NAZAR; ADNAN, SHEIKH MUHAMMAD; AARBI, M. IRFAN: *A Study of Stoning Punishment: A Religious Perspective*. In *Journal of Law & Social Studies (JLSS)*, Volume 4, Issue 1, 178-190 2022.

[https://www.academia.edu/105473417/A\\_Study\\_of\\_Stoning\\_Punishment\\_A\\_Religious\\_Perspective](https://www.academia.edu/105473417/A_Study_of_Stoning_Punishment_A_Religious_Perspective) Letöltés dátuma: 2024. július 31.)

IBRAHIM, B.; ARIFIN, MUHIDIN; RASHID, S.Z.: *The role of fatwa and mufti in contemporary muslim society*. 2015. 315-326.

[https://www.researchgate.net/publication/316546751\\_The\\_role\\_of\\_fatwa\\_and\\_mufti\\_in\\_contemporary\\_muslim\\_society](https://www.researchgate.net/publication/316546751_The_role_of_fatwa_and_mufti_in_contemporary_muslim_society) Letöltés dátuma: 2024. július 21.)

IKIZLER, METIN, AMIRABEDIN, FOROUGH: *Mahr in Turkish and Iranian law*. In *Journal of Advances in Humanities and Social Sciences*, 2022, 8(1): 19-27.

[https://www.academia.edu/96458186/Mahr\\_in\\_Turkish\\_and\\_Iranian\\_law](https://www.academia.edu/96458186/Mahr_in_Turkish_and_Iranian_law) Letöltés dátuma: 2024. február 27.)

IVÁNYI TAMÁS: *A törvény (šarī'a) az iszlámban*. Körösi Csoma Társaság, Budapest, 2008.

IVÁNYI TAMÁS: *Házasság az iszlám világban*. Körösi Csoma Társaság, Budapest, 2009.

JANY JÁNOS: *Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza*. Gondolat, Budapest, 2006.

JARABA, MAHMOUD: *Khul‘ in Action: How Do Local Muslim Communities in Germany Dissolve an Islamic Religious-Only Marriage?* *Journal of Muslim Minority Affairs*, 40(1), 26–47. 2020.

(<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13602004.2020.1737414> Letöltés dátuma: 2023. február 19.)

JARABA, MAHMOUD: *The Practice of Khul‘ in Germany*. *Islamic Law and Society Vol. 26, No. 1/2 (2019)*, pp. 83-110. Brill, 2019. (<https://www.jstor.org/stable/26571316> Letöltés dátuma: 2023. február 19.)

JÄSCHKE, GOTTHARD: *Die „Imam-Ehe“ in der Türkei*. In *Die Welt des Islams*, N. S., 4, (2-3), 1955, 164–201. (<https://www.jstor.org/stable/1569542> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

JAZEXHI, OLSI: *Albania*. In Račius, Egdūnas - Zheliāžkova, Antonina (szerk.): *Islamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires: Legacy, Challenges and Change*, BRILL, 2017, 45-67. ([https://www.academia.edu/36121842/A\\_short\\_history\\_of\\_the\\_institution\\_of\\_Islam\\_in\\_Albania](https://www.academia.edu/36121842/A_short_history_of_the_institution_of_Islam_in_Albania) Letöltés dátuma: 2019. március 11.)

JAZEXHI, OLSI: *Albania*. In *Yearbook of Muslims in Europe*, Volume 4, Brill, 2012. 1-15. (<https://books.google.hu> Letöltés dátuma: 2019. október 25.)

JOHANSSON, THOMAS ROLAND: *In defence of multiculturalism – theoretical challenges*. In *International Review of Sociology* 2024, VOL. 34, NO. 1, 75–89 (<https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/03906701.2022.2045141?needAccess=true> Letöltés dátuma: 2024. július 4.)

JWAIDEH, ZUHAIR E.: *Marriage and Divorce under Islamic Law*. 1968. ([https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-](https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/)

[/record/display/manifestation/bibEJO00345703/8750edbd-6ee2-4bf1-80c7-dfe38119c0de/solr/0/24/0/2/score/DESC](#) Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

KEMENSZKY ÁGNES: *Az európai muszlim közösségek színfoltja: a balkáni muszlimok*. In Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában, Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapest, Aula Kiadó. 2010, 447-485.

KHADDOUR, KHEDER: *Localism, War, and the Fragmentation of Sunni Islam in Syria*. Carnegie Endowment for International Peace, 2019. ([https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/03\\_19\\_Khaddour\\_Syria\\_Islam\\_final.pdf](https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/03_19_Khaddour_Syria_Islam_final.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

KHALFAOUI, MOUEZ: *Dynamics of Continuity and Change: Islamic Family Law in Europe*. In KHALFAOUI, MOUEZ; JONES, JUSTIN: *Islamic Family Law in Europe and Islamic World: Current Situation and Challenges*. Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law, Volume 8, Issue 1 (2020), The Center for Islamic and Middle Eastern Legal Studies (CIMELS), University of Zurich, Zurich, Switzerland, 2020. 4-12.  
([https://www.academia.edu/106840403/Islamic\\_Family\\_Law\\_in\\_Europe\\_and\\_Islamic\\_World\\_Current\\_Situation\\_and\\_Challenges\\_edited\\_by\\_Mouez\\_Khalifaoui\\_and\\_Justin\\_Jones](https://www.academia.edu/106840403/Islamic_Family_Law_in_Europe_and_Islamic_World_Current_Situation_and_Challenges_edited_by_Mouez_Khalifaoui_and_Justin_Jones) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 13.)

KHAN, AMRINA; IQBAL, ASIM: *Child marriage in the light of objectives of Shari'ah and Islamic jurisprudence (An Analytical study of prevalent practices in Pakistani Society)*. In *International Journal of Social Sciences and Entrepreneurship (IJSSE)*, Vol 2, Issue 2, 2022. (<file:///C:/Users/Baranyi%20Emese/Downloads/75-Paper+Research+Paper+on+Child+Marriage+PP+520-531.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

KHEDLER, RAYED: *Tracing the development of the Tunisian 1956 code of personal status*. *Journal of International Women's Studies*. 18. 2017. 30-37.  
(<https://docslib.org/doc/9592246/tracing-the-development-of-the-tunisian-1956-code-of-personal-status-rayed-khedher> Letöltés dátuma: 2024. július 21.)

KOPPER, PAUL: *Syria and its Political System*. American Military University, 2011. ([https://www.academia.edu/29083167/Syria\\_and\\_its\\_Political\\_System?sm=b](https://www.academia.edu/29083167/Syria_and_its_Political_System?sm=b) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

KOPSAJ, VERA: *Blood Feud and Its Impact on the Albanian Criminality*. Mediterranean Journal of Social Sciences Vol 7 No 3 S1, 2016. 88-95. ([https://www.academia.edu/76986674/Blood\\_Feud\\_and\\_Its\\_Impact\\_on\\_the\\_Albanian\\_Criminality?sm=b](https://www.academia.edu/76986674/Blood_Feud_and_Its_Impact_on_the_Albanian_Criminality?sm=b) Letöltés dátuma: 2019. április 13.)

KÖNIGSEDER, ANGELIKA; SCHULZE, BIRGIT: *Türkische Minderheit in Deutschland*. Bundeszentrale für politische Bildung, 2006. (<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/izpb/vorurteile-271/9698/tuerkische-minderheit-in-deutschland/> Letöltés dátuma: 2023. február 27.)

KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.

KRÓZSER ANNA, SZENTIVÁNYI ZSÓFIA: *Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés?* In *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2009. 30-42. ([https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/krozser\\_anna\\_szentivanyi\\_zsofia-muszlimok\\_nemetorszagban.pdf](https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/krozser_anna_szentivanyi_zsofia-muszlimok_nemetorszagban.pdf) Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

KRUINIGER, PAULINE: *Islamic Divorces in Europe: Bridging the Gap between European and Islamic Legal Orders*. Eleven International Publishing, 2015. (<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-/record/display/manifestation/bibEJO00549206/5b3c3b2e-c248-4550-a5a1-f34c291c8bc5/solr/0/24/0/1/score/DESC> Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

KUCHERYAVAYA, ELENA V.; WITKOWSKA, MARTA; KALINOVSKAYA, VIKTORIYA; SELEZNEV, PAVEL; ZUBANOVA, SVETLANA G.; FEDYAKIN, ALEKSEY: *The multiculturalism policy in Europe*. In *Online Journal Modelling the New Europe*, NO. 32 / 2020. 58-71. (<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=857080> Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

KVALE, S., & BRINKMANN, S.: *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage Publications, Inc. 2009.



KYMLICKA, WILL: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, 1996. (<https://doi.org/10.1093/0198290918.003.0001> Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

KYMLICKA, WILL: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

LAM, ATHENA: *Religion in the EU: Only Germany is Getting More Religious*. Dalia Research, 2017. (<https://daliaresearch.com/blog/religion-in-the-eu-only-germany-is-getting-more-religious/>. Letöltés dátuma: 2020. április 30.)

LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1944.

LAYTON-HANRY Z.: *The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Post-war Britain*. Blackwell, New Jersey, 1992.

LEE, EVERETT S.: *A Theory of Migration*. In: *Demography*, Band 3, Nr. 1, 1966, 47–57. (<https://read.dukeupress.edu/demography/article/3/1/47/172294/A-theory-of-migration> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 28.)

LEMMEN, THOMAS: *Islamische Religionsausübung in Deutschland*. Friedrich Ebert Stiftung, 2001. (<https://library.fes.de/fulltext/asfo/01003004.htm> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

LEPORE, CHRISTOPHER R.: *Asserting State Sovereignty Over National Communities Of Islam In The United States And Britain: Sharia Courts As A Tool Of Muslim Accommodation And Integration*. 2012. (West Law: <https://lawschool.westlaw.com/> Letöltés dátuma: 2016. október 25.)

LÓPEZ, SAIOA; VAN DORP LUCY, HELLENTAL, GARRETT: *Human Dispersal Out of Africa: A Lasting Debate*. *Evol Bioinform Online*. 2016 Apr 21;11(Suppl 2) 57-68. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4844272/pdf/ebo-suppl.2-2015-057.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 10.)

LOUTFI ANNA: *A Magyar családjog és a nemi hierarchiáért folytatott harc 1848-1913*. In *Eszmélet*, 2007/73. szám ([http://www.eszmelet.hu/loutfi\\_anna-a-magyar-csaladjog-es-a-nemi-hierarchiaert-folyt/](http://www.eszmelet.hu/loutfi_anna-a-magyar-csaladjog-es-a-nemi-hierarchiaert-folyt/) Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

MAHONEY, JAMES; RUESCHEMEYER, DIETRICH: *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge University Press 2003.

([https://books.google.hu/books?hl=en&lr=&id=oT86uvC8KBEC&oi=fnd&pg=PR9&dq=historical+analysis+method&ots=rXk6\\_mkKpS&sig=jta2azQwLPuXzTjK4khd\\_tEDg&redir\\_esc=y#v=onepage&q=historical%20analysis%20method&f=false](https://books.google.hu/books?hl=en&lr=&id=oT86uvC8KBEC&oi=fnd&pg=PR9&dq=historical+analysis+method&ots=rXk6_mkKpS&sig=jta2azQwLPuXzTjK4khd_tEDg&redir_esc=y#v=onepage&q=historical%20analysis%20method&f=false) Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

MALINOWSKI, BRONOSLAW: *A Scientific Theory of Culture and Others Essays*. The University of North Carolina Press, New York, 1944.

MANGALAKOVA, TANYA: *The Kanun in Present-Day Albania, Kosovo, and Montenegro*. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), Sofia, 2004.

([https://www.academia.edu/86112522/The\\_Kanun\\_in\\_Present\\_Day\\_Albania\\_Kosovo\\_and\\_Montenegro?sm=b](https://www.academia.edu/86112522/The_Kanun_in_Present_Day_Albania_Kosovo_and_Montenegro?sm=b) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

MARET, REBECCA E.: *Mind The Gap: The Equality Bill And Sharia Arbitration In The United Kingdom*. In Boston College Law Review, Vol. 1, 2012. (West Law, [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=2152690](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2152690) Letöltés dátuma: 2016. október 25.)

MARINOV IVÁN: *A török-kurd konfliktus*. 2000. (<http://konfliktus.index.hu/kurd.html> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

MASSEY, DOUGLAS S.; ARANGO, JOAQUIN; HUGO, GRAEME; KOUAOUCCI, ALI; PELLEGRINO, ADELA; TAYLOR, J. EDWARD: *Worlds in motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Clarendon Press, 1998.

MATSUO, HISAKO; MCINTYRE, KEVIN; TOMAZIC, TERRY; KATZ, BARRY: *The Online Survey: Its Contributions and Potential Problems*. ASA Sections on Survey Research Methods, 2004.

([https://www.researchgate.net/publication/241386770\\_The\\_Online\\_Survey\\_Its\\_Contributions\\_and\\_Potential\\_Problems](https://www.researchgate.net/publication/241386770_The_Online_Survey_Its_Contributions_and_Potential_Problems) Letöltés dátuma: 2024. július 2.)

MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, 2004.  
([https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011\\_0001\\_520\\_mezey\\_magyar\\_jogtortenet/adatok.html](https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_mezey_magyar_jogtortenet/adatok.html) Letöltés dátuma: 2018. december 11.)

MIHALEC GÁBOR: *A lelkipendozás és a pszichoterápia határkérdései a házassággondozásban*. PhD értekezés, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, 2013.  
([http://corvina.kre.hu:8080/phd/Mihalec\\_Gabor\\_Disszertacio.pdf](http://corvina.kre.hu:8080/phd/Mihalec_Gabor_Disszertacio.pdf) Letöltés dátuma: 2024. február 27.)

MILL, JOHN STUART: *A deductív és inductív logika rendszere mint a megismerés elveinek és tudományos kutatás módszerének előadása*. Franklin-Társulat, Budapest, 1873. (<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/mill-john-stuart-a-deductiv-es-nductiv-logika-1-franklin-bp-1873-5367#page/442/mode/1up> Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

MODOOD, TARIQ: *Multiculturalism and Moderate Secularism*. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper No. RSCAS 2015/47, ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=2631081](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2631081) Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

MÖLLER, LENA-MARIA: *Überblick über das syrische Familienrecht*. StAZ - Das Standesamt, 2017.  
([https://www.academia.edu/39515308/%C3%9Cberblick\\_%C3%BCber\\_das\\_syrische\\_Familienrecht](https://www.academia.edu/39515308/%C3%9Cberblick_%C3%BCber_das_syrische_Familienrecht) Letöltés dátuma: 2023. március 9.)

MUNIR, MUHAMMAD: *Reforms in triple talaq in the personal laws of Muslim states and the Pakistani legal system: Continuity versus change*. Qatar University, International Review of Law, 2013 - Volume 2013 - Issue 1.  
(<https://qspace.qu.edu.qa/bitstream/handle/10576/3843/H08-002-001-2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Letöltés dátuma: 2023. február 19.)

MUSAH, MOHAMMED BORHANDDEN: *The Culture of Individualism and Collectivism in Balancing Accountability and Innovation in Education: An Islamic Perspective*. 2011.  
([https://www.researchgate.net/publication/228322260\\_The\\_Culture\\_of\\_Individualism\\_and\\_Collectivism\\_in\\_Balancing\\_Accountability\\_and\\_Innovation\\_in\\_Education\\_An\\_Islamic\\_Perspective](https://www.researchgate.net/publication/228322260_The_Culture_of_Individualism_and_Collectivism_in_Balancing_Accountability_and_Innovation_in_Education_An_Islamic_Perspective) Letöltés dátuma: 2024. július 18.)

MUZYKINA, YELENA V.: *Desperately Seeking Understanding: A New Perspective on Multiculturalism*. In *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, Volume 13 Issue 1, 2019.

([https://www.researchgate.net/publication/334532819\\_Desperately\\_Seeking\\_Understanding\\_A\\_New\\_Perspective\\_on\\_Multiculturalism](https://www.researchgate.net/publication/334532819_Desperately_Seeking_Understanding_A_New_Perspective_on_Multiculturalism) Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

N. RÓZSA ERZSÉBET: *The Exceptionality of Central Europe: The Case of Muslim Minorities*. In *HIIA Papers T-2011/17*, 3-10. 2011.

([https://www.academia.edu/16343790/The\\_Exceptionality\\_of\\_Central\\_Europe\\_The\\_Case\\_of\\_Muslim\\_Minorities](https://www.academia.edu/16343790/The_Exceptionality_of_Central_Europe_The_Case_of_Muslim_Minorities) Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

NAGY JANKA TEODÓRA: *A nőrablástól a házasságkötésig*. In GYÖRGYI ERZSÉBET (szerk.): *Lakodalmi szokások*. Planétás Kiadó, Budapest, 2001.

([https://www.academia.edu/5368882/2001\\_A\\_n%C5%91rabl%C3%A1st%C3%B3l\\_a\\_h%C3%A1zass%C3%A1gk%C3%B6t%C3%A9sig](https://www.academia.edu/5368882/2001_A_n%C5%91rabl%C3%A1st%C3%B3l_a_h%C3%A1zass%C3%A1gk%C3%B6t%C3%A9sig) Letöltés dátuma: 2018. december 17.)

NASIR, JAMAL J.: *The Status of Women under Islamic Law and Modern Islamic Legislation*. BRILL, 2009. (<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-/record/display/manifestation/bibEJO00656347/2e17cacd-c2fa-44c7-8c85-7b4b6da0d0f0/solr/0/24/0/1/score/DESC> Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

NATHANS, ELI: *The Politics of Citizenship in Germany: Ethnicity, Utility and Nationalism*. Berg Publishers, 2004.

NGEMA, NQOBIZWE MVELO; IYER, DESAN: *Penalty for Committing Fornication & Adultery (Zina) in Islamic Law as a Violation of Freedom from Torture*. In *OIDA International Journal of Sustainable Development*, Vol. 15, No. 06, 11-18, 2022. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=4376178](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4376178) Letöltés dátuma: 2024. július 31.)

NIELSEN, JØRGEN S. – OTTERBECK, JONAS: *Muslims in Western Europe*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015.

OLÁH PÉTER: *A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében*. In DÁVID GÉZA, FODOR PÁL: *Keletkutatás*. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 2012.

([https://www.academia.edu/11611168/A\\_t%C3%B6r%C3%B6k\\_%C3%A9s\\_a\\_magyar\\_turanizmus\\_kapcsolata\\_a\\_20\\_sz%C3%A1zad\\_els%C5%91\\_fel%C3%A9ben](https://www.academia.edu/11611168/A_t%C3%B6r%C3%B6k_%C3%A9s_a_magyar_turanizmus_kapcsolata_a_20_sz%C3%A1zad_els%C5%91_fel%C3%A9ben) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

OMAN, NATHAN B.: *Bargaining in the Shadow of God's Law: Islamic 'Mahr' Contracts and the Perils of Legal Specialization*. In *Wake Forest Law Review*, 2010/Vol. 45, 589-592.

OMOOLA, SODIQ OLALEKAN; NASIR, MARUF: *Shari'ah in the English Courts: Towards a New theory of Convergence of Laws in England*. *Mimbar Hukum - Fakultas Hukum Universitas Gadjah Mada*, 2021. 450-460.

([https://www.researchgate.net/publication/355516477\\_Shari%27ah\\_in\\_the\\_English\\_Courts\\_Towards\\_a\\_New\\_theory\\_of\\_Convergence\\_of\\_Laws\\_in\\_England](https://www.researchgate.net/publication/355516477_Shari%27ah_in_the_English_Courts_Towards_a_New_theory_of_Convergence_of_Laws_in_England) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

ORAND, MICHAËL: *Combien d'immigrés en France?* 2012. (<http://projet.pcf.fr/23976> Letöltés dátuma: 2016. november 9.)

OTTO, JAN MICHIEL: *Sharia incorporated : a comparative overview of the legal systems of twelve muslim countries in past and present*. Leiden University Press, 2010.

(<https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2728352/view> Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

ÖTKER, MARTIN; LEIMGRUBER, STEPHAN: *Christlich-islamische Ehen auf dem Prüfstand*. *Münchener In Theologische Zeitschrift* 58, 2007. 160-176.

(<https://mthz.ub.uni-muenchen.de/MThZ/article/view/2007H2S160-176/3238> Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

ÖZTÜRK, YASAR NURI: *Der verfälschte Islam – Eine Kritik der Geschichte islamischen Denkens*. Grupello Verlag, 2019.

PACZOLAY PÉTER: *A lelkiismereti és vallásszabadság*. In HALMAI GÁBOR, TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 527-575.

([https://www.academia.edu/43016928/Emberi\\_jogok\\_Human\\_Rights](https://www.academia.edu/43016928/Emberi_jogok_Human_Rights) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 9.)

PAP, N., REMÉNYI, P., CSÁSZÁR, M. ZS., VÉGH, A.: *Islam and the Hungarians*. In *Mitteilungen der Osterreichischen Geographischen Gesellschaft*, 156, 191–220., 2014.

PAREKH, BHIKHU: *What is multiculturalism?* In: *Multiculturalism. A symposium on democracy in culturally diverse societies*. No. 484. 1999 (<https://www.india-seminar.com/1999/484/484%20parekh.htm> Letöltés dátuma: 2024. július 4.)

PAULY, ROBERT J.: *Islam in Europe: Integration or Marginalization?* Ashgate Publishing Company, Farnham, 2004.

PFÜNDEL, KATRIN; STICHS, ANJA; TANIS, KERSTIN: *Muslimisches Leben in Deutschland 2020*. Studie im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz, Forschungsbericht 38, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2021. ([https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/fb38-muslimisches-leben.pdf;jsessionid=212E3A0FEB1D44583EE0C1BE76B82641.intranet241?\\_\\_blob=publicationFile&v=16](https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/fb38-muslimisches-leben.pdf;jsessionid=212E3A0FEB1D44583EE0C1BE76B82641.intranet241?__blob=publicationFile&v=16) Letöltés dátuma: 2023. február 25.)

PILGRAM, LISA: *British-Muslim Family Law as a Site of Citizenship*. PhD thesis, The Open University, 2017. (<https://oro.open.ac.uk/57593/1/57593.pdf> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

POLLACK, VON DETLEF; MÜLLER, OLAF; ROSTA, GERGELY; DIELER, ANNA: *Integration und Religion aus der Sicht von Türkeistämmigen in Deutschland*. „Religion und Politik“, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, 2016. ([https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/religion\\_und\\_politik/aktuelles/2016/06\\_2016/studie\\_in\\_integration\\_und\\_religion\\_aus\\_sicht\\_tuerkeistaeummiger.pdf](https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/religion_und_politik/aktuelles/2016/06_2016/studie_in_integration_und_religion_aus_sicht_tuerkeistaeummiger.pdf) Letöltés dátuma: 2016. november 16.)

PÖDÖR LEA: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv*. Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, Győr, 2012. (<https://jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/tanulm%C3%A1nyok/Podor%20Lea%20-%20OPTK.pdf> Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

QAKIR-CEYLAN, ESMA: *Gewalt im Namen der Ehre*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2011.

QURAIISHI, ASIFA; VOGEL, FRANK E.: *The Islamic Marriage Contract: Case Studies in Islamic Family Law*. In: *Journal of Islamic Studies*, Vol. 22, No. 3. Oxford University Press, September 2011. 414-418.

RAHMATULLAH, PRAYUDI; AS-SUVI, AHMAD QIRAM; ROFIQ, MAHBUB AINUR; MAHSYAR, NUN MAZIYYAH: *Comparative Study of Polygamy Marriage Regulations in Turkey, Russia, and Jordan: A Priority Fiqh Perspective*. *Diktum: Jurnal Syariah dan Hukum* Volume 21 No 2 2023. (<https://ejurnal.iainpare.ac.id> Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

REICH, MICHAEL; GORDON, DAVID M.; EDWARDS, RICHARD C.: *Dual Labour Markets: A Theory of Labour Market Segmentation*. University of Nebraska – Lincoln, Economics Department Faculty Publications, In *American Economic Review*, May 1973, 359-360.  
(<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=econfacpub> Letöltés dátuma: 2023. október 5.)

RÉTI GYÖRGY: *Albánia*. Panoráma, Győr, 1991.

ROHE, MATHIAS: *Alternative Dispute Resolution among Muslims in Germany and the Debate on 'Parallel Justice*. In Vinding, Niels Valdemar; Račius, Egdunas; Thielmann, Jörn (eds.): *Exploring the Multitude of Muslims in Europe: Essays in Honour of Jørgen S. Nielsen*, Leiden and Boston: Brill, 2018, 89–108.

ROHE, MATHIAS: *Islamic Law in German Courts*. *Hawwa* 1(1):46-59, 2003.  
([https://www.researchgate.net/publication/233548184\\_Islamic\\_Law\\_in\\_German\\_Courts](https://www.researchgate.net/publication/233548184_Islamic_Law_in_German_Courts) Letöltés dátuma: 2023. február 19.)

ROHE, MATHIAS: *Islamic Law in Past and Present*. BRILL, 2014. (<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-/record/display/manifestation/bibEJO00549251/aa7c8a52-c298-46ea-a407-c9079375152f/solr/0/24/0/2/score/DESC> Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

ROHE, MATHIAS: *Paralleljustiz? Chancen und Gefahren außergerichtlicher Streitbeilegung in Deutschland*. *TOA-Magazin*, Vol, 2, Dezember 2013, 34–37.  
(Letöltés dátuma: 2024. augusztus 25.)

ROHE, MATHIAS; JARABA, MAHMOUD: *Paralleljustiz. Eine Studie im Auftrag des Landes Berlin, vertreten durch die Senatsverwaltung für Justiz und Verbraucherschutz*. Berlin: Senatsverwaltung für Justiz und Verbraucherschutz, 2015.

([https://www.ezire.fau.de/files/2022/03/gesamtstudie\\_paralleljustiz\\_berlin\\_rohe\\_jaraba\\_2015.pdf](https://www.ezire.fau.de/files/2022/03/gesamtstudie_paralleljustiz_berlin_rohe_jaraba_2015.pdf)) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 25.

ROSTOVÁNYI ZSOLT: *A németországi muszlim közösségek*. In Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest, 2010. 293-347.

ROSTOVÁNYI ZSOLT: *Az iszlám Nagy-Britanniában*. In Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest, 2010. 349-403.

ROSTOVÁNYI ZSOLT: *Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában*. In Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest, 2010. 13-97.

ROSTOVÁNYI ZSOLT: *Sharia in Great Britain*. In *The Arabist, Budapest Studies in Arabic* 44, 2022. 155-167. (<https://arabist.hu/volumes/volume-44/zsolt-rostovanyi-2022/> Letöltés: 2024. július 14.)

SAHIDATUL CHUSNAYAINI, AYYUS: *Dynamics of Tunisian Polygamy Law in gender perspective*. *Jurisdiction*. 5(2):127. 2017.

([https://www.researchgate.net/publication/313087483\\_DYNAMICS\\_OF\\_TUNISIAN\\_POLYGAMY\\_LAW\\_IN\\_GENDER\\_PERSPECTIVE](https://www.researchgate.net/publication/313087483_DYNAMICS_OF_TUNISIAN_POLYGAMY_LAW_IN_GENDER_PERSPECTIVE)) Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

SALIBA, GEORGE: *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. The MIT Press, 2007. (<https://archive.org/details/islamic-science-and-the-making-of-the-european-renaissance/page/n1/mode/2up>) Letöltés dátuma: . 2020. április 29.)

SAMUEL, GOEFFREY: *Comperative law and its methodology*. In Adams, Maurice; Husa, Jaakko; Oderkerk, Marieke: *Comparative Law Methodology. Volume II., The International Library of Comparative Law, an Elgar Research Collection*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2017.



SAMURI, MOHD AL ADIB; MALEK, MUHAMMAD AL-GHAZALLI ABDOL; ALIAS, MUHAMMAD NAZIR; HOPKINS, PETER: *Hadith of Aisha's Marriage to Prophet Muhammad: An Islamic Discourse on Child Marriage*. In *International Journal of Islamic Thought*, Vol. 21: (June) 2022. 93-105. (<https://www.ukm.my/ijit/wp-content/uploads/2022/06/Mohd-Al-Adib-IJIT-21-June-2021-229.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

SARDAR, ZIAUDDIN: *Managing Diversity: Identity and Rights in Multicultural Europe*." In *How do you know?* Pluto Press London, 2006. 270-287. (<https://archive.org/details/ZiauddinSardarEhsanMasoodHowDoYouKnowReadingZiauddinSardarOnIslamScienceAndCultu/page/n313/mode/2up> Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

SAUNDERS, M., LEWIS, P., THORNHILL, A.: *Research Methods for Business Students*. Harlow: Pearson Education Ltd. 2019. 148-149. ([https://www.researchgate.net/publication/330760964\\_Research\\_Methods\\_for\\_Business\\_Students\\_Chapter\\_4\\_Understanding\\_research\\_philosophy\\_and\\_approaches\\_to\\_theory\\_development](https://www.researchgate.net/publication/330760964_Research_Methods_for_Business_Students_Chapter_4_Understanding_research_philosophy_and_approaches_to_theory_development) Letöltés dátuma: 2024. július 1.)

SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: *Vorlesungen über juristische Methodologie 1802-1842*. In Mazzacane, Aldo (szerk. és bev.): *Studien zur europäischen Rechtsgeschichte*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte. Neue, erweiterte Auflage. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004.

SAYRE, PAUL L.: *Development of Commercial Arbitration Law*. 1928. (<http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3249&context=facpub> Letöltés dátuma: 2016. december 10.)

SCHACHT, JOSEPH: *Islamic Religious Law. The Legacy of Islam*. Oxford, 1979.

SCHAWLOWSKI, DIANA. *The Islamic Mahr in German and in English Courts*. *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law Online*, 16(1), 2010. 147-166. (<https://doi.org/10.1163/22112987-91000245> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

SCHAWLOWSKI, DIANA: *The Islamic Mahr in German and in English Courts*. In *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law* 16 (2010–2011) 147–166.

SCHLOTT, RENÉ: *Deutschlands erste Moschee. Als das Deutsche Reich zum Dschihad rief*. Spiegel Geschichte, 2015. (<https://www.spiegel.de/geschichte/halbmondlager-die-erste-deutsche-moschee-in-wuensdorf-a-1043358.html> Letöltés dátuma: 2023. február 27.)

SCHÜHRER, SUSANNE: *Türkeistämmige Personen in Deutschland. Erkenntnisse aus der Repräsentativuntersuchung „Ausgewählte Migrantengruppen in Deutschland 2015“* (RAM). Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2018. ([https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/wp81-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=12](https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/wp81-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=12) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Shah, Prakash; Foblets, Marie-Claire; Rohe, Mathias (szerk.): *Family, Religion and Law: Cultural Encounters in Europe*. Routledge, 2016. (<https://www.routledge.com/Family-Religion-and-Law-Cultural-Encounters-in-Europe/Shah-Foblets/p/book/9781138245600> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

SINANI, BESNIK: *Albania and Kosovo, The Return of Islam in South-East Europe: Debating Islam and Islamic Practices of Family Law in Albania and Kosovo*. In Berger, Mauritius S. (szerk.): *Applying Shari'a in the West, Facts, Fears and Future of Islamic Rules on Family Relations in the West*, Leiden University Press, 2013, 111-123. (<http://www.oapen.org/search?identifier=617551> Letöltés dátuma: 2019. április 3.)

SIRKECI, IBRAHIM: *Migration from Turkey to Germany: an Ethnic Approach*. In *New Perspectives on Turkey*, Spring-Fall 2003. 189-207 ([https://www.academia.edu/732706/Migration\\_from\\_Turkey\\_to\\_Germany\\_An\\_Ethnic\\_Approach](https://www.academia.edu/732706/Migration_from_Turkey_to_Germany_An_Ethnic_Approach) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

SISKA KATALIN: *A kisebbségi jogok alakulása Törökországban, különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire*. In *Iustum Aequum Salutare*. XII. szám, 2016. ([http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20163sz/11\\_Siska\\_IAS\\_2016\\_3.pdf](http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20163sz/11_Siska_IAS_2016_3.pdf). Letöltés dátuma: 2020. április 28.)

SISKA KATALIN: *Emigrációból migráció. A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól*. In *Jog–Állam–Politika*. 10. évf. 3. sz.

2018. (<https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2018/3/siska.pdf>. Letöltés dátuma: 2020.június 9.)

SJAASTAD, LARRY A.: *The costs and returns of human migration*. In *The Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings. 1962, 80-93. (<https://sci-hub.se/10.1086/258726> Letöltés dátuma: 2023. október 4.)

SMITH, WILLIAM ROBERTSON: *Kinship and Marriage in Early Arabia*. Adam and Charles Black, London, 1907.

SONG, SARAH: *Multiculturalism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), 2020. (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism/> Letöltés dátuma: 2024. július 8.)

SPEILHAUS, RIEM: *Germany*. In CESARI, JOCELYNE: *The Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, 2015. 104-157.

SPENCER, KATHERINE: *Mahr as Contract: Internal Pluralism and External Perspectives*. In *Oñati Socio-Legal Series*, 2011/Vol. 1, No. 2. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1898527](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1898527) Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

STARK, ODED; BLOOM, DAVID E.: *The New Economics of Labor Migration*. *The American Economic Review*, vol. 75, no. 2, 1985, 173–78. JSTOR (<http://www.jstor.org/stable/1805591> Letöltés dátuma: 2023. október 5.)

STARK, ODED; TAYLOR, J. EDWARD: *Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation*. In *The Economic Journal*, vol. 101, no. 408, 1991, 1163–78. JSTOR. (<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2234433?uid=3738216&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=56005151013>) Letöltés dátuma: 2023. október 6.)

SULAJ, ANXHELA: *Law and Religion in Albania, Religious Diversity and Coexistence, Albania as a Model of Tolerance and Coexistence*. European Academy of Legal Theory, Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, 2024. ([https://www.academia.edu/120669926/LAW\\_AND\\_RELIGION\\_IN\\_ALBANIA\\_REL](https://www.academia.edu/120669926/LAW_AND_RELIGION_IN_ALBANIA_REL)

IGIOUS DIVERSITY AND COEXISTENCE ALBANIA AS A MODEL OF TOLERANCE AND COEXISTENCE Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

SULOK ZOLTÁN: *Muslim minority in Hungary*. In Paper for the Warsaw Symposium for the Muslim minorities in Eastern- and Central Europe 8–10th December 2010, Budapest, 76–85., 2010.

SZALAI MIKLÓS: *Az 1916. évi VII. törvénycikk – Az iszlám vallás legalizálása Magyarországon*. In Történelmi Szemle LII, 2010/4, 593–601.

([https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2010-4/593-602\\_szalai.pdf](https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2010-4/593-602_szalai.pdf)

Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

SZATHMÁRY BÉLA: *Magyar egyházjog*. Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

SZEIBERT ORSOLYA: *A vallási jogok alkalmazása a bontóperekben és az öröklési jogvitákban az EU kollíziós jogának keretei között - Thomas Rauscher professzor díszdoktori előadása az ELTE-n*. In Családi Jog 2016/2. szám, 54.

SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ: *A háromszéki hozomány a 19. században*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumért Közalapítvány, Szentendre, 2015.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Akadémiai Kiadó Zrt. 2003.

TAYLOR, CHARLES: *Politics of recognition*. In Multiculturalism. Princeton University Press, New Jersey, 1994. 25-74.

(<https://archive.org/details/politicsofrecognition/page/n23/mode/2up> Letöltés dátuma: 2024. július 25.)

TIBI, BASSAM: *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft*. C. Bertelsmann, 1998.

TODARO, MICHAEL P.: *A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries*. In the American Economic Review, vol. 59, no. 1, 1969, 138–48. JSTOR (<http://www.jstor.org/stable/1811100> Letöltés dátuma: 2023. október 5.)

TORRANCE, DAVID: *The relationship between church and state in the United Kingdom*. UK Parliament, 2023. (<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8886/CBP-8886.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 6.)

TRUNKOS ANITA KRISZTINA: *A házassági vagyoni jog szabályozása a magyar általános polgári törvénykönyv 1900-as tervezetében*. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2014/Tomus 32, 113-131. ([https://matarka.hu/cikk\\_list.php?fusz=125995](https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=125995), Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

TUCKER, JUDITH E.. *Women, Family, and Gender in Islamic Law*. Cambridge University Press, 2008. (<https://ebookcentral.proquest.com/auth/lib/szeged-ebooks/login.action?returnURL=https%3A%2F%2Febookcentral.proquest.com%2Flib%2Fszeged-ebooks%2Fdetail.action%3FdocID%3D367052> Letöltés dátuma: 2024. július 15.)

VARSÁNYI BENEDEK: *A vallásfelekezetek finanszírozásának egyes kérdései*. OTDK Állam- és jogtudományi szekciója, Szociális jogi és egyházjogi tagozata, 2003. ([https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34753/VarsanyiBenedek-Vallasfelekezetek\\_unpw.pdf](https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34753/VarsanyiBenedek-Vallasfelekezetek_unpw.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 7.)

VÉKONY DÁNIEL: *Emlék, mások és emlékmások: A kollektív emlékezet, mint multikulturális kormányzati eszköz a brit többségi társadalom és a muszlim kisebbségi csoportok közötti társadalmi koherencia növelésében*. Budapest, 2017. (<http://phd.lib.uni-corvinus.hu/972/> Letöltés dátuma: 2023. november 26.)

VISRAM, ROZINA: *Ayahs, Lascars and Princes: The Story of Indians in Britain 1700-1947*. Routledge, Abingdon-on-Thames, 2016. ([https://books.google.hu/books?id=1ppGCgAAQBAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs\\_to\\_c\\_r&cad=4#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=1ppGCgAAQBAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_to_c_r&cad=4#v=onepage&q&f=false) Letöltés dátum: 2017. április 4.)

VOICU, ANCA: *Immigration and Integration Policies in the UK*. In *Romanian Journal of European Affairs*. Vol. 9, No. 2. 2009. ([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1420055](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1420055). Letöltés dátuma: 2017. április 4.)

VORA, VISHAL: *The Continuing Muslim Marriage Conundrum: The Law of England and Wales on Religious Marriage and Non-Marriage in the United Kingdom*. Journal of Muslim Minority Affairs, 2020. (<https://doi.org/10.1080/13602004.2020.1744839>  
Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

VORA, VISHAL: *The Continuing Muslim Marriage Conundrum: The Law of England and Wales on Religious Marriage and Non-Marriage in the United Kingdom*. In Journal of Muslim Minority Affairs Vol. 40, No. 1, 2020. 148-162.  
(<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13602004.2020.1744839#abstract>  
Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Wafa, ZAEIN; IZZUDDIN, AHMAD; ROSIDI, ACHMAD: *Age Limit of Marriage in Islamic Family Law: A Comparative Study between Morocco, Pakistan, Malaysia, and Indonesia*. In Al-Bayyinah Volume 8 No. 2024. (<https://www.jurnal.iain-bone.ac.id/index.php/albayyinah/article/view/6351/pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

WALKER, IAN; SMITH, HEATHER J.: *Relative Deprivation, Specification, Development, and Integration*. Cambridge University Press, 2002.  
(<http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001018437.pdf> Letöltés dátuma: 2023. október 6.)

WATT, WILLIAM MONTGOMERY: *Az iszlám rövid története*, Akkord Kiadó, 2000.

WEISS EMÍLIA: *Az új Ptk. és a családjogi viszonyok szabályozása*. In Polgári Jogi Kodifikáció, 2000/2. szám, 4-5. (<https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2012/11/2000-2PJK.pdf> Letöltés dátuma: 2019. január 4.)

WELLER, PAUL, CHERUVALLIL-CONTRACTOR, SARIYA: *Muslims in the UK*. In BURCHARDT, M., MICHALOWSKI, I. (szerk.): *After Integration. Islam und Politik*. Springer VS, Wiesbaden, 2015. 303–325.  
([https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-02594-6\\_16#citeas](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-02594-6_16#citeas) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 13.)

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH VON: *Projekt Zuwanderung und Integration. Türken in Deutschland – Einstellungen zu Staat und Gesellschaft*. Projekt Zuwanderung

und Integration. Nr. 53/2001, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin, 2001.  
([https://web.archive.org/web/20110102151208/http://www.kas.de/db\\_files/dokumente/arbeitspapiere/7\\_dokument\\_dok\\_pdf\\_12\\_1.pdf](https://web.archive.org/web/20110102151208/http://www.kas.de/db_files/dokumente/arbeitspapiere/7_dokument_dok_pdf_12_1.pdf) Letöltés dátuma: 2023. február 27.)

WILDT, CAROLIN: *Kann Morden Ehre sein? Ursachen von Ehrenmorden in Deutschland am Beispiel Hatun Sürücü*. Diplomica Verlag, 2014.  
(<https://books.google.hu/books?id=CluwBQAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

WINNIFRITH, TOM: *Albania and the Ottoman Empire*. In WINNIFRITH, TOM (szerk.): *Perspectives on Albania*. Warwick Studies in the European Humanities. Palgrave Macmillan, London.1992. ([https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-22050-2\\_6](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-22050-2_6) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 21.)

WUNDERLICH, DANIEL: *Demographics of Immigration: The United Kingdom*. In SOM Working Paper. No. 2011-10. 2011.  
([https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1990231](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1990231). Letöltés dátuma: 2020. április 3.)

WUNN, INA: *Neue Wege für Musliminnen in Europa*. Bundeszentrale für politische Bildung, 2011. (<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/33143/neue-wege-fuer-musliminnen-in-europa/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

YASSARI, NADJMA: *Islamisches Familienrecht auf Wanderschaft: Die Brautgabe und ihre Integration in das deutsche Recht*. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, Hamburg, 2014. ([https://www.mpg.de/8893596/jb\\_2014](https://www.mpg.de/8893596/jb_2014) Letöltés dátuma: 2023. március 6.)

YILDIZ, KERIM: *The Kurds in Turkey. EU Accession and Human Rights*. Pluto Press, London, 2005. ([https://www.academia.edu/5850968/The\\_Kurds\\_in\\_Turkey?sm=b](https://www.academia.edu/5850968/The_Kurds_in_Turkey?sm=b) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

ZWEIGERT, KONRAD; KÖTZ, HEIN: *Introduction to Comparative Law*. Clarendon Press, Oxford, 2011.

## Egyéb források

2021 Report on International Religious Freedom: Albania, U.S. Department of State (<https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/albania/>)  
Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

Ahmadiyya Muslim Community honlapja (<https://www.ahmadiyya-islam.org/questions/what-is-the-ahmadiyya-muslim-community/>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Ahmadiyya Muslim Jamaat Deutschland honlapja (<https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung/>) Letöltés dátuma: 2024. június 4.)

AKYOL, ÇİĞDEM: *Zuhause in Almanya - 50 Jahre türkische Einwanderung in Deutschland*. Heinrich Böll Stiftung, 2011.  
([https://heimatkunde.boell.de/de/2013/11/18/zuhause-almanya-50-jahre-t%C3%BCrkische-einwanderung-deutschland?gad\\_source=1&gclid=EAIaIQobChMIpfWzlqT6hwMVMRWiAx0dRy7TEAAYASAAEgLTJPD\\_BwE](https://heimatkunde.boell.de/de/2013/11/18/zuhause-almanya-50-jahre-t%C3%BCrkische-einwanderung-deutschland?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIpfWzlqT6hwMVMRWiAx0dRy7TEAAYASAAEgLTJPD_BwE)) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

ALGAR, HAMID: *Āyatallāh*. In Yarshater, Ehsan (ed.). *Encyclopædia Iranica*. Fasc. 2. Vol. III (Online ed.). New York, NY: Bibliotheca Persica Press. p. 133.  
(<https://www.iranicaonline.org/articles/ayatallah>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)

*Anzahl der Ausländer aus der Türkei in Deutschland von 2001 bis 2022*. Statista Research Department, 2023.  
(<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152911/umfrage/tuerken-in-deutschland-seit-2001/>) Letöltés dátuma: 2023. február 25.)

*Anzahl der Mitglieder in Religionsgemeinschaften in Deutschland*. (Stand variiert von 2005 bis 2020; in Millionen), Statista Research Department, 2022.  
(<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/37028/umfrage/mitglieder-in-religionsgemeinschaften-in-deutschland/>) Letöltés dátuma: 2023. február 25.)



ASLAM, MADIA: *FAQs about Mahr/Dowry*. Gardner Leader, 2022.

(<https://www.gardner-leader.co.uk/insights/latest-articles/faqs-about-mahr-dowry/>)

Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

Az egyházak jogi szabályozása, Infójegyzet 2018/31. Országgyűlés Hivatala, Közggyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat.

([https://www.parlament.hu/documents/10181/1479843/Infojegyzet\\_2018\\_31\\_egyhazak\\_jogi\\_szabalyozasa.pdf/f8754083-6723-0154-858c-2a2cd6e43d50](https://www.parlament.hu/documents/10181/1479843/Infojegyzet_2018_31_egyhazak_jogi_szabalyozasa.pdf/f8754083-6723-0154-858c-2a2cd6e43d50)) Letöltés dátuma:

2024. augusztus 9.)

Az emberi jogok európai egyezménye (EJEE) EUR-Lex ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:eu\\_human\\_rights\\_convention](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:eu_human_rights_convention)) Letöltés

dátuma: 2024. augusztus 6.)

*Az iszlám házassági szerződés legfontosabb elemei*. A Magyarországi Muszlimok

Egyházának honlapja. ([https://iszlam.com/iszlam-az-elet-vallasa/csalad-az-](https://iszlam.com/iszlam-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlamban/item/583-az-iszlam-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei)

[iszlamban/item/583-az-iszlam-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei](https://iszlam.com/iszlam-az-elet-vallasa/csalad-az-iszlamban/item/583-az-iszlam-hazassagi-szerzodes-legfontosabb-elemei)) Letöltés

dátuma: 2023. március 6.)

AZZOUZ, FOUZIA: *Will the UK's sharia councils struggle to meet the challenge of Covid*

*divorces?* The Conversation, 2020. (<https://theconversation.com/will-the-uks-sharia-councils-struggle-to-meet-thechallenge-of-covid-divorces-145642>) Letöltés dátuma:

2024. július 17.)

BALCI, GÜNER: *Junge Muslime und die sexuelle Selbstbestimmung*. *Der Jungfrauenwahn*. Deutschlandfunk Kultur, 2016.

(<https://www.deutschlandfunkkultur.de/junge-muslime-und-die-sexuelle-selbstbestimmung-der-100.html>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

BECKMANN, CHRISTA: *Türkische Kinder sprechen kaum Deutsch*. Die Welt, 2003.

(<https://www.welt.de/print-welt/article508267/Tuerkische-Kinder-sprechen-kaum-Deutsch.html>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Bevett egyházak Magyarországon, Egyházi Nyilvántartó Rendszer

(<https://egyhaz.me.gov.hu/>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 9.)

Bezirksamt Friedrichshain-Kreuzberg von Berlin, Abteilung Gesundheit, Soziales und Beschäftigung: *Bezirkliche Gesundheitsberichterstattung— Spezialbericht 2011-1 —Zur gesundheitlichen und sozialen Lage von Kindern im Berliner Bezirk Friedrichshain-Kreuzberg*. 2011.

([https://digital.zlb.de/viewer/api/v1/records/15533737\\_2010/files/images/2010.pdf/full.pdf](https://digital.zlb.de/viewer/api/v1/records/15533737_2010/files/images/2010.pdf/full.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Birmingham Central Mosque, Marriage Registrations at Birmingham Central Mosque

(<https://centralmosque.org.uk/wp-content/uploads/2021/12/Marriage-Procedure.pdf> letöltés dátuma: 2024. február 15.)

Botschaft der Republik Armenien in Deutschland

(<https://germany.mfa.am/de/community-overview/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "*Ahl al-Kitāb*". Encyclopedia Britannica, 2016. (<https://www.britannica.com/topic/Ahl-al-Kitab>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 14.)

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "*Commonwealth of Independent States*". *Encyclopedia Britannica*, 2024. (<https://www.britannica.com/topic/Commonwealth-of-Independent-States>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "*laissez-faire*". Encyclopedia Britannica, 2024. (<https://www.britannica.com/money/laissez-faire>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 21.)

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "*Morisco*". Encyclopedia Britannica, 2013. (<https://www.britannica.com/topic/Morisco>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 14.)

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. „*Human migration*”. Encyclopaedia Britannica, 2023. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/275738/human-migration> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 28.)

BROTTON, JERRY: *The First Muslims in England*. BBC News, 2016.

(<http://www.bbc.com/news/magazine-35843991>. Letöltés dátuma: 2017. április 4.)

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Das Bundesamt in Zahlen 2019.

(<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/BundesamtinZahlen/bundesamt-in-zahlen-2019.html?nn=284738> Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

Cambridge Central Mosque honlapja

(<https://cambridgecentralmosque.org/weddings/#1641854485461-e865c437-be05>

Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

CASCIANI, DOMINIC: *The Battle over Mosque Reform*. BBC News, 2007.

([http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk\\_news/magazine/7118503.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7118503.stm). Letöltés dátuma: 2017. április 5.)

*Child marriage data*. UNICEF, 2024. (<https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

CHOI, NAOMI: *Rule of law*. Encyclopaedia Britannica, 2024.

(<https://www.britannica.com/topic/rule-of-law> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 9.)

CIA WORD FACTBOOK: *Albania*. 2019.

(<https://www.cia.gov/LIBRARY/publications/the-world-factbook/geos/al.html> Letöltés dátuma: 2019. április 9. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/albania/#people-and-society> Letöltés dátuma: 2024. február 23.)

Commonwealth honlapja, *Member countries* (<https://thecommonwealth.org/our-member-countries> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)

Commonwealth honlapja, *Our History* (<https://thecommonwealth.org/history> Letöltés dátuma: 2024. július 16.)

*Das Bundesamt in Zahlen 2016. Asyl, Migration und Integration*. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2017.

([https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/BundesamtinZahlen/bundesamt-in-zahlen-2016.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=16](https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/BundesamtinZahlen/bundesamt-in-zahlen-2016.pdf?__blob=publicationFile&v=16) Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

*Der türkisch-kurdische Konflikt erreicht Deutschland*. RedaktionsNetzwerk

Deutschland, 2019. (<https://www.rnd.de/politik/der-turkisch-kurdische-konflikt->

[erreicht-deutschland-J3HP5LEUB2LO36KDX23PTKZ76A.html](#) Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

Deutsche Islam Konferenz honlapja ([https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/Startseite/startseite\\_node.html](https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/Startseite/startseite_node.html) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

*endogámia*, Magyar Katolikus Lexikon  
(<https://lexikon.katolikus.hu/E/endog%C3%A1mia.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

ENGIN, KENAN: *Für eine neue deutsche Kurdenpolitik*. Die Zeit, 2016.  
([https://www.zeit.de/politik/ausland/2016-12/kurden-deutschland-tuerkei-syrien?utm\\_referrer=https%3A%2F%2Fwww.bing.com%2F](https://www.zeit.de/politik/ausland/2016-12/kurden-deutschland-tuerkei-syrien?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.bing.com%2F) Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

ENGIN, PROF. DR. KENAN: *100 Jahre kurdische Einwanderung nach Deutschland*. Magazin, 2010. (<https://www.migazin.de/2020/01/23/chronologie-100-jahre-kurdische-einwanderung-nach-deutschland/> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*EU Action Plan on Integration and Inclusion (2021-2027)*. European Website on Integration, 2020. ([https://migrant-integration.ec.europa.eu/news/ec-reveals-its-new-eu-action-plan-integration-and-inclusion-2021-2027\\_en](https://migrant-integration.ec.europa.eu/news/ec-reveals-its-new-eu-action-plan-integration-and-inclusion-2021-2027_en) Letöltés dátuma: 2024. július 8.)

EU Open Data Portal: *Special Eurobarometer 493: Discrimination in the EU (including LGBTI)*. 2019.  
([https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251\\_91\\_4\\_493\\_ENG/resource/4cf07291-1547-431e-a5cd-cf3ff5761e3d](https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG/resource/4cf07291-1547-431e-a5cd-cf3ff5761e3d). Letöltés dátuma: 2020. április 30.)

Eurobarometer honlapja, *What is the Eurobarometer*  
(<https://europa.eu/eurobarometer/about/eurobarometer> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)

EURONEWS: *Az ország, ahol még él a vérbosszú intézménye*, 2016. október 21.  
(<https://hu.euronews.com/2016/10/21/az-orszag-ahol-meg-el-a-verbosszu-intezmenye> Letöltés dátuma: 2019. április 13.)

European Commission, *irregular migration*, EMN Asylum and Migration Glossary ([https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/irregular-migration\\_en](https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/irregular-migration_en) Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

*frauen leben – Familienplanung und Migration im Lebenslauf*. Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2010. (<https://shop.bzga.de/pdf/13050500.pdf> Letöltés dátuma: 2023. március 10.)

*Fühlt sich an wie Istanbul: Der Steindamm*. Mit Vergnügen Hamburg (<https://hamburg.mitvergnuegen.com/tipps/fuehlt-sich-an-wie-istanbul-der-steindamm/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

GÁJER LÁSZLÓ: *Centenárium – Assisi szellemében a békéért*. 2020. (<https://www.magyarurir.hu/hirek/assisi-szelleme> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

Germany, UNHCR. (<https://www.unhcr.org/countries/germany> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 13.)

*Getting married*. Citizens Advice UK. (<https://www.citizensadvice.org.uk/family/living-together-marriage-and-civil-partnership/getting-married/#:~:text=All%20couples%20can%20marry%20if,partnership%20which%20has%20been%20dissolved>. Letöltés dátuma: 2024. április 6.)

GOHIR, SHAISTA: *Information and guidance on Muslim marriage and divorce in Britain*. Muslim Women's Network UK, 2016. ([https://www.mwnuk.co.uk//go\\_files/resources/MWNU%20Marriage\\_Divorce%20Report\\_WEB2.pdf](https://www.mwnuk.co.uk//go_files/resources/MWNU%20Marriage_Divorce%20Report_WEB2.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)

Gül Baba Örökségvédő Alapítvány honlapja (<https://gulbabaalapitvany.hu/#GBTurbeje> Letöltés dátuma: 2024. február 23.)

GÜL, RUKIYE: *Ehen in Deutschland – eine muslimische Perspektive*. Islam iQ, 2016. (<https://www.islamiq.de/2016/11/19/ehen-in-deutschland-eine-muslimischer-perspektive/> Letöltés ideje: 2023. március 11.)

*Házassági vagyoni jogi rendszerek*. Németország. European e-Justice Portal, 2022. ([https://e-justice.europa.eu/36686/HU/matrimonial\\_property\\_regimes?GERMANY&member=1](https://e-justice.europa.eu/36686/HU/matrimonial_property_regimes?GERMANY&member=1) Letöltés dátuma: 2023. március 6.)

*How Many Muslims Live In Ukraine?* Official website of Ukraine, 2024. (<https://war.ukraine.ua/faq/ukraine-muslim-population/> Letöltve: 2024. március 28.)

IRANBOMY, SEYED SHAHRAM: *Islam, Iran, Morgengabe und das deutsche Familienrecht*. Anwalt.du, 2007. ([https://www.anwalt.de/rechtstipps/islam-iran-morgengabe-und-das-deutsche-familienrecht\\_000769.html](https://www.anwalt.de/rechtstipps/islam-iran-morgengabe-und-das-deutsche-familienrecht_000769.html) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 20.)

Islamic Information, Documentation and Certification GmbH – a független és nemzetközileg akkreditált vizsgáló és tanúsítószervezet *halal* élelmiszerek és szolgáltatások területén. (<https://www.iidc.eu/hu> Letöltés dátuma: 2022. január 12.)

*Islamic Legal Systems*, Judiciaries Worldwide (<https://judiciariesworldwide.fjc.gov/islamic-legal-systems> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 25.)

*Islamische bzw. muslimische Scheidung: Wird sie in Deutschland anerkannt?* scheidung.org, 2023. (<https://www.scheidung.org/islamische-scheidung/> Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

Islamische Gemeinschaft Milli Görüş honlapja (<https://www.igmg.org/selbstdarstellung/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

*Islamische Hochzeit: Was gilt für Braut- oder Morgengabe nach der Scheidung?* anwaltssuche.de, 2023. ([https://www.anwaltssuche.de/aws/tuerkische\\_hochzeit\\_brautschmuck.artikel](https://www.anwaltssuche.de/aws/tuerkische_hochzeit_brautschmuck.artikel) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

*Islamische Trauung: Voraussetzungen, Ablauf und Bräuche der islamischen Eheschließung.* Antrag24.de (<https://www.antrag24.de/c/islamische-trauung/> Letöltés dátuma: 2023. március 11.)

Islamische Verbände in Deutschland, Mediendienst Integration, 2018/2021. ([https://mediendienst-integration.de/fileadmin/Dateien/informationpapier\\_islamverbaende.pdf](https://mediendienst-integration.de/fileadmin/Dateien/informationpapier_islamverbaende.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland honlapja (<https://www.islamrat.de/ueber-uns/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

*Islám Egyház - Jótékonyági Béke Alapítvány.* Itt Lakunk honlap, 11. kerület, 2012. (<https://11.kerulet.ittlakunk.hu/templom/121118/islam-egyhazi-jotekonyasagi-beke-alapitvany> Letöltés dátuma: 2023. január 25.)

JANA, O.: *EuGH-Urteil: Scheidung vor Scharia-Gericht muss nicht anerkannt werden.* scheidung.org, 2018. (<https://www.scheidung.org/eugh-urteil-scheidung-vor-scharia-gericht-muss-nicht-erkannt-werden/> Letöltés dátuma: 2023. március 9.)

KALISCH, PROF. DR. MUHAMMAD: *Die Ehe nach islamischem und deutschem Recht.* 2012. (<https://r-islam.com/de/index.php/beitr%C3%A4ge/islam/verschiedenes/498-Islamisches-Ehe-und-Familienrecht> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*Kalkuttai Szent Teréz, Apor Vilmos Katolikus Főiskola* ([https://avkf.hu/wp-content/uploads/2018/11/szent\\_kalkuttai\\_terez.pdf](https://avkf.hu/wp-content/uploads/2018/11/szent_kalkuttai_terez.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

KANDEMIR, ELIF ZEHRA: *Islamische Eheschließungen in Europa – eine Übersicht.* Islam iQ, 2022. (<https://www.islamiq.de/2022/09/03/islamische-ehen-in-europa-eine-uebersicht/> Letöltés ideje: 2023. március 11.)

*Katholisch islamische Ehen Eine Handreichung,* Erzdiözese München und Freising (<https://www.erzbischof-muenchen.de/cms-media/media-41954020.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

Katolikus Egyház Katekizmusa, 1210. bekezdés. (<http://www.katolikus.hu/kek/> Letöltés dátuma: 2024. február 27.)

KELLER, CLAUDIA: *Fünf Fakten über Staat und Religion*. Deutschland.de, 2024. (<https://www.deutschland.de/de/topic/politik/staat-und-religion-in-deutschland-die-fuenf-wichtigsten-fakten#:~:text=Religion%20und%20Staat%20sind%20getrennt,keiner%20Religion%20an%3B%20Tendenz%20steigend>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

KERN, SOEREN: Islamic Law's Foothold in German Legal System. Gatestone Institute, International Policy Council, 2013. (<https://www.gatestoneinstitute.org/3753/islamic-law-german-legal-system> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*Key Migration Terms*. International Organization for Migration (<http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/key-migration-terms/lang/en#Migrant> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 28.)

*Kik a kurdok?* Euronews, 2017. (<https://hu.euronews.com/2017/09/26/kik-a-kurdok> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

Komitetit Shtetëror për Kultet, az albán Állami Vallásügyi Bizottság honlapja (<https://kshk.gov.al/kreu/baza-ligjore/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

Komunitetit Mysliman të Shqipërisë (KMSH) honlapja (<https://www.kmsh.al/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

Körperschaftsstatus, Bundesministerium des Innern und für Heimat (<https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher-zusammenhalt/staat-und-religion/koerperschaftsstatus/koerperschaftsstatus-node.html;jsessionid=AF3BBFC4631DAE4589A571D23092F592.live861> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 7.)

KRAMER, STEPHANIE: *Polygamy is rare around the world and mostly confined to a few regions*. Pew Research Center, 2020. (<https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/12/07/polygamy-is-rare-around-the-world-and-mostly-confined-to-a-few-regions/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)



LANG-LENDORFF, ANTJE: *Türken gehen in Berlin unter*. TAZ Verlags- und Vertriebs GmbH (<https://taz.de/Schockierende-Zahlen/!5176721/#:~:text=Weil%20in%20Berlin%20die%20Erwerbslosigkeit,Dritte%20war%202005%20arbeitslos%20gemeldet>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

LAUER, CÉLINE; SIEMS, DOROTHEA; EHRENTAUT, D.: *Türken sind die Sorgenkinder der Integration*. Die Welt, 2010. (<https://www.welt.de/politik/deutschland/article7222075/Tuerken-sind-die-Sorgenkinder-der-Integration.html> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

LEY, JULIA: *Alman-Musliminnen. Warum Frauen in Deutschland zum Islam konvertieren*. Deutschlandfunk, 2023. (<https://www.deutschlandfunk.de/die-alman-musliminnen-warum-frauen-in-deutschland-zum-islam-konvertieren-dlf-13996381-100.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

LIPPAY GYULA (szerk.): *Budai Napló* 36. évfolyam, 4. szám, Budapest, 1938. február 10., 1, *A budai főmufti adja össze mohamedán rítus szerint Zogu királyt és Apponyi Geraldine grófnőt*. ([https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK\\_HelyiLapok\\_BudaiNaplo\\_1938/?pg=32&layout=s&query=Zogu](https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK_HelyiLapok_BudaiNaplo_1938/?pg=32&layout=s&query=Zogu) Letöltés dátuma: 2019. április 10.)

Liverpool Muslim Society, Marriage / Nikah Appointment (<https://www.liverpoolmuslimsociety.org.uk/marriage-nikah-appointment/> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

Magyar Iszlám Közösség (<http://magyariszlam.hu/mikmagyar/news.php> , <http://magyariszlam.hu/mikmagyar/viewpage.php> Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

Magyar Katolikus Lexikon, *jegyajándék* szócikk. (<http://lexikon.katolikus.hu/J/jegyaj%C3%A1nd%C3%A9k.html> Letöltés dátuma: 2018. december 22.)

Magyar Katolikus Lexikon, *leányrablás* szócikk. (<http://lexikon.katolikus.hu/L/le%C3%A1nyrabl%C3%A1s.html> Letöltés dátuma: 2018. december 22.)

*Magyarország: A népesség - demográfiai helyzet, nyelvek, vallások.* Központi Statisztikai Hivatal (KSH), 2021. ([https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-35\\_hu](https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-35_hu) Letöltés dátuma: 2021. november 25.)

Magyarországi Muszlimok Egyháza (<https://iszlam.com/> Letöltés dátuma 2021. május 31.)

*Mahr – Potential Capital Liability on Divorce - UAE and English Divorce Proceedings.* James Berry & Associates Legal Consultants, 2021. (<https://jamesberrylaw.com/news-details/1273/mahr-%e2%80%93-potential-capital-liability-on-divorce-uae-and-english-divorce-proceedings> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

Maps of the World, Current, Credible, Consistent: *What countries recognize/accept Sharia Law?* (<https://www.mapsofworld.com/answers/world/countries-recognizeaccept-sharia-law/> Letöltés dátuma: 2024. július 19.)

*Marriage in Germany.* German Missions in the United States. (<https://www.germany.info/us-en/service/04-FamilyMatters/marriage-in-germany/922550> Letöltés dátuma: 2024. április 6.)

*Migrate.* Merriam-Webster, An Encyclopaedia Britannica Company, (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/migrate> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 28.)

Migration Policy Institute: *Arab Spring and Fear of Migrant Surge Expose Rift in EU Immigration Policy Circles.* 2011. (<https://www.migrationpolicy.org/article/arab-spring-and-fear-migrant-surge-expose-rift-eu-immigration-policy-circles>. Letöltés dátuma: 2020. április 3.)

MUGHNIYYA, MUHAMMAD JAWAD: *Marriage according to the Five Schools of Islamic Law.* Al-Islam.org (<https://www.al-islam.org/marriage-according-five-schools-islamic-law-muhammad-jawad-mughniyya/al-mahr> letöltés dátuma: 2024. augusztus 13.)

Muslim Arbitration Tribunal (<http://www.matribunal.com/history.php> Letöltés dátuma: 2016. december 7.)

Muslim Population by Country 2024. World Population Review.

(<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-population-by-country>

Letöltés dátuma: 2024. július 19.)

Muslim Women's Network UK honlapja (<https://www.mwnuk.co.uk/> Letöltés dátuma:

2024. augusztus 15.)

Németországi Albán Iszlám Közösségek Szövetségének honlapja

(<https://www.uiazd.de/historiku/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Népszámlálási adatbázis, Központi Statisztikai Hivatal.

(<https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/#/> Letöltés dátuma: 2024. február 24.)

Office for National Statistics, United Kingdom: *Full story: What does the Census tell us about religion in 2011?* 2013.

(<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/fullstorywhatdoesthecensustellusaboutreligionin2011/2013-05-16>

Letöltés dátuma: 2017. április 17.)

Office for National Statistics, United Kingdom: *Religion, England and Wales: Census 2021.* 2022.

(<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/bulletins/religionenglandandwales/census2021#cite-this-statistical-bulletin> Letöltés dátuma:

2024. február 11.)

Pew Research Center: *About Pew Research Center.*

(<https://www.pewresearch.org/about/> Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

Pew Research Center: *Europe's Growing Muslim Population.* 2017.

(<https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> Letöltés

dátuma: 2019. december 29.)

Pew Research Center: *Mapping the Global Muslim Population.* 2009.

([https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-](https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/)

[population/](https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/) Letöltés dátuma: 2024. július 10.)

Pew Research Center: *Polygamy is rare around the world and mostly confined to a few regions*. 2020. (<https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/12/07/polygamy-is-rare-around-the-world-and-mostly-confined-to-a-few-regions/> Letöltés dátuma? 2023. március 3.)

Pew Research Center: *The Future of Global Muslim Population. Projections for 2010-2030*. 2011. (<http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf>. Letöltés dátuma: 2020. április 2.)

*poligámia*, Közzolgálati Online Lexikon (<https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/poligamia/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

Political guidelines of the European Commission 2019-2024. ([https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87\\_en?filename=political-guidelines-next-commission\\_en.pdf](https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf) Letöltés dátuma: 2024. július 8.)

PRESTON, CHARLES: *Secularism*. Encyclopaedia Britannica, 2024. (<https://www.britannica.com/topic/secularism> letöltés dátuma: 2024. augusztus 13.)

*Preventing child marriage*. UNICEF Europe and Central Asia (<https://www.unicef.org/eca/what-we-do/child-marriage> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

PÜRCKHAUER, ANDREA: *Wie viele Kurdischstämmige leben in Deutschland?* Mediendienst Integration, 2019. (<https://mediendienst-integration.de/artikel/wie-viele-kurdischstaemmige-leben-in-deutschland.html> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

RANDOLPH, ERIC; NOORANI, ALI: *Iran pre-nups land thousands of men in jail*. Arab News, 2018. (<https://www.arabnews.com/node/1070671/%7B%7B> Letöltés dátuma: 2024. július 28.)

Religionsverfassungsrecht, Bundesministerium des Innern und für Heimat (<https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher->

[zusammenhalt/staat-und-religion/religionsverfassungsrecht/religionsverfassungsrecht-node.html](#) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

ROBINSON, KALI: *Understanding Sharia: The Intersection of Islam and the Law*. The Council on Foreign Relations (CFR), 2021.

(<https://www.cfr.org/backgrounder/understanding-sharia-intersection-islam-and-law>

Letöltés dátuma: 2024. augusztus 10.)

ROSENTHAL, ERWIN I.J.: "Averroës". Encyclopedia Britannica, 2024.

(<https://www.britannica.com/biography/Averroes>. Letöltés dátuma: 2024. augusztus

14.)

SCHÄFERS, VON BURKHARD: *Islamunterricht an deutschen Schulen. Auf der Suche nach einheitlichen Unterrichtsinhalten*. Deutschlandfunk, 2014.

(<https://www.deutschlandfunk.de/islamunterricht-an-deutschen-schulen-auf-der-suche-nach-100.html> Letöltés dátuma: 2023. február 27.)

*Scheidung muslimischer Ehe nach deutschem Recht*. Deutscher Anwalt Verein,

Arbeitsgemeinschaft Familienrecht, 2016. ([https://familienanwaelte-](https://familienanwaelte-dav.de/de/unterhalt/beschl%C3%BCsse/scheidung-muslimischer-ehe-nach-deutschem-recht)

[dav.de/de/unterhalt/beschl%C3%BCsse/scheidung-muslimischer-ehe-nach-deutschem-recht](https://familienanwaelte-dav.de/de/unterhalt/beschl%C3%BCsse/scheidung-muslimischer-ehe-nach-deutschem-recht) Letöltés dátuma: 2023. március 7.)

SCHELIHA, ARNULF VON; KRAUSEN, HALIMA: *Partnerschaft, Ehe und Familie*.

Handbuch christlich-islamischer Dialog, 2014. ([https://handbuch-cid.de/wp-](https://handbuch-cid.de/wp-content/uploads/2023/03/handbuch-cid.de_partnerschaft-ehe-und-familie.pdf)

[content/uploads/2023/03/handbuch-cid.de\\_partnerschaft-ehe-und-familie.pdf](https://handbuch-cid.de/wp-content/uploads/2023/03/handbuch-cid.de_partnerschaft-ehe-und-familie.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

Secretary of State for the Home Department: *The independent review into the application of sharia law in England and Wales*. 2018.

(<https://www.gov.uk/government/publications/applying-sharia-law-in-england-and-wales-independent-review> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

SIPOS PÉTER: Magyarország a második világháborúban. Emberveszteségek a második világháborúban Európában. Budapest, 1997. ([https://www.arcanum.com/hu/online-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-)

[kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-)

[F062E/tablazatok-F0EE6/embervesztesegek-a-masodik-vilaghaboruban-europaban-F0F30/](#) Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

Staatsangehörigkeitsrecht, Bundesministerium des Innern und für Heimat  
(<https://www.bmi.bund.de/DE/themen/verfassung/staatsangehoerigkeit/staatsangehoerigkeitsrecht/staatsangehoerigkeitsrecht-node.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

*Syria – Brief History*, Syrian Law Journal, 2016.  
(<https://www.syria.law/index.php/brief-history/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

*Syria Refugee Crisis – Globally, in Europe and in Cyprus*. UNHCR, 2021.  
(<https://www.unhcr.org/cy/2021/03/18/syria-refugee-crisis-globally-in-europe-and-in-cyprus-meet-some-syrian-refugees-in-cyprus/#:~:text=European%20countries%20host%20over%201%20million%20Syrian%20asylum-seekers,total%2C%20of%20which%20over%20half%20%28560%2C000%29%20are%20Syrians.> Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

*Syrische Flüchtlinge*, Mediendienst Integration, Flucht & Asyl. (<https://mediendienst-integration.de/migration/flucht-asyl/syrische-fluechtlinge.html> Letöltés dátuma: 2023. február 18.)

TEITELBAUM, MICHAEL S.: *The basic components of population change, Migration*. Encyclopaedia Britannica, 2023. (<https://www.britannica.com/science/population-biology-and-anthropology/Migration#ref60665> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 28.)

Terebess Ázsia Lexikon: moriszkó szócikk  
(<https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/moriszko.html>. Letöltés dátuma: 2020. április 10.)

Terebess Ázsia Lexikon: szúfizmus szócikk  
(<https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/szufizmus.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 21.)

The Guardian: *Landmark UK court ruling due in 'bride price' dispute*. 2021.  
(<https://www.theguardian.com/law/2021/aug/16/landmark-uk-court-ruling-due-in-bride-price-dispute> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

The Islamic Sharia Council (<http://www.islamic-sharia.org/aboutus/> Letöltés dátuma: 2016. november 28.)

The Muslim Council of Britain (<http://www.mcb.org.uk/about-mcb/> Letöltés dátuma: 2016. december 3.)

*The Rome III Regulation does not determine the law applicable to private divorces*.  
Court of Justice of the European Union, PRESS RELEASE No 137/17, Luxembourg,  
20 December 2017 (<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-12/cp170137en.pdf> Letöltés dátuma: 2023. március 9.)

*Tunisian Family Law*, British Embassy Tunis.  
([https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5cc1a18ced915d05618812a5/Tunisian\\_Family\\_Law\\_-\\_Print\\_Version\\_Final\\_Document.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5cc1a18ced915d05618812a5/Tunisian_Family_Law_-_Print_Version_Final_Document.pdf) Letöltés dátuma: 2023. március 3.)

*Türkischer Rechtsextremismus Die „Grauen Wölfe“ in Deutschland*. Bundesamt für  
Verfassungsschutz, 2023.  
([https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/publikationen/DE/auslandsbezogener-extremismus/2023-08-tuerkischer-rechtsextremismus-die-grauen-woelfe-in-deutschland.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=10](https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/publikationen/DE/auslandsbezogener-extremismus/2023-08-tuerkischer-rechtsextremismus-die-grauen-woelfe-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=10) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion honlapja  
(<https://ditib.de/default1.php?id=5&sid=10&lang=de> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

VAHAB, JEBRAIL: *Islamic Branches: What Prevents Them from Uniting?* 2015.  
([https://rgdn.info/en/razvetvleniya\\_islama](https://rgdn.info/en/razvetvleniya_islama). Letöltés dátuma: 2020. május 13.)

Verband der Islamischen Kulturzentren honlapja (<https://www.vikz.de/de/ueber-uns.html>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Verträge mit Religions-gemeinschaften, Bundesministerium des Innern und für Heimat  
(<https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher->

[zusammenhalt/staat-und-religion/vertraege/vertraege-node.html?jsessionid=AF3BBFC4631DAE4589A571D23092F592.live861](https://www.zusammenhalt.de/staat-und-religion/vertraege/vertraege-node.html?jsessionid=AF3BBFC4631DAE4589A571D23092F592.live861) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 7.)

Visum zur Eheschließung mit einer oder einem deutschen Staatsangehörigen. Auswärtiges Amt (<https://digital.diplo.de/navigator/de/visa/overview/marry-german#:~:text=Sie%20k%C3%B6nnen%20ein%20Visum%20erhalten,mindestens%2018%20Jahre%20alt%20sind>). Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

WAGNER, JOACHIM: *Islamic Mediators and Germany's 'Two Legal Systems'*. Spiegel International, 2012. (<https://www.spiegel.de/international/germany/islamic-mediators-facilitate-two-legal-systems-in-germany-a-839580.html>) Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*Wahl 2021: 18 türkischstämmige Kandidaten in den Bundestag gewählt*. TRT Deutsch, 2021. (<https://www.trtdeutsch.com/politik-inland/wahl-2021-18-turkischstammige-kandidaten-in-den-bundestag-gewahlt-6714648>) Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*Wenn zwei Religionen sich finden Katholisch-Muslimische Ehen*, Katholische Kirche, Bistum Münster (<https://www.kirchlich-heiraten.de/vor-der-trauung/katholisch-muslimische-ehen>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

WICHMANN, PETER: *Die Wahre Religion und Einladung zum Paradies*. Konrad Adenauer Stiftung, 2012. (<https://www.kas.de/de/web/extremismus/islamismus/die-wahre-religion-und-einladung-zum-paradies>) Letöltés ideje: 2024. június 4.)

*Wie man zum Islam konvertiert und Muslim wird*. IslamReligion.com (<https://www.islamreligion.com/de/articles/204/wie-man-zum-islam-konvertiert-und-muslim-wird/>) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

*Written evidence submitted by the Muslim Women's Network UK*, UK Parliament Committees, 2016. (<https://committees.parliament.uk/writtenevidence/74869/html/#:~:text=Most%20Shariah%20Councils%20do%20not%20operate%20an%20arbitration,are%20not%20and%20cannot%20be%20made%20legally%20binding>). Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)



Zentralrat der Marokkaner in Deutschland, KRM honlapja

(<https://koordinationsrat.de/zentralrat-der-marokkaner-in-deutschland> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

Zentralrat der Muslime in Deutschland honlapja (<https://zentralrat.de/2594.php> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 17.)

*Zur Anerkennung von religiös geschlossenen Ehen und Ehen mit minderjährigen Ehepartnern in der Bundesrepublik Deutschland*, Deutscher Bundestag, 2016.

(<https://www.bundestag.de/resource/blob/415576/2ff786c70499c3171ac40f07f3a8edbf/wd-7-019-16-pdf-data.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

## Hivatkozott jogszabályok, jogesetek jegyzéke

*1840. évi VIII. törvénycikk a jobbágyok örökösödéséről.* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>)

Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

*1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről.* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

*1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről.*

(<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=84800015.TV&targetdate=&printTitle=1848.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>)

Letöltés dátuma: 2018. január 3.)

*1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról.*

(<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89400031.TV&targetdate=&printTitle=1894.+%C3%A9vi+XXXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>)

Letöltés dátuma: 2018. november 17.)

*1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám-vallás elismeréséről.* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91600017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>)

Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

*1928. évi magánjogi törvényjavaslat, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve.*

(<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800000.TVJ&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D52>)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

*1946. évi XII. törvénycikk indokolása* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600012.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51>)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

*1946. évi XII. törvénycikk indokolása.* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600012.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51>)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.,  
([http://www.njt.hu/cgi\\_bin/njt\\_doc.cgi?docid=308.222315](http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=308.222315) Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

1986. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról. ([https://jogkodex.hu/jsz/1986\\_4\\_torveny\\_9856938](https://jogkodex.hu/jsz/1986_4_torveny_9856938) Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról (hatályos)  
(<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300055.tv> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 22.)

2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. (hatályos)  
(<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100206.tv> Letöltés dátuma: 2021. május 31.)

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről  
(<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300005.tv> Letöltés dátuma: 2024. április 6.)

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.  
(<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300005.TV> Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

A Kúria ítélete Kfv.II.38.074/2015/5. ([https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=K%C3%BAria&ugyszam=Kfv.38074/2015/5&azonosito=AHK4T\\_19619709](https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=K%C3%BAria&ugyszam=Kfv.38074/2015/5&azonosito=AHK4T_19619709) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

*A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezet, Első szöveg, 1900.*  
(<https://ia801408.us.archive.org/3/items/amagyarltalnosp00hunggoog/amagyarltalnosp00hunggoog.pdf> Letöltés dátuma: 2019. január 3.)

AG Frankfurt/Main, 21.03.2007 - 460 F 9405/06  
(<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=AG%20Frankfurt%20Main&Datum=21.03.2007&Aktenzeichen=460%20F%209405%20F06> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 20.)

AG München, 09.08.2018 - 527 F 12575/17  
(<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=AG%20M%C3%BCnch>

[en&Datum=09.08.2018&AktENZEICHEN=527%20F%2012575/17](#) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 24.)

Akhter v Khan [2018] EWFC 54 Royal Courts of Justice Strand, London, WC2A 2LL (<https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2018/08/akhter-v-khan-31.7.18.pdf>, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/02/Akhter-Khan-Media-Summary.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 28.)

*Arbitration Act 1996.* (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents> Letöltés dátuma: 2016. december 3.)

*Aufenthaltsgesetz (AufenthG), Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet I*) (hatályos) ([https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg\\_2004/](https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 18.)

BH 2013.8.217. (<https://jogkodex.hu/doc/3516563> Letöltés dátum: 2024. augusztus 12.)

*British Nationality Act 1948.* (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/56/enacted>. Letöltés dátuma: 2020. április 10.)

*British Nationality Act 1981.* (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61>. Letöltés dátuma: 2020. április 10.)

*Bürgerliches Gesetzbuch, Familienrecht, Bürgerliche Ehe* (BGB 1900) (hatályos) (<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG020402377> Letöltés dátuma: 2023. március 5.)

C-372/16 Soha Sahyouni v Raja Mamisch (az Európai Unió Bíróságának határozata) (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0372> Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

*Church of England Assembly (Powers) Act 1919* (hatályos) (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/9-10/76/contents> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 6.)

*Commonwealth Immigrants Act 1962.* (<https://www.freemovement.org.uk/wp-content/uploads/2018/04/CIA1962.pdf>. Letöltés dátuma: 2020. április 10.)

*Constitution Of Albania*, 1998 (hatályos)

([https://www.gjk.gov.al/web/constitution\\_of\\_albania\\_2090.pdf](https://www.gjk.gov.al/web/constitution_of_albania_2090.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság ítélete 7.K.27.441/2015/8.

([https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=Debreceni%20K%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20%C3%A9s%20Munka%C3%BCgyi%20B%C3%ADr%C3%B3s%C3%A1g&ugyszam=K.27441/2015/8&azonosito=AHK4T\\_19606324](https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=Debreceni%20K%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20%C3%A9s%20Munka%C3%BCgyi%20B%C3%ADr%C3%B3s%C3%A1g&ugyszam=K.27441/2015/8&azonosito=AHK4T_19606324) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

*Ehegesetz*, Liechtenstein (EheG 1973) (hatályos)

(<https://www.gesetze.li/konso/1974.020> Letöltés dátuma: 2024. február 29.)

*Eherechtliche Bestimmungen im Personalstatutsgesetz der Autonomen Region*

*Kurdistan* (Irak), Gesetz Nr. 15 v. 2008. (<https://www.familienrecht-in-nahost.de/24846/irak-kurd-PSG-Ehe> Letöltés dátuma: 2023. február 28.)

*Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche* (EGBG) (hatályos)

(<https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/BJNR006049896.html#BJNR006049896BJNG032101123> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

*Equality Act 2010* (hatályos) (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/data.pdf>

Letöltés dátuma: 2024. augusztus 6.)

*Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1509 (2006) számú határozata* (Resolution 1509 (2006) Council of Europe, Parliamentary Assembly, Human rights of irregular migrants)

(<https://pace.coe.int/pdf/76bb5068f20cbc6bddc44ef2d84783c8416520db11dd319cdeb3f74290550f9?title=Res.%201509.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 15.)

*European Convention on Human Rights*, 1950 (hatályos) (<https://prd->

[echr.coe.int/documents/d/echr/Convention\\_ENG](https://echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG), [\[echr.coe.int/documents/d/echr/Convention\\\_HUN\]\(https://echr.coe.int/documents/d/echr/Convention\_HUN\) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 6.\)](https://prd-</a></p></div><div data-bbox=)

*Family Code of Albania*, Law Number 9062, 2003.

([https://www.ecoi.net/en/file/local/1162774/1226\\_1312365456\\_albanian-family-code-2003-en.pdf](https://www.ecoi.net/en/file/local/1162774/1226_1312365456_albanian-family-code-2003-en.pdf) Letöltés dátuma: 2024. április 6.)

FG Münster, Urteil vom 29. Dezember 1986 – III 6440/84. (<https://www.fg-muenster.nrw.de/>, Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

*Gesetz zur Reform des Personenstandsrechts* (Personenstandsrechtsreformgesetz – PStRG 2007)

([https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#\\_bgbl\\_%2F%2F\\*%5B%40attr\\_id%3D%27bgbl1107s0122.pdf%27%5D\\_1695397808983](https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl1107s0122.pdf%27%5D_1695397808983) Letöltés dátuma: 2023. március 5.)

*Gesetz zur Reform des Staatsangehörigkeitsrechts der Bundesrepublik Deutschland* (15. Juli 1999) (<https://germanhistory-intersections.org/de/migration/ghis:document-83.pdf> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Győri Törvényszék ítélete 1.K.700.669/2023/14. (<https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=Gy%C5%91ri%20T%C3%B6rv%C3%A9ny%C3%A9sz%C3%A9k&ugyszam=K.700669/2023/14&azonosito=0915a966-d8be-47ca-aff7-73c7026cc966> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 23.)

*Human Rights Act 1998* (hatályos)

(<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 6.)

*Immigration Act 1971*. (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/77>. Letöltés dátuma: 2020. április 10.)

*Ligj Nr. 8789, Datë 7.5.2001 Për Regjistrimin e Organizatave Jofitimprurëse* (hatályos)

([https://partnersalbania.org/wp-content/uploads/2016/01/Ligj\\_nr.8789\\_date\\_07.05.2001\\_Per\\_regjistrimin\\_e\\_organizatave\\_jofitimprurëse.pdf](https://partnersalbania.org/wp-content/uploads/2016/01/Ligj_nr.8789_date_07.05.2001_Per_regjistrimin_e_organizatave_jofitimprurëse.pdf) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 20.)

*Magyarország Alaptörvénye*, 2011. (hatályos)

(<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 9.)

Maksudul, Shahinur and Izaharul Halder v Nazma Quraysha Brisht, 2021, London County Court (<https://creighton.co.uk/news/2021/10/25/bride-price-dispute/> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 24.)

*Marriage Act 1949*. (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/76/contents> Letöltés dátuma: 2024. április 6.)

*Matrimonial Causes Act 1973*. (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18> Letöltés dátuma: 2024. február 15.)

*Mediationsgesetz* (MediationsG) (hatályos) (<https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

Oberlandesgericht Düsseldorf, I-5 U 88/08  
([https://www.justiz.nrw.de/nrwe/olgs/duesseldorf/j2008/I\\_5\\_U\\_88\\_08urteil20081218.html](https://www.justiz.nrw.de/nrwe/olgs/duesseldorf/j2008/I_5_U_88_08urteil20081218.html) Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

Oberlandesgerichts Hamm vom 22. April 2016 (AZ: 3 UF 262/15)  
([https://www.justiz.nrw.de/nrwe/olgs/hamm/j2016/3\\_UF\\_262\\_15\\_Beschluss\\_20160422.html](https://www.justiz.nrw.de/nrwe/olgs/hamm/j2016/3_UF_262_15_Beschluss_20160422.html) Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

OLG Hamm - 12 UF 183/19 [17.06.2021]  
(<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OLG%20Hamm&Datum=31.12.1111&Aktenzeichen=12%20UF%20183%2F19> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 24.)

OLG Hamm, 07.05.2013 - II-3 UF 267/12  
(<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OLG%20Hamm&Datum=07.05.2013&Aktenzeichen=3%20UF%20267/12> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 20.)

OLG Hamm, Beschluss vom 04.07.2012 - 8 UF 37/12  
(<https://openjur.de/u/634735.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

OLG Hamm, Beschluss vom 22.04.2016 - 3 UF 262/15

(<https://openjur.de/u/891488.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

OLG Köln, Urteil vom 23.03.2006 - 21 UF 144/05 (<https://openjur.de/u/115927.html>

Letöltés dátuma: 2024. augusztus 19.)

OVG Koblenz, Urteil vom 5. Juli 1993 – 13 A 10564/92.

(<https://research.wolterskluwer-online.de/document/7aadb80c-0566-4dea-a3b9-8ae7a119f395> Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

OVG Lüneburg, Urteil vom 7. Juli 1992 – 7 L 3634/91. (<https://voris.wolterskluwer-online.de/browse/document/4400551f-7283-473d-962e-f5f948b98742>

Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

*Róma III. rendelet (EU) - 32010R1259, a Tanács 1259/2010/EU rendelete.* (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32010R1259>,

<https://jogkodex.hu/doc/2973844> Letöltés dátuma: 2024. július 20.)

*Schweizerische Zivilgesetzbuch (ZGB 1911)* (hatályos)

([https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233\\_245\\_233/de#a97](https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de#a97) Letöltés dátuma: 2024. február 29.)

Shayara Bano V. Union Of India And Ors. AIR 2017 SC 4609

(<https://indiankanoon.org/doc/115701246/> Letöltés dátuma: 2024. július 13.)

*Staatsangehörigkeitsrecht (StAG) (1913)* (<https://www.gesetze-im-internet.de/stag/BJNR005830913.html>

Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

*The Constitution of India 2021* (hatályos)

(<https://iddashboard.legislative.gov.in/sites/default/files/COI...pdf> Letöltés dátuma: 2024. július 13.)

*The Moroccan Family Code (Moudawana)* of February 5, 2004 (hatályos), an unofficial

English translation of the original Arabic text, Human Rights Education Associates

(HREA) (<https://www.hrea.org/wp-content/uploads/2015/02/Moudawana.pdf> Letöltés

dátuma: 2024. augusztus 5.)



Uddin v Choudhury [2009] EWCA Civ 1205

(<https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff70b60d03e7f57ea68bb> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 24.)

*Universal Declaration of Human Rights*, 1948 (hatályos) (<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 8.)

*Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*, 1957 (Római Szerződés) (hatályos) (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)

*Zivilprozessordnung* (hatályos) (<https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BJNR005330950.html> Letöltés dátuma: 2024. augusztus 16.)